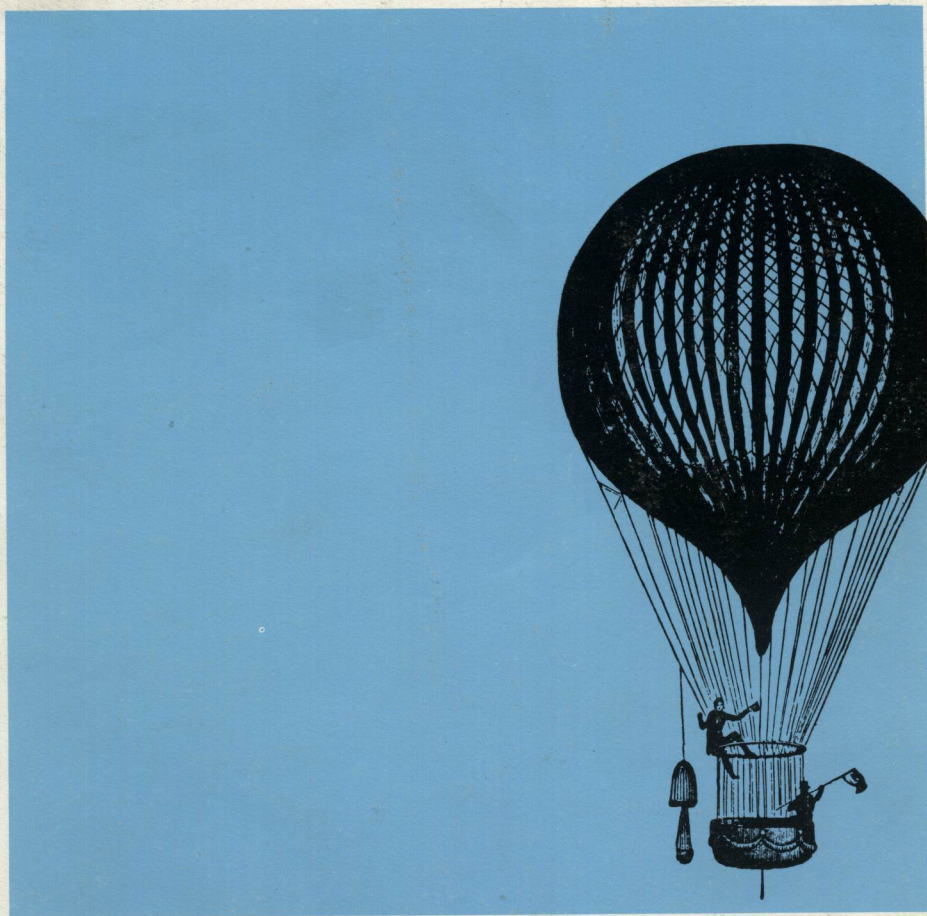

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

‘Ο λογοτεχνικός Πολίτης

Μηνιαία επίθεώρηση • Αύγ. – Σεπτ. 1982 • άριθμ. τεύχ. 53 • τιμή 100 δρχ.

ο πολιτης

Κέκροπος 2, Αθήνα 119 (Πλάκα), τηλ. 3239645.

Μηνιαία επιθεώρηση, Αύγουστος - Σεπτέμβριος 1982, αριθ. τεύχ. 53, τιμή 100 δρχ.

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Μαριάννα Δήτσα, Άγγελος Έλεφάντης, Κώστας Ζουράρης, Μάκης Καβουριάρης,
Γιώργος Καρράς, Λεωνίδας Λουλούδης, Άριστείδης Μπαλτάς
Μιχάλης Παπαγιαννάκης, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Άννα Φραγκουδάκη

ΠΑΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- Άγγελου Έλεφάντη ..... Καί πάλι, μπροστά στις δημοτικές εκλογές, κολλημένοι στον τοίχο
Κώστα Ζουράρι ..... Ο άποστάτης Παναγούλης και ή διαλεκτική πρασινάδα
Γιώργου Καρρά ..... Περί πανεπιστημιακού ασύλου και πολιτικής ασυλίας
Λεωνίδα Λουλούδη ..... Ο τύπος της κρίσης του Τύπου
Φιλοκτήτη Σαλαμίνιου ..... Στην Ελλάδα του χτές, του σήμερα, του πάντα
Μιχάλη Παπαγιαννάκη ..... Τα κυβερνητικά μέτρα για την οικονομία θα περιμένουν
τόν τρίτο γύρο των δημοτικών εκλογών
Άριστείδη Μπαλτά ..... Αναγκαία παρέκβαση μετεκλογικού χαρακτήρα
Γιώργου Καρρά ..... Λήθη αλαλάζουσα
Γιάννη Τσιώμη ..... Η χρησιμοποίηση της ιστορίας: τεχνικό έργαλειο και πολιτισμική
στάση για την σύγχρονη παραγωγή χώρου
Σταύρου Λυγερού ..... Ο αγώνας του Πολισάριο, τὰ αδιέξοδα του Μαρόκου
και άμερικανικές επεμβάσεις στη Δυτική Σαχάρα
Νικήτα Λιανέρη ..... Λογικοσημειολογική ανάλυση μελέτης του κ. Γιώργου Χουρμουζιάδη (Β' μέρος)

Ο ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Άγγελου Έλεφάντη, • «Σοσιαλισμός και κουλτούρα» του Άντονιο Γκράμσι • «Κουβεντιάζοντας στην Πολωνία» του Γιάννη Καψή

ΤΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

**Παρακαλούμε νά σημειώσετε την αλλαγή του τηλεφώνου μας
ό νέος αριθμός
3239645**

Έκδοτης Νίκος Πολίτης, Βορρά 9, Άγία Παρασκευή • Ίδιοκτησία «Σ. Δελέγκας και Σία ΟΕ» • Διευθυντής
Άγγελος Έλεφάντης • Φωτοστοιχειοθεσία, Φωτοκτύπαρα ΕΠΕ, Ύμηττου 219, τηλ. 751.63.33 • Άναπα-
ραγωγή φίλμς Α. Καλέμης, Σόλωνος 116, τηλ. 362.43.26 • Έκτύπωση Χρονόπουλος, Βασ. Παύλου 26
Λυκόβρυση, τηλ. 281.05.55 •

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: εξαμήνη 500 δρχ., ετήσια 1000. **ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:** Ευρώπης: εξαμήνη
650 δρχ., ετήσια 1200. ΗΠΑ-Καναδ. (άερ.): εξαμήνη 800 δρχ., ετήσια 1500 • Για Όργανισμούς, Τράπεζες,
Άνών. Έταιρείες: εξαμήνη 1000 δρχ., ετήσια 2000 • **ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ - ΕΠΙΤΑΓΕΣ:** Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος
2, Αθήνα 119, τηλ. 32.45.332.

Κεντρική διάθεση για Θεσσαλονίκη και Β. Ελλάδα: βιβλιοπωλείο Κοτζιά, Τσιμισκή 78, τηλ. 279720.

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Καί πάλι, μπροστά στις δημοτικές εκλογές, κολλημένοι στον τοίχο

Τό δεινοπαθημένο πλάσμα πού είναι ό άριστερός τής ανανέωσης, ό ένταγμένος κι ό άνένταχτος, βρέθηκε άλλη μιά φορά κολλημένος στον τοίχο. Δέν κατέληξε μέ δική του ευθύνη εκεί, τόν έφεραν τσουβαλιαστού οι έπιλογές εκείνων πού έχουν αναλάβει τήν πορεία τής ανανεωτικής άριστεράς, και τών όποιων τό αυτί δέν ιδρώνει μέ τίποτε.

Άφού, λοιπόν, οι δημοτικές εκλογές έχουν βαθιά πολιτικό χαρακτήρα και έφόσον ή σημερινή πολιτική φάση απαιτεί τήν πιό πλατιά συμπαράταξη δημοκρατικών, πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων, τών κομμουνιστών, τών σοσιαλιστών και τών άλλων, για τό βάθεμα και τό πλάτεμα τής άλλαγής, για τήν παραπέρα προώθηση τών κατακτήσεων, για τήν πραγματική συμμετοχή του λαού και τό άνοιγμα του δρόμου προς τό σοσιαλισμό, γι' αυτούς ακριβώς τούς λόγους, έπρεπε οι άριστεροί τής ανανέωσης να χαθούν από προσώπου γής, να λουφάξουν, να ποτίσουν τό δένδρο τής πράσινης ΕΑΔΕ, να διεκπεραιώσουν μέ ευσυνειδησία και πάθος ξένες υποθέσεις. Αυτό είναι τό καθήκον πού επιβάλλει ή συγκυρία και ό καιρός.

Άλλά επειδή ό άριστερός τής ανανέωσης, παρόλα ταύτα, δέν πολυκατάλαβε γιατί θά' πρεπε άπλώς να πλασάρεται σε συνδυασμούς ως έπιλαχών και άνεξεταστέος τής ιστορίας, γιατί θά πρέπει να στηρίζει χρεωκοπημένα δημοτικά συμβούλια, βροντώδεις πλήν άπόντες δημάρχους και κοινοτάρχες, γιατί ν' άποδομηθεί και ν' αναδομηθεί άλλη μιά φορά κατά πως ταιριάζει στη βολή και τίς βουλές τής έξουσίας.

επειδή έχει σοβαρές ύπόνοιες ότι ή ΑΤΑ μάλλον δέν τόν προφύλαξε από τόν πληθωρισμό, κι ότι τό νέφος μάλλον άφέθηκε στις καλές προθέσεις του βοριά, του μαίστρου και του γαρμπή.

επειδή φάνηκε ότι ή θρυλική μάχη πού διεξήγαγαν οι έκφωνητές τής ΕΡΤ κατά χονδρεμπόρων και άρτοποιών έκόπασε μέν ένδόξως για τούς ήρωϊκώς λαλίσαντες άδόξως δέ για τούς καρτερικώς έλπίσαντες.

επειδή, και παρά τά πάλαι ποτέ λεγόμενα, μέ τή συμπαράταξη τής αντιπολίτευσης και τής συμπολίτευσης, κύριο λαϊκό αίτημα άνακηρύχθηκε τό πανωσήκωμα, ή επέκταση, τό έκτός (και πλέον όριστικώς έντός) σχεδίου - τόσο πού ό Γιάννης Ίωάννου άπαίτησε να αναγερθεί μνημείο στον «Άγνωστο Οίκιστή»· επειδή αυτός ό μέσος άριστερός τής ανανέωσης κάτι καταλαβαίνει τέλος πάντων από πολιτισμό, έπιστήμη και παιδεία μπάφιασε στον έκπολιτισμό του τσάμικου και τής προοδευτικής λογοτεχνίας και άποσβολώθηκε από τήν κοινωνιολογίζουσα πολυλογία, μόνος σχεδόν αυτός μαθητής, τών «άνοιχτών» και «λαϊκών» πανεπιστημίων και άλλων λαϊκότροπων μορφωτικών θεσμών.

επειδή και παρά τίς παραινέσεις τής Τοπικής Αυτόδιοίκησης ν' άγοράζει έλληνικά προϊόντα δέν βρήκε άλλο τρόπο για να μεταφέρει τό σαρκίο του από τόπο σε τόπο έξόν τό Ντάτσουν και τά Φιάτ.

επειδή μετά τίς 100 αλλά και τίς 360 ήμέρες τής άλλαγής δέν ξερει κατά πού θά φουσήξει ό άνεμος τής οικονομίας, τί τάχα θά γίνει - θά κοινωνικοποιηθεί, θά ιδιωτικοποιηθεί, θά δημοσιοποιηθεί, πώς θά έπιτευχθεί ή άριστοποίηση τής παραγωγής και πώς θά προωθηθεί ή βελτιστοποίηση τών επενδύσεων και τών άποδόσεων.

επειδή τό νύν συμπολιτευτικό «γουργούρισμα επαναλαμβάνεται περίπου άπαράλλαχτα και μέ τή βοήθεια τής γενικολογίας και τής υπερπολιτικοποίησης πού είναι οι δύο μαστοί τής σημερινής μας πολιτικής τροφής» - όπως έλεγε κι ό Μιχάλης Παπαγιαννάκης άπ' αυτήν εδώ τή θέση για τίς πρό τετραετίας δημοτικές εκλογές (Πολίτης τ.21 'Οκτ. 1978).

επειδή, ναί μέν δέν είναι τής αρμοδιότητας τής Τοπικής Αυτόδιοίκησης να μάς βγάλει από τό ΝΑΤΟ και τήν ΕΟΚ, να διώξει τίς βάσεις, ν' άπελευθερώσει τήν κατεχόμενη Κύπρο, να καταργήσει τόν ίμπεριαλισμό και τόν καπιταλισμό, άλ-

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

λά ωστόσο, με σχετικές επιτροπές που δημιουργήθηκαν επί τούτου, με λαϊκές εκδηλώσεις και διαδηλώσεις που οργάνωσαν για τα παραπάνω οι δημοτικοί άρχοντες, δημιουργήθηκε ή εντύπωση ότι οι εν λόγω στόχοι αποτελούν τους «άκρογωνιαίους λίθους» των καθηκόντων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης – πλήν όμως από ενδεκαμήνου, ενώ ως γνωστόν δεν έγιναν σημαντικά βήματα προς την κατεύθυνση αυτή, εκείνοι έσιώπησαν σιγήν μεγάλην στο πλαίσιο της συμπαράταξης λαού και κυβέρνησης.

Επειδή πράσινο άκοϋμε και πράσινο δέ βλέπουμε – παρόλο βέβαια που αν πιστέψει κανείς τις άπολογητικές στατιστικές δεινδροφυτεύσεων του κ. Μπέη ή Άθήνα μοιάζει με τό Μέλανα Δρυμό, κι αν πάλι δώσει βάση στις δεινδροφυτευτικές ύποσχέσεις των κ.κ. Τζανετάκη και Εϋφραιμίδα ή Άθήνα θά κάνει και έξαγωγή ξυλείας.

Επειδή παιδότοποι, πεζόδρομοι και παιδικές χαρές αναγγέθηκαν πολλοί κι άλλοι βρίσκονται στά σκαριά ωστόσο τά παιδιά μας λαχταρούν και νοσταλγούν τις τελευταίες άλάνες του λεκανοπεδίου – φταίει γι' αυτό ίσως ή ύπεργεννητικότητα των Άθηναίων.

Επειδή οι γερόντοι πρέπει νά μετοικήσουν ομαδικώς εις κύριον, μιά και που ξερείς ίσως εκεί ύπάρχει κανένας καφενές ή κανένα πεζοδρόμιο που δέν τό χουν καταπατίσει γιωταχήδες ή μαγαζάτορες.

Επειδή, εν πάση περιπτώσει, τά 8 χρόνια, και δύο συναπτες τετραετίες, είναι χρόνος πολός για νά φανεί τό βάρος, ή εμπνευση και ή δημιουργικότητα των αρχόντων της δημοκρατικής παράταξης – πλήν δέν έφάνηκε· κι επειδή εκεί που είχαν αναλάβει οι δεξιοί τά πράγματα συνήθως ήταν τρισεχειρότερα αλλά και όπου ύπερίσχυαν οι εκλεκτοί του κόμματος της εργατικής τάξης έπνευσε ό ίδιος άνεμος άδράνειας και φανφάρας.

Επειδή τό προηγούμενο κράτος της δεξιάς άγκάλιαζε άσφικτικά τήν τοπική αυτοδιοίκηση ώστε όντως οι δυνατότητες της ήταν από λίγες ως ελάχιστες, αλλά και τό κράτος της άλλαγής στον άδηφάγο ύπερκρατιστικό συγκεντρωτισμό του, τό μέν της κλαδικής τό δέ των ύπουργείων, βαδίζει στά ίδια χνάρια· επειδή, και επιπλέον, ό άριστερός της ανανέωσης συνήθησε νά μήν έχει θεό αλλά πρέπει νά ύμνει τό Θεό της άλλαγής – ή νά θεωρεί σαν σοσιαλισμό τήν άνωθεν έπίνευση, και νά άνέχεται τήν πολιτική βούληση άρχηγού και άρχηγίσκων «κάθετα» νά κακομεταχειρίζονται τή νοημοσύνη, τήν ευαισθησία και τά συμφέροντά του.

Επειδή, λοιπόν, ό άριστερός της ανανέωσης, και μόνο αυτός για τήν ώρα – οι άλλοι άνθρωποι του κόσμου τούτου έχουν τά δικά τους – μπορεί νά μακρύνει τόν κατάλογο όσο θέλει, για όλους αυτούς τους λόγους οι σκυθρωπές σκέψεις και ιδιαίτερα εκείνη της αρχής για τό άδιέξοδο και τό κόλλημα στον τοίχο δέ λένε νά ξεκαρφωθούν άπ' τό μυαλό του καθώς, πλησιάζοντας προς τις κάλπες, έχει νά «διαλέξει» ανάμεσα στη δεξιά, και τή δημοκρατική συνεργασία ή νά άφεθεί άϋτανδρος στο κόμμα της εργατικής τάξης, νά διαλέξει ανάμεσα στις άποστερήσεις του και τις άποστροφές του, νά «διαλέξει» δηλαδή, αυτός ό παθιασμένος για τή λαϊκή συμμετοχή, τους πάντες εκτός από τόν έαυτό του, εκτός από τήν κρίση του, τήν ευαισθησία του, τά όράματά του, τις άπόψεις του, νά ταχθεί με τις τύψεις του, τις άρνήσεις τους και τις κατακρίσεις του, κι έτσι χωρίς περηφάνεια, χωρίς πρόσωπο, χωρίς άγώνα νά γίνει ό πιλοφόρος συμπαρασάτης της «άλλαγής». Έτσι, εναντι πινακίου, κενού φακής. Φαίνεται όμως ότι τέτοιες λεπτότητες δέν ταιριάζουν με τό ρεαλισμό των Σαλαμίνιων, που 'λεγε κι ό μακαρίτης ό Παζολίνι.

Ο άστικός τρόπος άσκησης της έξουσίας σέ συνδυασμό με τό χυδαιότερο λαϊκισμό που χαρακτηρίζουν μέχρι τώρα τή συντριπτική πλειοψηφία των δημοτικών αρχών (οι έξαιρέσεις σαν των Άνωγείων, της Θήβας της Καλαμάτας και μερικών άλλων, ελάχιστων, που άνταποκρίθηκαν στά στοιχειώδη τους καθήκοντα ύπάρχουν για νά θυμόμαστε τί θά μπορούσε νά γίνει αλλά δέ γίνεται) κι αυτή τή φορά θά είναι τό έπαθλο των επικείμενων άγώνων. Τά μετάλλια είναι προκαταβολικά και έρήμην των αυτοδιοικούμενων άπονεμημένα από τις κλαδικές και τις διακομματικές.

Για τους δημότες άπομένει ή αυτοδιοίκηση του παραγκωνισμού τους. Άπό κει ίσως κάτι κάποτε βγει.

Άγγελος Έλεφάντης

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

‘Ο αποστάτης Παναγούλης και ή διαλεκτική πρασινάδα

Σέ τί όφείλεται ό άλλεργικός κραδασμός πού προκάλεσε ό κ. Παναγούλης στό ΠΑΣΟΚ και στόν κ. Παπανδρέου προσωπικά;

Στήν πρόσφορη στιγμή;

“Οχι βέβαια. Τό κατακαλόκαιρο κατακυριεύει κατ’ έτος τούς “Ελληνες και ή πολιτική, βαρυστημένη, έφησυχάζει στά θέρετρα. Οί δημοτικές έκλογές ήταν μακριά.

Στό προσφορότερο όνομα;

Ναί. Και σ’ αυτό. Τό όνομα τού Παναγούλη άνήκει στό μαρτυρολόγιο τής σύγχρονης Ελλάδας και ό λαός τού ΠΑΣΟΚ, πού κατ’ έξοχήν λειτουργείται μέσα στή λαϊκή άγιογραφία, εισακούει τόν κ. Παναγούλη, άποτασόμενος τόν κ. Πέτσο και άδιαφορώντας για τή χορεία τών κκ. Φωτήλα, Δρεττάκη και όσων έτέρων άναδομηθέντων.

Ήταν λοιπόν επάναγκες για τόν πρωθιερέα και τούς ιεράρχες τού κινήματος, νά εξαποστείλουν εις τό πύρ τό έξώτερον τόν άγγελο πρωτοστάτη, πού σαηγεύει τίς λαϊκότερες ψυχές.

Κάπου άλλου όμως τούς πόνεσε πολύ ό κ. Παναγούλης: στό πολιτικό τους μαλακό ύπόγάστριο.

Διότι τό ΠΑΣΟΚ, πέρα από τήν πανσπερμία τών, πολιτικά, παραπηγματούχων του, άνεξάρτητα από τή νεφελοκοκκυγία του, στεγάζει μικρές έκατοντάδες στελεχών και κάποιες χιλιάδες – όχι μεγάλες – μελών πού προσπαθούν νά είναι, ή νά γίνουν σοσιαλιστές.

Σ’ αυτούς μίλησε ό κ. Παναγούλης κι αυτούς θέλησε νά βραχυκυκλώσει ό κ. Παπανδρέου. Διότι αυτοί αποτελούν τό άλας τού ΠΑΣΟΚ και λόγω τής ευπιστίας αυτών, μπορεί ό κ. Παπανδρέου νά χτίζει στήν άπειρη άμμο τών άλλων.

Και αυτοί οί σοσιαλιστές τού ΠΑΣΟΚ κινδύνευαν νά προσχωρήσουν πολιτικά στόν πολιτικό καταπέλτη τού κ. Παναγούλη. Ήπειδή τό κείμενο, πού έδωσε στή δημοσιότητα, έσπασε τό φράγμα τής πολιτικής σιωπής, μέσα στό ΠΑΣΟΚ, έπειδή τό κείμενο έχει μιá σοσιαλιστική συνοχή και έπειδή οί έκτροπές πού στηλιτεύει έγιναν έτσι, όσες και όπως τίς καταγγέλλει.

Έάν ό κ. Παναγούλης φατριάζεται άυστόλως και εάν τό κείμενο χαλκεύθηκε εν συστολή στα χαμαιτυπεία τής ΣΙΑ, αυτά και άλλα εύδιακρίτως σκοτεινά, δέν αίρουν τή σοσιαλιστική ύφή τού κειμένου. ‘Ο κ. Παναγούλης ή εν άδυναμία αυτού, τά γνωστά χαλκεία, έπληξαν τό μαλακό και σοσιαλιστικό ύπόγάστριο.

Και τί είδαμε κατόπιν τούτου;

Είδαμε αυτό και μόνο, πού δέν μπορούσαν παρά νά μās δείξουν. “Οτι, δηλαδή τό ΠΑΣΟΚ και ό κ. Α. Παπανδρέου προσωπικά, έχουν τόση σχέση μέ τό σοσιαλισμό, όσο ή διαλεκτική μέ τήν πρασινάδα.

‘Ο κ. Παπανδρέου και τό καθαρτήριο συμβούλιο τού ΠΑΣΟΚ πού καθάρισε τό παναγούλειον άγος τόσα γρήγορα όσο ράθυμα συγκαλείται ή Κεντρική Έπιτροπή, τά δύο αυτά λοιπόν όργανα τού σοσιαλιστικού κινήματος, δέν άπάντησαν στίς αιτιάσεις, δέν άμφισβήτησαν τά γεγονότα, πού περιέχονται στήν επιστολή Παναγούλη.

Μέ μανική καταφορά και παραληρηματική άποφορά κατέφυγαν στή διαλεκτική δαιμονολογία, ανακάλυσαν τό Σατανά μέσα στή διαλεκτική τού κινήματος.

Ναί, τό κοινοβούλιο ύποβιάζεται, ναί, οί έξωκοινοβουλευτικοί είναι ύπουργοί, ναί, οί βάσεις δέν θά ξηλωθούν, ναί, οί καπιταλιστές θά επιχορηγηθούν, και τά μέλη θά φιμωθούν, όμως ενύ τά λές, άρα είσαι άποστάτης.

Και έπειδή είσαι άποστάτης, τά πραγματικά πού καταγγέλλεις, παύουν νά είναι πραγματικά...

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Φτού, τής βασκανίας. Μ' ένα σμπάρο δύο τρυγόνια: καθαρίζοντας τόν μιάρó, εξαφανίζουμε τίσ άμαρτίες τίσ ύπάρχουσες, πού μᾶς καταλογίζει ó μιάρós.

Διότι, κι άν άκόμη είναι έτσι, όπως τά λέει ó Παναγούλης, ποιός σοσιαλιστής τολμᾶ νά ντύσει τά λόγια του μέ τή στολή του άποστάτη;

Σοσιαλιστές, δύο καί δύο δέν κάνουν ποτέ τέσσερα, άν αυτό τό λέει ένας άποστάτης.

Σοσιαλιστές, δύο καί δύο δέν κάνουν πάντοτε τέσσερα. Έξαρτάται από τίς άνάγκες του κινήματος. "Αν επιμένετε άσχέτως τών συγκεκριμένων συνθηκών, γίνεστε άποστάτες.

Ή αλήθεια είναι πράσινη.

Ή διαλεκτική όδηγεί στην πρασινάδα

Πώς δενόταν τ' άτσάλι καί πρασίνιζε ή ΕΑΔΕ

*Θά 'ρθουν όμίχλες νά σέ συναντήσουν
έξαντλημένο από τήν παραχάραξη
νά δμνύεις στή γοητεία τής αίρεσης
Δημ. Σέκερης*

Τό ΠΑΣΟΚ, ως κομματική μηχανή, είναι ένας άφασικός καταυλισμός μικρο-μεσαίων κοτζαμπάσηδων, πού έλκουν τήν καταγωγή τους από τήν τεχνοδορομή του κεφαλαιοκρατικού σώματος (μηχανικοί, χωροτάκτες, οικονομέτρες καί εργονόμοι) καί οίστηλατούνται από τήν άθροιστική άσυναρτησία τών κατακερματισμένων μυθευμάτων τους. Ή μηχανή, ως κομματική λιτανεία εκκωφαντικών παραφωνιών μέ αυτόσκοπό τήν έξουσία, ποδηγετείται από τόν έξισορροπιστικό κατευνασμό, πού άσκει ή χάρις του Προέδρου.

Έπομένως όλη αυτή ή ήμισα σοσιαλιστική πανδαισία, δέν μποροϋσε παρά νά κροταλίσει τήν καταληπτική της στοναχή.

Τό ΠΑΣΟΚ καί ó κ. Παπανδρέου προσωπικά, στην περίπτωση Παναγούλη μίλησαν εκ βαθέων. Κι όταν μιλάς μέ τή φωνή τής ψυχής σου, δηλώνεις πάντοτε αυτό πού είσαι...

■ Ποιά είσαι όμως έσύ, φωνή τής κομμουνιστικής ανανέωσης;

Τό ΚΚΕ έσωτερικού, έπισήμως, κάλυψε τήν ύπόθεση μέ τήν άπουσία του. Αυτό, χωρίς νά είναι ιδιαίτερο δείγμα κομμουνιστικής τόλμης, δέν είναι καί προς θάνατον.

Τήν έπίσημη όμως σιωπή τήν ύπερφαλάγγισε στίς στήλες τής *Αύγης*, ή λαλίστατη διαλεκτική έπωνύμων μελών τής Κεντρικής Έπιτροπής.

Έτσι, υπό τόν τίτλο «Αντιπολίτευση προς τό Λαό, τή Δημοκρατία καί τήν Άλλάγή», ό Σταύρος Καράς, ως διαλεκτικός κυδóλιθος τής ανανέωσης, μᾶς δίνει ένα όρθόδοξο παράδειγμα αναπαλαιωμένης διαλεκτικής, όπου διασώζονται μέ άκραιφνή συγκίνηση, άθθεντικά ράκη τής σταλινικής ευαισθησίας.

Κατ' άρχήν, τό διαλεκτικό άλμα: *Ό Ριζοσπάστης* καί ό Θεοδωράκης, κρινοντας τά Παναγούλεια, είπαν πώς ή μεθοδολογία πού διάλεξε τό ΠΑΣΟΚ μέ χαρακτηρισμούς περι άποστασίας καί τά τοιαύτα άτεκμηρίωτα, είναι άπάρáδεκτα.

Ό διαλεκτικός Καράς είδε τό λαυράκι: Μ' ένα σμπάρο δύο τρυγόνια: Θά δώσουμε ένα μάθημα διαλεκτικής τεχνουργίας στό *Ριζοσπάστη* καί ταυτόχρονα θά παρουσιάσουμε πιστοποιητικό νομιμοφροσύνης στό ΠΑΣΟΚ.

Ίδου ή διαλεκτική σύνθεση τών άσυνθέτων:

«Καί τή στιγμή άκριβώς, πού ή έπίθεση τής Δεξιᾶς κορυφώνεται, ό *Ριζοσπάστης*» θεώρησε καλό νά συμπαραταχθεί ούσιαστικά σ' αυτή τήν έπίθεση, πράγμα για τό όποίο όλος ό δεξιός τύπος δέν παρέλειψε νά πανηγυρίσει».

Ό όρρυμαγδός έντείνεται:

«Πρίν άπ' όλα θά θέλαμε νά ύπενθυμίσουμε στό Θεοδωράκη καί τούς ύποβολείς του, πώς άποτελεί ύψιστη εκδήλωση ύποκρισίας νά μιλοϋν αυτοί για άπάρáδεκτη μεθοδολογία χαρακτηρισμών μέ σκοπό τό πνίξιμο κάθε αντίθετης γνώμης. Γιατί τό κόμμα του Φλωράκη έχει πάρει άριστα σ' αυτή τή μεθοδολογία τής ιδεολογικής τρομοκρατίας».

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Καί έπεται ή διαλεκτική χρηστομάθεια:

«...καί οί πίο σωστές γνώμες, όταν δέν εκφράζονται ορθά, μέσα στά πλαίσια καί τίς απαιτήσεις τής συγκεκριμένης κατάστασης, χάνουν κάθε πρακτική αξία καί μπορούν μάλιστα νά λειτουργούν πρός μιά τελείως διαφορετική κατεύθυνση».

Η ίδια άτσαλωμένη διαλεκτική επανέρχεται, καλλυντήρια, μέ τήν αρχαία σκουριά του Κυριακού Λόγου του Α. Κύρκου:

«Ό Στ. Παναγούλης, δέν έπραξε σωστά, γιατί άνεξάρτητα από τίς θετικές του προθέσεις, όλη ή υπόθεση άλειψε βούτυρο στό ψωμί τής Δεξιιάς».

Τυπικό δείγμα διαλεκτικού σκυροδέματος:

«...ό Ριζοσπάστης θεώρησε καλό νά συμπαραταχθεί ούσιαστικά» (Στ. Καράς)

«Ό Παναγούλης... άνεξάρτητα από τίς θετικές του προθέσεις». Οί λέξεις «ούσιαστικά» καί «άνεξάρτητα» είναι τά κλειδιά τής εγκιβωτισμένης σκέψης μέ τά όποια άναιρείται ή σχέση του υπό εξέταση γεγονόςτος μέ τήν πραγματικότητα καί παραμένει γυμνό τό άποτέλεσμα, όπως τό έρμηγνέυει ό εκάστοτε διαλεκτικός Προκρούστης.

Ό Ριζοσπάστης βέβαια δέν συμπαρατάσσεται μέ τή δεξιά, διότι άλλου τό πάει ό ένας ή άλλου ή άλλη. Ό Καράς τό γνωρίζει, γνωρίζει όμως καί τή σταλινική του βουλγατά: εκσφενδονίζει λοιπόν τό «ούσιαστικά» κι έτσι ό μή συμπαρατασσόμενος Ριζοσπάστης ούσιαστικά είναι δεξιός

■ Η διαλεκτική είναι ή κατ' έξοχήν χορευτική τέχνη. Ό Α. Κύρκος είναι χορευτής. Δεινός.

Ό Παναγούλης είναι «άνεξάρτητος» τών θετικών του προθέσεων. Ό Παναγούλης απ' τή μιά κι οί θετικές του προθέσεις απ' τήν άλλη, δέν άθροίζονται διαλεκτικά. Οί θετικές προθέσεις πάνε στό βρόντο καί ό Παναγούλης διορίζει-ται λιπαντής τής δεξιιάς δουτυρίδος.

Η διαλεκτική είναι ή τέχνη τής ράθυμης ήδονής: σου δίνει πάντοτε αυτό, πού επιδιώκεις...

Η διαλεκτική είναι όμως πάντοτε, πάνω απ' όλα, ή τέχνη τής diminutio caritatis καί του άπορρέοντος από αυτήν έξοστρακισμού του έπιμάχου θέματος:

Ό Ριζοσπάστης είναι ύποκριτής, αφού κάνει κι αυτός τά ίδια. Έπομένως κάθε γεγονός πού έπισημαίνεται από τόν Ριζοσπάστη είναι έπισφαλές ή άνύπαρκτο, λόγω τής άναξιπιστίας του. Δύο καί δύο, δέν κάνουν τέσσερα, εάν τό διαπιστώνει ό Ριζοσπάστης.

Διαλεκτικές δμίχλες, μαρξισμός έξαντλημένος από τήν παραχάραξη.

Κι όμως ό πρώτος παραχαράκτης ύπήρξε πίο γόνιμος μαρξιστής από τούς έπιγόνους.

Υπενθυμίζω: «Μερικοί ύποστηρίζουν ότι ή αυτοκριτική είναι επικίνδυνη για ένα κόμμα, πού ξεσκεπάζοντας τά λάθη του, παρέχει έτσι όπλα στους έχθρους του εναντίον του έαυτού του. Ό Λένιν θεωρούσε τήν αντίρρηση αυτή, ως στερημένη σοβαρότητος καί βάθους». (Ίω. Στάλιν: «Ο Λενινισμός στη θεωρία καί τήν πράξη») Δηλαδή ό Γενάρχης Στάλιν παραπέμπει στον Λένιν, πού λέει ότι καλά έκανε ό Παναγούλης, πού τούς τά έψαλλε καί καλά έκανε ό Ριζοσπάστης, πού τόν επιδοκίμασε. Ό Στάλιν άλλωστε καταχωρεί τό αντίστοιχο εδάφιο του Λένιν από τήν «Παιδική άρρώστεια του κομμουνισμού»:

«Η στάση ενός πολιτικού κόμματος πρός στά σφάλματά του είναι ένα από τά κριτήρια τά πίο σημαντικά καί τά πίο άσφαλή τής σοβαρότητάς του, τής ικανότητάς του ν' άνταποκρίνεται στά καθήκοντά του, άπέναντι τής τάξης του καί τών εργαζομένων μαζών. Η φανερή άναγνώριση ενός σφάλματος, ή αποκάλυψη τών αίτίων, ή άνάλυση τής κατάστασης πού τό προκάλεσε, ή προσεκτική εξέταση τών μέσων τής επανόρθωσής του, αυτά είναι δείγματα ενός σοβαρού κόμματος, αυτό σημαίνει για ένα κόμμα νά εκτελεί τό καθήκον του, νά διαπαιδαγωγεί τήν τάξη καί συνεπώς καί τή μάζα».

Κι ενώ αυτά λέει ό παρωχημένος Λένιν, ό έγχώριος δημιουργικός μαρξισμός έπιμένει νά καυτηριάζει έπαλείψεις τής Δεξιιάς καί πράσινα άλογα, μέσα από μιά διαλεκτική πού πρασίνισε από τόν υπερεκχειλίζοντα κομπογιανντισμό τής.

Καί ναι μέν ή Αύγή όλοπρασινίζει έπαξίως «τόν δρόμο π' άνοιξ' ό Όχτώβρης», αλλά είναι άπορίας άξιον, πώς δύο διαπρεπείς ίερακες του δημιουργικού μαρξισμού, άδυνατούν νά εφαρμόσουν έναν στοιχειώδη έστω, λογικό σταλινισμό.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ουρά ή άπλά;

*Μά τί γυρεύουν οί ψυχές μας
πάνω σέ καταστρώματα κατελυμένων καρδιών...
μουμουρίζοντας σπασμένες σκέψεις από ξένες γλώσσες*

Γ. Σεφέρης

■ Δέν ξέρω – και μέ αφήνει παγερά άδιάφορο – άν ή 'Αλλαγή πάει καλά. Ξέρω όμως – και μέ πονάει – ότι ή κομμουνιστική άνανέωση πάει από τό κακό στο χειρότερο. Κάποτε είχαμε τήν αντιδικτατορική μαρκεζινο-δικτατορική κατανόηση, μετά άποκτήσαμε τήν γαλανόλευκη ΕΑΔΕ ('Εθνική άντιδικτατορική δημοκρατική ένότητα) και τώρα τό ΚΚΕ έσωτερικού εμφανίζεται ως βαστάζος του μωθεύματος τής 'Αλλαγής.

Είναι φανερό, ότι μέ τή συνεχή εμφάνιση του κόμματος ως ούραγου άλλοτριών ύποθέσεων, ή κάθε διαμόρφωση τής «ιδιαιτηρης» φυσιογνωμίας του κόμματος, πάει περίπατο.

Τό 'Εσωτερικό δέν θά μπορέσει νά πείσει ότι καλύπτει αύτοτελείς άνάγκες τής πολιτικής ζωής, εάν δέν άποκτήσει αύτοτελή συμπεριφορά. Και δέν θά τήν άποκτήσει, όταν υίοθετεί μέ διαλεκτική άκρισία, τά συνθήματα, τά μωθεύματα, τή φλυαρία του ΠΑΣΟΚ.

Δέν θά πείσει τό 'Εσωτερικό γιά τήν αύθυπαρξία του, όταν μιλώντας γιά άξιοκρατία στους συνδυασμούς των δημοτικών έκλογών, σκύβει τόν αυχένα σέ κάθε φατριαζόμενο σοσιαλομεσαίο, πού του επιβάλλει ή σοσιαλοθολούρα του ΠΑΣΟΚ.

Και τίς οργανώσεις του θά διασπάσει και τήν εύγνωμοσύνη του ΠΑΣΟΚ δέν θά κερδίσει.

'Η εύγνωμοσύνη στην πολιτική κερδίζεται διά τής πυγμής. 'Οχι θεδαίως μέ τήν έννοια τής πυγμής γιά τήν πυγμή, αλλά μέ τήν έμπεδωμένη πολιτική βούληση πού άσκει τήν κριτική χωρίς νά ξεφουσκώνει στόν άντιδιαλεκτικό έκδιασμό: ή τό ΠΑΣΟΚ ή ή Δεξιά.

Τό έσωτερικό πρέπει νά άπολακτίσει τήν μικρομεσαία κατεργαρία των κοτζαμπάσηδων του ΠΑΣΟΚ και νά τολμήσει επιτέλους τόν άπογαλακτισμό του.

'Ο Φλωράκης μέ τόν κατά προσέγγιση μαρξισμό του είπε τέλος πάντων, ότι τά κότσια του ΠΑΣΟΚ βαστάνε μέχρι τόν άστικό εκσυγχρονισμό.

Θά ήταν ίσως πλησιέστερο προς τό δημιουργικό μαρξισμό, νά τολμήσει επιτέλους τό 'Εσωτερικό νά ψελλίσει ότι τό ΠΑΣΟΚ και ό κ. Α. Παπανδρέου προσωπικά, μάς οδηγούνε, χαζοχαρούμενους, προς τόν άστικό δλοκληρωτισμό.

Στό μεσοδιάστημα όμως ό μέν Στ. Καρας θά πρέπει νά άφομοιώσει δημιουργικά τόν Στάλιν, ή δέ Αγγή νά διαβάσει επιτέλους Λένιν.

Κώστας Ζουράρις

Περί πολιτικού άούλου και πολιτικής άουλίας

Μπορεί τό ΠΑΣΟΚ πράγματι, όπως λέει, νά παγιδεύτηκε, νά άφησαν νά έννοηθεί ότι δέν έχουν άντίρρηση και έπειτα νά τό γέλασαν, νά είχε ήδη στήσει τά περίπτερα του κι άντε νά τά ξηλώνει. 'Αλλά ποιός είπε ότι ή πολιτική είναι εύκολο πράγμα; Βγές, κύριε, νά τό καταγγείλεις. Και μπορεί ή άπόφαση των πρυτανικών άρχών νά πάρθηκε μέ κριτήρια πολιτικά (άν και γιατί θά 'πρεπε τάχα νά κάνουν τά φεστιβάλ τους οί κομματικές νεολαίες στο Πολυτεχνείο; 'Η μήπως δέν πρέπει όλες;). 'Αν είναι έτσι, πές το, κύριε, στόν κόσμο και προχώρησε σέ πολιτική άντιπαράθεση. Και μπορεί ακόμα νά μίν σου άρέσουν οί πρυτάνεις. Φέρε τότε νέο νομοσχέδιο και πρότεινε νά άποφασίσουν από σήμερα άλλοι γιά τή διάθεση του πανεπιστημιακού χώρου.

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Μέχρι τότε όμως ο νόμος, ο δικός σου νόμος πού πέρασε θριαμβευτικά πρό διμήνου, ισχύει και ορίζει ποιοί αποφασίζουν. Έκανες λοιπόν την αίτησή σου. Καί δέν σου έδωσαν άδεια. Άλλά στοϋ κάθε Παρισάκη τό χαβά θά χορευουμε τώρα;

Συνέχισες λοιπόν σάν κύριος κατέλαβες τό χώρο, έκανες τό φεστιβάλ σου και, ενώ έγκρεμει άπόφαση τοϋ δικαστηρίου, ήρθε και ο άρχηγός και συνεπήρε τά πλήθη. Μέ δυό λόγια καταπάτησες τό πανεπιστημιακό άσυλο. Εϋθέως και ιδιαζόντως άπροκάλυπτα. Άκόμα κι αν στην άρχή σέ ξεγέλασαν.

Και δέν έγινε αυτό επειδή θεωρείς εαυτόν επανάσταση ή όποία, ως γνωστόν, φτιάχνει δικαιο. Έγινε άπλως γιατί είσαι έξουσία, άφου ούτε πέρσι ούτε πρό-περσι θά σου πέρναγε ποτέ από τό μυαλό κάτι τέτοιο, και ο Γ. Ράλλης θύμησε προχθές τά παλιότερα λόγια τοϋ πρωθυπουργοϋ περι δίας στά πανεπιστήμια και περι καταλήψεων. Τί έκανε λέει; Άν ο πρύτανης καλοϋσε, ως είχε υποθέτω δικαίωμα, την άστυνομία νά παρεμβεί; Σιγά τά ώά. Δικός μας δέν είναι ο προϊστάμενος της ο Σκουλαρίκης;

Και σέ όλα τοϋτα τό ΕΔΠ και οί φοιτητές και μαζί ο πράσιнос τύπος (της Αϋγής συμπεριλαμβανομένης) εσιώπησαν. Διότι οί μέν πρώτοι, όχι βέβαια οί πασοκικοί και έν πάση περιπτώσει οί άριστεροί, γνώριζαν βέβαια ότι ή Νεολαία του και τό ΠΑΣΟΚ δέν φέρθηκαν τέλεια· αλλά μέ τόν μισητό Παρισάκη, τόν αρχιτέκτονα τών διώξεων και τών πειθαρχικών παραπομπών, τόν εκπρόσωπο τών καθηγητών, την προσωποποίηση τοϋ αντιπάλου μας ως βοηθών, ως φοιτητών, μέ αυτόν θά είμαστε;

Διότι πώς νά μιλήσουν όσοι οτιδήποτε έχει σχέση άμεση, έμμεση ή ακόμα και άχνη μέ τό πανεπιστήμιο τό ζούν μόνο ως βοηθοί, έπιμελητές, φοιτητές. Και όταν αυτό άνταμώνει εκείνη την άλλη, τή διαφορετική αλλά και συγγενική, αντίθεση δεξιά-άλλαγή, τότε ο συνδυασμός αποβαίνει εκρηκτικός. Ποιός θά τολμήσει νά αναζητήσει τίς αποχρώσεις τοϋ γκριζου όταν καρδοκει πάντα ο κίνδυνος -αυτός ο κίνδυνος πού είναι, πού θά 'πρεπε νά 'ναι, ο «μεγάλος σύμμαχος μας»- νά ξεφύγει καμιά πινελιά μαύρου και νά βρεθοϋμε εκτεθειμένοι; Η υπεράσπιση λοιπόν τών θεσμών άφημένη στην ιδιοτέλεια της δεξιάς. Στο όνομα πάντα της πάλης εναντίον της.

Άλλά όταν οί πρυτανικές άρχές παραιτήθηκαν σέ ένδειξη διαμαρτυρίας -και ποιός άφελής θά άρνηθει ότι οί καθηγητές κάνουν την πολιτική τους, αντίπαλοι, σχεδόν, στο σύνολο τους σέ κάθε άλλαγή στο Πανεπιστήμιο, και ότι ή υπόθεση σέ πολλούς ήρθε κουτί για νά "έξωτερικεύσουν" την αντίθεσή τους; - και ή δεξιά τούς άγκάλιασε και ο ύπουργός Παιδείας πέρασε στα μουλωχτά την «άβλαδή» τροπολογία του, τότε όλοι θεώρησαν ότι τώρα πιά (!) τό ζήτημα μās άφορά. Τό ΕΔΠ και ή ΕΦΕΕ βρήκαν τό χαμένο παλμό τους («υπονόμευση τοϋ οϋσιαστικοϋ εκδημοκρατισμοϋ στο ίδρυμα») και οί φωνητικές χορδές της Αϋγής αναζωογονήθηκαν: «Επίθεση κατά τοϋ νέου νόμου για τά ΑΕΙ από τό καθηγητικό κατεστημένο». Χίλιες φορές κάτω, κάτω ή άθθαιρεσία τών καθηγητών. Και ή άθθαιρεσία της έξουσίας; Μά αυτή παραδιάζει άπλως τούς «τύπους». Τό λέει και τό όνομα: τυπική δημοκρατία. Και μεις έχουμε νά άσχοληθοϋμε μέ την οϋσία. Πολλή οϋσία.

Και μιά «λεπτομέρεια» για νά τελεώνουμε. Τό πανεπιστημιακό άσυλο δέν ύπάρχει για νά 'χουν τά φοιτητικά νειάτα μας άπλα για δίτερμα. Άλλά για νά διαφυλάσσεται ή έλευθερία της έκφρασης, της διδασκαλίας και της έρευνας, ή άπρόσκοπτη λειτουργία τών Πανεπιστημίων. Γιατί εκεί μέ δυό λόγια γίνεται, θά 'πρεπε νά γίνεται, κάποια δουλειά. Και γινόταν, κουτσά στραβά, στίς άρχές Σεπτεμβρίου: ύπήρχαν διαγωνισμοί. Και ο γράφων έκανε έπιτήρηση υπό τούς λαρυγγισμούς τοϋ Χρϋσανθοϋ στη διαπασών. Και πού νά δεις στο προχθεσινό διαγώνισμα πού δοκίμαζαν τά μεγάφωνα, μου είπαν οί σπουδαστές. Κι όταν μάλιστα έπιχείρησα νά ξαναμπώ στο χώρο τοϋ Πολυτεχνείου μου ζήτησαν στην είσοδο είσητήριο. Και πολλά θά είχαν νά πουν, και είπαν, οί εκατοντάδες σπουδαστές πού μένουν στη Φοιτητική Έστία και ξενυχτοϋσαν διαβάζοντας.

Σοσιαλισμός, λέει, ή βαρβαρότητα. Μά για διαζεϋξεις πού χωρίζουν είμαστε τώρα πού άπαιτείται έθνική όμοψυχία και ένότητα;

Γιώργος Καρράς

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

‘Ο τύπος τής κρίσης του Τύπου

Λέγεται ότι ο Τύπος βρίσκεται σέ κρίση. ‘Ωστόσο δέν είναι και βέβαιο ότι όσοι μιλούν γι’ αυτή τήν κρίση έννοούν τά ίδια πράγματα. Τό γεγονός δέν αποτελεί έξαιρέση. Οί άμφισημίες, άμφιλογίες και άντιφάσεις στό λόγο και τή πράξη έγγραφε ό Στέφανος Πεσμαζόγλου στόν τελευταίο *Πολίτη* χαρακτηρίζουν όσο ποτέ άλλοτε τή σημερινή ‘Ελλάδα. ‘Από τήν άτελείωτη σειρά τών συγχύσεων αυτή τής «κρίσης του τύπου» άποκτά ένα πρόσθετο ένδιαφέρον καθώς συνδέεται άμεσα μέ τήν ποιότητα του δημοκρατικού διαλόγου σέ μία εποχή – όπως επίσης λέγεται – σοσιαλιστικού μετασχηματισμού τής χώρας. Για παράδειγμα από τόν πρωθυπουργό που ένδιαφέρεται μονάχα για τίς προοπτικές άποδοτικότητας τής έκδοτικής επιχείρησης, μέχρι εκείνους που υπερασπίζονται τό λειτούργημα του τύπου άπέναντι στήν άστοργία του κράτους κοινή παραδοχή άν και άρρητη, φαίνεται ότι είναι ή ποιοτική έπάρκεια τών δυσπραγούντων έντύπων. ‘Ετσι ή κρίση του τύπου άποδίδεται στίς δυσχέρειες προσαρμογής του στα νέα τεχνολογικά δεδομένα, στίς συνθήκες διανομής τών πρωϊνών έντύπων, τόν άθέμιτο συναγωνισμό τής τηλεόρασης, τέλος τήν οικονομική άποδοτικότητα τής έκδοτικής επιχείρησης.

Πόση σχέση μέ τήν πραγματικότητα έχουν αυτές οι έκτιμήσεις άποδεικνύει ή εκ τών ένδον κριτική του Δ. Παπαναγιώτου (έφ. *Καθημερινή* 5-6/9/82), που εύστοχα συνδέει τήν πολιτικά άόριστη «κρίση του τύπου» μέ τήν κοινωνική της ένταση, τήν «κρίση του άναγνώστη», διαπιστώνοντας μία επικίνδυνη άμοιβαϊότητα άναπόφευκτης και συνεχούς ύποθαμίσεως του επιπέδου έφημερίδας και άναγνώστη, άναγνώστη και έφημερίδας. ‘Η καιρία αυτή παρατήρηση όχι μόνο θίγει τήν ποιοτική ανεπάρκεια του τύπου αλλά και έξ αίτίας αυτής, καθιστά τήν προσφυγή τών έκδοτών στό κράτος, λιγότερο άθώα και περισσότερο ένδιαφέρουσα για συζήτηση. Οί έκδότες φαίνονται νά αίτουν στήν ουσία τήν κρατική επιδότηση για νά συνεχίσουν τήν ύποθάμιση τής έφημερίδας και τών άναγνωστών της. Και οι άναγνώστες άποφασισμένοι νά υπερασπιστούν τό δικαίωμα τους στήν ενημέρωση. ‘Υποτίθεται ότι ή όριστική ή επικείμενη διακοπή κυκλοφορίας τριών πρωϊνών έφημερίδων άποδεικνύει έμπρακτα τήν άπαίτηση όρισμένων άναγνωστών «συνεχώς ενημερωμένων από τή τηλεόραση έστω και κρατική», για τόν μεταειδησεογραφικό άναλυτικό πολιτικό σχολιασμό που λείπει από τό σημερινό τύπο. Μ’ αυτό τό δεδομένο, ό ίδιος άρθρογράφος, σ’ άλλο κείμενο του (περ. *‘Ατί* τ. 213) προχωρεί στήν πρόταση ούσιαστικής προσαρμογής του τύπου στα ένδιαφέροντα του σημερινού τηλεθεατή-άναγνώστη.

Στίς τελευταίες αυτές παρατηρήσεις θά ήθελα νά παρατηρήσω μία άθέλητη ίσως έπιστροφή στήν ούδετερότητα τής «κρίσης του τύπου», μία διαστική διαγραφή του όρου «κρίση του άναγνώστη». Γιατί άν ή διακοπή έκδόσεως έφημερίδων άποτελεί έκφανση του μονογενούς και δικατάληκτου φαινομένου «κρίση του τύπου» – «κρίση του άναγνώστη», ό σύγχρονος έκδοτικός θρίαμβος του εύφυώς άποκαλουμένου σοσιαλπαρδαλού «‘Εθνους» τί μπορεί νά σημαίνει; ‘Από τήν άλλη μου φαίνεται ότι ύποτιμούμε σταθερά, και τό γεγονός ότι ή καθ’ ήμάς τηλεοπτική ενημέρωση, φοράει κα θ η μ ε ρ ι νά σέ έννέα έκατομμύρια θεατές τούς διορθωτικούς φακούς του ‘Υπουργείου Προεδρίας, αλλά και τίς δυνατότητες άνατροπής αυτής τής κατάστασης. ‘Η ολοκληρωτική επικυριαρχία του εκάστοτε κυβερνώντος κόμματος στα μαζικά μέσα ενημέρωσης, από συστάσεως τους, όχι μόνο δέν πληροί τούς όρους συνεχούς ενημέρωσης του πολίτη, αλλά αντίθετα άπεργάζεται συστηματικά και καταθλιπτικά τήν άπώλεια ακριβώς αυτής του τής ιδιότητας. Δεί δή λοιπόν ειδήσεων και άνευ τούτων για ποιό σχολιασμό νά μιλάμε. Στήν ελληνική μας πραγματικότητα ή κρατική τηλεόραση κυρίως, και ό πολιτικός τύπος, όφείλουν από τήν άποψη υπέρβασης τής κρίσης του δεύτερου, νά βρίσκονται σέ διαρκή και άσυμφιλίωτη άντιπαλότητα ύφους και περιεχομένου. ‘Ομως συνέβη και συμβαίνει τό αντίθετο. Και κάπου εδώ αρχίζουν και τά παθήματα του τηλεθεατή-άναγνώστη, ή παθολογία τής «κρίσης του άναγνώστη».

‘Αντιπαλότητα ύφους και περιεχομένου καθώς ή άμεσότητα του προφορικού λόγου, ή μαγεία τής εικόνας, ή κατ’ οίκον διανομή της, ένισχύουν τίς τάσεις

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

γιά αναπαυτικότερη ἐνημέρωση. Ἐπαρχῆς ὁ ἔντυπος λόγος καί μάλιστα αὐτός πού ἀπαιτεῖ ἐγγρήγορη καί συμμετοχή τοῦ ἀναγνώστη δέν φαίνεται νά ἐναρμονίζεται ἱκανοποιητικά μέ τά καθημερινά ἀγχη τοῦ σύγχρονου βίου. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ «Ἐθνους» ὀφείλεται κυρίως στήν «τηλεοπτική» σύλληψη τῆς ἐκδόσεώς του. Πολυχρωμία, συντομία, κατακερματισμός τῆς ἐπικαιρότητας σέ ἰσόκυρες, ἀδαθεῖς, κατά παράταξη πληροφορίες γιά θεατές-ἀναγνώστες πού πληροφοροῦνται ἀλλά δέν γνωρίζουν τά γεγονότα. Τό κυριότερο, καθώς ὁ λόγος βρίσκεται σέ διωγμό, τό πέρασμα ἀπό τό μερικό στό γενικό εἶναι ἀδύνατο, καί ἡ πραγματικότητα προσηλώνεται μετέωρη στή μυωπία τοῦ κοινού νοῦ. Ἡ πραγματικότητα ἀσχολίαστη δέν γίνεται πραγματικότερη, καί σχολιαζόμενη «τηλεοπτικά» γίνεται ἀγνωρίστη. Ὅμως αὐτές οἱ ἐξελίξεις στήν ἐνημέρωση δέν θά εἶχαν τήν καθολική ἐπιτυχία πού συναντοῦν σήμερα, ἂν ὄλες οἱ κυβερνήσεις, ὅπως ἤδη εἴπαμε, ἀπό συστάσεως τῆς ἐθνικῆς τηλεόρασης, δέν ἀπέβλεπαν στήν ἐδραίωση τῆς πολιτικῆς τους ἐξουσίας, μέσω αὐτῆς τῆς διορθωμένης πραγματικότητας. Συμμεριζόμενη κυβερνητικές εὐθύνες, αὐτή ἡ νέου τύπου ἐνημέρωση δέχθηκε ἀμέριστο τό ἐνδιαφέρον τῶν ὑψηλῶν προστατῶν τῆς. Τά δημόσια ταμεία ἀλλά καί ἡ ἰδιωτική πρωτοβουλία ἔγιναν πρόθυμοι ἀρωγοί στά θαύματα τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς καί τό γεγονός δέν ἀφησε ἀσυγκίνητη τή «μαχομένη δημοσιογραφία». Καί νέο θαῦμα συνετελέσθη. Σταδιακά οἱ διπλές θέσεις, καί κυρίως οἱ διπλοὶ μισθοὶ παραῆταν δελεαστικοὶ γιά νά ἀποφευχθεῖ τό ἐνιαῖο τηλεοπτικό ὕψος, καί τό ἐλαττωμένο κριτικό ἦθος τῆς «μαχομένης δημοσιογραφίας». Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, ἴσως λιγότερο κραυγαλέο δείγμα ἀλλά πολιτικά σημαντικότερο εἶναι τό «Βῆμα τῆς Κυριακῆς» ἐκδοτικό ἐπίτευγμα τοῦ σημερινοῦ διευθυντῆ τῆς ΕΡΤ.

Στά πλαίσια αὐτῆς τῆς θεώρησης ἡ «κρίση τοῦ ἀναγνώστη» ἴσως ἀποδειχθεῖ μακροβιότερη τῶν βραχυπρόθεσμων ἀνακατατάξεων τῆς «κρίσης τοῦ τύπου». Καί μόνο εἰρωνεῖα προκαλοῦν οἱ ἐκκλήσεις πρὸς τήν κυβέρνηση νά σώσει τά κινδυνεύοντα ἔντυπα μέ σύγχρονες ἐπικλήσεις στό «λειτούργημα» τοῦ τύπου ὅταν ὄλοι γνωρίζουν δυό ἀπλές ἀλήθειες. Πρῶτον, ὅτι ἡ σημερινή κυβέρνηση ὅπως καί οἱ προηγούμενες μᾶλλον δυσπιστοῦν πρὸς τή πολυφωνική ἐνημέρωση. Μιά ματιά στήν «Ἐξόρμηση» ἀποδεικνύει τήν παγερή ἀδιαφορία τῆς κυβέρνησης γιά κάθε δεύτερη σκέψη ὡς πρὸς τίς πρῶτες ἐπιλογές τῆς. Ἀντίθετα ἡ ἀποδυνάμωση ἰσχυρῶν ἐκδοτικῶν συγκροτημάτων μέ ἔντονη ἐμπλοκή στά πολιτικά καθέκαστα τοῦ τόπου, δέν μπορεῖ παρά νά ἐλκύει μιά κυβέρνηση πού δέν συγγέει τίς ἀποκεντρωτικές τῆς διακηρύξεις μέ τή διάθεση κηδεμόνευσης τοῦ ἐσχάτου ἐξωραϊστικοῦ συλλόγου. Καί δεύτερον, ὅτι τό περίφημο «λειτούργημα», κατά κανόνα ἐξασκούμενο μέ ταυτόχρονη ἄνεση σέ δύο καί περισσότερους Κυρίους, ἴσως κάποτε νά ἀποτελοῦσε τό ἄλλοθι ἀπέναντι σίς σκανδαλώδεις προνομίες πού εἶχαν ἀποσπάσει ἀπό τήν ἐξουσία οἱ κατοχοὶ του, ἀλλά σήμερα καί ποιός δέν τό ἐπικαλεῖται. Ἀπό τοὺς τραπεζικούς μέχρι τίς ἰπτάμενες συνοδοὺς τήν εὐτυχή αὐτή χώρα δέν κατοικοῦν παρά «λειτουργοί». Καί ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ «κρίση τοῦ ἀναγνώστη» προβλέπεται μακροβιότερη μιά λογική ἀνακατάταξη ἀπό πλευρᾶς τύπου εἶναι καί ἡ ἐξῆς: Οἱ ἀπολύμενοι δημοσιογράφοι ἀπορροφοῦνται (ἂχ αὐτές οἱ λέξεις!) στά κρατικά μέσα ἐνημέρωσης. Αὐτά ἀναλαμβάνουν κατ' ἀποκλειστικότητα τήν «ἐνημέρωση». Τρεῖς, δύο ἢ καί μία σοσιαλπαρδαλή τόν «μεταειδησιογραφικό σχολιασμό». Δέν ἀμφιβάλλω ὅτι ὑπάρχουν καί πιά αἰσιόδοξα σενάρια ἀλλά μέ τό προτεινόμενο ἐκλείπουν ἐντελῶς οἱ πιθανότερες γιά μιά νέα «κρίση τοῦ τύπου» στό ἀπώτερο μέλλον. Καί κυρίως ἐκλείπουν ἐντελῶς οἱ ἀμφισημίες, ἀμφιλογίες καί ἀντιφάσεις πού συνοδεύουν ἐνοχλητικά τό φαινόμενο στή σημερινή ἐκδοχή του.

Λεωνίδας Λουλούδης

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Στήν Έλλάδα του χτές του σήμερα του πάντα

Στους άπτικους αϊθέρους μαίνεται ή άσφαιρη άερομαχία ανάμεσα στο «πολιτικό νέφος» τής Δεξιιάς και τήν «πολιτική βούληση» τής Άλλαγής.

Στους άθηναϊκούς δρόμους «δακτύλιοι» χωροθετούνται και «κυψέλες» έξυφαινόνται.

Μυστικά, αϊφνιδιαστικά, εύκαιριακά. Μέ άνύπαρκτες συγκοινωνίες. Μέ απέθαντα καπνογόνα λεωφορεία. Μέ τά ταξί τής πάσης Έλλάδος νά συρρέουν για τήν μέ τό άζημίωτο συμβολή τους στήν κυβερνητική προσπάθεια. Μέ τό αυτοκίνητο μέσο καταστροφής αλλά και τρόπο διαφυγής από τήν κατακερματισμένη πόλη. Μέ τήν ιδεολογία τέλος πού έθρεψε και θέριεψε τό Ι.Χ. πανταχού παρούσα άναντικατάστατη, κυρίαρχη και στή «σοσιαλιστική» μας πολιτεία.

Έντός έκτός και επί τά αυτά του δακτυλίου προβληματικές βιομηχανίες και μή προνομοϋχες βιοτεχνίες άπεργάζονται φιλότιμα τήν έξοδο τής χώρας μας από τήν οικονομική στενωπό.

Χωρίς οϋτε μία φάμπρικα ή φαμπρικούλα νά κλείσει, νά μεταφερθεί, νά έκσυγχρονισθεί, νά φιλτραρισθεί, νά αναδομηθεί τέλος πάντων επειδή έτσι «ό λαός ήθελε και τό Π.Α.Σ.Ο.Κ. μπορούσε».

Χωρίς ό επί του Νέφους Έπουργός νά έχει νομοθετήσει έστω και μία μικρή διάταξη πού νά καθορίζει, νά έλέγχει, νά περιορίζει και νά τιμωρεί τίς βιομηχανικές έκπομπές.

Χωρίς οϋτε ένας από τούς ρυπαντές πού όφείλονται στή βιομηχανική δραστηριότητα νά έχει μειωθεί σε μόνιμη βάση έστω κατά ένα έκατομμυριοστό του γραμμαρίου από τότε πού «έφτασε επιτέλους ή εύλογημένη ώρα τής Άλλαγής».

Νά πούμε και τά χειρότερα πλήν άνομολόγητα;

Σήμερα ή μόνη νομοθεσία πού έλέγχει τό τί εκπέμπουν οι βιομηχανίες εξακολουθεί νά είναι τό προεκλογικό προεδρικό διάταγμα του Μάνου. Η πρώτη και μόνη μεγάλη ρυπαντική πηγή πού έκλεισε είναι ή Δ.Ε.Η. στο Κερατσίνι. Και ή αναδρομή στήν προηγούμενη φιλολογία περί μεταφοράς του φωταερίου μάλλον δυσάρεστες εκπλήξεις επιφυλάσσει...

Τί συμβαίνει λοιπόν; Έπαψαν «οι μεγαλοβιομήχανοι ασύδοτοι νά μολύνουν ή νά ρυπαίνουν άλλοτε τή θάλασσα και άλλοτε τήν άτμόσφαιρά μας» ή ακόμα «νά έξυπηρετούνται τά συμφέροντα τής οικονομικής όλιγαρχίας σε βάρος τής υγείας και αυτής τής ζωής του άπλου μέσου Έλληνα» όπως δήλωνε προεκλογικά ό Πρωθυπουργός; Μήπως και για τή ρύπανση φταίνε οι νεοαποκαλυφθέντες άθλιοι μεσάζοντες; Έλαχε ή δέν έλαχε έντέλει ό κλήρος στο Π.Α.Σ.Ο.Κ. νά προχωρήσει έστω στους περιστασιακούς έκσυγχρονισμούς των προκατόχων του;

Στίς περιφέρειες τής Άθήνας και σ' όλες τίς μεγάλες πόλεις τής Έλλάδας ή άποκέντρωση των εργολάβων ανασυνθέτει επ' αντιπαροχή τούς καλλίγραμμους αρχιτεκτονικούς όγκους τής πρωτεύουσας. Άνεμπόδιστα, άπροκάλυπτα. Μόνο πού τώρα οι εργολάβοι δέν είναι πιά οι «εϋνοούμενοι τής Δεξιιάς». Είναι οι άφανεις πρωτεργάτες τής οικοδομικής μας αναθέρμανσης.

«Έθνικούς λόγους» θλιβερής μνήμης και αϊνιγματικής έρμηνείας επικαλείται ό επί τής Θαλάσσης Έπουργός για νά παραχωρήσει μέ γαλαντομία κι άλλες περιοχές στο παράκτιο ένταφιασμό τής ποντοπόρου ναυτιλίας μας.

Όπου έθνικό και έφοπλιστικό και σοσιαλιστικό μπλέκουν σ' άξεδιάλυτο κουβάρι κι άντε τώρα έσύ κάτοικε του Γαλαξειδιου νά έξηγήσεις τά άνεξήγητα.

Σέ λίγο ή «ESSO» τής Θεσσαλονίκης και ή «Λάρυμνα» του Μποδοσάκη κρατικοποιούνται. Για νά ραντίζουν τότε μέ τά τίμα κοινωνικοποιημένα τους

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

ἀπόβλητα τούς διψασμένους για ἀλλαγὴ ἰθαγενεῖς.

Χαλυβουργεία, ἀλουμίνια καὶ διυλιστήρια φωτίζουν με τὴν ἄσβεστο φλόγα τῶν ὑψικαμίνων, τους τὴν τερατογόνο πορεία τῆς φυλῆς.

Τὰ πετροχημικά ἐντάσσονται κι αὐτὰ στο μονόδρομο τῆς κοινωνικῆς μας ὁλοκλήρωσης. "Ἄλλο Νιοχώρι κι ἄλλο Καβάλα. "Ὅλα ἀναβαπτίζονται στή μεγάλη μας σοσιαλιστικὴ κολυμβήθρα κι ὅλα ἐξαγνίζονται.

Ἄ-πολιτικοὶ τεχνοκράτες καὶ ἔσαεὶ πειθήνιοι γραφειοκράτες χαράζουν τὸν τριτοδρομικὸ μας σοσιαλισμὸ με τὰ ἐργαλεῖα ποὺ ὁ προηγμένος καπιταλισμὸς ἄρον-ἄρον διώχνει ἀπὸ τίς μητροπόλεις του. Καὶ τίς κωμοπόλεις του. "Ὅλα ἐρήμην τῆς κοινωνίας, τῶν πολιτῶν. Με τὴ «λαϊκὴ συμμετοχὴ» θλιβερό ράκος τῶν προεκλογικῶν λαδάρων νὰ βολοδέρνει τὰ ξέφτια του στοὺς ἀέρηδες τῆς ἀναδομημένης παραγωγικότητας καὶ τῶν προσδοκούμενων πολυεθνικῶν, τριτοκοσμικῶν ἢ ὑπαρκτοσοσιαλιστικῶν ἐπενδύσεων.

Με τὴν ἐπίσημη πληροφόρηση νὰ ἀσφυκτιᾷ ἀνάμεσα στίς ὑπουργικὲς δηλώσεις - κοινότυπες στίς θριαμβικὲς τους ἀτέρμονες ἐπαναλήψεις - καὶ στίς περιληπτικότητες ἀναφορῆς για κάποια ἐπιτρεπόμενα - αὐθαίρετα στόν καθορισμὸ τους - ὅρια.

Με τὸ δημοκρατικὸ καὶ κριτικὸ διάλογο μάταια νὰ ἀναζητᾷ μιὰ μικρὴ θέση στὰ κρατικά μέσα ἐνημέρωσης.

Ἔστω καὶ στό περιθώριό του δοῦναι καὶ λαβεῖν τῆς λαχαναγορᾶς.

Με τὴν κοινωνικὴ κρίση νὰ μεταμφιέζεται σέ πολιτικὸ βερμπαλισμὸ, τὸ ἱστορικὸ νὰ γίνεται κομματικὸ καὶ τὸ ρεαλισμὸ τοῦ ὄνειρου νὰ γιουχάρεται καθημερινά ἀπὸ τὴν μικρομεσαία κομπορημοσύνη.

Ἐδῶ καὶ φόρα λοιπόν. Πρὸς τὰ ποὺ ὅμως ἀρμενίζουμε;

Φιλοκτῆτης Σαλαμίνιος

**3 000 000 ΕΛΛΗΝΕΣ
τὴν προτιμοῦν.
Γιατί;**

Με τὴ δυναμικὴ παρουσία της σέ ὁλόκληρη τὴ χώρα καὶ τὸ ἐξωτερικὸ, ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα εἶναι ἡ σπονδυλικὴ στήλη τῆς οικονομίας τοῦ τόπου καὶ τὸ στήριγμα κάθε παραγωγικῆς επιχειρηματικῆς δραστηριότητας. Τώρα, βοηθᾷ ἰδιαίτερα τίς ἀνορθωμένες βιοτεχνικὲς επιχειρήσεις νὰ ἀνοίξουν νέες δημιουργικὲς προοπτικὲς καὶ νὰ πραγματοποιήσουν τοὺς παραγωγικοὺς τους στόχους. Τὴν προτιμοῦν 3.000.000 Ἕλληνες, γιατί εἶναι ἡ Τράπεζα τῶν μεγάλων δυνατοτήτων.

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Τά κυβερνητικά μέτρα γιά τήν οίκονομία θά περιμένουν τόν τρίτο γύρο τῶν δημοτικῶν ἐκλογῶν

τοῦ Μιχάλη Παπαγιαννάκη

Ὁ λόγος τοῦ Πρωθυπουργοῦ στή Διεθνή Ἐκθεση Θεσσαλονίκης θά συμπλήρωνε, ὅπως εἶχε ἀνακοινωθεί, τίς δηλώσεις τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Οἰκονομίας Κ. Ἀρσένη πάνω στό «πλαίσιο τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς» στό μέσα τοῦ Αὐγούστου. Εἶχε πράγματι κριθεῖ καί κρίνεται καί τώρα ἀναγκαῖο νά διασαφηνιστοῦν μιά σειρά σημεία τῶν κυβερνητικῶν προθέσεων σχετικά μέ τίς σημερινές οἰκονομικές δυσκολίες καί τίς μεσο-μακροπρόθεσμες ἐξελίξεις.

Τόσο ὁμως ὁ κ. Ἀρσένης, ὁ ὁποῖος παρέπεμψε στόν κ. Πρωθυπουργό, ὅσο καί ὁ κ. Παπανδρέου, ὁ ὁποῖος παρέπεμψε στό πενταετές πρόγραμμα ἀνάπτυξης (πού θά δημοσιευθεῖ στό τέλος τοῦ χρόνου, ὅπως εἶπε) δέν ἀνταποκρίθηκαν στήν ἀναμονή πού οἱ ἴδιοι εἶχαν δημιουργήσει.

Τά προβλήματα τῆς συγκυρίας...

Ὁ κ. Πρωθυπουργός ἐλάχιστα ἢ καθόλου δέν ἀναφέρθηκε στό σημερινά, ἄς ποῦμε, διαχειριστικά προβλήματα τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας. Ὅτι αὐτά ἔχουν τίς ρίζες τους στήν οἰκονομική ἐξέλιξη καί πολιτική τῶν τελευταίων δεκαετιῶν εἶναι ἀναμφισβήτητο. Ὅσο ἀκριβῶς καί τό ὅτι σήμερα γίνεται κάθε μέρα πιά φανερό ὅτι ἡ Ἑλληνική καί ἡ διεθνῆς συγκυρία δέν ἐπιτρέπουν πιά νά ξεπερνιῶνται ὅπως στό παρελθόν. Ἡ ἀνοδος τῶν τιμῶν δέν συγκρατεῖται ὅπως στίς περασμένες δεκαετίες ἀπό τήν περιορθεύουσα ἀνεργία καί τά τότε ὑπάρχοντα περιθώρια αὐξησης τῆς παραγωγικότητας ἀπό τήν ἔστω καί ἀπλή ἐκτατική ἀνάπτυξη καί τήν εἰσαγωγή τεχνολογίας πού σήμερα χαρακτηρίζουμε «παραδοσιακή». Τά ἐξωτερικά ἀνοίγματα δέν μποροῦν πιά νά καλύπτονται, καί μάλιστα σέ

βελτιωμένο βαθμό κάλυψης ὅπως στό παρελθόν, ἀπό τίς σωτήριες πηγές τοῦ μεταναστευτικοῦ-καί ναυτιλιακοῦ- συναλλάγματος καί τοῦ τουρισμοῦ. Πράγματα γνωστά ἀπό πολύ καιρό (βλ. καί «Πολίτης» 9, «Ἡ ἀνάπτυξη τῶν νοτιοευρωπαϊκῶν χωρῶν», 1977...) ἀλλά πού πολλοί χρειάστηκαν καιρό νά τά συνειδητοποιήσουν.

Ὡς ἐκ τούτου, σήμερα δέν ἀρκεῖ, ἂν καί εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητο, νά μιλάμε γιά τίς ἀναγκαῖες καί ἐπιθυμητές διαρθρωτικές ἀλλαγές στίς ἐπενδύσεις καί τήν ἀναπτυξιακή στρατηγική τοῦ μέλλοντος. Αὐτά, ἂν καταφέρουν νά πάρουν μορφή, θά φέρουν ἀποτελέσματα μεσοπρόθεσμα, σέ 3-5 ἢ παραπάνω χρόνια. Ἄν εἶχαν ἀποφασιστεῖ (κκ. Ἀβέρωφ, Ἐβερτ, Κόλμερ καί ἄλλοι μέ βραχεῖαν τήν μνήμη) παλιότερα, τότε ἴσως τά πράγματα ἦσαν διαφορετικά. Δέν ἀποφασίστηκαν ὁμως καί ὁ κ. Παπαληγούρας, ἂν θυμᾶμαι, ἔχασε καί τή θέση του, ἐνῶ κάποιες δηλώσεις τοῦ κ. Καραμανλή πρὸς τέτοιες κατευθύνσεις θάφτηκαν ἐπιμελῶς, ἐνῶ ἡ τότε Ἀντιπολίτευση δέν ἔκανε τίποτε γιά νά τίς ἐνθαρρύνει, τό ἀντίθετο μάλιστα. Ἐπομένως ὑπάρχει ὁ κίνδυνος νά μὴ γίνει δυνατό νά ἀποφασιστοῦν ἢ νά μεθοδευτοῦν ποτέ, ἐφόσον τά σημερινά δείγματα τῆς κρίσης (πληθωρισμός, δημοσιο ἔλλειμμα, ἐξωτερικό ἔλλειμμα, πτώση τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς) εἶναι ἰκανά, ἀνά πάσα στιγμή, νά ἀπαγορεύσουν ὁποιαδήποτε διάθεση καί διαθέσιμότητα γιά τέτοιες ἀλλαγές. Ποῖος ἐπενδύει ἢ δανείζει σέ συνθήκες ἀστάθειας, ποῖος μπορεῖ νά ἐξαγάγει ἢ νά προγραμματίσει ἐξαγωγές σέ συνθήκες πτώσης τῆς ἀνταγωνιστικότητας τῶν τιμῶν του, ποῖος προγραμματίζει σοβαρά σέ συνθήκες πτώσης τῆς παραγωγικότητας, κοινωνικῆς, κλάδικῆς καί κατά ἐπιχείρηση;

Ἐπείγει, λοιπόν, παράλληλα μέ τόν ἐνδεχόμενο σχεδιασμό διαρθρωτικῶν ἐπεμβάσεων, νά εφαρμοστούν συνεκτικά καί βραχυπρόθεσμα μέτρα πού θά τίς στηρίξουν. Κι αὐτά τά μέτρα δέν μποροῦν παρά νά εἶναι μέτρα λιτότητας καί αὐστηρότητας στή διαχείριση τοῦ δημοσίου τομέα ἐσόδων του καί τῶν ἐξόδων του, τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων τῆς οἰκονομίας. Βέβαια κάτω ἀπό τήν ἐπήρεια παλαιότερων συνθημάτων καί ὑποσχέσεων, λίγοι εἶναι ἀκόμη πεπεισμένοι γιά τήν ἐπείγουσα ἀνάγκη μιᾶς τέτοιας πολιτικῆς. Καί ἡ ἀνησυχία γιά τό ἀποτέλεσμα τῶν δημοτικῶν ἐκλογῶν κάνει τοὺς ὑπόλοιπους νά τήν ἀποκρύπτουν ἢ καί νά τήν παραμερίζουν. Ὅμως μόνο « ἓνας δρόμος ὑπάρχει. Ὁ δρόμος τῆς εὐλικρίνειας» (Πρωθυπουργός στή Θεσσαλονίκη). Κάθε μέρα, κάθε ἐβδομάδα καθυστέρησης στήν ἐναρξη τῆς πορείας πάνω σ' αὐτόν τόν δρόμο ἀποδυναμώνεις ἐκ τῶν προτέρων κάθε μετέπειτα προσπάθεια νά τόν βαδίσει κανείς...

Αὕτη εἶναι ἡ πρώτη πεποίθηση πού δημιουργεῖται σέ ὅποιον ἀκουσε προσεκτικά καί τίς δύο παρεμβάσεις τῶν δύο κύριων ὑπεύθυνων γιά τήν πορεία τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας.

Ἐπάρχει καί μιᾶ δευτέρα. Πουθενά δέν φάνηκε, στόν ἓνα ἢ στόν ἄλλο, ἔστω καί ἡ ἀρχή τῆς περιγραφῆς τῶν πρώτων κατευθύνσεων τῆς πολιτικῆς πού σκοπεύουν βραχυχρόνια νά ἐφαρμόσουν. Τά διλήματα βέβαια εἶναι σκληρά. Δέν μποροῦν ὅμως νά διαιωνίζονται. Ἀποφάσεις ὅπως ἡ μείωση τῆς πληθωρικῆς ἀπασχόλησης στό δημόσιο τομέα, ἡ ὀρθολογική περιοχὴ τῶν δαπανῶν του, ἡ ἐφαρμογὴ ἐπιτέλους τῶν νόμιμων φορολογικῶν διατάξεων πού ἀφοροῦν τὰ μικρομεσαία στρώματα καί τήν «παραοικονομία», ἔτσι γιά νά ἀναφέρουμε μόνο μερικά, ἔχουν ἀσφαλῶς κάποιο ἄμεσο γιά ὀρισμένους κόστος. Ἡ ἀκινήσια ὅμως καί ἡ ἀπραξία ἔχουν ἀσφαλῶς ἓνα μεγαλύτερο πού θά τό πληρώνει ὅλη ἡ κοινωνία καί πού σίγουρα θά ἔχει διεθνεῖς ἐπιπτώσεις. Ἐν πάσῃ δέ περιπτώσει δέν δοκιμάστηκε ἀκόμη ἡ δύναμη τῆς ξεκάθαρης ἐξήγησης τῶν προβλημάτων στό λαό καί τῆς ἐπίδειξης σταθερῆς ἀποφασιστικότητας γιά τή λύση τους σέ προοπτικές πολιτικά διάφορες ἀπό κείνες πού καταλογίζονταν μέχρι τώρα στήν Ν. Δημοκρατία. Μόνο ὅμως ἔτσι θά ἦταν δυνατό νά ξεκινήσει ἡ «...σταυροφορία σέ ἐθνικό ἐπίπεδο» πού ἀπαιτεῖται σύμφωνα μέ τόν κ. Πρωθυπουργό (λόγος του στή Θεσ/νίκη)

...καί οἱ διαρθρωτικές διακηρύξεις

Ἄλλά καί στίς μακροπρόθεσμες προοπτικές πού διά μακρῶν ἀναπτύσσονται καί στίς δύο παρεμβάσεις, πολλά ἐρωτήματα δημιουργοῦνται καί μένουν τουλάχιστο ἀναπάντητα.

Ἐτσι εἶναι ἀπορίας ἄξιο τό τί σημαίνει ἡ «αὔξηση τοῦ εἰδικοῦ βάρους τῆς Βιομηχανίας χωρίς ὅμως αὐτή ἡ αὔξηση νά εἶναι σέ βάρος τῆς πρωτογενοῦς ἢ τοῦ τριτογενοῦς τομέα». Δέν ὑπάρχει ἀνταγωνισμός ἀνάμεσα σ' αὐτούς τοὺς τομεῖς ὡς πρός τή συμμετοχὴ τους στή συνολικὰ κέρδη, στή χρήση τῆς ἀποταμίευσης, στήν ἀναζήτηση ἐργατικῶν χεριῶν κλπ. Ἡ τό βάρος τῆς βιομηχανίας πού θά αὔξηθεῖ δέν θά εἶναι καί τόσο εἰδικό;

Πῶς, ἔστω καί πολύ γενικά, θά προωθηθεῖ ἡ «ἀναδιάρθρωση καί ἐξυγίανση» τοῦ τριτογενοῦς τομέα πού «ὕστερεῖ σημαντικά στήν ποιότητα τῶν παρεχο-

μένων ὑπηρεσιῶν», καί ἐν πάσῃ περιπτώσει πού ὀφείλονται τὰ ὄσα τοῦ καταμαρτυροῦνται, ἔστω καί στό τμήμα του πού ἐλέγχεται ἀπό τό Δημόσιο;

Τί σημαίνει ἡ «προώθηση τῆς κτηνοτροφίας καί ἡ ἀναδιάρθρωση τῶν φυτικῶν καλλιιεργειῶν», ἀπαραίτητη ὄντως πολιτικὴ γιά τή γεωργικὴ ἀνάπτυξη; Θά πεί ἐπιτέλους, ἡ κυβέρνηση στοὺς ἐνδιαφερόμενους ὅτι δέν μποροῦν τὰ προϊόντα τῆς νά ἔχουν παντοειδῆ κρατικὴ κάλυψη, προστασία καί ἐξασφαλισμένη διάθεση ἂν δέν ἀνταποκρίνονται στίς ἀπαιτήσεις τῆς ἀγορᾶς, ἐσωτερικῆς καί διεθνούς; Θά τοὺς ἐξηγήσει ὅτι ἡ φιλολογία περὶ «εὐγενῶν», «ἐθνικῶν» καί «παραδοσιακῶν», προϊόντων δέν ἀρκεῖ, οὔτε διά μαγικῶν ἐπικλήσεων, γιά νά ἀποφευχθοῦν οἱ ἀναγκαῖες ἀλλαγές; Θά τοὺς πείσει ὅτι οἱ νέες μορφές ὀργάνωσης, ὅπως ὁ πολυθρύλητος ἀγροτοβιομηχανικός συνεταιρισμός δέν εἶναι δυνατό οὔτε νοητό οὔτε εὔκαιο νά εἶναι κρατικά δημιουργήματα ἀλλὰ προϊόντα ζημιώσεων καί ἀγῶνων, καί δὴ ἀντ-κρατικῆς ὕφης καί προέλευσης, ὅπως παντοῦ ὅπου πραγματικά ἀναπτύχθηκαν;

Σέ τέτοια καί ἄλλα ἀνάλογα ἐρωτήματα, κρίσιμα πιά, γιατί ἤλθε ἡ ὥρα τῶν ἀποφάσεων, δέν ἀνοίξαν δρόμοι σκέψης, συζήτησης, ἀντιπαράθεσης καί τελικά νέας ἀντίληψης τῶν πραγμάτων. Ἡ ἐπικλήση ἐνός ιδεώδους στόχου, «ὁ λαός ἐπιλέγει καί ἡ κυβέρνηση ἐκτελεῖ» (λόγος τοῦ Πρωθυπουργοῦ στή Θεσ/νίκη) ὡς πραγματικότητα ἐν δράσει, καλεῖται τελικά νά ἐξορκίσει ἐκ τῶν προτέρων τήν ἔλλειψη αὐτῆ καί φυσικά τό μόνο πού καταφέρει εἶναι νά ὑποβαθμίσει τό ἴδιο τό σύνθημα, ἀφοῦ τό περιεχόμενό του μένει ἔωλο.

Καί τέλος τό κράτος

Οἱ ὑπεύθυνοι τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας δίνουν μέ ὅλες τίς ἀπαραίτητες ἀποχωρήσεις καί ἐπιφυλάξεις, ἰδιαίτερο βάρος στό κράτος καί στό ρόλο πού καλεῖται νά παίξει στίς ἐπιθυμητές ἀλλαγές. Καί νά μὲν φαίνονται νά δέχονται ἔμμεσα τουλάχιστον σ' ἓνα βαθμό, τήν ἀναξιοπιστία του καί τήν ἀφερεγγυότητα του, ἀλλὰ παράλληλα καί προφανέστατα δέν ἐπιθυμοῦν νά ὑποδείξουν ἢ δέν γνωρίζουν τὰ αἷτια καί τὰ αἰτιατά τῆς διαδικασίας καταβαθρώσεως του. Ἐτσι ἀρθρώνουν κάποιες γενικές προτάσεις περὶ μεταρρυθμίσεων καί περὶ βελτιώσεων, ἀλλὰ σπεύδουν πρὶν καταλήξουν σέ ὅ,τιδήποτε συγκεκριμένο νά τοῦ ἀναθέσουν καί ἄλλες ἀρμοδιότητες ἢ νά τοῦ ἀποδώσουν ἐπαίνους καί μετάλλια πού δημιουργοῦν τουλάχιστον ἀμηχανία. Ἐτσι μαθαίνουμε ὅτι τό πρόγραμμα ἀνάπτυξης (τοῦ κράτους...) «βγαίνει μέσα ἀπὸ δημοκρατικές διαδικασίες» (;) καί ὅτι προχωρεῖ ἓνα «σύστημα λειτουργίας τοῦ δημοσίου Τομέα μέ καινούργια κατανομή ἀρμοδιοτήτων μεταξύ Κυβέρνησης καί Δημοσίου Ὄργανισμοῦ καί Ἐπιχειρήσεων, μεταξὺ Κέντρου καί Περιφέρειας», καί ἀκόμη ὅτι τό «σχῆμα (;) αὐτό ἐξασφαλίζει τήν ἐνεργοποίησιν τοῦ πολίτη, τήν αὔξηση τῆς παραγωγικότητας τοῦ Δημοσίου Τομέα καί τή μείωση τῶν διαχειριστικῶν ἐλλειμμάτων». Τώρα πῶς ἡ ἐνδεχόμενη (γιατί ἀκόμη δέν εἶδαμε δείγμα τῆς) ἀνακατανομῆς ἀρμοδιοτήτων βελτιώνει, αὐτὴ καθαυτὴ, τήν ἐνδεχόμενη (καί σαφῶς ὑπαρκτὴ, μὴν κρυβόμαστε...) κακοδιαχείριση, τὸν ἀρθρολογισμό, τήν εὐθυνοφοβία, τὸν αὐταρχισμό, τήν ἀνικανότητα» τῆς διαφθοράς, τήν ἀσυνέπεια καί ἄλλα σοβαρότερα νοσήματα τοῦ καθενός φορέα πού

έπωφελείται από την ανακατανομή αυτή, αυτό λογικά είναι αδύνατο να γίνει κατανοητό. Και τό πώς και γιατί έτσι ο πολίτης ενεργοποιείται, τό Δημόσιο εντατικοποιείται στή δράση του και νοικοκυρεύεται στήν έξισορρόπηση έσόδων και έξόδων των, αυτό πιά προκαλεί ακόμη και τή μέση κατά κεφαλή έμπειρία του μέσου Έλληνα πολίτη. Για να μήν έπιμένουμε βέβαια, και προκαταρκτικά, στό ότι τέτοιες προσπάθειες ανακατανομής, άποκέντρωσης κλπ. δέν είδαμε ακόμη ούτε στό χαρτιά. Έτσι καταλήγει κανείς στή μόνη δυνατή για τήν ώρα, έρμηγεία: έξορκισμός τών κακώς κειμένων, ως να περάσουν οι εκλογές, να καταλήξουν και σέ προτάσεις τά νέα κυβερνητικά όργανα, και μετά βλέπουμε.

Ός τότε ζητείται από τούς εργαζόμενους «ύπομονή και αύτοσυγκράτηση» και από τό σύμπαντα λαό πανστρατιά για τήν αύξηση τής παραγωγής τής παραγωγικότητας, τών έξαγωγών (ή τηλεόραση μέ ειδικό διαφημιστικό σπότ μάς καλεί όλους να σκεφτούμε τί

μπορούμε να έξαγάγουμε...). Έντυπωσιακή ή ζωτικότητα τής πανάρχαιης πίστης στίς άπεριόριστες δυνατότητες του λόγου πάνω στήν άψυχη πραγματικότητα: άνοιξε «σησάμι» και ώ του θαύματος...

Βέβαια ο κ. Πρωθυπουργός σέ νέα όμίλια του, στους δημοσιογράφους αυτή τή φορά, δήλωσε ότι άποσείει τήν κατηγορία ότι δήθεν ο λόγος του ήταν άσαφής. Ήταν σαφέστατος ως πρός τίς γενικές κατευθύνσεις και τούς θεσμούς, είπε, αλλά δέν είχε καμιά άνειλημμένη ύποχρέωση να παρουσιάσει «άριθμούς» και «μέτρα», πράγματα πού θά περιλαμβάνονται στό πενταετές πρόγραμμα. Έμεις βέβαια άλλα είχαμε καταλάβει μετά τό λόγο του κ. Άρσένη, προφανώς όμως γελιόμασταν. Έστω. Δέν μένει τώρα παρά να πειστούν, για μιά ιδιότυπη έκκεχειρία, και οι τιμές, ή παραγωγή, τά έλλείμματα, ο δανεισμός, οι εργαζόμενοι, οι εργοδότες, οι άερητζήδες και οι σπεκουλάτορες. Και ή Παναγία Σουμελά να βάλει τό χέρι της.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ

ΤΡΙΑ ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

1. Σειρά Σύγχρονη Σκέψη

ΑΝΤΟΝΙΟ ΓΚΡΑΜΣΙ: ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ

Ένας σημαντικός τόμος με βασικά κείμενα πολιτικής-πολιτικής παρέμβασης του μεγάλου ιταλού συγγραφέα.

2. Σειρά Ξένη Λογοτεχνία 25 + 6 ΠΟΙΗΜΑΤΑ

ΣΕ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ Κ. Γ. ΚΑΡΥΩΤΑΚΗ

Όλες οι αριστουργηματικά αποδομένες ποιητικές μεταφράσεις του μεγάλου μας ποιητή. Ο Καρυωτάκης μεταφράζει με το μοναδικό-του τρόπο Βερλαίν, Μπωντλαίρ, Βιγιόν, Χάινε.

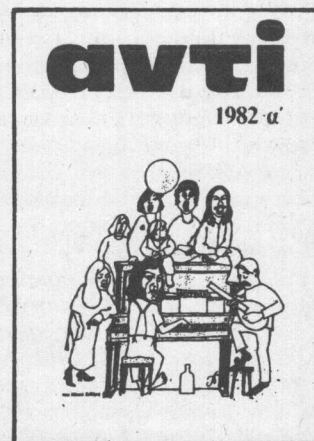
3. Σειρά Σύγχρονοι Έλληνες Συγγραφείς ΜΙΧΑΛΗ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗ: ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΥΤΟΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΕΠΑΝΑΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

Ένα βιβλίο που φιλοδοξεί να προκαλέσει ένα δημιουργικό διάλογο πάνω στα σημαντικά προβλήματα που απασχολούν το λαϊκό-μας κίνημα.

Ιπποκράτους 6, Ε' ΟΡΟΦΟΣ, τηλ. 3601956

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ

Ο 16ος τόμος του ANTI
Α' εξάμηνο 1982
(τεύχη 196 - 208)

Ζητείστε-τον στα γραφεία του
περιοδικού «ANTI»:
Δημοχάρους 60 (Τ.Τ. 601)
Τηλ.: 7232.713 και 7232.819

Λήθη ἀλαλάζουσα

τοῦ Γιώργου Καρρά

«Θά ἦταν εὐχῆς ἔργον ἂν ὄλοι οἱ Ἕλληνες ἦταν στερομημένοι πολιτικῶν πεποιθήσεων καὶ κοινωνικῶν ιδεολογιῶν καὶ ἔκαναν τὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ κατακτητῆ μόνο σάν Ἕλληνες πατριῶτες. Ἀλλά αὐτό εἶναι οὐτοπικό...» (Π. Κανελλόπουλος).

Ὅχι καὶ οὐτοπικό τὸ εὐχῆς ἔργον. Σέ ἄλλες συνθηκές καὶ μέ ἄλλους ὄρους ἀπολύτως δυνατο. Ἄμ' ἔπος, λοιπόν, ἄμ' ἔργον. Καὶ καιρὸς ἦταν γιατί τὰ πράγματα ἤδη βοοῦσαν: δέν θά ἀναγνωρισθεῖ ἐπιτέλους ἡ ἐνιαία Ἐθνική μας Ἀντίσταση, δέν θά ἐπιπέσει ἐπιτέλους μάχαιρα λήθης ἐπὶ δικαίων τε καὶ ἀδικῶν; Καὶ μαζὶ, μέ τὴν ἴδια ἀνάσα, ἔλεγαν: δέν θά βρεθεῖ ἕνας χριστιανὸς νὰ πράξει τὸ αὐτόνότητο· νὰ ἀδράξει δηλαδή αὐτὸ τὸ σκέλεθρο πού λέγεται ΕΑΜ καὶ περιφέρεται στὰ χεῖλη ὄλων, στὰ προγράμματα τόσων καὶ στὰ μυαλά κανενός, νὰ τὸ ἀπαλλάξει ἀπὸ τὰ τελευταῖα ψαχνά, νὰ τὸ ξεπλύνει στὴ δεξαμενὴ τῆς ἐθνικῆς συμφιλίωσης ἀφήνοντας τὸ ΚΚΕ νὰ πιεῖ τὰ ἀπονίματα στὴν ὑγεία του καὶ νὰ τὸ σηκώσει κροταλίζον φλάμπουρο ἐθνικῆς ἐνότητας καί, ἐπομένως, ἀμέτρητης πολιτικῆς ιδιοτέλειας; Τὸ μακάθριο τῆς εἰκόνας δέν εἶναι ἠθελήμενο· ἄλλωστε ὦχριά μπροστά στὴν «ὕλοποίησή» τῆς.

Καὶ ὁ χριστιανὸς (οἱ γονυκλισίες τοῦ πρωθυπουργοῦ τὸ πιστοποιοῦν) βρέθηκε. Ἔτσι τὸ ΠΑΣΟΚ, οηλαδὴ ἡ Λήθη, ἡ φερόμενη ὡς ἀδελφὴ τοῦ Ὑπνου καὶ τοῦ Θανάτου, θριάμβευσε. Ἔχασε ἡ ἀναμόχλευση. Δηλαδή κυρίως ἐκείνη ἡ δεξιὰ πού θέλει τὸ ΕΑΜ (τὸ δικό της, ἐννοεῖται, ΕΑΜ) ὀλοζώντανο. Ἀλλά καὶ ἡ ὑπόλοιπη δέν τὰ πῆγε καλύτερα· ἀπλῶς ἀκολουθεῖ ἀσθμαίνοντας. Ἔχασε ὁμως ἡ ἀναμόχλευση θά πει ἀκόμα, ἀπὸ μίᾶ ἄλλη μεριά, ὅτι καὶ ἡ ἀριστερά καλεῖται διὰ νόμου πλέον νὰ ἀναμοχλεύει μόνο κοινούς τόπους πού, ὅπως ἔλεγε κάποιος, συχνά εἶναι τόποι κενοί. Καὶ ἐνίστε κρानीου.

«Ἡ ἐγχείρηση πέτυχε, ἡ ἀριστερά πετάχτηκε στὸ περιθώριο καὶ ὁ χειρουργὸς στὴν κοινὴ συνείδηση φάνταζε χασάπης... Ὁ θύτης χρειαζόταν κάθαρση, ἔπρεπε νὰ θυσιαστεῖ». Καὶ ἐνμέρει ἤδη θυσιάσθηκε. Τώρα, χρόνια πολλὰ μετὰ τὴν παρατεταμένη ἐγχείρηση, ὁ ἐπὶ τῶν ζώντων αὐτοδίδακτος ἀλλ' ἀποτελεσματικός χασάπης ἔχασε μοιραία τὴ θέση του ἀπὸ τὸν ἀντίπαλό του, τὸν ἐπὶ τῶν ὄστων ὀρθοπαιδικό. Εὐκόλη ἡ δουλειὰ τοῦ τελευταίου, μέ τὰ ἀπομεινάρια τοῦ ἴδιου τοῦ ἀσθενοῦς ἐξόχως συνεργάσιμα.

Λήθη, λήθος, δύθος καὶ κῶμα κομμουνιστικό.

•
Ἄν τὸ ΠΑΣΟΚ ἐξέρχεται λοιπόν ἐπικεφαλῆς καὶ δικαιωμένο ἀπὸ τὰ ὅσα ἐπ' εὐκαιρία τοῦ νομοσχεδίου γιὰ τὴν Ἀντίσταση διαδραματίσθηκαν, δέν εἶναι τό-

σο γιατί αὐτὸ εἶχε τὴν πρωτοβουλία, ὅσο γιατί ἡ ὄλη συζήτηση πραγματοποιήθηκε μέ ιδεολογικούς ὄρους ἀκραιφνῶς πασοκικούς. Ἡ, πράγμα ἰσοδύναμο, γιατί τὸ ΠΑΣΟΚ ἦταν στὴν ὑπόθεση αὐτὴ διαχειριστῆς ιδεῶν πού εἶναι πλέον παντοδύναμες. Ἰδεῶν καὶ τῆς ἴδιας τῆς σημερινῆς ἀριστερᾶς.

Ἄς συνοψίσουμε τὰ βασικά. Τὸ εὐλογο αἴτημα νὰ ὑπάρξει λήθη, αἴτημα προφανῶς ὀλοσώστο καὶ πρὸς ὄφελος ὄλων ἐάν σημαίνει ὅτι δέν πρέπει νὰ ἴμαστε σήμερα στὰ μαχαίρια μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ ἦμασταν στὰ μαχαίρια ἐκείνη τῆ δεκαετία, μοιραία συνεπαγόταν, μέ τὸν τρόπο πού τέθηκε, ἕνα σοβαρὸ πρόβλημα: μιλώντας σήμερα γιὰ τὸ τότε δέν μπορεῖ παρὰ νὰ τσακωνόμαστε καὶ νὰ διχαζόμαστε ἀφοῦ διχασμένοι ἦταν τότε οἱ ἄνθρωποι. Ἐπειδὴ δέν γίνεται λοιπόν νὰ τὰ βροῦμε γιὰ τὰ τῆς ἱστορίας μας, τὸ αἴτημα μετατράπηκε σὸ νὰ μὴ μιλάμε καθόλου γιὰ τὸ τότε· ἡ κυρίως, καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ μεγάλο εὔρημα, νὰ μιλάμε μόνο ἐπὶ τοῦ ἐνός σκέλους: μόνο ἐπὶ ὅσων μᾶς «ἐνώνουν», λέει, κι ὄχι ἐπὶ ὅσων μᾶς «χωρίζουν».

Καὶ τί μᾶς χωρίζει; Ὁ ἐμφύλιος κατ' ἀρχὴν. Μιλάμε ἐπομένως μόνο γιὰ τὴν Κατοχή, καὶ μάλιστα ὄχι μέχρι τίς 12.10.44 ἀλλὰ μέχρι τίς «18 Ὀκτώβρη» (τὴ σύμπτωση...). Καὶ οἱ συγκρούσεις, οἱ ἀντιπαλότητες τῆς Κατοχῆς; Αὐτές εἶναι οἱ λεγόμενες «σκιές» (σκιές στὴν ἀκτινογραφία ρωμαλέου ὄργανισμοῦ) πού θά μείνουν ἀπέξω, ἀντάμα μέ τοὺς δοσίλογους. Τὸ αἴτημα τῆς λήθης εἶναι σήμερα ταυτόχρονα καὶ αἴτημα βάνουσου κατακερματισμοῦ· συνέχειας ἐκεῖ πού ὑπάρχει ἀσυνέχεια· καὶ ἀσυνέχειας ἐκεῖ πού ὑπάρχει συνέχεια. Μέσω τοῦ κατακερματισμοῦ φθάνουμε ἔτσι στὴν ἐνότητα...

Ποιὰ ἐνότητα; Ἐπειδὴ λοιπὸν λέχθηκε κατὰ κόρον ὅτι «εἴμαστε πάλι μέ ἀποκαταστημένη μνήμη» (Γλέζος) καὶ ὅτι ξαναδίνουμε σήμερα στὸ λαὸ μας τὴν «ἐθνικὴ μνήμη» (Παπανδρέου), αὐτὸ πού τελικὰ εὐδώνεται μπροστά στὰ μάτια μας εἶναι ἡ σφρηλάτηση μᾶς ἐθνικῆς ἐνότητας πάνω σὲ μίᾶ κοινὰ ἀποδεκτὴ μίνιμουμ πλατφόρμα ἐθνικῆς μνήμης.

Ποιοὶ μὲνουν ἀπέξω; Ἐπειδὴ τὰ «ἀναμοχλευτικά» προβλήματα σχετίζονται ὄλα, καὶ διόλου τυχαία, μέ τὴ δράση τῆς ἀριστερᾶς, ἐκεῖνο πού πρῶτα ἀπ' ὄλα πρέπει νὰ μείνει κατεπειγόντως ἀπέξω εἶναι τὸ πραγματικὸ παρελθόν της. Καὶ ἡ ἀφελῆς, εὐπειστη ἀλλὰ καὶ ριζοσπαστικὰ ριζοτόμος ἀριστερά εἶναι πρόθυμη νὰ τὰ ξεχάσει ὄλα. Οἱ ἄλλοι ὁμως τὰ θυμοῦνται ὄλα· ἔστω κι ἂν δέν τὰ ἔχουν ὄλα στὸ μυαλό τους, αὐτὰ ὑπάρχουν «ἐνσωματωμένα» στὴν πρακτικὴ τῆς ἐξουσίας τους. Ἡ ἐξουσία ξέρει καλά νὰ «ξεχνᾷ» ὅταν ἔρχεται τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου. Ἡ μίνιμουμ αὐτὴ πλατφόρμα ἐθνικῆς μνήμης εἶναι καὶ μᾶξιμουμ πλατ-

φόρμα άριστερης άμνησίας. Άλλά εδώ θά επανέλθουμε.

Ποιοί άλλοι μένουν απέξω; Άρθρο στην *Έλευθεροτυπία*, 20.8.82, άπχει τίς κυβερνητικές και τίς διάχυτες άπόψεις με άφοπλιστική μαιευτική δεξιότητα: «ή *Έθνική Άντίσταση σάν ιστορική μητέρα και μαμή των νεώτερων αγώνων για Δημοκρατία και Έλευθερία κατά των ξενόφερτων βασιλιάδων, της άκρας δεξιάς, της δικτατορίας*». Ίδου, λοιπόν, κύριοι τής φωτισμένης δεξιάς, ό αντίπαλος: άρρητα, άνομολόγητα και διά παρακάμψεως ή άριστερά· ρητά, όμολογημένα και διά μετωπικής συγκρούσεως οί ξένοι και οί ξενόφερτοι, ή άκρα δεξιά και ή δικτατορία. Μήπως είσατε με κανέναν από δαύτους και δέν τό ξέραμε;

Η φωτισμένη δεξιά δέν είναι με κανέναν από δαύτους (άν και όταν έχει νά διαλέξει...). Φορτωμένη με τά άγχη της, τόν άπολογητισμό της, και πνιγμένη στίς αντιφάσεις της είναι ύποχρεωμένη νά άκολουθήσει, και εύτυχώς πού ύπάρχει ό Ε. Άδέρωφ νά της κρατάει τά μπόσια (και περί αυτού θά ξαναμιλήσουμε). Νά άκολουθήσει θά πεί νά άποκτήσει επί του θέματος κοινή γλώσσα με τό ΠΑΣΟΚ. Η όνομαζόμενη έθνική ένότητα είναι εδώ, στους ιδεολογικούς της δρους, ένότητα βαθύτατα άστική. Και ή τρανή άνευ έτέρου άπόδειξη: σέ μία ύπόθεση πού άφορά πριν άπ' όλους τήν άριστερά, τήν ιστορία της και τούς νεκρούς της, τό λόγο μονοπώλησαν χωρίς ντροπή κι αίδώς μονολογούντες για λογαριασμό τους δεξιοί, κεντρώοι και κεντροδεξιοί· και ή τραγωδία είναι ότι είχαν κάθε δικαίωμα: αυτοί, στό κάτω κάτω, μάς άναγνωρίζουν.

Αυτή λοιπόν ή ένότητα, πού από τή μεριά της συμμαζεύει όσο μπορεί αυτά πού ή σημερινή σύγκρουση ΠΑΣΟΚ-δεξιάς σκορπά, πραγματοποιείται υπό τήν αίγίδα του ΠΑΣΟΚ. Γιατί αυτό κατ' άρχήν τή θέλει, τήν πολιτική δηλαδή ένότητα όλων κατά τό δυνατόν: προνομίωχων και μή. Άλλά και γιατί αυτό τήν μπορεί, σήμερα άμόλυντο κι άσπίλωτο καθότι τότε άπόν· γιατί αυτό μπορεί νά μιλάει με άνεση περί δοσιλόγων και νά επικαλείται, με τήν έκatéρωθεν καλή μαρτυρία, τό ΕΑΜ (τό μέχρι τά μέσα Όκτωβρίου μείον οί σκιές)· γιατί αυτό τό ίδιο, έν μέση έξουσία, συμβολίζει τήν ένότητα πασπαλισμένο καθώς είναι όχι μόνο με κεντρώους, κεντροαριστερούς ή και χουντίσαντες αλλά και με άντιστασιακούς, τούς όποιους μπορεί ανά πάσα στιγμή νά πετάξει στό τραπέζι των διαπραγματεύσεων (μήπως έξάλλου, κατά τή συζήτηση στή Βουλή και κατά παράβαση φαίνεται του πρωτόκολλου, δέν έκασαν πλάι στον πρωθυπουργό οί δύο πρώην Έλασίτες τής κυβέρνησης; Και παραδίπλα ό πρώην Έδεοίτης;). Γιατί αυτό μπορεί, με δύο λόγια νά άποκαθάρει σήμερα τήν έξουσία και τό κράτος της, και νά κάνει τούς άριστερούς άγνούς κι άγνωριστους.

Κοινή λοιπόν γλώσσα. Γιατί, τελικά, τί διαφέρει τό «ό καθένας μας δικαιούται νά έχει τή δική του άποψη, τίς προσωπικές του πικρές άναμνήσεις, δίπλα στό δικό του άναμμένο καντήλι» του Ά. Παπανδρέου από τό «νά τεθεί σέ δεύτερη μοίρα αυτή ή κακή πλευρά της ιστορίας» του Π. Κανελλόπουλου; Η τό «θεβαίως δέν μπορεί νά παραγνωρίζει κανείς και όρισμέ-

να πράγματα» του Εύ. Γιαννόπουλου, ή «άποσύνδεση της δόξας με τήν κατάρα» του Βήματος, τό «άσχετα από τά λάθη και έγκλήματα άκόμα» του Σπ. Λιναρδάτου στην ίδια έφημερίδα (και άκόμη ή αντίθεση «*ιερή παρακαταθήκη-κατάρα*» του Θ. Τσουπαρόπουλου στην *Αύγή*) από τά «μελανά σημεία» και «τή λαμπρή σελίδα της ιστορίας μας πού θά 'πρεπε νά διαχωρίζεται από τά όσα άκολούθησαν...» του Π. Κ. Καλλιγά στην *Καθημερινή*;

Άλλά ή κοινότητα της γλώσσας παίρνει και έθνικοεθνικιστικές διαστάσεις πολλαπλά επικίνδυνες: «*Είμαστε πάλι με άποκαταστημένη μνήμη. Είμαστε και τώρα έτοιμοι νά αντιμετώπισουμε όποιοδήποτε εισβολέα*» (Γλέζος) και νά προωθήσουμε «*τήν διεθνή προβολή της πρόσφατης ιστορίας, της έθνικής φυσιογνωμίας και των δικαίων του λαού μας*» στην «παγκόσμια συνείδηση» (Λιναρδάτος). Η Άντίσταση μάλιστα, κατά τόν Π. Κ. Καλλιγά της *Καθημερινής*, «*ύπήρξε έκφανση της "κατηγορηματικής προσταγής" πού διέπει άταλάντευτα τή στάση ζωής τούτης της φυλής, από τήν εμφάνισή της στό προσκήνιο της ιστορίας: κάλλιο ό θάνατος παρά ή δουλεία*». Σιγόντο στον επικολυρικό Γεννηματά πού συγκινήθηκε στή Βουλή γιατί, λέει, «*άφουγκραζόμαστε εδώ τούς χτύπους της καρδιάς ενός Έθνους, της καρδιάς πού δέν έπαψε νά πάλλει εδώ και τρεις χιλιάδες χρόνια*».

Και όλα τούτα μέσα σέ ένα κλίμα πού επιβάλλει μονίμως τή σύνδεση της Άντίστασης με τή σφρηλάτηση της, «*τόσο άναγκαίας και σήμερα πού μάς κυκλώνουν τόσο κίνδυνοι και άπειλές, έθνικής όμοψυχίας*» (Λιναρδάτος), σήμερα δηλαδή πού τά έπίσημα χείλη μάς διαβεβαιώνουν συνέχεια ότι ό έλληνισμός άπειλείται με συρρίκνωση. Αυτά τά τερατώδη, λοιπόν, μυθικά πρόσωπα, προς άνάρτηση στα δημοτικά σχολεία για τήν έξ άπαλών όνύχων «άπολήθωση» των μικρών, μπορούσε νά γεννήσει ή μίνιμουμ πλατφόρμα κεντροδεξιού και κεντροαριστερού διαλόγου και αυτά γέννησε: Βελουχιώτης ό Τουρκοφάγος, Νικηταράς ό Μαυροσκούφης, Μιλτιάδης ό Καραμπουζουκλής.

Μέσα σέ όλα τά παραπάνω βέβαια τό ΠΑΣΟΚ δίνει διέξοδο και στό δικό του σύμπλεγμα με τό ΕΑΜ. Μή ύπάρχον τήν εποχή εκείνη—και ούδεις έξάλλου τό κατηγορεί γι' αυτό—προσπαθεί άπεγνωσμένα νά αυτοσυνδεθεί, σήμερα πού οί καιροί τό επιτάσσουν, με τό ΕΑΜ μέσω άποσιωπήσεων ή και εύθέως παραχαράξεων (ό Γ. Γεννηματάς μάς μίλησε μάλιστα, «*ώς υπεύθυνος ύπουργός Έσωτερικών, για τή μεγάλη προσπάθεια λαϊκής συμμετοχής και Τοπικής Αυτοδιοίκησης πού έγινε στα χρόνια της Έθνικής μας Άντίστασης*». Και πράγματι: έχουν μείνει άξέχαστες οί μνημειώδεις συγκρούσεις Μπέη-Τζαννετάκη στην όρεινή Έλεύθερη Έλλάδα). Με τό νά τό θεωρήσει δηλαδή κορυφαία στιγμή της τριμυλλιετούς πορείας του έλληνισμού πού προαγγέλλει τήν έξίσου κορυφαία της δικής του έκλογικής νίκης. Τό ΠΑΣΟΚ είναι με τό ΕΑΜ· αλλά χωρίς τούς έαμίτες. Είναι με τούς έαμίτες· αλλά χωρίς τά κόμματά τους. Είναι με τό παλληκάρι Άρης αλλά χωρίς και ένάντια στην πολιτική του ταυτότητα πριν τήν Κατοχή και στή διάρκειά της. Είναι με τό «έθνικό» ΕΑΜ, τό δικό του ΕΑΜ, τό ΕΑΜ όλων μας. Τό ΕΑΜ, κοντολογίς, πού δέν ύπήρξε.

“Όλα τὰ παραπάνω, πρὶν ἀπ’ ὄλους, τὰ συμβολίζει ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργός. Γι’ αὐτὸ καὶ μίλησε ὀμίλια πού «ἀποτελεῖ τὸ ἱστορικὸ ἀπαύγασμα δεκαδῶν ἐτῶν ἀγόνων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ» (Γιαννόπουλος)· ἢ, κριτικότερα, μίλησε «σάν ἐθνικὸς ἡγέτης, ὑπερασπίζοντας τὴν ἐθνικὴ ἐνότητα πού συμβολίζει ἡ ἐαμικὴ ἐθνικὴ ἀντίσταση» (Στ. Καρρῶς στὴν *Αὐγή*).

Αὐτὴ λοιπὸν ἡ ἐνότητα πού πραγματοποιεῖται σήμερα, μιά ἐθνικὴ ἐνότητα τῆς τρέχουσας πολιτικῆς ἀλλὰ μέ βαθύτερες ἰδεολογικὲς προϋποθέσεις, ἀνταποκρίνεται βέβαια στὶς ἀνάγκες τῆς ἐξουσίας ἀλλὰ, ὅπως κάθε πολιτικὴ ἐνότητα, φέρει μέσα της καὶ τὸ σπέρμα τοῦ συγκυριακοῦ, τοῦ τρέχοντος συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων. Ἔτσι, μοιραῖα ἀφήνει κάποιους ἀπέξω, ἐδῶ τὸν Ε. Ἀβέρωφ, καὶ διασπᾶ τὴ Νέα Δημοκρατία. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἄκουσε πολλά, καὶ δικαίως. Δικαιοῦται ὅμως νὰ ἀκούσει κι ἄλλα γιατί πολὺ εὐκολα ξεμπερδέψαμε μαζί του μέ τὰ περὶ διχασμοῦ.

Ἡ ἐνότητα τῆς ἐξουσίας λοιπὸν ἔχει καὶ μιά ἄλλη καίρια πλευρά. Αὐτὴ δηλαδή πού τὸ ΠΑΣΟΚ ἔχει σήμερα τὴν πολυτέλεια ὄχι φυσικὰ νὰ καταπολεμᾷ, οὔτε κἀν εὐθέως νὰ ἀρνεῖται, ἀλλὰ νὰ τὴν ἀποσιωπᾷ ἢ νὰ τὴν μεταμφιέζει. Καὶ τὸ κήρυγμα Ἀβέρωφ εἶναι πρὶν ἀπ’ ὅλα, καὶ παρὰ τὰ φαινόμενα, κήρυγμα μῆς ἐνότητας, σέ ἓνα ἄλλο ἐπίπεδο, μέ ὄλους ἀκριβῶς ἐκείνους πού τὸν ἀφήνουν ἀπέξω. Ἐνότητας, γιατί μιλάει τὴ γλῶσσα τῆς συνέχειας τῆς ἐξουσίας. Ἄλλοι τσοντάρουν τὸ παρόν. Στὸν Ε. Ἀβέρωφ «ἔλαχε» νὰ τσοντάρει τὸ παρελθόν. Τὸ πρῶτο, ὅσο καὶ νὰ μὴν τ’ ἀρέσει, δέν ὑπάρχει χωρὶς τὸ δεύτερο.

Καὶ ἡ μπροῦτα αὐτὴ γλῶσσα (τοῦ παρελθόντος) εἶναι δεδαίως ἀντίπαλη τῆς γλῶσσας (τοῦ παρόντος) πού μιλάει ἡ κυβέρνησις. Ἀλλὰ εἶναι καὶ συμπληρωματικὴ ὅσο ἀκριβῶς ἀντίπαλα καὶ συνάμα συμπληρωματικὰ εἶναι τὰ αἱματοβαμμένα χέρια τοῦ κομπογιαννίτη μέ τὰ γαντοφορεμένα τοῦ ὀρθοπαιδικοῦ. Ἡ γλῶσσα αὐτὴ τῆς συνέχειας τῆς ἐξουσίας, στὴν ἀκραία της μάλιστὰ ἐκδοχὴ, εἶναι γλῶσσα ἀκραιφνῶς ταξικὴ. Καὶ ὅσο ἀπεχθὴς καὶ νὰ τοὺς εἶναι, ὄλοι—πλὴν ἀριστεράς— τὴν καταλαβαίνουν, μέ τὸν τρόπο του ὁ καθένας, καὶ τὴν ἀποδέχονται. Ἄλλοι, ὅπως οἱ φωτισμένοι δεξιοί, ἀντιστέκονται στὴν ἀκρότητά της καὶ συνάμα μπολιάζουν μέ αὐτὴν τὸ λόγο τους. Ἄλλοι, ὅπως ὁ πρωθυπουργός, σκύβουν μπροστά της σιωπηλά τὸ κεφάλι.

Ἡ φωτισμένη λοιπὸν δεξιὰ (καὶ ἐδῶ, γιὰ νὰ μὴν ἐπεκταθοῦμε, μοροῦμε νὰ κάνουμε ἐξαίρεση τῆς ἀτομικῆς περίπτωσης πού ἀποτελεῖ ὁ πρεσβύτες Π. Κανελλόπουλος) ἔχει σήμερα τὴ δυνατότητα νὰ συμφωνεῖ ἐθνικὰ μέ τὴν ἀναγνώριση τῆς Ἀντίστασης: ὅταν ὁ χασάπης ἀναλαμβάνει τὶς εὐθύνες, οἱ νοσοκόμοι μποροῦν νὰ ἀποτραβηχθοῦν σὸ βάθος τοῦ χειρουργείου. Ὅμως ἡ ταυτότητα, μέχρι νὰ ἀλλάξει ἢ νὰ χαθεῖ, ἐπιμένει. Ἐπάγγελμα: νοσοκόμος. Καὶ αὐτό, ὅταν τὰ πράγματα φθάσουν σὸ ἀμὴν, δίνει λαλίστατο παρόν. Ἀκοῦστε λοιπὸν ἓνα ἐκτεταμένο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν *Καθημερινή*—ναί, τὴν *Καθημερινή*— τῆς 1.9.82: «Ἡ ἐπέτειος τῆς νίκης τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὸν Γράμμο καὶ τὸ Βίτσι δέν ἔχει καμιά

σχέση μέ τὴ ρύθμιση στὴν ὁποία προέβη ἡ κυβέρνησις στὸ θέμα τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν εἶναι ἀνοήσιος καὶ ἀνεδαφικός ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς Ἀκρας Ἀριστεράς περὶ “ἑορτῆς μίσους”. Ἐξίσου ὅμως ἀτυχῆς εἶναι καὶ κάθε ἀπόπειρα διασυνδέσεως τῆς ἐπετείου μέ ὑποπτες ἐπιδιώξεις ἐξτρεμιστικῶν στοιχείων τοῦ ἄλλου ἄκρου. Τὸ πλῆθος τῶν 50.000 καὶ πλέον Ἑλλήνων πού συνέρρευσε στὸ χωρὸ τοῦ ἑορτασμοῦ» ἀπλῶς «ἀπέτισαν φόρο τιμῆς στοὺς χιλιάδες νεκροὺς καὶ τραυματίες τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ πού ἔδωσε τὴ νικηφόρο μάχη ὑπὲρ τῆς Ἐλευθερίας καὶ τῆς Δημοκρατίας (...) Ἡ νίκη ἀποτελοῦσε πανηγυρικὴ ἔκφραση τοῦ ἐλεύθερου καὶ δημοκρατικοῦ φρονήματος τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ».

Μά, ὡς πρὸς τὸ κύριο, τί παραπάνω εἶπε τάχα ὁ Ε. Ἀβέρωφ, εἰδικὰ ὅταν ἀπευθύνθηκε προσωπικὰ στὸν Ἀ. Παπανδρέου στὴ Βουλὴ; Σέ δικὴ μας ἐλεύθερη ἀπόδοση, ἀπόδοση ἀπαραίτητη γιατί καὶ τὰ ὁμοίτερα πράγματα μποροῦν νὰ λεχθοῦν διακριτικὰ, εἶπε τὰ ἑξῆς: τὴ δεκαετία ἐκείνη, κύριε πρωθυπουργέ, παίχθηκε τὸ ἄν θὰ βρισκόσαστε ἐσεῖς σήμερα στὴ θέση πού βρισκόσαστε· καθαρίσαμε, δηλαδή, καὶ γιὰ πάρτησας. Αὐτὸ μαρτυροῦν τὰ γραπτά τοῦ ἀειμνήστου πατρός σας—τὸν ὁποῖο «Γέρο τῆς Δημοκρατίας» ἐγώ, ὁ ἀναμοχλευτῆς καὶ διχαστικὸς Ἀβέρωφ, συνιστῶ ὡς πηγὴ ἐξόχως ἀντικειμενικὴ καὶ ἐθνικόφρονα—, αὐτὰ λέτε καὶ σεῖς ὅταν στὰ βιβλία σας τὸν τσιτάρετε. Ἔχω ἄδικο; Ὁ πρωθυπουργὸς ἔδωσε ἀπάντησι τοῦ τύπου «ὁ καθένας ἔχει τὶς δικές του μνημεις, ἀντιλήψεις, ἐργαμηνεῖς», ἀπάντησι πού χαιρετίστηκε ὡς κατακεραυνωτικὴ. Δηλαδή ἔσκυψε σιωπηλά τὸ κεφάλι. Καὶ ὁ λαὸς πού, ὡς νέος Χάρυ Κλύν, «παρακολοθεῖ τὴν ἑλληνικὴ Βουλὴ πάνω σ’ αὐτὸ τὸ ἐθνικὸ θέμα καὶ χειροροχορετὴ καὶ ὑμνεῖ καὶ δοξάζει καὶ δοξάζεται», πανηγύρισε διὰ στόματος *Αὐγῆς*: «μιά ἐντυπωσιακὴ ἐπιβεβαίωσις τῆς ἐθνικῆς ἐνότητας γύρω ἀπὸ τὴν ἐκτίμησι τῆς ἱστορίας μας». Τί πειράζει λοιπὸν πού μᾶς κλείνουν ὀριστικὰ τὸ σπιτί; Ἐμεῖς ἔτσι κι ἄλλιῶς τελοῦμε, μέ τὸ ντουφέκι μας πάντα στὸν ὄμο σέ πολιτεῖες καὶ χωριά, ὑπὸ μετακόμισι.

Τὴ στάσι τοῦ αὐτῆ ὁ Ε. Ἀβέρωφ, ἔτσι μονοσήμαντῆ πού ὑποχρεώθηκε νὰ εἶναι, δέν μποροῦσε παρὰ νὰ τὴν τραβήξει στὰ ἄκρα, μέχρι τὴν κάλυψη τῶν ἐπετειῶν (καὶ πόσο ἄκρο εἶναι αὐτὸ ἡ *Καθημερινή* ἤδη μᾶς τὸ ἐξήγησε), ὥστε «πιστοὶ στοὺς ὀρισμοὺς τῶν νεκρῶν»—τοῖς κείνων ρήμασι πειθόμενοι, πού λένε: περὶ τρισχιλιετοῦς ἱστορίας δέν ὀμιλοῦν ὄλοι;— θὰ «προχωρήσομε ἄκαμπτοι στὴ σφάρα στὴν ὁποία ἐκείνοι ἠρωικὰ ἐπορεύθησαν».

Δέν θὰ θέλαμε νὰ ὑποτιμήσομε σοβαρότατους παρὰγοντες ὅπως οἱ διεργασίες γιὰ τὸ διαχωρισμὸ κεντροδεξιᾶς καὶ ἀμιγυῶς δεξιᾶς ἴσως καὶ νὰ προχωροῦν ἢ ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τῆς ΝΔ. ἦταν οὕτως ἢ ἄλλως καταδικασμένος νὰ πράξει ἔτσι ἀφοῦ ἦταν παντελῶς ἀνέτοιμος γιὰ ὀτιδήποτε ἄλλο. Μπορεῖ ἔτσι, ἀπὸ μιά ἀποψη, νὰ πῆγαινε σάν πρόβατο ἐπὶ σφαγὴν. Ἀπὸ μίαν ἄλλη σημαντικότερη ὅμως—ἐξαγνίζοντας τὴ φωτισμένη δεξιὰ ἀλλὰ καὶ δίνοντας τὰ ἐρείσματα νὰ διατηρηθεῖ ἡ εὐρύτερη ἐνότητα τῆς ἐγγένει δεξιᾶς παρὰταξῆς, καὶ μαζί μιλώντας τὸν ὄμο λόγο τοῦ εὐρύτερου ταξικοῦ συμφέροντος, θέτοντας ἔτσι τὸ ΠΑ-

ΣΟΚ πρό τῶν προβλημάτων του καί ἀναδεικνύοντας, γιά ὅσους θέλησαν νά τίς δοῦν, τίς βαθύτερες ἀντιφάσεις του ὡς κόμματος ἐαυτοφίλου συνάμα καί ἀστικῶν— τελικά προσέφερε, θά λέγαμε, καλή ὑπηρεσία στήν παράταξή του. Γιατί ἔσωσε καί τήν ἄλλη τῆς διάσταση. Ἄν δέν ἦταν αὐτός, κάποιος ἄλλος θά ἔπρεπε νά βρισκόταν.

Ἄλλά, ἄς μᾶς ἐπιτραπῆ τό ὀξύμωρο, καλή ὑπηρεσία προσέφερε θά λέγαμε καί στήν ἀριστερά. Γιατί ἡ λογική, ἡ ταξική λογική του, ἐνδιαφέρει τήν ἀριστερά ἀπείρως περισσότερο ἀπ' ὅτι τὰ φληναφήματα τοῦ ὁποιοῦδήποτε γιά τόν Ἄνδρουτσο ἢ τόν Μακρυγιάννη. Καί ἡ λογική αὐτή, σχεδόν ρητά διατυπωμένη ἀπό τόν ἴδιο τόν Ε. Ἀβέρωφ στή Βουλή, λέει: καλῆ ἡ ἀντίσταση κατά τοῦ κατακτητῆ· ὑπάρχει ὁμως καί τό ἄλλο, τό *μείζον*: ἡ Ἐλευθερή Ἑλλάδα, ὁ Δεκέμβρης, ὁ ἐμφύλιος. Μέ δυό λόγια, τό πολιτικό-κοινωνικό στοιχεῖο τῶν συγκρούσεων μᾶς δεκαετίας πού εἶναι ἐνιαία καί ἀδιαίρετη ἀπό σκοπιά μακροϊστορική. Κοντολογίς, λέει ὁ Ε. Ἀβέρωφ, τὰ πρωτεῖα στήν τάξη τῶν τάξεων.

Μάλιστα, κύριε Ἀβέρωφ. Τῆ λογική σας ἡ ἀριστερά θά ἔπρεπε ἐκεῖνη νά τήν μιλήσει, ἀπό τή δική της σκοπιά. Δέν ἐννοοῦμε μέ αὐτό ὅτι θά ἔπρεπε νά ἐπιδοθεῖ σέ «κηρύγματα μίσους», οὔτε βέβαια πάλι ὅτι ἡ ἀριστερά θά ἔπρεπε νά ἔρθει σέ ... κριτική συμπαρατάξη μέ τόν ἀρχηγό τῆς ΝΔ, οὔτε ὅτι θά ἔπρεπε νά ἀντιτεθεῖ τῶν ἀναγνώριση καί τό νομοσχέδιο. Κάθε ἄλλο. Γιά τήν ἀκρίβεια δέν ἔχουμε κἄν νά προτείνουμε ἄλλο νομοσχέδιο. Καί μνημεῖα νά στηθοῦν, καί τὰ παιδιά στά σχολεῖα νά μάθουν ὅ, τι μάθουν, καί οἱ συντάξεις νά δοθοῦν ὅσο πιό ἀπλόχερα γίνεται στούς κατατρεγμένους ἀγωνιστές. Καί ἡ κατάργηση τῆς 29ης Αὐγούστου ὡς ἡμέρας τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων ἔχει μεγάλη συμβολική σημασία. Ἄλλ' οἱ νόμοι, καί οἱ καλοί καί οἱ κακοί, ἔχουν καί τίς ἀθέατες πλευρές τους: ὅσα προβλήματα κλείνουν τόσα καί μεγαλύτερα ἀνοίγουν. Ὁ ἐν λόγω νόμος, καί κυρίως τό ἰδεολογικό κλίμα πού τόν περιβάλλει, ἔχει πρῖν ἀπ' ὅλα ἓνα στόχο: τήν κοινή ἀποδοχή ἀναγόρευση τῆς ἀριστερᾶς σέ ταξιδιώτη χωρίς ἀποσκευές.

Γιατί καθοριστικό μέρος τοῦ χθές, τῶν «ἀποσκευῶν», τῆς ἀριστερᾶς εἶναι τό ΕΑΜ ὡς ὑπῆρξε. Γιατί μέ τό ΕΑΜ ἐμφανίζεται γιά πρώτη φορά (πού θά ἔλεγε καί τό ΠΑΣΟΚ) ἓνας συνασπισμός πού περιλαμβάνει ὅλα τὰ ὑπάρχοντα ἀριστερά κόμματα, μέ πρῶτο φυσικά τό ΚΚΕ, γιατί μόνα αὐτά ἀναζητήσαν τή λαϊκή συνέργεια καί αὐτενέργεια, γιατί αὐτῶν ἡ ἰδεολογική εὐαισθησία ἀντιστοιχοῦσε στίς ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων· ἓνας συνασπισμός πού «ἀπό ταξική καί πολιτική ἀποψη εἶναι μιά μορφή λαϊκῆς συμμαχίας, χωρίς ἔγχος συμμετοχῆς ἀστικῶν κομμάτων». Ἡ φράση εἶναι ἀπό ἄρθρο τοῦ Α. Ἐλεφάντη πού δημοσιεύτηκε σέ αὐτό τό περιοδικό πρῖν ἕξι χρόνια. Ἡ Ἀντίσταση λοιπόν, ὅπως γραφόταν καί ἐκεῖ, δέν ὑπῆρξε οὔτε ὡς Ἐθνική οὔτε ὡς ἐθνική, καίτοι τό ΕΑΜ καί τό ΚΚΕ τό ἐπιδίωξαν, πολλές φορές ἐπίμονα. Ἄλλά οἱ ἀστικές δυνάμεις δέν τό θέλησαν, καί τό ἤθελαν ἀλληλοπροσεγγιζόμενες ὅλο καί λιγότερο ὅσο πλησίαζαν τὰ πράγματα πρὸς τήν ἀπελευθέρωση. Ὅμως ἄς μὴν

μείνουμε στίς προθέσεις: γιατί καί τῶν ἀριστερῶν ἡ ἐπιδίωξη ἦταν φαίνεται παρὰ φύσιν· ἀλλά καί γιατί ἡ ἄρνηση τῶν ἀστικῶν κομμάτων ἄπλως μετέφραζε τή δυναμική ἐνός λαϊκοῦ συνασπισμοῦ πού, ὡς εἶδος, τὰ ἄφηνε ἀπέξω.

Ὅταν ἀρχίζει νά φτιάχνεται τό ΕΑΜ δέν ὑπάρχει στήν Ἑλλάδα μόνο κενό ἐξουσίας· οὔτε μόνο πολιτικό κενό, μέ τήν ἐννοια ὅτι ἀπουσιάζουν ἀπό τό προσκήνιο οἱ ὀργανωμένες πολιτικές δυνάμεις. Ὑπάρχει, εὐρύτερα, κενό πολιτικῆς. Ἄν τό ΕΑΜ ἀντλεῖ τή νομιμότητα τῆ δική του καί τῶν στόχων του, πού διαμορφώνονται μέσα στίς συγκρούσεις, ἀπό τόν ἑαυτό του, ταυτόχρονα ἐπιβάλλει καί τή «νομιμότητα» τῆς πολιτικῆς του, τῶν μορφῶν μέ τίς ὁποῖες αὐτή ἀσκεῖται, τοῦ ὕφους τῆς. Γιά νά χρησιμοποιήσουμε λοιπόν τήν κλασική διάκριση, δέν εἰσάγονται πλέον μόνο νέοι στόχοι ἀλλά καί νέα μέσα. Καί τοῦτο ἔχει καθοριστική σημασία: τὰ μέσα ἀγιάζουν τόν σκοπό γιατί ἀπό αὐτόν ἀπορρέουν.

Ἡ κοινωνική ἀπελευθέρωση, μέ δυό λόγια, δέν ἐκφωνεῖται διακηρυκτικά ἀπό τίς πρὸς τοῦτο ἀρμοδίες ἐπιτροπές· διώνεται ὡς ὄραμα, ἀνάγκη μαζί καί δυνατότητα (διώνεται θά πεῖ *ὑπάρχει*) ἀπό τίς λαϊκές μάζες καθώς εἰσβάλλουν πλέον, ἀποδεσμευμένες ἀπό τὰ παραδοσιακά ἀλλά ξένα διλήμματα τοῦ παρελθόντος, στό προσκήνιο: «ὄχι σάν ψηφοφόροι ἐκλογικῆς ἐκστρατείας (ὅπως πρῖν, μετά καί σήμερα) ἀλλά σάν φορεῖς τῆς ἱστορίας τους». Ἡ δική τους, πρωτοφανῆς ῥωτή γιά τήν Ἑλλάδα τοῦ αἰῶνα μας, διαλεκτική σκοποῦ-μέσων εἶναι ἔτσι σέ ἐφ' ὅλης τῆς ὕλης ἀντιπαλότητα μέ τήν μέχρι τότε ἀγαστή διαλεκτική τῆς ἰθὺνωσης τάξης.

Τό ΕΑΜ, μέ δυό λόγια, ὅπως κάθε ἐπαναστατικό κίνημα, ἦταν φαίνεται ἀναγκασμένο νά φτιαχτεῖ «φτιάχγοντας» καί τούς ἀντιπάλους του. Καί δέν μιλάμε, ἀγαπητή *Ἐλευθεροτυπία*, γιά χαφιέδες, δοσίλογους, βασιλιάδες καί δικτάτορες· ἀλλά γιά ἀντιπάλους πλέον ταξικούς, τῶν ὁποῖων τὰ πολιτικά συγκροτήματα εἶχαν, καί ἐκ τῶν πραγμάτων καί ἀπό τή δράση τῶν ἐαυτῶν, καταστει παραχρήματα (παροχημένα, ἀλλά βέβαια ἀνθεκτικά καί πάντα ἐπίκαιρα). Γι' αὐτό καί ἡ σύγκρουση, ἡ διαδοχὴ φάσεων «θερμοῦ καί ψυχροῦ πολέμου», δέν σταμάτησε μέ τήν ἀπελευθέρωση ἀλλά μέ τήν κατά κράτος ἦττα τοῦ ἐαμικοῦ κινήματος. Μπορεῖ αὐτό τό κίνημα νά ἀποδεκατίστηκε, νά ἔσπασε στά δυό, μπορεῖ τό ἓνα μέρος του νά ἐξοντώθηκε πολιτικά καί ἠθικά, νά διάσπηκε, νά φυλακίστηκε, νά διώχτηκε, νά ἐξορίστηκε ἢ ἀκόμα καί νά στρατεύτηκε ὥστε σήμερα, πού ὅλα τούτα θεωροῦνται ὡς ἐκ παραδρομῆς γεγονότα, νά αἰσθάνεται «δικαιωμένο», μπορεῖ τό ἄλλο του νά ξαναπῆρε τὰ βουνά μέχρι νά σταλεῖ, πολιτικά καί κοινωνικά ἐξουδετερωμένο, στίς στέπες τῆς Ἀνατολῆς γιά νά μονάσει ἀνενεργό καί ἀλλότριο, ὥστε σήμερα νά μὴ ἔχει τό κουράγιο νά αἰσθανθεῖ τό ὅτιδήποτε. Ἡ ἱστορία τοῦ ἐαμικοῦ κινήματος, ὅπως καί νά 'ναι, κλείνει μέ ὀριστική ἦττα στό τέλος ἐκείνης τῆς δεκαετίας. Καί ἡ δεκαετία αὐτὴ κόβει τήν ἱστορία μας στά δυό. Ὅπως στά δυό ἦταν κομμένη τότε ἡ κοινωνία μας.

Καί ἡ ἀντίσταση, ἀφοῦ περὶ αὐτῆς πάντα ὁ λόγος, κατά τοῦ κατακτητῆ; Ἀντίσταση ἔκαναν ὅλοι. Καί δεξιοί καί ἀριστεροί, καί ἀστοί καί ἐργάτες. Ποιά

λοιπόν ή διαφορά; Καί γιατί δέν αναγνωριζόταν μέχρι τώρα ή αντίσταση του ΕΑΜ;

Η διαφορά δέν έγκειται τόσο στο ότι οι μέν έκαναν καί έδωσαν περισσότερα, οι δέ λιγότερα. Άλλά στο ότι οι λαϊκές δυνάμεις του ΕΑΜ καί τά κόμματά τους, έχοντας σάν πρώτο στόχο την άπελευθέρωση της χώρας, μοιραία ήρθαν αντιμετώπι με τά προβλήματα της διαδοχής άφου οι άπελευθερώσεις ούδέποτε άφορούν την, άνύπαρκτη άλλωστε, σφαίρα του άμιγώς «έθνικου». Προβλήματα όχι τόσο θεωρητικά όσο πρακτικά, γιατί κάπως καί με κάποιους έπρεπε να διαξαχθεί ο άγώνας καί, καθώς ή σταδιακή άπελευθέρωση της χώρας άρχισε από νωρίς, ή Έλευθερη Έλλάδα κάπως έπρεπε να ύπάρξει, να διοικηθεί, να αναπαραχθεί. Ξέρουμε ότι ή άπάντηση που δόθηκε δέν ήταν ή Άξιοκρατία αλλά ή Λαοκρατία. Καθώς δηλαδή ή έαμική αντίσταση δέν πραγματοποιείται με τίς άστικές δυνάμεις ούτε ως έμπροσθοφυλακή ούτε ως όπισθοφυλακή· καθώς δηλαδή οι μορφές καί τό είδος της διαδοχής δέν είναι πλέον πράγματα αυτόνομα καί εκ των προτέρων λυμένα διά στόματος κυρίαρχης ιδεολογίας, ή έαμική αντίσταση ήταν υποχρεωμένη να αναζητήσει καί να φτιάξει τους δικούς της κοινωνικούς δρους αντίστασης καί άπελευθέρωσης. Καί έτσι τό κοινωνικό, μέσω του έθνικου, ξεπετάχτηκε άσυγκράτητο, τό πήρε σβάρνα. Δηλαδή τό προσάρμοσε στις ανάγκες του, τό ένσωμάτωσε· γιατί, διάολε, ή άπάντηση του ΕΑΜ ήταν άπάντηση που άπευθυνόταν στο ίδιο τό έθνος.

Άν λοιπόν δέν αναγνωριζόταν μέχρι τώρα ή δράση του ΕΑΜ κατά των Γερμανών είναι γιατί καί μόνη ή λέξη έφερενε στο νού τους πραγματικούς έαμίτες. Η, είπωμένο άλλως, άν ήταν μέχρι τώρα άπαγορευμένη ή ιστορία της λεγόμενης καθολικής έθνικης αντίστασης, αυτό είναι γιατί ή ιστορία αυτή είναι, πάνω από οτιδήποτε άλλο, ή ιστορία της σύγκρουσης ανάμεσα σε ριζικά διαφορετικές «άντιστάσεις». (Λόγος άλλωστε, με τον όποιο ή ιστορία αυτή εξακολουθεί να είναι, για άλλους τρόπους, «άπαγορευμένη».)

Οί καιροί όμως πέρασαν, οι λέξεις ξεθώριασαν, τά νοήματά τους ξάσπρισαν, οι μνήμες ένέδωσαν. Οί έαμίτες, οι άριστεροί, οι κομμουνιστές, άνήγαγαν την άναγνώριση της έθνικοποιημένης αντίστασής τους σε ύπέρτατο νόμο, όχι μόνο λόγω ιδεολογικών επιλογών αλλά καί για να μπορέσουν κάποτε όχι να τιμηθούν αλλά τουλάχιστον να επιβιώσουν, να γλιτώσουν τον κατατρεγμό, να άνασάνουν. Οί καιροί λοιπόν πέρασαν καί «όλα όσα τό δίκαιο αίτημα του λαού καί της Άριστερας περιελάμβανε, ήδη από τό 1974 έχουν κιόλας, ως προς τό κύριο, άναγνωρισθεί». Άλλα διά νόμου κι άλλα σιωπηρά. Τώρα ήρθε καί ή έφ' όλης της ύλης ρητή άναγνώριση.

Γιατί, τώρα πιά, τό μεγάλο τμήμα της δεξιάς είναι επιτέλους διατεθειμένο να άναγνωρίσει ότι τό ΕΑΜ όντως πολέμησε τους Γερμανούς. Γιατί καί ή άριστερά αυτό ζητάει. Έλεπε απλώς ο συνδετικός κρίκος. Καί ήρθε καινοργές καί θυελλώδες τό ΠΑΣΟΚ, ως υπεράνω ύποψίας μεσολαβητής καί με τό άζημίωτο, να αναλάβει την προσέγγιση. Ωστε να βροντοφωνάζουμε σήμερα όλοι άδελφωμένοι: ναί, καί τό ΕΑΜ primum, έστω, inter pares) καί όλοι μας πολέμησαμε τον κατακτητή, όπως τον πολέμησαν καί οι πρόγονοί

μας στην άδιατάραχη συνέχεια της τρισχιλιετούς πορείας του έλληνισμού μας. Όπως καί θα πολεμήσουμε τον Τουρκο άμα χρειασθεί.

Καί έτσι ή πανεθνική αυτή μυριόστομη άναγνώριση καταστρέφει —κοινή άποδοχή καί λήθη— μάν άλλη άναγνώριση. Του ΕΑΜ που, όσα καί να πήρε από τους άγωνιστές του 21, δέν ήταν παρά προϊόν της κοινωνίας, του κοινωνικού σχηματισμού, των πατεράδων μας καί της δικής μας, γέννημα των δικών της αντιφάσεων. Του ΕΑΜ που, ένοπλα αντιμετώπι με τη σκληρή αντίθεση έθνος-κατακτητής, μοιραία άντάμωσε καί τό βασικό έρώτημα της κοινωνίας μας καί του 'δωσε την άπάντηση που του 'δωσε. Καί που σήμερα μπορεί να «δικαιώνεται» επειδή έχασε.

Αυτό τό ΕΑΜ, που ο νόμος άγκαλιάζει για να κρύψει, ή άριστερά είναι υποχρεωμένη να άναζητήσει καί να ξανααναλύσει σήμερα. Έκείνο τό ΕΑΜ που ούδεις της άναγνώρισε καί που ούτε οι τεχνικοί της έξουσίας, ούτε τό Τεχνικό Έπιμελητήριο, ούτε οι τεχνικοί τό έπάγγελμα καί τον νού, κύριε Γεννηματά, δείχνουν την παραμικρή διάθεση να της τό «άναγνωρίσουν». Έκείνο τό ΕΑΜ που, όσο λιγότερο της τό άναγνωρίζουν, τόσο καλύτερος θα είναι ο δρόμος που έχει πάρει.

Καί μιά καί ο λόγος ήρθε στον πρωτεργάτη ύπουργό Έσωτερικών, ως κλείσουμε με μιά συνέντευξη του στο Βήμα, 22.8.82: «Πάντοτε ήταν τ' όνειρό μου ή έθνική συμφιλίωση. Θυμάμαι παιδί, περπατούσαμε στους δρόμους καί σκοντάφταμε σε πτώματα, συναντούσαμε κρεμασμένους με πινακίδες. Οί πινακίδες άλλαζαν μόνο. Έβλεπα ότι οι νεκροί ήταν παιδιά που πίστευαν σε κάτι. Καί δέν μπορούσα να χωνέψω ποτέ ότι ήταν δυνατόν να έχουμε θύματα ανθρώπων που λίγο πριν πάλευαν μαζί έναντίον του κατακτητή καί που θα έπρεπε ξανά να παλέψουν μαζί». Καί ο μέν Γεννηματάς, ως παίς, που να καταλάβει καί που να χωνέψει. Έμεις όμως γιατί θα έπρεπε, σώνει καί καλά, να ζήσουμε μέχρι μυελού όστέων την ιστορική όπτική του παιδός Γεννηματά;

Ἐναγκαία παρέκβαση μετεκλογικοῦ χαρακτήρα

τοῦ Ἀριστείδη Μπαλιτᾶ

Καί ἐν πάσῃ περιπτώσει κάποτε ἔγιναν καί οἱ ἐκλογές. Ὁ κ. Ράλλης ἀναλογίστηκε μέ δέος τίς κακουχίες τῶν ψηφοφόρων ἀπό τά χιόνια, τίς θύελλες καί τούς τυφῶνες πού μάστιζαν ἀνεκαθεν τόν πράγματι βαρῦ ἑλληνικό χειμῶνα καί ἀφοῦ μουρμούρισε μέσα ἀπό τά δόντια του ποικίλους ἐπιθετικούς προσδιορισμούς σχετικούς μέ τήν κακή του τύχη, χαλάλισε στό τέλος τό παλιάμπело καί εισηγήθηκε δίσθυμα ἕνα ἐλαφρό κουτσούρεμα τοῦ πληρώματος τοῦ χρόνου. Καί ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος, ἀδημονώντας ἐπιτέλους νά παίξει τό ρόλο πού εἶχε ἀναθέσει στόν ἑαυτό του, ἐπεφέρετο ὡς πνεῦμα ἐπάνω τοῦ ὕδατος, ἔσπευσε νά τόν εἰσακούσει. Καί μέ συνταγματική ἀνεση εἶπεν ὁ Θεός. Γεννηθήτω διασκευή στίς 18. Καί ἐγένετο σοσιαλισμός στίς 18. Καί εἶδεν ὁ Θεός τήν ἀμοιβαίαν μετάταξιν, ὅτι καλόν. Καί εἶπεν ὁ Θεός. Ὁ πρωτότοκος υἱός τοῦ πατρός αὐτοῦ, ὁ ὅπως κι ἄν λείι τόν ἑαυτό του, ἄς κυττάξει τώρα νά τά θγάλει πέρα καί ἐμεῖς ἐδῶ εἴμαστε. Καί ἐγένετο οὕτως. Καί ἐγένετο ἔσπερα καί ἐγένετο πρωί, ἡμέρα μία. Καί εἶπεν ὁ πρωτότοκος υἱός τοῦ πατρός αὐτοῦ, ὁ ὢν ὁ ἦν καί ὁ ἐρχόμενος σοσιαλιστής. Γεννηθήτωσαν Φωτήλες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ εἰς φαῦσιν ἐπί τῆς γῆς. Καί ἐποίησεν Αὐτός, τούς Φωτήλας τούς μεγάλους καί τούς Φωτήλας τούς ἐλάσσονας. Καί ἔθετο αὐτούς ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ ὥστε φαίνειν ἐπί τῆς γῆς καί ἀρχεῖν τῆς ἡμέρας καί τῆς νυκτός καί διαχωρίζειν ἀνά μέσον τῶν πρασίνων ἀμνῶν καί τῶν λοιπῶν ἐριφίων. Καί ἐγένετο ἔσπερα καί ἐγένετο πρωί, ἡμέρα ἕκτη. Καί συνήχθη τό ὕδωρ τό ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ καί ὤφθη ἡ ξηρά καί ἐξήνεγκεν ἡ γῆ βοτάνην χόρτου. Καί εὐλόγησεν ὁ υἱός τοῦ πατρός αὐτοῦ, ὁ ὢν, ὁ ἦν καί ὁ ἐρχόμενος σο-

σιαλιστής χόρτα, δένδρα, φυτά, κουκιά καί κλαδικές λέγων. Αὐξάνεσθε καί πληθύνεσθε καί πληρώσατε τήν γῆν καί κατακυριεύσατε αὐτῆς. Καί ἐγένετο οὕτως. Καί συνετελέσθησαν ὁ οὐρανός καί ἡ γῆ καί νόμοι καί μέτρα καί δέσμαι μέτρων καί πολιτικά βουλήσεις καί πᾶς ὁ κόσμος αὐτῶν. Καί ἐγένετο ἔσπερα καί ἐγένετο πρωί, ἡμέρα ἑκατοστή. Καί εἶδον ἐγώ τά πάντα ὅσα ἐποιήθησαν καί ἰδοῦ καλά λίαν. Καί γιά νά εἶμαι σίγουρος ἄφησα νά γίνουν ἡμέρα ὀκτώ καί δέκα καί διακόσιαι, ἦτοι μήνες σοσιαλισμοῦ ἑπτά καί κάτι ψιλά, πρίν λάβω ἐκ νέου τήν γραφίδα. Καί ἰδοῦ ὁ λόγος περί μαύρων ὀπῶν, σάν ἔτοιμος ἀπό καιρό σά θαρραλέος, δύναται ἀδιάστως νά περιηγηθεῖ καί ἐν μέσω τοῦ νέου καθεστώτος. Μ' ἄλλα λόγια, ἐδῶ ἤρθαμε πᾶμε νά φύγουμε.

Μ' ὅλα ταῦτα, ἡ γένεση τοῦ σοσιαλισμοῦ στήν Ἑλλάδα εἶναι γεγονός πού δέν ἐπιτρέπει, τουλάχιστον σέ μένα, καμιά ὑπέρομη σπουδή. Καθώς αὐτό ὀλοκληρώνει ὀριστικά τήν ἱστορική διαδρομή τῆς μετεμφυλιακῆς ἀντίθεσης ἐπισφραγίζοντας καί στό συμβολικό ἐπίπεδο τήν πλήρη ἐξάντληση τοῦ εἰδικοῦ πυρηνικοῦ καυσίμου πού κινούσε τόν τόπο καί τό λαό ὀλόκληρο αὐτό τό διάστημα, κρύβοντας ἢ καλλωπίζοντας τά στόμα τῶν ὀπῶν πού τόν κατέκλυζαν, οἱ ὑποχρεώσεις πού, ἄφρων, ἀνέλαβα ἀπέναντι στίς ἑλληνικές τρύπες, τῆ σημερινή κατάσταση καί τήν ἱστορία τους, μοῦ ἐπιβάλλουν νά κάτσω ὡσπου νά φύγω γιά νά χαιρετίσω, τουλάχιστον, αὐτή τήν ὀλοκλήρωση. Ἄλλωστε, ἡ ἐμφυτη εὐγένεια τοῦ χαρακτήρα μου καί οἱ καλοί τρόποι πού μέ δίδαξε ἡ μητέρα ὑποδεικνύουν πῶς ἔτσι κι ἄλλιῶς δέν ἀρμόζει νά ἀγνοήσω παλιούς γνωστούς καί φίλους, νά ἀδιαφορήσω γιά τούς κόπους καί τό ἔργο τους καί νά ἐκλάβω ὑπεροπτικά καί ἐκ τῶν προτέρων ὡς ἀπλή παραλλαγή τοῦ παρελθόντος τά ὅσα συγκροτοῦν καί διαμορφώνουν τό νέο σοσιαλιστικό ἦθος καί τό

– Τό παρόν συνιστᾶ τήν πρώτη γραφή ἐνός κεφαλαίου τοῦ πονηματίου μέ τίτλο «Μαύρες Ὀπές» πού μέλλει νά ἐκδοθεῖ κάποιο φθινόπωρο ἀπό τίς ἐκδόσεις «Ὀδυσσεάς».

ἕφος πού πλάθει ἢ πολιτική τους. Ἀλλαγὴ, ἐναλλαγὴ, ὑπομονὴ λοιπόν, καὶ ἡ αἰνιγματική φύση τῶν συναφῶν ἀσυνεχειῶν καὶ συνηχίσεων κάπως μπορεῖ νὰ φανερώσει κάποια ἀπὸ τὰ μυστικά της καθὼς θὰ ψήνεται ὁ καφές.

Καὶ εἶδον λοιπόν ἐγὼ καὶ ὄλοι μας καὶ ἰδοῦ. Μὲ τὴν ἀπόσταση ἀσφαλείας πού παρέχουν οἱ μνη-
μες πού προηγήθηκαν καὶ ἐνόσω ὁ ὀργανισμὸς μου ἀφομοιώνει τὸ ποσὸν σοσιαλισμοῦ πού φά-
γαμε καὶ ἤπιαμε μέσα σ' αὐτὸ τὸ διάστημα ἰσχυ-
ρίζομαι συνειδητά, μὲ παρρησία καὶ τόλμη, ὅτι
ἡ ἐκλογικὴ νίκη τοῦ κ. Μαύρου καὶ ἡ ἀνοδος
τῆς ΕΔΑ στὴν ἐξουσία προέκυψε, κατὰ τίς κύ-
ριες κοινωνικὲς διαστάσεις τοῦ φαινομένου, ἀπὸ
τὴν ἀλληλοενισχυτικὴ συμβολὴ δύο κυμάτων μὲ
διαφορετικὴ ὑψή. Πρῶτα, ἓνα κύμα πού ἀνέ-
βλυξε ἀπὸ τὰ δάθη τοῦ παρελθόντος φέροντας
μαζὶ του μνημὲς ἀνεξίτηλες ἀπὸ τραύματα, πά-
θη, θυσίες, αἷμα, αὐταπάρνηση, ὄνειρα, τὰ
ὁποῖα, ὅσο κι ἂν μέσα ἀπὸ τίς συνεχεῖς διαψεύ-
σεις καὶ τίς ἀλλεπάλληλες προδοσίες εἶχαν πιά
ξεθωριάσει καὶ χάσει ἀπὸ τὸ σφρῖγος, τὴ λάμψη
καὶ τὴν ὀδύνη τους, διατηροῦσαν ὡστόσο
ἀμείωτο τὸ συμβολικὸ φορτίο ἐνός ἱστορικοῦ
αἰτήματος καὶ μιᾶς βιολογικῆς, τελικὰ,
ἀνάγκης. Αἶτημα καὶ ἀνάγκη πού συνοψίζον-
ταν, χωρὶς περιθώρια παραπέρα προσδιορι-
σμοῦ, συζήτησης ἢ ἀνάλυσης, σὲ μιά μόνον στενὴ
ἀναμέτρηση, ἀκόμη πρὶν ἀκαμπτῆ καὶ ἀποτελε-
σματικῆ φράση: «Νὰ φύγει ἡ Δεξιά». Ὑστερα,
ἓνα κύμα παράγωγο τῆς μεταπολιτευτικῆς ἐξα-
ψης, προῖόν τῆς ἀποσάθρωσης τοῦ κοινωνικοῦ
ἱστοῦ καὶ τῆς ἐξάρθρωσης τῶν ἰδεῶν πού δώρι-
σε ἡ στρατιωτικὴ δικτατορία στὸ ἑλληνικὸ
ἔθνος, μείγμα ἀξεδιάλυτο ὀργῆς, κινδύνου καὶ
ἀνάγκης, κράμα καὶ ἀμάλαμα ἐκείνου τοῦ ρι-
ζοσπαστισμοῦ καὶ ἐκείνης τῆς σύγχυσης γιὰ τὰ
ὁποῖα ὅλες οἱ ἀπόψεις εἶναι σωστές, ὅλα τὰ αἰ-
τήματα δίκαια, ὅλες οἱ ἀπλουστεύσεις ἐπιτρε-
πτές, ὅλες οἱ ἐπιθυμίες νόμιμες, ὅλες οἱ ὑποσχέ-
σεις πιστευτές, ὄλοι οἱ κύκνοι μαῦροι. Μέσα
στὸ κλίμα πού δημιουργοῦσε ἡ διαφορῶμενη πα-
ρουσία τῆς νέας ἐξουσίας μιᾶς παλιᾶς δεξιάς, ἡ
γενικὴ ἀριστερὴ ἀνυποληψία καὶ ἡ γοερῶς
ἀτεγκτὴ εἰλικρίνεια τοῦ ἀπὸ τὴν μεταπολίτευση
κατατεθέντος σήματος «πάρτε βοήθεια ἀπὸ τὴν
Μόσχα», τὸ ὑπεράνω παντός σοσιαλισμοῦ ἐπὶ
τῆς τακτικῆς ὄντως σπάνιο τάλαντο τοῦ υἱοῦ
κατόρθωσε στὸ τέλος νὰ καταλύσει τὴ θετικὴ
συμβολὴ τῶν δύο αὐτῶν κυμάτων. Τρεῖς τοῦ Σε-
πτέμβρη αὐτοοργάνωση καὶ τετράπτυχο ὄραμά-
των, ζιβάγκο καὶ ὀργανωτικὸς τσαμπουκάς,
κεντρώες καταβολές, κληρονομίες καὶ προνο-
μίες, ΕΟΚ καὶ ΝΑΤΟ τὸ ἴδιο συνδικάτο, γλῶσ-
σα τραχειά, πλέρια δημοτικιά, ἡ αὐτόδηλη
ἀθωότητα τῶν κ.κ. Ἀλευρᾶ καὶ Χαραλαμπο-
πούλου ὡς πρὸς πᾶσαν ὑπὲρ ριζοσπαστισμοῦ

ὑπόνοιαν, κατεστημένο καὶ περηφάνεια, κίνημα
καὶ ὄχι κόμμα, ΕΛΕ, μὴ προνομιούχοι καὶ συγ-
κροτήματα τύπου, ἀποτέλεσαν τὰ συστατικὰ
μιᾶς βαφῆς μὲ ἰδιότητες πρὶν θαναμαστές κι ἀπ'
αὐτὸ ἀκόμη τὸ νερό τοῦ Καματεροῦ. Μὲ τὴ βοή-
θειά της, τὸ ἱστορικὸ πολιτικὸ αἶτημα ἀποχρω-
ματίστηκε, ἀπὸ κόκκινο βάρφηκε πράσινο καὶ
μπόρεσε ἔτσι νὰ ἐκδηλωθεῖ ἀπαλλαγμένο ἀπὸ
τούς παρελθόντες φόβους γιὰ νὰ ἐκκληφθεῖ πλα-
τιά ὡς ἄμεσα ἐφικτό. Συγχρόνως, μέσα ἀπὸ τὴν
ἴδια φυσικοχημικὴ διεργασία, Κίνημα καὶ Ἀρ-
χηγὸς πολυσυνέλεξαν μὲ τὴ μεθοδικότητα ἐντο-
μολόγου φυσιοδίφῃ κάθε ἐτερόκλητο συντεχνια-
κὸ ἴζημα, αἶτημα, ἄποψη, ἀνάγκη ἢ ἐπιθυμία,
ἔβαφαν αὐτὸ καὶ τὸν ἐκφραστή του ἐπιμελῶς
πράσινο καὶ τὸ διοχέτευαν προσεκτικὰ στὴ με-
γάλῃ τρύπα πού ἔφερε τὴν ἐπιγραφή ὅτι ἀπὸ τὸ
'74 ὡς τὸ '81 τίποτε δὲν ἄλλαξε ἢ ἀπὸ τὸν
'Οκτώβρη καὶ μετὰ θ' ἀλλάξουν ὅλα. Μ' αὐτὸ
τὸν τρόπο, μέσα στὴν πράσινη ἀγλή πού κάλυψε
τὸν τόπο καὶ τὸ λαὸ ἀπ' ἄκρου σ' ἄκρο καθὼς
τὰ χρησιμοποιούμενα γιὰ τὴ βαφὴ ἀέρια βάφον-
ταν κι αὐτὰ κατὰ τὴ διαδικασία πράσινα, τὸ
πολιτικὸ μπόρεσε ἐπιτέλους νὰ ἀρθρωθεῖ μὲ τὸ
κοινωνικὸ καὶ, κατὰ τὴν ἀνδρεοπαπανδρεϊκὴ
ἐκδοχὴ τοῦ λενινισμοῦ, νὰ ἀναδειχθεῖ στὸν γνή-
σιο, προεκλογικὰ μόνον βέβαια, προστάτη καὶ
προαγωγὸ του. Ἔτσι, τὰ δύο κύματα ἀλληλοε-
νισχύθηκαν μέχρι συντονισμοῦ καὶ, ὑπὸ τὸ συ-
βιλλικὸ πλὴν εὐδιάκριτα εὐμένες βλέμμα τοῦ
'Ανωτάτου Ἀρχοντος, οἱ Πράσινοι, μετὰ ἀπὸ
χίλια τετρακόσια πενήντα περίπου χρόνια, κέρ-
δισαν ἐκτός ἔδρας καὶ μὲ μεγάλο σκόρ τὸν ἑπα-
ναλαμβανόμενο ἐπαναληπτικὸ ἀγῶνα μὲ τοὺς
Βενέτους καὶ προκρίθηκαν νὰ ἀναλάβουν τὴν
διακυβέρνηση τῆς χώρας.

Αὐτὴ ἡ σιωπηλὴ, συνταγματικῶς ἄφογη, συγ-
κατάνευση τοῦ Ἀνωτάτου στὴν καθιέρωση τοῦ
προαιρετικοῦ πολιτικοῦ γάμου δὲν ἦταν ἀπλά
καὶ μόνον ἡ αὐτονόητη συνέπεια τῆς νέας δημο-
κρατικῆς του συνειδήσης. Γιατί, Αὐτός, σὲ ἀντί-
θεση μὲ τοὺς περισσότερους νέους πού σπουδά-
ζουν Ἀρχιτεκτονικὴ στὴν Ἰταλία, πρὶν γυρίσει
καὶ στεφανωθεῖ ἐν δόξῃ καὶ τιμῇ, ὄντως ἐμαθή-
τευσε κοντὰ σ' ἐπιφανεῖς δασκάλους καὶ διάβα-
σε πολὺ. Ἔτσι, μὲ σύνεση, ἐπιμέλεια καὶ σκληρὴ
δουλειά, ἐπρόκοψε Αὐτὸς στὴν ξενητεία κι
ἔφερε πίσω γιὰ προικιά του, χώρια τὰ γαλλικὰ
του, τὸν Λαμπρία καὶ τὴν ἔγχρωμη Τιβί, μιά δι-
κὴ του ἔμμομη ἰδέα καὶ μιά γνώση πού εἰδικὰ οἱ
Νεοἕλληνες, ἰδιαίτερα δύσκολα ἀποκτοῦν. Ἐμ-
μομη ἰδέα, ὁ πολιτικὸς καὶ κοινωνικὸς (ἀστικὸς
βέβαια πάντοτε) ἐκσυγχρονισμὸς τῆς πατρίδας·
γνώση, ἢ μὴ ἀναγκαῖα σύμπτωση μακροπρόθε-
σμου καὶ βραχυπρόθεσμου συμφέροντος. Γι' αὐ-
τό, ὅταν Αὐτὸς θεώρησε, σωστά ὡς συνήθως,
ὅτι κατὰ τὴν ἔμμομη ἰδέα του περιθώρια τοῦ
πρωθυπουργικοῦ ἀξιώματος εἶχαν πλέον ἐξαν-
τληθεῖ, πῆρε κατὰ μέρος τὸν ἑαυτὸ του καὶ τοῦ

ἀπευθύνθηκε άνοιχτά μέ τά παρακάτω λόγια:

«Άκου νά δείς. Ός έδω και μ' ένα κόμμα σάν κι αυτό πού θρήκες κι έφτιαξες δέν τά πηγες κι άσχημα, ούτε μέσα ούτε έξω. Τό νερό τό ' ρίξες στ' αυλάκι, τό πώς θά παίζονται τά πράγματα τό ξεκαθάρισες έτσι πού όλοι τό κατάλαβαν και τήν Άλλαγή πού φωνάζει ό άλλος Έσύ ήδη τήν έκανες. Όσο λοιπόν είναι καιρός άκόμη, και πρίν γυρίσει άνάποδα τό πράμα, Σου λέω Έγώ ν' αφήσεις πιο έλεύθερα τά τρέχοντα και νά γίνεις αυτό πού, ό,τι κι άν λένε, δέν ύπάρχει κανείς πού νά μή θέλει: επίσημος και μόνος έγγυητής τού έργου τού δικού Σου. Άφού επιμένεις, παίξε Ράλλη, κακό δέν πρόκειται νά κάνει, αλλά όφείλεις από τώρα νά γνωρίζεις πώς μόνο ό άλλος τελικά μπορεί νά βγάλει από τή φωτιά τίς κουκουνάρες, Γιατί όσα κι άν λέει, άκόμη κι άν ό κόσμος όλος τόν ψηφίσει, τό πόσο και τό πού μπορεί νά κινηθεί Έσύ καλά τό ξέρεις άφού όλόκληρο τό πλαίσιο ήσουν Έσύ λίγο ως πολύ πού τό καθόρισες. Οί άλλαγές πού επιτρέπεται νά κάνει και Σένα μεταξύ μας τελικά δέν θά Σου κατοφαίνονταν, άσχετο άν οί συσχετισμοί μέ τούς δικούς Σου δέν σ' άφησαν νά προχωρήσεις όπως θά ' θελες. Ό άλλος, για νά κυβερνήσει δέν μπορεί παρά νά συγκρουστεί μ' όλο εκείνο τό πράμα πού τόν έφερε επάνω, νά τού κόψει τά φτερά και νά τόν στείλει σπίτι του δείχνοντας καθαρά και παστρικά και χωρίς έδω ούτε Έσύ ούτε ή παράταξη Σου νά ' χουν πιά καμιά ευθύνη ποιά είναι τά όρια τής σωστής δημοκρατίας. Άσε πού έτσι αυτός θά πάψει νά φωνάζει, θά φτιάξει πείρα, στελέχη και κόμμα συνετό, και θά μπορεί νά συνδιαλέγεται όταν πρέπει μέ τά κομάτια πού γρήγορα ή άργά θά βγούν από τό κόμμα τό δικό Σου. Στο τέλος, γυιός τού πατέρα του αυτός, μπορεί νά γίνει και καλός δικός Σου διάδοχος. Κομμουνιστής ούτε είσαι ούτε πρόκειται ποτέ νά γίνεις και μέ τό ύλικό πού σήμερα κυκλοφορεί άλλο δρόμο για νά γίνουμε Ευρώπη δέν βλέπω νά ύπάρχει».

Αυτά είπε ό Άνώτατος στον καθρέφτη του και μετά έσίγησε. Και έμπιστευόμενος αυτή του τή σύλληψη αποκλειστικά και μόνο στην κρίση τής συζύγου του Ιστορίας άφησε τούς άριστερους θεωρητικούς, τούς πολιτικούς σχολιαστές και τόν κ. Λιναρδάτο νά μετατρέπουν τήν άμήχανη αυταρέσκια τους σε σελίδες γεμάτες σεμνότυφη σιωπή ενώ ό ίδιος άρχισε αίθριος, γαλήνιος και πατριός νά προσυπογράφει όλους άνεξαιρέτως τούς δομικούς και άναδομικούς νόμους πού μέ έμφανές τράκ τού παρουσίαζαν ό ένας μετά τόν άλλον οί νεοφώτιστοι ύπουργοί

τής πρώτης (και τής δεύτερης) σοσιαλιστικής κυβέρνησης τής χώρας.

Άν προεκλογικά τά δύο κύματα συνέβαλαν άλληλοενισχυτικά, μετά τίς εκλογές, ή σχετική φάση μεταξύ τους άλλαξε και ή υπέρθεση μετατράπηκε σε άμοιβαία άναιρετική. Τό πρώτο έχασε τήν αίχμή τού δόρατός του, τό δεύτερο άνέστειλε τίς διεκδικήσεις του κι έκοψε τή βαβούρα και κόμματα, συγκροτήματα, άνθρωποι και φορείς βρέθηκαν άναυδοι μέσα σ' ένα χαρωπό κενό νά αινούν όλοι μαζί τήν Άλλαγή και νά περιμένουν μέ έμπιστοσύνη τό πότε αυτή θά δείξει νά εκπληρώσει τούς πόθους τους για νά λάβουν επιτέλους τά όνειρα εκδίκηση. Μόνη παραφωνία στην ευφρόσυνη και άμήχανη αυτή άπαρσία άποτέλεσαν οί συμπαθείς κοινωνικές κατηγορίες τών ιεροδούλων, τών ποινικών κρατουμένων και τών πολιτιστικώς άστεγων χύδη νέων, οί όποιες, άνεξάρτητα μέ τήν όποια σχέση τους μέ τήν ίνδική κάνναβι, καθώς δέν είχαν άκόμη κατορθώσει νά έθιστούν στην χρήση τής πολιτικής ως μονίμου εις τό διηλεκές διαμεσολαθητού τών όραμάτων τους, πίστεψαν μέ άφοπλιστική άφέλεια πώς πραγματικά έδω και τώρα ήρθε ή ώρα για άλλαγή, άλλαγή, λαϊκή συμμετοχή και άνελαβαν τίς πρωτοβουλίες πού άντιστοιχοϋσαν στα αίτήματά τους. Άλλά όσο κι άν κέρδισαν έτσι μιά έφήμερη δημοσιότητα, ό τόπος και ό λαός παρέμεινε συνετά άδιάφορος και άπαξίωσε ν' άσχοληθεί μέ τήν πραγματική κοινωνική γνησιότητα αυτού τού παραδείγματος. Βέβαια, αρκετά άργότερα και μέσα σ' ένα έντελώς διαφορετικό κλίμα κάποιες έλάχιστες, μετρημένες στα δάκτυλα, έτερόκλητες συντηχιακές ήγεσίες άναρωτήθηκαν μπάς και κάποιος τούς κοροϊδεύει και άρχισαν ύπουλα νά ύπονομεύουν τά θεμέλια τής Άλλαγής. Άλλά νά πού τό πρώτο σοσιαλιστικό καλοκαίρι έφτασε κιόλας, ό δακτύλιος καταργήθηκε, ή άναδόμηση έπετεύχθη, ή Ιταλία έκέρδισε άνέλιστα τό Μουντιάλ, τά δάση κάηκαν, οί Παλεστίνιοι άπεχώρησαν από τή Βηρυττό, τό ραντεβού είναι για τό Σεπτέμβρη μέ τίς καλύτερες ταινίες τής διεθνούς και έλληνικής παραγωγής και ως τότε γεια σας.

Βέβαια, τά ύλικά επιτεύγματα τής ειρηνικής επανάστασης τού Όκτώβρη, αυτούς τούς πρώτους μήνες τής επικράτησης της δέν είναι διόλου εύκαταφρόνητα. Όφείλουμε όλοι, συμπολιτευόμενοι, κριτικά ύποστηρίζοντας και άριστοροί διαφωνούντες, νά παραδεχθούμε ότι ή άναγνώριση τού δικαιώματος τών Δημάρχων νά καταθέτουν στεφάνι όποτε θέλουν, τών κοριτσιών νά εισάγουν τή μόδα στα σχολεία εάν θέλουν, τών άνδρών και γυναικών νά άναπτύσσουν κατά τό δοκοϋν τίς ένδοοικογενειακές συγκρούσεις για νά παντρευτούν όπως θέλουν και τών νέων νά ψηφίζουν στα 18 ό,τι θέλουν είναι μέτρα πού άναμφισβήτητα πλάτυναν και βάθυναν

τήν προϋπάρχουσα δημοκρατία. Ἀκόμη, ὅτι ἡ αἰφνίδια μεταστροφή τῆς ΕΟΚ ἀπό ἱμπεριαλιστική ἐξαρτημένη σέ οἶονε ἀνεξάρτητη, ἡ ἔναρξη συζητήσεων καί ὄχι καταλήψεων γιά τίς βάσεις, τό ἱστορικό θέτο καί ἡ ἔνταξη τῆς Ἰσπανίας στό ΝΑΤΟ, ἡ ἐπανεγγραφή τοῦ Μπουμπλή σέ ἀργεντινὸ δημοτολόγιο καί ἡ μεταγραφή τοῦ Λαλίγκ στόν Παναθηναϊκὸ βελτίωσαν ὅπωςδήποτε τὴ διεθνή θέση τῆς χώρας. Ὅπως ἐπίσης, ὅτι ἡ διαγραφή τῆς πρόθεσης «ἀντί» ἀπὸ τὸ ἀνεπίσημο ὄνομα τοῦ νέου νόμου γιά τὸ συνδικαλισμὸ, ἡ ἀντιγραφή τοῦ παλιοῦ νόμου γιά τὰ κίνητρα καί ἡ παραγραφή τοῦ ΦΑΠ ἀποτελέσαν μιά ἀναγκαία δέσμη μέτρων πού πραγματικά ἐπέβαλε ἡ στενωπὸς ἀπ' ὅπου σήμερα διέρχεται ὁ τόπος καί ὁ λαός. Ὑπάρχουν βέβαια καί πράξεις οἱ ὁποῖες παρόλη τὴν ἐκφρασμένη πολιτικὴ βούληση παραμένουν ἀμφιλεγόμενες. Χάριν παραδείγματος ἀναφέρω τὸ νέο μουσικὸ σῆμα πού ἐπέλεξε ἡ ΕΡΤ γιά τίς εἰδήσεις, τὴν ἀνάθεση στό ΚΚΕ ἐσωτ. τῆς ἐξυγείανσης τοῦ ἐργατικοῦ συνδικαλισμοῦ μέσω τῆς προσφορᾶς τῆς ἡγεσίας τῆς ἐργατικῆς τάξης στό γραμματέα τοῦ ΑΕΜ, τὴν αὔξηση τῶν ἐπιτροπομένων ὁρίων γιά τὴ ρύπανση, τὴ θέση τοῦ ἐαυτοῦ τοῦ κ. Πέτσου ἐκτός κινήματος, τὴν προσφορὰ τῆς Νομαρχίας Κυκλάδων στὴ φίλη μου τὴ Μπέττυ, τὴ συμπερίληψη τῶν γνωστῶν προσώπων στό πολιτικὸ ἐπιτελεῖο τοῦ ὑφυπουργείου Νέας Γενιάς καί τὴν ἀνάθεση τοῦ ὑπουργείου Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας στόν κ. Κατσιφάρα. Ἀλλὰ ἐκεῖ πού ἡ κυβέρνησις τῆς ἀλλαγῆς ξεπέρασε πραγματικά τὸν ἑαυτὸ τῆς καί ἐπέτελεσε γνήσια ἐθνικὸ ἔργο προωθώντας παρὰ ἄλλα μὲ ἀποφασιστικὸτητα τὸν τρίτο δρόμο εἶναι ὁ τομέας τῆς γλώσσας τῆς παιδείας καί τοῦ πολιτισμοῦ γενικότερα. Μέσα σ' ἕνα παραλήρημα ἀκατάσχετου ἐνθουσιασμοῦ καί μὲ γνήσιο ἀναγεννητικὸ οἶστρο αὐτὴ κατάργησε ἀδίστακτα τοὺς τόνους, ὄξυνε τὰ πνεύματα, γενίκευσε τίς γενικές, πολιτικοποίησε τίς καταλήξεις, τόνισε ὅλες τίς προπαραλήγουσες, διέσπειρε παντοῦ τὴ δημοτικὴ, ἔπλασε καί μετέπλασε λέξεις, βάρυνε καί πλάτυνε νοήματα, ἀνωτατοποίησε μὲ τροπολογία τίς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίες, συνολικοποίησε τὴ χρῆση τῶν εὐχων ἀρχικῶν, ἐλληνοποίησε τὸν τρόπο ζωῆς, ἀνέσκαψε τίς πολιτιστικὰς ρίζες, ὀνόμασε τὸν ἀνασχηματισμὸ ἀναδόμησι καί τὴν ἰσχνὴ συμμετοχὴ κοινωνικοποίησι, κατονόμασε τοὺς ἐχθροὺς τῆς ἀλλαγῆς, μετονόμασε τοὺς ἐπιμελητὲς σέ λέκτορες, ἀντικατέστησε τίς πανελλήνιες ἐξετάσεις μὲ πανελλαδικὰς ἐξετάσεις καί προσέγγισε τὴ ζηλευτὴ ἐκεῖνη γλωσσικὴ νιοβάνια ὅπου κάθε λέξις μπορεῖ μόνη, ἐλεύθερη, αὐτεξούσια καί ἀπερίσπαστη νὰ πλανηθεῖ ἀνάλαφρα παντοῦ, νὰ θροῖσει ἀνάμεσα στοῦ λεξικοῦ τὰ φύλλα, νὰ γευθεῖ εὐπλαστὴ τὸν πλοῦτο τῶν μορφῶν, ν' ἀγγίξει τίς μυστικὰς χορδὰς τῶν κρυφῶν νοημάτων

καί, ἀνεπηρέαστη ἀπὸ τὴν ὅποια προηγούμενη γραμματικὴ συντακτικὴ ἢ σημασιολογικὴ τῆς δέσμευσις, νὰ προσφέρει ἀπλόχερα, πειθήνια καί νωχελικά τὸ κορμί, τὴ ρίζα, τὴν ψυχὴ καί τίς καταλήξεις τῆς σέ ὅσα ἐπιθυμεῖ καί τῆς ζητήσῃ ἡ ἀρρενωπὴ πολιτικὴ βούλησις τῆς τηλεόρασις, τοῦ ὁποῦ ὑπουργείου καί τῆς κάθε κλαδικῆς.

Εἶναι γεγονός πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφισβήτηση ὅτι ἡ χώρα σήμερα διαθέτει ἕναν ἀπόλυτα ὑπαρκτὸ πρωθυπουργό. Εἶναι ἀκόμη μᾶλλον δεδομένο ὅτι, ὅπως ἄλλωστε καί τὸ Σύνταγμα ἐπιτάσσει, καί ἡ κυβέρνησις διατηρεῖ μίαν ἐπισημὴν ὑπόστασις, ὅση βέβαια ἐπιβάλλουν τὰ ὅρια τῆς φυσικῆς ἀντοχῆς τοῦ προκαθήμενου τῆς καί ὅση ἀνέχεται ἡ μακρόθυμη βούλησις του. Ἀλλὰ εἶναι ἐπίσης σίγουρο ὅτι τὸ φερόνυμο ὡς κυβερνητικὸ κόμμα, στὴν πραγματικότητι, δέν ὑπάρχει. Αὐτὸ εἶναι εἶδωλο, παραίσιση, φαντασίωσις, πλάσμα.

Τὸ ΠΑΣΟΚ, ὅπως καί ἡ ΑΕΚ, εἶναι ἰδέα, ἡ σύστασις, ἡ συνοχὴ καί οἱ ἀρχές του, τὸ πρόγραμμα, οἱ θέσεις καί ἡ γραμμὴ του, τὰ ὄργανα, τὰ στελέχη, ἡ λειτουργία καί ἡ πρακτικὴ του δέν, ἔχουν αὐθύπαρκτη ὄντοτητα, δέν διατυπώνουν οὔτε προωθοῦν τίποτε ἐπὶ τοῦ πραγματικοῦ, δέν δεσμεύουν πούθενά καί κανένα. Εἶναι εὐπλαστα ἀποκνήματα τῆς διάνοις τοῦ Ἀρχηγοῦ προσωρινὰ μορφώματα τῆς ἐπιθυμίας του, εὐπροσάρμοστες στοὺς συσχετισμοὺς χιμαῖρες, ὑλικὰς σκιὰς φτιαγμένες γιά νὰ μεταβάλλονται ἐλεύθερα καί νὰ ὑποτάσσονται κάθε στιγμῇ ἀπολύτως στίς ἀδήριτες ἀνάγκαις τῆς τακτικῆς πού ἐπιλέγει Ἐκεῖνος. Τὸ ΠΑΣΟΚ δέν ἔχει σκοπὸ, εἶναι μέσον. Εἶναι τὸ τζίνι τοῦ Ἀρχηγοῦ του, κατασκευὴ αὔλη πού μὲ τὸ τρίψιμο τοῦ λυχνarioῦ ὑπακούει καί ἐκτελεῖ, ἐξυψώνεται ἢ καταργεῖται, διαλύεται καί ξαναφτιάχεται μὲ παρεμφερῆ ὑλικά καί τοὺς ἴδιους ἢ διαφορετικούς ἀνθρώπους. Καί κανένας δέν μπορεῖ νὰ κατηγορήσῃ τὸν Ἀρχηγὸ ὅτι δέν ἐξάντλησε ἐδῶ τὰ ὅρια τῆς πατρικῆς του στοργῆς καί δέν προνόησε μὲ φρόνησι καί διεισδυτικότητι γιά τὸ μέλλον τοῦ γόνου του δείχνοντας συγχρόνως ἐν προκειμένῳ καί μίαν παράξενα ὑψηλὴν αἴσθησις γλωσσικῆς εὐθύνης: γιατί Αὐτὸς κατάλαβε ἀμέσως πὼς μίαν, ὑπὸ τὸν ἔλεγχόν του, βέβαια, πάντοτε, ἐλαφρῶς ἀκατάλογιστη ἐλευθεριότητα ταιριάζει στό παιδί πολὺ καλύτερα ἀπὸ τὴν ὅποια δὴποτε συνοφρυομένη τυπολατρία καί τὸ δήλωσε στό ληξιαρχεῖο ὡς Κίνημα καί ὄχι ὡς Κόμμα. Καί συγχρόνως τοῦ ἔταξε ν' ἀλισβερίζεται μὲ τοὺς μὴ προνομιούχους συμπολίτες του καί ὄχι μὲ τίς παροχημένες ἐν τῇ ὀρθοδοξίᾳ τοὺς κοινωνικὰς δυνάμεις, τάξεις καί στρώματα καί κατηγορίαις ἀφοῦ ἔτσι τὸ παιδί θὰ μπορούσε νὰ παίξει ἐλεύθερα καί μόνον Αὐτὸς θὰ ἐπαμίζοταν τὸ δυσάρεστο καθήκον νὰ ὀρίζει κάθε φορὰ τὸ πότε τὸ πὼς καί τὸ γιατί ἐφοπλιστὲς, ἀρχιεπίσκο-

ποι, τραπεζικοί, εργάτες, αγρότες και φοιτητές είναι ή δεν είναι προνομιοῦχοι.

Όμως αν τό ΠΑΣΟΚ δέν είναι πολιτικό ὑποκείμενο είναι κοινωνική πραγματικότητα. Ἄν δέν είναι σέ θέση νά τοποθετηθεῖ ἀπέναντι στήν κοινωνική κρίση νά τήν θαθύνει ἢ νά τήν ξεπεράσει, νά προωθήσει τό σοσιαλισμό ἢ τήν ἀστική προσαρμογή, δέν παύει ὡστόσο νά είναι αὐτό τό ἴδιο παράγωγο καί προϊόν της, ὁ καθρέφτης της, ἢ ἴδια ἢ κρίση αὐτοπροσώπως. Τό ΠΑΣΟΚ δέν μπορεί νά είναι ὁ πολιτικός φορέας τῆς ΕΛΕ γιατί είναι τό ἴδιο ΕΛΕ, γιατί δέν είναι παρά ἡ ὀλογραφική ἀπεικόνιση τῆς κοινωνίας του καί τῆς κοινωνίας μας. Ὀλογραφική ἀπεικόνιση, δηλαδή φωτογραφία τρισδιάστατη πού λαμβάνει μέ σύμφωνο φωτισμό καί σύγχρονες μεθόδους, πού περιλαμβάνει ὄλες τίς φανερές καί κρυφές λεπτομέρειες τοῦ πρωτοτύπου, πού μπορεί νά κοπεῖ σέ κομματάκια καί κάθε τέτοιο τμήμα νά είναι, παράδοξα, πλήρες καί πιστό ἀντίγραφο τῆς ἀρχικῆς εἰκόνας, δείγμα πού περιέχει ὄλες τίς πληροφορίες, ὄλες τίς γραμμές ὅλα τά ἐπίπεδα, ὄλες τίς σκιές. Τάξεις, στρώματα, ιδεολογίες, χρώματα, ἀντιθέσεις, συγκρούσεις καί διαφορές, ἀριστεροί, Παναθηναϊκοί, κεντρῶοι καί Πασοκζῆδες, ὑπάλλληλοι, Ὀλυμπιακοί καί ἀεριτζῆδες, δεξιοί, χουντίσαντες καί ἐργολάβοι, ἔμποροι καί ιδεολόγοι, εργάτες, αγρότες καί γυμνιστές, θρησκώληπτοι καί διομήχανοι, ψηλοί, κοντοί, καί μικρομεσαῖοι, νησιώτες, χαμουτζῆδες καί βόρειοι, ρυπογόνοι, νεφρόπληκτοι καί ἀδιάφοροι, ἐθνικιστές καί διεθνιστές, ἐπιστήμονες καί ἄνθρωποι, φιλόδοξοι καί ἀνιδιοτελεῖς, θερμαστές καί ποδηλάτες, Ἑλληνίδες καί Ἑλληνες, ἀδούλωτα νεῖατα καί περήφανα γηρατεῖα, ὅλα ὅσα ἀπαρτίζουν, διαμορφώνουν ἢ διατρέχουν τόν τόπο καί τό λαό καί ὅ,τι τά ἐκαστοτε μωφὸρ ἐπιβάλλουν νά συμπεριληφθεῖ ἐκεῖ, τσακώνονται καί τά βρῖσκουν, συμφωνοῦν, διαφωνοῦν, πείθονται, ὑποτάσσονται ἢ διαγράφονται, ἀλλά συνυπάρχουν, τῆ βρῖσκουν, καί συγκροτοῦν ὅλοι μαζί, ὑπὸ κλίμακα καί μέ τίς ἴδιες χονδρικά ἀναλογίες, τό πιστό εἶδωλο τῆς μητέρας τῶν πάντων κοινωνίας μας, τό σημερινό νεοελληνικό ὀλογράφημα. Συνιστοῦν δηλαδή τό ΠΑΣΟΚ καί περικλείονται οἰκειοθελῶς στούς πλατιοῦς καί γενναϊόδωρους κόλπους του.

Ἔτσι τό ΠΑΣΟΚ οὔτε πρόβλημα τό ἴδιο ἀποτελεῖ οὔτε εἰδική ἀντιμετώπιση χρειάζεται. Εἶναι αἷμα μας, σάρκα ἀπὸ τῆ σάρκα μας, καθρέφτης καί καμάρι μας. Τό ΠΑΣΟΚ εἶμαστε ἐμεῖς κι ὅποιος τό ψηφίζει πραγματικά ψηφίζει τόν ἑαυτό του. Γι' αὐτό καί γιά νά μήν μείνουμε στυφοί καί περιθώριοι τιμητές τῶν νεοελληνικῶν μυστηρίων, μισάνθρωποι καί στεγνοί κάτοχοι τῆς ὁποίας γνώσης, ἕνα ἄψυχο οὐδέν, χαλκός ἤχων καί κύμβαλο ἀλαλάζον δέν ἔχουμε παρά νά ἐνδώσουμε σ' αὐτό, ὅπως ἐνδίδουμε στίς

τρυφερές ἀδυναμίες μας, νά τοῦ δοθοῦμε μέ προσήνοια καί ἐπιείκεια, νά τ' ἀγαπήσουμε τόσο ἀκριβῶς ὅσο ἀγαπᾶμε τόν ἴδιο τόν σημερινό ἑαυτό μας. Μ' ἐκείνη τήν ἀγάπη πού είναι πολιτικό θεμέλιο καί ἠθικό ὄραμα ὀλόκληρου σχεδόν τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ. Τήν ἀγάπη πού μακροθυμεῖ, ἀγαθοποιεῖ, δέν φθονεῖ, δέν αὐθαδιάζει, δέν ἐπαίρεται, δέν ἀσχημονεῖ, δέν ζητᾶ τά ἑαυτῆς, δέν παροξύνεται, δέν διαλογίζεται τό κακόν. Τήν ἀγάπη πού πάντα ἀνέχεται, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει. Αὐτό ζητᾶει ἀπὸ μᾶς τό ΠΑΣΟΚ. Κι ἂν τοῦ ἀφεθοῦμε, ἂν τοῦ προσφέρουμε τά μάτια τῆς ψυχῆς, τοὺς μύχιους θησαυρούς μας, ὅ,τι πολιτιμότερο ἔχουμε ὡς κοπέλες, τότε θά στέρξει αὐτό γιά μᾶς, θά μεριμνήσει γιά τά πραγματικά συμφέροντα καί τῆ συμμετοχή μας, θά ἀνοίξει τήν καρδιά καί θά σφίξει στήν ἀγκάλη του ἐμᾶς τό κράτος καί τήν κοινωνία ὀλόκληρη, κι ὅλοι μαζί πολίτες, ὀπλίτες καί ὑπουργοί, ἰδρύματα, θεωρία καί θεσμοί, τάξεις, πράξη καί μηχανισμοί, θά γίνουμε Ἕνα καί θά συνεχίσουμε νά ἀναπαράγουμε μακάριοι τῆ σημερινή Ἀρμονία εἰς τοὺς αἰῶνες τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

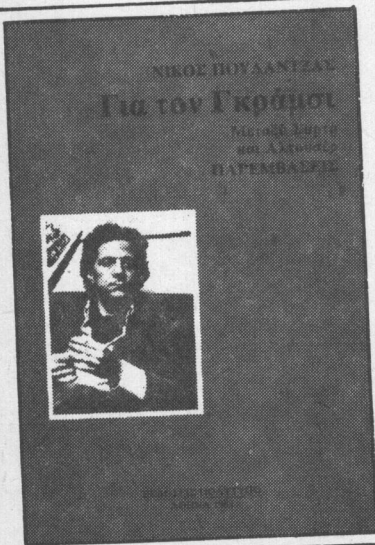
Όμως ὅσο κι ἂν ἡ δεκαοχτῶ Ὀχτώβρη εἶναι ἱστορικός σταθμός, πέρα ἀπὸ τά σχετιζόμενα μέ τήν ἐξάντληση τοῦ πυρηνικοῦ καυσίμου καί γιά τόν πρόσθετο λόγο ὅτι ἕνα ἀπόλυτα γνήσιο καί ἐγγυημένο ἀντιπροσωπευτικό δείγμα τῆς κοινωνίας μας κατέλαβε, γιά πρώτη ἴσως φορά, τίς ὄρατές κορυφές τοῦ κράτους, καί ἀνέλαβε τά κυβερνητικά καί παρακυβερνητικά πόστα, ἡ μεγάλη Ἀρμονία πού ὑπόσχεται αὐτή ἢ κατάληψη σκοντάφτει σέ μιά συστατική ἀσυμμετρία τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης, ἀσυμμετρία ἢ ὁποία δέν είναι εὐθέως ἀντιμετωπίσιμη μόνο μέ τήν ἀγάπη. Ὁ προσεκτικός μελετητής θά συμφωνήσει, βέβαια, ὅτι τό ΠΑΣΟΚ ἀποτελεῖ μὲν τῆ μαία καί μόνη κοινωνική δύναμη πού σήμερα πραγματικά ὑπάρχει ἀλλά συγχρόνως δέν θά λείψει νά διαπιστώσει, ὅτι ἀπέναντί της διατίθενται δύο στρατηγικές συλλήψεις πού δέν ἀντιστοιχοῦν (αὐτή πού ἐπιδιώκει τήν ἀστική ἐκλογικέυση καί ἐκείνη πού προετοιμάζεται νά περιμένει τήν ὑπαρκτή εὐδαιμονία τοῦ ἐπέκεινα στρατοπέδου) ὅπως καί ὅτι δροῦν τρεῖς πολιτικές δυνάμεις (Ὁ Ἀνώτατος αὐτοπροσώπως, ὁ οἰκείος σοσιαλιστής υἱός ὡς πρόσωπο ἐπίσης, καί τό γνωστό Συγκρότημα, ἀπλῶς ὡς συγκρότημα), οἱ ὁποῖες κι αὐτές, ὅσο κι ἂν συχνά ἐδῶ τά φαινόμενα ἀπατοῦν, στήν οὐσία δέν τήν ἐκφράζουν ἀλλά ἀπλά καί μόνο τήν χρησιμοποιοῦν. Ἔτσι, καθὼς καύσιμο δέν ὑπάρχει πιά, καθὼς ἡ ἀσυμμετρία αὐτῆς τῆς διάταξης ὑποσκάπτει τήν προοπτική τῆς ἁρμονίας, ἕνα ἐντελῶς ἀνεξερεύνητο πεδίο νέων ἐκδοχῶν καί ἐνδεχομένων δημιουργεῖται, οἱ σταθερές βεβαιότητες σαρώνονται, οἱ ἀσφάλειες, οἱ συνήθειες, τά ἀνανακλαστικά ὑποχωροῦν, ἀκυρώνονται ἢ παραλύουν,

Όλα φαίνονται ξαφνικά εξίσου πιθανά και απίθανα, οί εκτιμήσεις για τό μέλλον γίνονται επισφαλείς, τά σενάρια και τά τεχνήματα άμήχανα. Σήμερα, στην πέτρα της ύπομονής, καθώς ή περιπου άριστερά υποσιτίζεται, εύχαρις και άμεριμνη παρά τούς πόδας τών ισχυρών, καθώς δέν είναι ή πολιτική του άγνωστου σοσιαλισμού αλλά τό δραμα της άπλης αναλογικής πού σιγανά και ταπεινά τήν τρέφει και όσο από τό ιστορικό της πείσμα νά επιδιώνει, πού εξακολουθεί μόνον αυτό νά τήν συνέχει, καθώς τά μεγάλα και τά άνεκτίμητα Εύγε δέν βρίσκουν πλέον θιασώτες και όλοι φεύγουν όδηπόροι για τά Σουσα, σήμερα, τό μόνο πού δικαιούται νά έκκρεμεί, τό μόνο πού μπορώ νά περιμένω είναι ένας κάποιος όργισμένος αλλά άνοιχτόκαρδος σοφός και επιεικής σύγχρονος κοινωνικός προφήτης. Έστω και ήσσων. Ένας σύγχρονος Όβιδιού Ίωήλ ή Σοφονίας για νά μου εξηγήσει επιτέλους τί νά κάνω.

Πάντως, εδώ πού κάθομαι προσμένοντας τό θάμα πού άνοίγει τά έπουράνια και είναι όλα βο-

λετά αισθάνομαι τό χρέος νά έκφράσω μία προσωπική χαρά και εύγνωμοσύνη. Έδώ και τώρα υπάρχει ένα εύτύχημα για μένα. Τή μέρα πού γεννήθηκε τό μέλλον, εκεί φθινόπωρο του χρόνου έπτά μετά τόν ήλιο του Ίουλίου, μέ τή δεξιά μαζί έπεσε και τό πέπλο τό έβδομο, πού θόλωνε τό νοϋ και άνύψωνε τή φαντασία σ' έβδομους ουρανούς, καθώς μισόκρυβε μέ νάζι τό χνούδι κάθε όπής. Έτσι είναι αυτές σήμερα γυμνές, άκάλυπτες και ξάστερες, ελεύθερες νά παιχιδίσουν χωρίς πρόσχημα ή άλλοθι, νά δοκιμάσουν τά πεδία τους, ν' άσκήσουν τή σαγήνη τους, νά θέλξουν και νά έλξουν όσο τραβάει ή ικανότητα και όσο βαστάει ή άνάγκη τους. Ό λόγος για τίς τρύπες δέν έχει, άρα, πιά νά άρει αυλαίες, νά άνασηκώσει τό μανδύα, ν' άναζητήσει κρύπτες μυστικές, νά ψάξει τίς πτυχές και τίς έσθήτες, νά άνιχνεύσει τίς άπόκρυφες δυνάμεις. Τό εύθύ γυμνό βοηθάει τό λόγο και κάνει τήν περιήγηση εύκολότερη.

Άθήνα 23.8.82

Κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις «ΠΟΛΥΤΥΠΟ»

το τελευταίο βιβλίο του
ΝΙΚΟΥ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑ:

Για τον Γκράμσι
Μεταξύ Σαρτρ και Αλτουσέρ
ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

Μια σύνοψη των αναζητήσεων και της προβληματικής του ΝΙΚΟΥ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑ στο μαρξισμό, τη σύγχρονη φιλοσοφία, τη θεωρία του κράτους και τον Ευρώκομμουνισμό.

Τα περιεχόμενα του βιβλίου:

- *Πορεία προς έναν προβληματικό Ευρωκομμουνισμό*
- *Γκράμσι: Μεταξύ Σαρτρ και Αλτουσέρ - Προλεγόμενα στη μελέτη για την ηγεμονία στο Κράτος*
- *Το Κράτος του κεφαλαίου*
- *Για το πρόβλημα της εξουσίας*
- *Η κρίση των πολιτικών κομμάτων*

‘Ο αγώνας του Πολισάριο

τά αδιέξοδα του Μαρόκου και οι αμερικανικές έπεμβάσεις στη Δυτική Σαχάρα

του Σταύρου Λυγερού

“Όταν τό Μάη του 1973 ιδρύθηκε τό μέτωπο Polisario κι άρχισε ή ένοπλη πάλη έναντίον τών ‘Ισπανών άποικιοκρατών, τό πρόβλημα τής Δυτικής Σαχάρας δέν ήταν παρά μία τυπική περίπτωση άποαποικιοποίησης. ‘Ο όλιγάριθμος λαός τών Σαχραουί, διεκδικούσε τό στοιχειώδες δικαίωμα τής αυτοδιάθεσης-άνεξαρτησίας του,¹ και μάλιστα μέ μία χρονική υστέρηση από τίς υπόλοιπες χώρες τής περιοχής. Τό γεγονός ότι ο δρόμος είχε ήδη άνοιχτεί, ότι τά θλιβερά ύπολείμματα τής άποικιοκρατίας δέν είχαν κανένα μέλλον, έδειχνε νά διευκολύνει τόν αγώνα του Polisario. ‘Ωστόσο, αυτή ή χρονική υστέρηση, συνδυασμένη μέ τό μικρό μέγεθος του λαού τών Σαχραουί, τήν οικονομική και γεωπολιτική σημασία τής χώρας του, έμελλε νά λειτουργήσει άρνητικά.

Τό Μαρόκο, τοπική δύναμη χειραφετημένη πρό πολλού από τήν άνταποικιοκρατική εύαισθησία και μέ έπεκτατικές βλέψεις, έδειξε από νωρίς τήν πρόθεσή του νά καλύψει τό κενό πού θά άφηνε ή άποχώρηση τών ‘Ισπανών.

Τό υπόβαθρο του μαροκινού έπεκτατισμού

Τρεις είναι οι λόγοι, ο καθένας ξεχωριστά και οι τρεις μαζί, πού διαμόρφωσαν τήν έπιθετική πολιτική του Χασιάν Β', βασιλιά του Μαρόκου, στη Δ. Σαχάρα.

‘Ο πρώτος λόγος ήταν ιδεολογικός. Αναφερόταν στο δραμα του μεγάλου Μαρόκου πού σφυρηλατήθηκε στα

χρόνια τής άποικιοκρατίας κι απέκτησε ρίζες στις λαϊκές τάξεις. Βέβαια, ο προσανατολισμός προς τό μεγάλο Μαρόκο πού θά συμπεριλάμβανε τή Δ. Σαχάρα, τή Ν.Δ. ‘Αλγερία και τή Μαυριτανία², δέχτηκε άλλεπάλληλα πλήγματα. Τό πρώτο ήταν ή ήττα του Μαρόκου από τήν ‘Αλγερία στον πόλεμο τής έρήμου τό 1963. Τό δεύτερο, ή ίδρυση τής ‘Ισλαμικής Δημοκρατίας τής Μαυριτανίας τό 1960 και τό «κακό» τρίτωσε μέ τήν ανάπτυξη του αντίρτικου τής έρήμου από τό Polisario. Είναι κατανοητό, ότι ή κατάληψη και ένσωμάτωση τής Δ. Σαχάρας, θά άποτελούσε σοβαρή έπιτυχία του Μαρόκου. ‘Ο βασιλιάς δέν εγκατέλειψε ποτέ τίς έπεκτατικές του βλέψεις, συναρτημένες πάντα μέ τήν έκφρασμένη πολιτική του βούληση νά παίξει ήγετικό ρόλο στην κεντρική και Β.Δ. ‘Αφρική. ‘Η προσήλωσή του στη Δύση, ή εξαιρετικά σημαντική στρα-

1. ‘Η άπόφαση 2.072 (xx) του ΟΗΕ στα 1965, είναι ή πρώτη πού μιλάει για τό δικαίωμα τής αυτοδιάθεσης του λαού τής Δ. Σαχάρας. Τόν επόμενο χρόνο ο ΟΗΕ μέ τήν 2229 (xx1) άπόφασή του, θά ταχτεί συγκεκριμένα κι άνεπιφύλακτα υπέρ τής αυτοδιάθεσης στο πλαίσιο τής γενικής θέσης του 1960 για τήν άποαποικιοποίηση. Τότε τό πρόβλημα τής Δ. Σαχάρας δέν ήταν παρά ένα τυπικό πρόβλημα άποαποικιοποίησης. Δέν είναι τυχαίο ότι έναντίον τών άποφάσεων 2072 και 2229/1966 ψήφισαν μόνο ή ‘Ισπανία και ή Πορτογαλία.
2. ‘Όπως επανειλημμένα είχε δηλώσει (1958) ο ‘Αλάλ ‘Ελ Φασί άρχηγός του ‘Ιστικλάλ, του κόμματος πού συσπείρωσε τούς Μαροκινούς αλλά και Σαχραουί άγωνιστές του άνταποικιοκρατικού αγώνα, τό αντίρτικο στην τότε ισπανική Σαχάρα θά σταματούσε μόνο άν θά άναγνωριζόταν σάν νότιο σύνορο του Μαρόκου ο ποταμός Σενεγάλης. Αναφέρεται από τούς Elsa Assidon και Homas Jalland στο Monde Diplomatique Φεβρουάριος 1978 σ.5.

3. Στις 23 Μαρτίου 1965 ή μεγάλη διαδήλωση- έξέγερση τής Καζαμπλάνκα πνίγεται στο αίμα. Οι εργατικοί άγώνες τών άρχών τής δεκαετίας του 1970. Τό πραξικόπημα τών Εύελπίδων στις 10 ‘Ιουλίου 1971 πού έβαψε στο αίμα τό παλάτι του Σκιράτ τήν ήμέρα τών γενεθλίων του Βασιλιά, για νά πνιγεί μέ τή σειρά του στο αίμα. ‘Η έξέγερση στη στρατιωτική βάση τής Κενεϊτρά στις 16 Αύγουστου 1972. ‘Η άπόπειρα δημιουργίας αντίρτικου στο όρεινό Μαρόκο από τήν ‘Εθνική Ένωση Λαϊκών Δυνάμεων τό Μάρτη του 1973.

τηγική θέση και το στρατιωτικό δυναμικό του Μαρόκου, έκαναν αυτή τη χώρα κατάλληλη για το ρόλο του χωροφύλακα. Το τρίγωνο Μαρόκο - Αίγυπτος - Νοτιοαφρικανική Ένωση θα αναδειχθεί σε αίχμη του Δυτικού Ιμπεριαλισμού στην Αφρική.

Ένας δεύτερος λόγος που ώθησε το βασιλιά του Μαρόκου στην ανάληψη επιθετικής πρωτοβουλίας στη Δ. Σαχάρα, ήταν οι έκρηκτικές αντιθέσεις της μαροκινής κοινωνίας που απειλούσαν το θρόνο³. Ο Χασάν Β' μη μπορώντας να τους δώσει λύσεις ή κάποια έσωτερική διέξοδο, αναζητούσε την άμβλυνσή τους διοχετεύοντας αυτό το δυναμικό σ' έναν «πατριωτικό» πόλεμο για την «άπελευθέρωση» και ένσωμάτωση του κατεχόμενου από τους Ισπανούς άποικιοκράτες, «μαροκινού» εδάφους της Δ. Σαχάρας. Και όμοιολογούντως τὰ κατάφερε θαυμάσια στην πρώτη περίοδο. Η εθνική ενότητα πραγματοποιήθηκε γύρω από το βασιλιά. Όλα τὰ κόμματα, συμπεριλαμβανομένου του σοσιαλιστικού και του κομμουνιστικού, συσπειρώθηκαν γύρω από το θρόνο. Οι ρωγμές θά άρχισουν να εμφανίζονται άρκετά άργότερα, κι όχι τόσο στο επίπεδο των κομμάτων που θά συνεχίσουν να παραμένουν πιστά στο Χασάν Β' αναφορικά με το ζήτημα της Δ. Σαχάρας, όσο στη βάση, στις λαϊκές τάξεις, όπου η πολιτική περιπέτεια θά σωρεύσει πελώρια οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα.

Ο τρίτος λόγος είναι η οικονομική διάσταση της επιχείρησης Δ. Σαχάρα. Αυτή η χώρα με έκταση διπλάσια άπ' την Ελλάδα (266.000 km²) και ολιγάριθμους κατοίκους, θά έδινε μία διέξοδο στο πυκνοκατοικημένο Μαρόκο (σχεδόν 20 εκατ πληθυσμός). Οι έκτεταμένες άκτές της (περισσότερο άιγό 800 km) άποτελούν έναν από τους πλούσιους ψαρότοπους του κόσμου. Υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ύπαρξης σημαντικών κοιτασμάτων πετρελαίου, που τής ενισχύει το μεγάλο ενδιαφέρον για έρευνα γνωστών εταιρειών, όπως η Mobil Oil, η Texaco, ή Gulf Oil κ.α. Επίσης, υπάρχουν πειστικές ενδείξεις για ύπαρξη χαλκού, σιδήρου και φυσικού αερίου. Όμως, ο μεγάλος όρυκτός πλούτος της Δ. Σαχάρας, είναι τὰ κοιτάσματα φωσφάτων που ανακαλύφθηκαν στά 1963. Σύμφωνα με έγκυρους ύπολογισμούς, ανέρχονται σε 10 δισεκατ. τόνους, δηλαδή στο 12,5% των γνωστών άποθεμάτων. Η παραγωγική ικανότητα τους θά μπορούσε να φτάσει στά 10 εκατ. τόνους το χρόνο, δηλαδή στο 10% της παγκόσμιας παραγωγής. Αυτό το 10% άποκτά ξεχωριστή σημασία, αν ληφθεί ύπόψη ότι το 50% παράγεται και καταναλώνεται στις ΗΠΑ και στην ΕΣΣΔ και ότι άκόμα, η παραγωγική ικανότητα του Μαρόκου κινείται στο 20%.⁴ Το Μαρόκο κατέχει την πρώτη θέση στον πίνακα των εξαγωγών με ποσοστό 34,8% για το 1974.⁵ Η προσάρτηση της Δ. Σαχάρας, θά έδινε στο Μαρόκο μία σχεδόν μονοπωλιακή θέση στην παγκόσμια άγορά. Θά μπορούσε να επιβάλει την πολιτική του στις τιμές των φωσφάτων, οι όποιες άπό 14 δολάρια ο τόνος το 1973, πέρασαν στά 68 το 1975 για να πέσουν στά 33 δολ. το 1978 μετά άπό την πολιτική χαμηλών τιμών των ΗΠΑ. Θά πρέπει να σημειωθούν επίσης δυό άκόμα στοιχεία. Το πρώτο είναι η διαπιστωμένη ύπαρξη ούρανιου στά φωσφατα της Δ. Σαχάρας, γεγονός που δίνει μία νέα διάσταση στον όρυκτό αυτό πλούτο. Το δεύτερο είναι, ότι τὰ φωσφατα άποτελούν την πρώτη ύλη των λιπασμάτων, πράγμα που σημαίνει ότι μέσω της προσφοράς και της τιμής τους μπορεί να άσκηθεί μία σημαντική έπιρροή στην παραγωγή και άγορά άγροτικών προϊόντων, που ως γνωστόν, άποτελούν κατά κανόνα τόν κορμό της οικονομίας των χωρών του Τρίτου Κόσμου.

4. Το ανέφερε στο λόγο του ο εκπρόσωπος του Polisario στη συγκέντρωση άλληλεγγύης που όργάνωσε τόν Ιούνιο του 1978 η ελληνική έπιτροπή συμπαράστασης. Βλέπε επίσης στοιχεία που δημοσίευσε ο Λ.Βουτσάς (Αύγη 5-8/3/81 και Γ. Βότσης (Έλευθεροτυπία, 12/3/78).

5. Το αναφέρει ο Μαρίνος Βλέσσας σε άρθρο του στο 'Αντί 106 26/8/1978.

Τό τριμερές σύμφωνο τής Μαδρίτης

Ο βασιλιάς Χασάν Β' προσπάθησε και κατάφερε να παρασύρει το Μαυριτανό πρόεδρο Ούλντ Νταντά στην έπιχείρηση εναντίον του λαού των Σαχραούι. Άπό τή μία οι μαροκινές πιέσεις, άπό την άλλη το δέλεαρ του νότιου τμήματος της Δ. Σαχάρας και κάποιες άόριστες ύποσχέσεις για συνεκμετάλλευση των φωσφάτων, θά όδηγήσουν τή Μαυριτανία σε μία μυστική συμφωνία με το Μαρόκο στά 1974.⁶ Για το βασιλιά, η συμμετοχή της Μαυριτανίας αντιπροσώπευε διπλό όφελος. Στο στρατιωτικό πεδίο, θά δημιουργούσε δυό μέτωπα που θά λειτουργούσαν σαν μία άσφυκτική λαβίδα για το Polisario. Το σημαντικότερο όμως όφελος ήταν πολιτικό. Το καθεστώς της Μαυριτανίας διατηρούσε θαυμάσιες σχέσεις και είχε άξιοσημείωτο κύρος στο χώρο των Άδεσμεύτων. Άς σημειωθεί, ότι η Ισλαμική Δημοκρατία της Μαυριτανίας είχε μέχρι τότε στενούς δεσμούς με την Άλγερία. Άλλωστε, με τή μεσολάβηση της τελευταίας το 1970 βελτιώθηκαν οι σχέσεις Μαρόκου-Μαυριτανίας.

Μέσα άπ' αυτή την κοινή έπιχείρηση, που συνέδεσε την τύχη των δυό καθεστώτων, ο Χασάν Β' άποσκοπούσε να θέσει τή γειτονική πιά Μαυριτανία, κάτω άπό την έπιρροή του. Όλες οι προϋποθέσεις ύπήρχαν. Το Μαρόκο, μία σχετικά μεγάλη χώρα, διέθετε τὰ προσόντα για να παίξει έναν τοπικό ήγετικό ρόλο, σε άμεση συνεργασία με το Παρίσι, που άπό παράδοση είχε την εύθυνη των Δυτικών συμφερόντων στην περιοχή. Αντίθετα, η Μαυριτανία, χώρα άσταθής και με πολλά έσωτερικά προβλήματα, με τεράστια έκταση και πληθυσμό μόλις έναμιση εκατομ., σφηνωμένη ανάμεσα στον άδηγό συνοτάιρο της, το Μαρόκο και τή μικρή άλλα συμπαγή και σταθερά δυτικόφιλη Σενεγάλη, είχε ελάχιστα περιθώρια να διατηρήσει μίαν άυτόνομια κινήσεων στην έξωτερική της πολιτική.

Η άλυσίδα Μαρόκο - Δ. Σαχάρα - Μαυριτανία - Σενεγάλη, με σοβαρές προσβάσεις στην άραβική και Μαύρη Αφρική και με κοινό παρανομαστή τή γαλλική έπιρροή και τής εύλογίες των ΗΠΑ, θά άποτελούσε μία στρατηγική έπιτυχία για το Δυτικό Ιμπεριαλισμό. Πρώτον, γιατί θά εξασφάλιζε τής σημαντικές θαλάσσιες όδους, και ιδιαίτερα των πετρελαιοφόρων στον Άτλαντικό. Δεύτερον, γιατί θά συνιστούσε ίσχυρό άποτρεπτικό παράγοντα για τὰ έθνικοεπαναστατικά ρεύματα που κυοφορεί η άφρικανική ήπειρος και μία πίεση στά άδέσμευτα κράτη της περιοχής.

Η ειρωνία είναι, ότι η διπλή εισβολή Μαρόκου-Μαυριτανίας στη Δ. Σαχάρα, ντύθηκε με άντιαποικιοκρατική συνθηματολογία. «Νά άπελευθερώσουμε και να ενσωματώσουμε το ύπό άποικιοκρατικό ζυγό τμήμα της πατρίδας μας» ισχυριζόταν το Ραμπάτ. Είναι προφανή τὰ όφέλη άπό μία τέτοια παρουσίαση. Ένα σαφές πρόβλημα άποαποικιοποίησης, άυτόδιάθεσης-άνεξαρτησίας του λαού των Σαχραούι, έγινε συστηματική προσπάθεια να έμφανιστεί ως πρόβλημα εθνικής όλοκλήρωσης του Μαρόκου και της Μαυριτανίας.

6. Ο Raoul Weexsteen στο Monde Diplomatique 8/1977 γράφει ότι ένδεχομένως άποφασιστική στάθηκε η μεσολάβηση του Ζαϊρινού προέδρου Μομπούτου, τόν όποιο ο Μαυριτανός ύπουργός έξωτερικών χαρακτήρισε πιστό σύμμαχο της Μαυριτανίας και του όποιο οι στενότερες σχέσεις με το Βασιλιά Χασάν Β' είναι γνωστές.
7. Χαρακτηριστική είναι η δήλωση του Μαυριτανού προέδρου Ούλντ Νταντά: «Η επανεννοποίηση της πατρίδας μας ήταν ένα ιερό καθήκον.»)έφημ. Le Monde 12/11/1977). Στο ίδιο πνεύμα η δήλωση του Driss Slaoui: «ο πληθυσμός της δυτικής Σαχάρας ήταν πάντα τμήμα του μαροκινού Έθνους.» Σε συνέντευξή του (14/11/77) ο Μαροκινός πρεσβευτής στη Μαδρίτη Abdellatif Filali έδωσε τή θεωρητική κάλυψη της μαροκινής πολιτικής ύποστηρίζοντας ότι δεν ύφίσταται πλέον πρόβλημα άυτόδιάθεσης των Σαχραούι γιατί σύμφωνα με μία παράγραφο της άπόφασης 1514(XV) του ΟΗΕ ένα δημοψήφ-

Στό πολιτικό και διπλωματικό πεδίο, οι δύο συνεταίροι εξάντλησαν τις δυνατότητές τους, ώστε να πετύχουν την έκτροπή από τη νόμιμη λύση της αυτοδιάθεσης, μέσα από ένα ελεύθερο δημοψήφισμα που θα έλυνε και αυτόματα το πρόβλημα.⁸ Στις 14-11-1975 θα υπογράψουν μαζί με την Ισπανία τριμερές σύμφωνο της Μαδρίτης, ύστερα από σοβαρή παρασκηνιακή δραστηριότητα της αμερικανικής και γαλλικής διπλωματίας. Και επίσημα πλέον, η Δ. Σαχάρα διαμελίστηκε και προσαρτήθηκε σύμφωνα με τα μαροκομαυριτανικά σχέδια. Οι Ισπανοί, που η αποχώρησή τους είχε γίνει πιά αναπόφευκτη μετά την εκδήλωση της πορτογαλικής επανάστασης και τον επικείμενο θάνατο του Φράνκο, πήραν μία σειρά ανταλλάγματα. Ξεασφάλισαν το δικαίωμα αλιείας στις πλούσιες ακτές της πρώην άποικίας τους. Ξεασφάλισαν ακόμα τις μεγάλες επενδύσεις τους, ύψους 30 δισεκατ. πεσετών, στα φώσφατα της Μπού Κράα. Την εκμετάλλευση ανέλαβε μία μαροκοϊσπανική εταιρεία με μερίδια 65% και 35% αντίστοιχα.⁹

Στις 27-2-1976 με την αποχώρηση των Ισπανών, η αλλαγή του σκηνικού ολοκληρώθηκε. Το πρόβλημα της Δ. Σαχάρας μπήκε σε μία πιά πολύπλοκη κι επικίνδυνη φάση. Το Polisario την ίδια ήμερομηνία, θα ανακηρύξει την ίδρυση της RASD (Αραβική Δημοκρατία των Σαχραούι) για να καλύψει το νομικό κενό. Οι Μαροκινοί και Μαυριτανοί δέν ήταν άποικιοκράτες. Η διαφορά ανάμεσα σ' αυτούς και τους Ισπανούς είναι καθοριστική και δέν εντοπίζεται μόνο στο βαθμό καταπιεστικότητας. Στόχος τους δέν ήταν μόνο ο πλούτος και η γεωπολιτική θέση της Δ. Σαχάρας, αλλά η ενσωμάτωσή της μέσα από την άφομοίωση, ή εξολόθρευση του λαού της. Γι' αυτό και το μεγάλο εμπόδιο στα σχέδιά τους, ήταν τό μέτωπο Polisario, ό εκφραστής κι οργανωτής της πάλης των Σαχραούι. Ιδιαίτερα τό Μαρόκο, θα άποδυθει σε μία επιχείρηση γενόκτονίας, που θα καταλήξει σε μία δραματική προσπάθεια του Polisario νά διασώσει τόν καταδιωκόμενο πληθυσμό. Μόνο με την εγκατάστασή τους στο έσωτερικό των άλγερινών συνόρων, στην περιοχή του Τιντούφ, οι πρόσφυγες Σαχραούι θα νοιώσουν άσφάλεια από τούς θομβαρδισμούς της μαροκινής αεροπορίας. Έκει, στην άφιλοξενη κι άκατοίκητη έρημο, θα άρχισει μία άλλη μάχη, πιά μακρόχρονη, ή μάχη της επιβίωσης.

Οι εξελίξεις αυτές από πολλές άπόψεις θα άποτελέσουν κρίσιμη καμπή. Ο λαός των Σαχραούι διαμελίζεται στους κατοίκους των προσφυγικών καταυλισμών και των κατεχομένων ζωνών. Δυό τελείως διαφορετικά πλαίσια κοινωνικής οργάνωσης. Η άπόκλιση είναι τεράστια και έγκυμονει σοβαρούς κινδύνους. Μόνη αντίροπη δύναμη, ό συνεκτικός δεσμός που αντιπροσωπεύουν οι κοινοί στόχοι για αυτοδιάθεση-άνεξαρτησία και ό ένσαρκωτής τους τό μέτωπο Polisario.

φισμα δέν είναι ό μόνος τρόπος για νά μετασηματίσουμε μία άποικιοκρατούμενη χώρα. Μία μεταβίβαση εξουσίας μπορεί νά είναι άρκετή. Ιδιαίτερα όταν ύφίστανται έθνικοί δεσμοί ανάμεσα στην υπό άποαποικιοποίηση χώρα και στο άνεξάρτητο γειτονικό κράτος. Αναφέρονται από τό Manfred Hinz στο Βιβλίο του *Le droit à l'autodetermination du Sahara Occidental* έκδοση P.O.W. Bown.

8. Τό 1974 στις 15/9 τό Μαρόκο με τή συμπάρασταση της Μαυριτανίας, θα μπλοκάρει τήν έκδοση ψηφίσματος υπέρ της αυτοδιάθεσης των Σαχραούι από τή Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ προβάλλοντας τό επιχείρημα των έθνικών δεσμών. Η Γ.Σ. για νά ξεπεράσει τή νομική δυσκολία θα προσφύγει στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης. Η άπάντηση του Δικαστηρίου κατέληγε ώε έξης: «Τό δικαστήριο δέν διαπίστωσε τήν ύπαρξη νομικών δεσμών τέτοιας φύσης που νά τροποποιούν τήν εφαρμογή της άπόφασης 1514 (XV) όσον άφορά τήν άποαποικιοποίηση της Δ. Σαχάρας και ιδιαίτερα τήν εφαρμογή της άρχής της αυτοδιάθεσης για τήν ελεύθερη και άυθεντική έκφραση της θέλησης των πληθυσμών της χώρας.» (16/10/1975)
9. Βλέπε Μαρίνου Βλέσσα στο 'Αντί 106 26/8/1978 και Γιώργου Βότση στην 'Ελευθεροτυπία 12/3/1978

Όστόσο, τά προσφυγικά στρατόπεδα με τήν άξιοσημείωτη, για τίς σκληρές συνθήκες τής έρήμου, κοινωνική οργάνωση, άποτελούν ένα στρατηγικό πλεονέκτημα για τόν ένοπλο, αλλά και τό διπλωματικό άγώνα. Έχουν, πολλαπλές λειτουργίες. Χώρος άντλησης κι εκπαίδευσης του άπαραίτητου ανθρώπινου δυναμικού, χώρος κοινωνικής και οικογενειακής ζωής για τούς μαχητές, σταθερή κι άσφαλής στρατιωτική βάση στα μετόπισθεν, πρόπλασμα, τέλος, τής αύριανής κρατικής οργάνωσης των Σαχραούι.

Η στάση της Άλγερίας

Η άμερικανομαυριτανική έκδοχή για τό πρόβλημα της Δ. Σαχάρας, είχε μία σημαντική έμβέλεια. Η Σαουδική Άραβία βοηθά οικονομικά τό Μαρόκο, ειδικά για τόν πόλεμο ενάντια στο POLISARIO με 2,8 έκ. δολλ. τήν ήμερα (1981)¹⁰. Η πλειοψηφία των άραβικών χωρών, μέ πρωτοπορία τήν Αίγυπτο, τήν Ιορδανία και φυσικά τή Σαουδική Άραβία, στάθηκε ένεργητικά στο πλευρό του Μαρόκου, ενισχύοντας τό μέ στρατιωτικό ύλικό και διπλωματική κάλυψη. Χαρακτηριστική τής σύγχυσης που έσπειρε άρχικά ή αντιαποικιοκρατική συνθηματολογία των εισβολέων, είναι ή δήλωση του Άραφάτ, ότι ή παλαιστινιακή επανάσταση θέτει στη διάθεση του Μαρόκου όλη τήν πείρα της για τήν άπελευθέρωση της Δ. Σαχάρας¹¹. Η Άλγερια στάθηκε στο πλευρό του Polisario, άποτελώντας και τό κύριο στήριγμά του. Η βοήθειά της ήταν και παραμένει πολυσήμαντη. Έδωσε καταφύγιο στους πρόσφυγες, ανέλαβε σε μεγάλο βαθμό τό βάρος τής συντήρησής τους, ενίσχυσε ύλικά και διπλωματικά τό Polisario. Δέν θα ήταν ύπερβολή άν λεχθεί ότι ειδικά σε κείνη τή δύσκολη περίοδο, ή άλγερινή κάλυψη ήταν όρος για τήν επιβίωση και πρόοδο του άντάρτικου της έρήμου.

Για τήν άλγερινή ήγεσία, τό πρόβλημα της Δ. Σαχάρας έχει δύο όψεις. Ο άγώνας των Σαχραούι για άποαποικιοποίηση, για αυτοδιάθεση-άνεξαρτησία, έγγραφόταν στο πλαίσιο της πολιτικής της φιλοσοφίας. Άλλωστε, ή Άλγερια πάντα έδειξε μία ξεχωριστή ευαισθησία σε τέτοια θέματα. Από τή μία πλευρά οι ζωντανές ακόμα μνήμες του ανταποικιοκρατικού άγώνα, ό βαρύς φόρος αίματος, και από τήν άλλη ό διεθνής ρόλος της χώρας, τό πολιτικό κύρος και ή έπιρροή στο κίνημα των Άδεσμεύτων, παρέχουν μίαν έρμηνεία.

Πέρα όμως άπ' αυτά, ύπάρχει και μία δεύτερη όψη. Τά γεωπολιτικά δεδομένα της περιοχής συνηγορούσαν και συνεχίζουν νά συνηγορούν κι αυτά με τή σειρά τους υπέρ μιας πολιτικής στήριξης του Polisario. Σημειώσαμε ήδη τή στρατηγική σημασία που έχει για τό Δυτικό ήμπεριαλισμό ένας φιλοδυτικός άξονας στη Βόρεια άτλαντική άκτή της Άφρικής. Πολύ περισσότερο που αυτός τό άξονας κάτω από τήν ήγεσία του Χασάν Β', αντιπροσώπευε μία έν δύναμη άπειλή για τό άλγερινό καθεστώς. Τό Ραμπάτ, ποτέ δέν εγκατέλειψε τίς έπεκτατικές του βλέψεις προς τήν Άλγερια. Η τελευταία είχε, λοιπόν, σοβαρό λόγο νά θέλει άνοικτό τό μέτωπο της Δ. Σαχάρας, που άποτελούσε μία αίμορραγία για τό Μαρόκο και παράγοντα άποσταθεροποίησης της μοναρχίας. Έπιρόσθετα, μία νίκη του Polisario θα προσκομίσει μία σειρά από άνατροπές στην περιοχή, από τίς όποιες ή Άλγερια έχει νά κερδίσει. Μέ δεδομένους τούς εξαιρετικά στενούς δεσμούς ανάμεσά τους, δικαιολογείται νά μιλήσουμε για αύριανό άξονα Άλγερίας - RASD. Ένας τέτοιος άξονας θα κυκλώσει τό Μαρόκο, περιορίζοντας δραστικά τήν έμβέλεια της πολιτικής του στην ευρύτερη περιοχή της

10. Βλέπε τήν άλγερινή γαλλόφωνη έφημερίδα *El Moudjahid* 3/3/1982.

11. Τήν έκανε κατά τήν επίσκεψή του στο Ραμπάτ στις 10/7/1974. Αναφέρεται από τό Raoul Weexsteen στο *Monde Diplomatique* 8/1977.

Β.Δ. και κεντρικής Αφρικής. Υπάρχει όμως, και κάτι ακόμα. Μιά διέξοδος στον Ατλαντικό, είναι γεγονός μεγάλης στρατηγικής και οικονομικής σημασίας για την Αλγερία. Για παράδειγμα, το σιδηρομέταλλευμα της Γκαρά Τζεμπιλέτ, θα γινόταν ευκολότερα εκμεταλλεύσιμο σε μία τέτοια περίπτωση, αφού απέχει από τον Ατλαντικό μόλις 500 χ.μ., ενώ από τη Μεσόγειο 2.000 χ.μ.

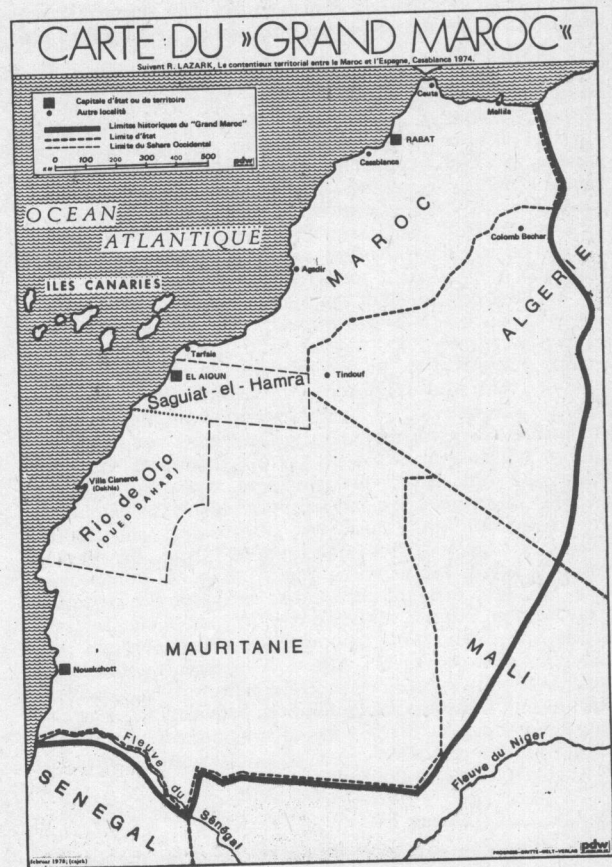
Μαυριτανία, ο αδύνατος κρίκος

Ο πυρήνας της στρατηγικής του Polisario, συνοψίζεται στο κεντρικό σύνθημα του 3ου συνεδρίου του: «*Ούτε ειρήνη, ούτε σταθερότητα πριν από την επιστροφή στην πατρίδα και την πλήρη ανεξαρτησία*». Οι αντάρτες Σαχραούι έκαναν σαφές, στην πράξη, ότι στόχος τους ήταν η αποσταθεροποίηση της ευρύτερης περιοχής έτσι ώστε η πολιτική λύση του προβλήματος να γίνει σ' όλους απαραίτητη. Οι επιθέσεις τους στο εσωτερικό του Μαρόκου και της Μαυριτανίας, είχαν ακριβώς αυτήν την έννοια. Στο Ν. Μαρόκο, η ύπαρξη μιάς Σαχραούι μειονότητας θα σταθεί πολύ χρήσιμη γι' αυτούς. Ωστόσο, το κύριο βάρος της επιθετικής δραστηριότητας του Polisario, θα ριχτεί στη Μαυριτανία, τον αδύνατο κρίκο της συμμαχίας. Και εκεί, οι φυλετικές συγγένειες και οι παραδοσιακοί φιλικοί δεσμοί διευκόλυναν τους αντάρτες. Σωστή ή παρατήρηση ότι η Μαυριτανία ήταν φύσει φιλική και θέσει έχθρική στον αγώνα των Σαχραούι¹². Το άχανές αυτής της χώρας και ο μικρός της πληθυσμός, την έκαναν εύάλωτη. Οι επιθέσεις του Polisario στά οικονομικά της κέντρα¹³ σε συνδυασμό με το τεράστιο βάρος των στρατιωτικών δαπανών, έφεραν τη Μαυριτανία στο χείλος της οικονομικής καταστροφής. Η βοήθεια των πλουσίων χωρών του Περσικού κόλπου, που γιά τη διετία 1976-77 έφτασε τά 400 εκατ. δολλ. παρόλο τό μέγεθός της, μόνο προσωρινά μπορούσε να ανακουφίζει.

Στό στρατιωτικό πεδίο, ο μαυριτανικός στρατός, που από 3000 αύξήθηκε στίς 15.000¹⁴, δέν στάθηκε ικανός να κρατήσει τό νότιο μέτωπο. Τά πλήγματα των ανταρτών ήταν και συνεχή και καιρία. Η βύθιση της Μαυριτανίας στο τέλμα του πολέμου, αποσταθεροποίησε μέ ταχύ ρυθμό τό καθεστώς του Ούλντ Νταντά, πράγμα που αποτέλούσε και τόν πραγματικό σκοπό του Polisario. Θά ήθελε τήν ανατροπή της ήγετικής ομάδας του Οθλντ Νταντά που είχε συνδέσει απόλυτα τήν τύχη της μέ τόν πόλεμο της έρήμου. Θά ήθελε ακόμα, τήν επιστροφή της Μαυριτανίας σε μία έξωτερική πολιτική σύμφωνη μέ τίς παλαιότερες τοποθετήσεις της. Μιά ξεχωριστή συμφωνία του Polisario γιά τήν απαγκίστρωση της Μαυριτανίας από τόν πόλεμο της Δ. Σαχάρας, θά αποτέλούσε μία αποφασιστική νίκη γιά τούς Σαχραούι. Δέν είναι τυχαίο, ότι η πολιτική του Polisario απέναντι στή Μαυριτανία, ήταν ένας συνδυασμός στρατιωτικών επιθέσεων και διπλωματικών ανοιγμάτων.

Η αδυναμία της Μαυριτανίας, είχε και μία άλλη σοβαρή συνέπεια. Τό Μαρόκο διείδυσε πολύπλευρα στή χώρα. Μαροκινοί αξιωματικοί ανέλαβαν τή διεύθυνση των επιχειρήσεων στο νότιο μέτωπο, ενώ 15.000 μαροκινοί στρατιώτες έβαλαν κάτω από τόν έλεγχο τους τά πλέον στρατηγικά σημεία της χώρας. Μιά διείσδυση που έγινε γιά να στηριχτεί ή σύμμαχος στον πόλεμο μέ τό Polisario, όπως ισχυρίστηκε τό Ραμπάτ, αλλά που ταυτόχρονα άνοιγε τό δρόμο γιά τή δορυφοροποίηση της Μαυριτανίας μετά τό νικηφόρο πέρας του πολέμου. Ο Ούλντ Νταντά, γιά να έξισοροπήσει τό άσφυκτικό άγκάλιασμα του Χασάν Β' και γιά να άμυνθεί από τίς επιθέσεις

των ανταρτών, θά καταφύγει άνοικτά στή γαλλική προστασία¹⁵. Ωστόσο, δέν θά καταφέρει σπουδαία πράγματα. Τό 1978 ένα στρατιωτικό πραξικόπημα θά ανατρέψει τόν Ούλντ Νταντά, και στίς 5 Αυγούστου τού 1979 στο Αλγέρι ή Μαυριτανία θά κλείσει χωριστή ειρήνη μέ τό Polisario και θά άποχωρήσει από τόν πόλεμο, διώχνοντας τά μαροκίνα στρατεύματα, που άπασχολήμένα μέ τούς αντάρτες δέν μπόρεσαν να άντιδράσουν. Τό νέο καθεστώς της Μαυριτανίας, τυπικά ούδέτερο και ουσιαστικά εϋνοικό προς τόν αγώνα των Σαχραούι, κλείνοντας τό νότιο μέτωπο, θά δώσει μία νέα τροπή στον πόλεμο, αφού πολιτικά, αλλά και στρατιωτικά θά άποδυναμώσει τίς θέσεις του Μαρόκου.

15. Ο πρωθυπουργός της RASD Μοχάμεντ Λαμίν χαρακτηρίζει τή Μαυριτανία σαν Όμηρο του Μαρόκου και ταυτόχρονα δορυφόρο της Γαλλίας, γιά να προειδοποιήσει ότι «τά ιστορικά και έθνικά επιχειρήματα που χρησιμοποίησε ή Μαυριτανία γιά να διεκδικήσει τή Δ. Σαχάρα μπορούν να χρησιμοποιηθούν επίσης από τή Σενεγάλη και οι θέσεις να άνασκαυστούν προς όφελός της. Η Μαυριτανία ως ανεξάρτητη ένότητα άπειλείται και υπάρχει σχέδιο μοιράσματος της ανάμεσα στο Μαρόκο και τή Σενεγάλη.» Η πρόβλεψη αυτή του Σαχραούι ήγέτη έδράζεται στο φυλετικό διαχωρισμό που υπάρχει στή Μαυριτανία. Τό Βόρειο τμήμα της χώρας κατοικείται από Άραβες άνω τό νότιο από μαύρους. Ο Howard Schissel αναφέρει στο *Monde Diplomatique* (6/1977 σ. 23) ότι στα 1966 σημειώθηκαν αίματηρές φυλετικές ταραχές από τήν αντίθεση του μαύρου πληθυσμού στήν άνακήρυξη της άραβικής σαν επίσημης γλώσσας.

12. Μαρίνος Βλέσσας στο *Αντί* 106 26/8/1978.

13. Η επίθεση του Polisario στήν πόλη Ζουαρέτ, όπου τά πλούσια σε περιεκτικότητα (60-65%) κοιτάσματα σιδηροματαλλεύματος, ήταν ή πιο σημαντική (1/5/1977).

14. Howard Schissel στο *Monde Diplomatique* 6/1977 σ. 23.

Τό Ζήτημα τής διεθνοποίησης

Ἡ γαλλική ἀνάμιξη, στὰ 1977-78, κυρίως μὲ στρατιωτικούς συμβούλους καὶ ἀεροπορικές ἐπιχειρήσεις ὑποστήριξης τῶν εἰσβολῶν¹⁶, χωρὶς νὰ ἀλλάξει ποιοτικά τὰ δεδομένα τῆς πολεμικῆς σύγκρουσης, πρόσθεσε μιά νέα διάσταση. Διεθνοποίησε τὸ πρόβλημα τῆς Δ. Σαχάρας, δημιουργώντας νέες ἐμπλοκές καὶ παρατείνοντας τὸ ἀδιέξοδο. Γιατὶ ἦταν τὸ ἀδιέξοδο τῶν δυνάμεων κατοχῆς στὴν καταστολή τοῦ ἀντάρτικου τῆς ἐρήμου, πού προκάλεσε τὴν ἀνοικτὴ ἐπέμβαση τῆς Γαλλίας. Ἡ διπλωματικὴ δραστηριότητα κυρίως τοῦ Μαρόκου, εἶχε ἀντικειμενικὸ σκοπὸ τῆ διεθνοποίησης τοῦ προβλήματος. Ὁ Χασάν Β' ἐπανειλημμένα θὰ ἰσχυριστεῖ ὅτι ἡ σύγκρουση στὴ Δ. Σαχάρα ἀποτελοῦσε ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς διεθνούς σύγκρουσης τῶν δύο συνασπισμῶν¹⁷.

Πάντα θέση τοῦ Polisario, εἶναι ἡ μὴ διεθνοποίηση τοῦ προβλήματος. Ὡς πρόβλημα ἀποαποικιοποίησης, αὐτοδιάθεσης ἑνὸς λαοῦ, θὰ πρέπει νὰ κρατηθεῖ μακριὰ ἀπὸ τὸν ἀνταγωνισμό τῶν δύο συνασπισμῶν, νὰ μὴν ἐμπλακεῖ στὶς στρατηγικές τους σκοπιμότητες.

Ὅπως ὑπογράμμισε ὁ ἀναπληρωτὴς Γ.Γ. τοῦ Polisario Bashir M. Sayed, εἶναι ἡ λογικὴ τῆς διεθνοποίησης καὶ ἡ ἀνάμιξη ξένων δυνάμεων πού ἀνοίγει τὴν πόρτα στὸ ἐνδεχόμενο μιάς σοβιετικῆς ἀνάμιξης πού θὰ φέρει τὴν ΕΣΣΔ στὸν Ἀτλαντικὸ. Ἡ θέση τῆς RASD εἶναι καθαρῆ. Δέν θέλει ξένες θάσεις στὸ ἐδαφός της. Ὁ ἴδιος διευκρίνησε ὅτι «ἡ ἰδεολογία κάθε ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ καὶ κάθε πολιτικοῦ κινήματος, ἀν θέλει νὰ εἶναι νικηφόρα, πρέπει νὰ ἐμπνέεται κυρίως ἀπὸ τὶς παραδόσεις τοῦ λαοῦ του¹⁸».

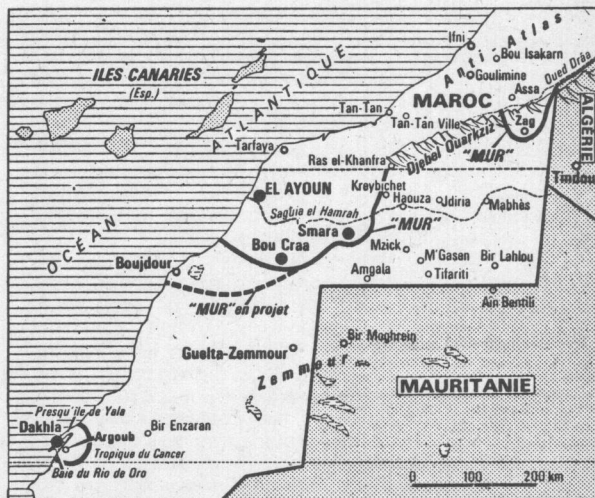
Ἄς κάνουμε ὅμως μιά μικρὴ παρένθεση. Γιά ἕναν Ἑλληνα πού ἐξετάζει τὸ πρόβλημα τῆς Δ. Σαχάρας, ἡ πρόκληση τῶν συγκρίσεων μὲ τὸ Κυπριακὸ, εἶναι μεγάλη. Εἶναι ὁ κοινὸς τους παρανομαστής πού τὸ ἐπιβάλλει. Τόσο τὸ ἕνα, ὅσο καὶ τὸ ἄλλο, ξεκίνησαν ἀν καθαρὰ προβλήματα ἀποαποικιοποίησης, μὲ μοναδικὴ νόμιμη καὶ παραδεκτὴ λύση τὴν αὐτοδιάθεση. Δέν ἔχει μεγάλη σημασία, ἀν γιὰ τὴν ξεχωριστὴ ἐθνότητα τῶν Σαχραοῦ, ἡ αὐτοδιάθεση ἰσοδυναμοῦσε μὲ ἀνεξαρτησία, ἐνῶ γιὰ τοὺς Κύπριους, πού ἀν ἐξαίρεσομε τὴν τουρκικὴ μειονότητα, ἀποτελοῦσαν τμῆμα τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἡ αὐτοδιάθεση ἦταν ταυτόσημη τῆς ἕνωσης μὲ τὴν Ἑλλάδα. Ἐνα δεῦτερο κοινὸ στοιχεῖο, εἶναι ἡ σύμπλευση τῶν ἱμπεριαλιστικῶν συμφερόντων μὲ τὶς ἐπεκτατικὲς βλέψεις μιάς γειτονικῆς χώρας. Τὸ Μαρόκο μὲ γαλλοαμερικανικὴ ὑποστήριξη στὴν περίπτωση τῆς Δ. Σαχάρας, ἡ Τουρκία μὲ ἀγγλοαμερικανικὴ ὑποστήριξη στὴν περίπτωση τῆς Κύπρου Δυστυχῶς ὅμως, ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ πέρα, εἶναι οἱ διαφορὲς πού ἐντυπωσιάζουν. Τὸ Polisario, παρὰ τὶς ἀφόρητες πιέσεις καὶ τὴν ἀνάμιξη ἀρχικὰ τῶν Γάλλων καὶ σήμερα τῶν Ἀμερικάνων, κρατιέται σταθερὸ στὶς θέσεις του καὶ μὲ τὸν ἔνοπλο ἀγῶνα του δέν ἐπέτρεψε τὴν ἔκτροπή καὶ τὴν ἀλλοίωση τῆς φύσης τοῦ προβλήματος. Ἀντίθετα, στὴν περίπτωση τῆς Κύπρου, ἀρ-

χῆς γενομένης ἀπὸ τὶς συμφωνίες τοῦ Λονδίνου καὶ τῆς Ζυρίχης, ὁ ἐθνικοαπελευθερωτικὸς ἀγῶνας θὰ ἐκτραπεῖ καὶ τὸ Κυπριακὸ θὰ ἐγκλωβιστεῖ στὴν παγίδα τῆς διεθνοποίησης, στὸ πλέγμα τῶν ἀντιτιθέμενων στρατηγικῶν συμφερόντων καὶ σκοπιμοτήτων τῶν δύο ὑπερδυνάμεων.

Μὴ διεθνοποίηση δέν σημαίνει ὑποβάθμιση τῆς διπλωματικῆς δραστηριότητας.

Τὸ Polisario ἀνέλαβε, παράλληλα μὲ τὸν ἔνοπλο ἀγῶνα, μιά ἐκτεταμένη γιὰ τὰ μέτρα του, διπλωματικὴ ἐκστρατεία γιὰ τὴν ἐνημέρωση τῆς διεθνούς κοινῆς γνώμης πάνω στὴ φύση τοῦ προβλήματος τῆς Δ. Σαχάρας, καὶ ταυτόχρονα γιὰ τὴ διαμόρφωση ἐρεισμάτων. Εἶναι θαυμαστός ὁ τρόπος πού ἀνέπτυξε τὶς δημόσιες σχέσεις του. Ὑφανε ἕνα δίκτυο προσβάσεων σὲ πολιτικές ὀργανώσεις καὶ στὸ διεθνὴ τύπο, μίαν ἀλυσίδα ἐπιτροπῶν συμπαραστάσης, μὲ εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα γιὰ τὴν ὑπόθεσή του.¹⁹

Τὸ Polisario, προσηκτικὸ στὸ νὰ μὴν δημιουργεῖ ἐχθροὺς κι ἐπιδέξιο στὸ νὰ κάνει φίλους, ἔμεινε σταθερὸ ὅσον ἀφορᾷ τὸ διεθνὴ προσανατολισμὸ του. Ὁ χώρος τῶν Ἀδερμεύτων καὶ εἰδικότερα ὁ χώρος τῶν προοδευτικῶν χωρῶν τοῦ Τρίτου Κόσμου, εἶναι ὁ φυσικός του χώρος ὅπως τὸ ἴδιο δηλώνει. Τὸ γεγονός ὅτι στηρίχθηκε κατὰ κύριο λόγο στὴν Ἀλγερία, τὸ βοήθησε νὰ μὴν ὑποκύψει σὲ ἐπιρροές Ἀνατολικῆς προέλευσης, ὅπως συνέβη μὲ ἄλλα ἀπελευθερωτικὰ κινήματα.

Τὸ πλαίσιο τῆς στρατιωτικῆς σύγκρουσης

Ἡ δυναμικὴ τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων στὴ Δ. Σαχάρα, ἰδιαίτερα μετὰ τὴν ἀπαγίωτρωση τῆς Μαυριτανίας, πῆρε μιά νέα τροπή. Τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀντάρτικου τῆς ἐρήμου, ἦταν πάντα ἡ διατήρηση τῆς πρωτοβουλίας στὴν ἐπίθεση, τοῦ πλεονεκτήματος τοῦ αἰφνιδιασμοῦ. Οἱ

19. Ο ἐπιτροπὲς πού ἔλαβαν μέρος στὴν 7η διεθνή διάσκεψη συντονισμοῦ τῆς συμπαραστάσης τοῦ λαοῦ τῶν Σαχραοῦ στὸ Σάντπορτ κοντὰ στὸ Ἀμστερνταμ τῆς Ὀλλανδίας ἦταν ἀπὸ τὴν Ἀλγερία, Αὐστρία, Βέλγιο, Γαλλία, Δυτικὴ Γερμανία, Ἰταλία, Μεγάλη Βρετανία, Ὀλλανδία, Πορτογαλία, Σουηδία καὶ Ἑλβετία. Τὴν περίοδο αὐτὴ δημιουργεῖται ἐπιτροπὴ συμπαραστάσης καὶ στὴν Ἑλλάδα.

16. Ἡ Γαλλία ὅπως ἀναφέρει ὁ H. Schissel ἱδρυσε μιά στρατιωτικὴ σχολὴ στὸ Ἀτάρ ἀποστέλλοντας μαζικὰ στρατιωτικούς συμβούλους καὶ ὄπλα. Ἀκόμα, ἀεροπορικές δυνάμεις ἀπὸ τὴ βάση τοῦ Ντακάρ στὴ Σενεγάλη ἐκτός ἀπὸ ἐπιθέσεις ἐναντίον ἀνταρτῶν ἔφτασαν νὰ βομβαρδίσουν κατασκηνώσεις νομάδων στὸ ἐδαφὸς τοῦ Μαλί πρὸς τὰ σύνορα τῆς Μαυριτανίας. (Βλέπε E. Assidon καὶ H. Jallaud M.D. 2/1978 σ.15)

17. Χαρακτηριστικὴ ἡ συνέντευξη τύπου τοῦ Μαροκινῶν μονάρχη στὸ Μαρακές 12/2/1982, στὴν ὁποία παριέγραφε τὸ Polisario ὡς ἕνα κίνημα πού ἐνεργεῖ γιὰ λογαριασμὸ τῆς Λιβύης καὶ τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης καὶ ὑποστήριζε ὅτι οἱ στρατιωτικὲς δυσκολίες τοῦ Μαρόκου ὀφείλονται στὶς «ἐνέργειες τῆς Λιβύης, στὸ ψηλὸ ἐπίπεδο τῶν ὄπλων πού προμηθεύει ἡ σοβιετικὴ Ἐνωση καὶ στὴν περιοδικὴ ἐπανεμφάνιση αὐτῶν τῶν ὄπλων σὲ διάφορες πράξεις ἀποσταθεροποίησης.» Τὸ ἀναφέρει ὁ Tony Hodgew στὸ Monde diplomatique 7/1982 σ. 7.

18. Συνέντευξή τους στοὺς Ἡλία Καρά καὶ Γιῶργο Τσαλακὸ ('Αντί 90 14/1/1978).

αντάρτικες ομάδες, μετακινούμενες ταχύτατα μέ λάντ ρόβερ σ' όλη τήν περιοχή, επιχειρούσαν αίφνιδιαστικές επιθέσεις πού τούς απέφεραν όπλα και έφόδια. Τό κλίμα άβεβαιότητας και ή ψυχολογική ύπερένταση πού καλλιεργούσαν κατ' αυτόν τόν τρόπο, περιόριζε τήν έλευθερία κινήσεων τών αντιπάλων τους και αύξανε τή δική τους. Σύντομα οί Μαροκινόι έξαναγκάστηκαν να συγκεντρωθούν σ' όρισμένες όχυρωμένες πόλεις στρατηγικής σημασίας, μέσα από τις όποιες προσπαθούσαν να διατηρήσουν τόν έλεγχο τών αντίστοιχων περιοχών.

Η τακτική τού Polisario, στηρίχθηκε στό βασικό μειονέκτημα τού αντιπάλου του, στό γεγονός ότι οί γραμμές έπικοινωνίας και άνεφοδιασμού αυτών τών πόλεων ήταν έκτεταμένες και γι' αυτό δύσκολα προστατευόμενες. Άφου τις απέκοβε, συγκέντρωνε τις δυνάμεις του κι έξουδετέρωνε τις βυθισμένες στήν έχθρική έρημο και μέ καταρρακωμένο ήθικό μαροκινές φρουρές. Τό άποτελεσμα ήταν ή συνεχής αναδίπλωση πρός τά άστικά κέντρα τής Σαγκουία Έλ Χάμα. Τό νότιο τμήμα τής χώρας, ή περιοχή τού Ρίο Ντέ Όρο, άν έξαιρέσουμε τήν τοπική πρωτεύουσα Ντάχλα, έγκαταλείφθηκε στους άντάρτες.

Οί βάσεις τών άνταρτών, σπαρμένες σ' όλη τήν έκταση τής άπελευθερωμένης ζώνης, άκόμα και στό Ν. Μαρόκο σύμφωνα μέ τά λεγόμενά τους, είναι μυστικές από τό φόβο τής μαροκινής άεροπορίας. Οί βάσεις αυτές δέν είναι μόνο στρατιωτικά κέντρα. Είναι και παραγωγικά. Οί Σαχραούι μαχητές έξασφαλίζουν τήν επιβίωσή τους, σχεδόν μέ τις δικές τους δυνάμεις. Έχουν αναπτύξει όρισμένες καλλιέργειες και αξιόλογη κτηνοτροφία. Άλλωστε, δέν θα μπορούσε να συμβαίνει διαφορετικά. Μιά γραμμή άνεφοδιασμού από τήν Άλγερία, θα ήταν πολύ έκτεταμένη και γι' αυτό πολύ εύάλωτη κι άναποτελεσματική.

Οί Μαροκινόι έπιχείρησαν επανειλημμένα να ανατρέψουν αυτήν τήν κατάσταση. Για παράδειγμα, προσπάθησαν να μιμηθούν τό Polisario, υίοθετώντας μία τακτική άντιαντάρτικων αίφνιδιαστικών επιθέσεων από μικρές κι εύέλικτες μονάδες. Τά άποτελέσματα όμως ήταν άρνητικά. Πέρα από τό ήθικό, έλειπε τό έπαρκές δίκτυο πληροφοριών για τις κινήσεις τού έχθρου, ή γνώση τής έρήμου και ή έξοικείωση μαζί της, δηλαδή τό ύπόβαθρο μιας τέτοιας τακτικής. Γρήγορα οί Μαροκινόι ύποχρεώθηκαν να τήν εγκαταλείψουν άφου τους κόστισε πολλές άπώλειες σέ νεκρούς, αιχμαλώτους και ύλικό.

Η τελευταία προσπάθεια θα γίνει στα τέλη τού 1979, όταν ό στρατηγός Ντλίμι, πρώην άρχηγός τών μυστικών ύπηρεσιών, θα αναλάβει τή διοίκηση μέ έκτεταμένες έξουσίες. Ίσχυρές μηχανοκίνητες φάλαγγες, ύποστηριζόμενες από άεροπορία, θα έπιχειρήσουν να εκκαθαρίσουν όρισμένες περιοχές από τους άντάρτες. Τά στρατιωτικά άποτελέσματα και σ' αυτήν τήν περίπτωση ήταν άπογοητευτικά. Οί δυνάμεις τού Polisario έξαφανίζοντας, βέβαια, για να εμφανιστούν όπου και όποτε τους συνέφερε. Ύποχρέωσαν μ' αυτόν τόν τρόπο τους Μαροκινούς να διασπάσουν τις δυνάμεις τους, πράγμα πού όδήγησε σέ άρκετές περιπτώσεις σέ όδυνηρές ήττες. Όστόσο, αυτές οί έπιχειρήσεις χρησίμευαν στό πολιτικό επίπεδο. Τροφοδότησαν μέ ύλικό τή μαροκινή προπαγάνδα, πού ήθελε πάση θυσία να εμφανίσει επιθετική πρωτοβουλία τόσο στό έσωτερικό, όσο και στό έξωτερικό.

Παρά τά ύψηλης τεχνολογίας όπλικά συστήματα, τό μονοπώλιο στον άέρα, τήν άριθμητική ύπεροχή και τους Γάλλους άρχικά και Άμερικάνους στή συνέχεια στρατιωτικούς συμβούλους, τό Μαρόκο όχι μόνο θα άποδειχθεί άνίκανο να συντρίψει τό Polisario, αλλά θα βρεθεί πολύ κοντά στή στρατιωτική ήττα. Η άναγνώριση αυτής τής πραγματικότητας ύποδηλώθηκε από τήν άλλαγή στρατηγικής πού πραγματοποιήθηκε τό φθινόπωρο τού 1980

Ή στρατηγική τής «χρήσιμης Σαχάρας»

Ή νέα στρατηγική ήταν άμυντική στό στρατιωτικό πεδίο. Οί Μαροκινόι μέ τή βοήθεια Άμερικανών ειδικών κα-

τασκεύασαν μιά άμυντική γραμμή, τό περίφημο τείχος, πού περικλείει τις σημαντικότερες πόλεις, αξιόλογο τμήμα τής άτλαντικής άκτής και πάνω απ' όλα τά πλούσια κοιτάσματα φωσφάτων τής Μπού Κράα. Η όχύρωση τού τείχους ένισχύθηκε μέ ηλεκτρονικά μέσα έντοπιισμού τού έχθρου, πυροβολικό και πυραύλους άκριβείας, ναρκοπέδια και σημαντική άεροπορική κάλυψη. Τό τείχος φτιάχτηκε για να άποτελέσει ένα άσφαλές καταφύγιο για τόν σέ κατάσταση άποσύνθεσης βασιλικό στρατό και ταυτόχρονα να προσφέρει άποτελεσματική προστασία στήν όχυρωμένη ζώνη από τις άντάρτικες επιθέσεις, πού μέχρι τότε άποδιοργάνωναν κάθε είδους οικονομική και κοινωνική δραστηριότητα. Θωρακίζοντας μ' αυτόν τόν τρόπο τό Β. Δ. τμήμα τής χώρας, όπως και τήν ευρύτερη περιοχή τής πόλης Ντάχλα στό Νότο, οί Μαροκινόι έλπίζαν να σταθεροποιήσουν τήν κυριαρχία τους σ' αυτές τις δύο ζώνες, πού έστω κι άν έδαφικά αντιπροσωπεύουν μόνο 10% οικονομικά, πολιτικά και στρατηγικά τό αντίκρουσμα είναι πολύ ψηλότερο. Δέν είναι άλλωστε τυχαίος ό χαρακτηρισμός τής όχυρωμένης ζώνης σαν «χρήσιμη Σαχάρα», ή «χρήσιμο τρίγωνο».

Η κατασκευή τού τείχους δέν άποτελει μόνο μία στρατιωτική κίνηση. Πρόκειται για στρατηγική κίνηση μέ ευρύτερες πολιτικές προεκτάσεις. Έγκαταλείποντας, όπως σημειώσαμε και παραπάνω, τή στρατηγική μιάς στρατιωτικής λύσης τού προβλήματος πρός όφελός του, τό Ραμπάτ και οί σύμμαχοί του θέλησαν μέ τό τείχος να κάνουν άδύνατη μία στρατιωτική νίκη τού Polisario. Η έξισορρόπηση τού ασυμμετρικού δυναμικού θα όδηγούσε τις στρατιωτικές έπιχειρήσεις σέ άδιέξοδο, γεγονός πού θα άνοιγε τό δρόμο για μία πολιτική λύση. Πολιτική λύση πού μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο θα νομιμοποιούσε και μονιμοποιούσε τό μοίρασμα τής Δ. Σαχάρας σύμφωνα μέ τήν όριοθέτηση πού έπέβαλε τό τείχος.

Ο στρατηγικός σχεδιασμός τού Ραμπάτ δέν ήταν άδέξιος. Έδινε σοβαρές έλπίδες για ένα διακανονισμό, έξαιρετικά εύνοϊκό για τό μαροκινό θρόνο, ιδιαίτερα μετά τή άνοικτή ένεργητική άνάμιξη τής νέας άμερικανικής κυβέρνησης Ρήγκαν στό πλευρό τού βασιλιά. Τό ότι αυτές ήταν οί προθέσεις τού Χασάν Β', φάνηκε καθαρά από τή δήλωσή του, ότι αυτή τή φορά ό φάκελλος Δ. Σαχάρα είναι όριστικά κλεισμένος.²⁰

Όστόσο, ή άλλη πλευρά, τό Polisario, κινείται σέ μία διαφορετική, ασύμβατη θα λέγαμε, λογική. Η μοιρασιά τής πατρίδας τους για τους Σαχραούι δέν αντιπροσωπεύει μία λύση, έστω κι άν τό μερίδιό τους θα είναι τό 90%. Σταθερά προσκολλημένοι στήν άνάγκη μιάς πολιτικής λύσης στή βάση τής αυτοδιάθεσης σύμφωνα μέ τις άρχές τού ΟΗΕ και ΟΑΕ, άρνούνται τή διαδικασία ενός παζαριού ως πρός τή μοιρασιά, άποφασισμένοι να συνεχίσουν τόν πόλεμο μέχρι τέλους. Η κατάληψη τού περιφημου όχυρου τής Γκέλτα Ζεμούρ, τής τελευταίας μαροκινής βάσης έξω από τήν περιφραγμένη ζώνη, από τους τους άντάρτες στις 14-10-1981²¹, και μία σειρά έπιτυχημένων επιθέσεων τους ενάντια στό τείχος, άπέδειξαν ότι τό Polisario έχει τις δυνατότητες να συνεχίσει τις έπιχειρήσεις του ασκώντας ισχυρές στρατιωτικές πιέσεις.

20. Τό αναφέρει ό Daniel Junqua στό *Monde Diplomatique* Ίου-νιος 1981 σ. 10.

21. Σύμφωνα μέ τό ανακοινωθέν τού Polisario, 204 Μαροκινόι αιχμαλωτίστηκαν από τους όποιους 6 αξιωματικοί και 2 πιλότοι. Καταρίφθηκαν 3 άεροπλάνα και ένα Hercules πού έπιχείρησε να έπέμβει. Όσα από τά πλούσια λάφυρα δέν ήταν δυνατό να μεταφερθούν καταστράφηκαν. Η έπιτυχία τών Σαχραούι επιβεβαιώθηκε από πολλαπλές μαρτυρίες δημοσιογράφων, μεταξύ αυτών και ό άνταποκριτής τού Monde στό Ραμπάτ, καθώς και Μαυριτανών αξιωματικών πού τήν παρακολούθησαν από τά σύνορά τους. Άλλά και ή ανακοίνωση τού Ραμπάτ περί «εφήμερης έπιτυχίας» είναι δηλωτική. Άπό τό δελτίο τής έλβετικής έπιτροπής συμπαραστάσης Nouvelles Sahraouies No 21 Νοέμβριος 1981.

Η αμερικανική ανάμειξη

Η σημερινή άνοικτη ανάμειξη της κυβέρνησης Ρήγκαν στη σύγκρουση της Δ. Σαχάρας, αποτελεί περισσότερο μία παραπέρα ώθηση παρά μία αλλαγή της προηγούμενης αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής σ' αυτήν την περιοχή. «Αν γυρίσουμε λίγο πίσω, μπορούμε να σταθούμε σε πολλά γεγονότα που αποδεικνύουν αυτόν τον ισχυρισμό. Άρκει να θυμηθούμε τον ενεργό αν και παρασκηνακό ρόλο της Ουάσιγκτον στην υπογραφή του τριμερούς συμφώνου της Μαδρίτης, που αποτέλεσε και τη άφετηρία της έκτροπής του προβλήματος από το πραγματικό του πλαίσιο της άποαικιοποίησης. Οι ΗΠΑ έβλεπαν πάντα στο πρόσωπο του Μαροκινού μονάρχη ένα χρήσιμο σύμμαχο, όχι μόνο για την εξαίρετη στρατηγική θέση της χώρας του αλλά ακόμα και για τον ενεργό δυτικόφιλο ρόλο του στην ευρύτερη περιοχή (άποστολή 1500 Μαροκινών στρατιωτών στα 1977 και 1978 στο πλευρό του δικτάτορα Μομπούτου στο Ζαίρ για την καταστολή άποπειρών άνατροπής του, συμβολή του Χασάν Β' στην προσέγγιση Αιγύπτου-Ισραήλ κλπ.). Γι' αυτούς τους λόγους η οικονομική και στρατιωτική βοήθεια της Ουάσιγκτον προς το καθεστώς του Μαρόκου ήταν γενναιόδωρη, αν σκεφτούμε ότι μόνο ο Χαϊλέ Σελασιέ πήρε περισσότερα στο χώρο της Άμερικής»²².

Είναι ωστόσο αλήθεια ότι οι ΗΠΑ κράτησαν μέχρι πρόσφατα προσεκτική στάση στο ζήτημα της Δ. Σαχάρας. Κατ' αρχήν ποτέ δεν άναγνώρισαν την πρώτη Ισπανική άποικία σαν μαροκινό έδαφος. Άναγνώρισαν μόνο τη μαροκινή διοίκηση σ' αυτή τη χώρα, γεγονός που δημιουργούσε νομικό πρόβλημα όσον άφορα τη χρησιμοποίηση άμερικανικών όπλων στον πόλεμο με το Polisario. Κι' αυτό γιατί η μαροκοαμερικανική συμφωνία του 1960 άπαγόρευε τη χρησιμοποίηση των άμερικανικών όπλων έξω από τα σύνορα του Μαρόκου. Αυτή τη συμφωνία επικαλέστηκε ο πρόεδρος Κάρτερ τό Φεβρουάριο του 1978 όταν άπαγόρευσε προσωρινά την παράδοση στρατιωτικού ύλικού στο Ραμπάτ.

Άν θελήσουμε όπως να διερευνήσουμε τις πραγματικές αιτίες που άνάγκασαν την Ουάσιγκτον να κρατήσει κάποια άπόσταση από την πολιτική του μαροκινού θρόνου στη Δ. Σαχάρα, θα πρέπει να λάβουμε υπ' όψη τό σοβαρό δίχασμό της άμερικανικής εξωτερικής πολιτικής εκείνη την περίοδο. Τόσο ο ύπουργός εξωτερικών Σάυροους Βάνς, όσο και ο πρεσβευτής των ΗΠΑ στον ΟΗΕ Άντριους Γιάνγκ, πρότειναν μία στρατηγική άνοχής των έθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων, οικονομικής συνεργασίας μαζί τους όταν αυτά έφταναν στην έξουσία και γενικότερα οικοδόμησης ισχυρών δεσμών με τρόπο που να άποτρέπουν τη σοβιετική διεύδυση και να έπαναφέρουν την άμερικανική έπιρροή με διαφορετική μορφή. Η περίπτωση της Άγκόλας είναι χαρακτηριστική αυτών των διαφωνιών στους κόλπους των σχεδιαστών της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ στον Τρίτο Κόσμο. Πολύ περισσότερο που στην περίπτωση της Δ. Σαχάρας υπήρχε και ο παράγοντας Άλγερία, χώρα με την όποια διατηρούσαν πολύ άνεπτυγμένες οικονομικές σχέσεις. Κατακρίνοντας την άπόφαση της 16-10-79 του προέδρου Κάρτερ να προμηθεύσει στο Μαρόκο όπλακά συστήματα για τον πόλεμο της έρήμου, ο Άντριους Γιάνγκ έγραφε ότι αυτή «δέν έξυπηρετεί τά σφαιρικά στρατηγικά συμφέροντα των Άνωμένων Πολιτειών», για να συμπληρώσει ότι είναι «όλότελα άπλοϊκή ή άποψη που θέλει την Άλγε-

ρία μία άριστερή χώρα κάτω από σοβιετική έπιρροή και τό Μαρόκο μία συντηρητική χώρα σύμμαχο της Δύσης. Η πραγματικότητα είναι πιο πολύπλοκη. Η Άλγερία είναι ο κύριος έμπορικός έταίρος μας σ' αυτήν την περιοχή και οι άνταλλαγές μας μ' αυτήν φτάνουν σχεδόν τά 4 δισ. δολλ. τό χρόνο, Δέν προσφέρουμε ύπηρεσία στη βιομηχανία μας ούτε στις έπιχειρήσεις μας με τό να άπαρνιόμαστε την Άλγερία.»²⁴

Ο άπόψεις αυτές αν και δέν άσκησαν μία έπιρροή στη χάραξη της άμερικανικής εξωτερικής πολιτικής ποτέ δέν κυριαρχήσαν. Η Ουάσιγκτον δέν θα άφηνε σε καμία περίπτωση τό καθεστώς του Χασάν άβοήθητο και πολύ περισσότερο να καταρρεύσει. Στην περίοδο προετοιμασίας και πραγματοποίησης της μαροκινής εισβολής στη Δ. Σαχάρα, οι συμφωνίες άνάμεσα στις ΗΠΑ και στο Μαρόκο για πωλήσεις στρατιωτικού ύλικού στο τελευταίο, περνάνε από 8,2 έκατ. δολλ. στα 1974 σε 296,1 έκατ. δολλ. στα 1975, ενώ οι παραδόσεις από 4 έκατ. δολλ. στα 1974 σε 89,1 έκατ. δολλ. στα 1978.²⁵ Άν σ' αυτά προστεθούν οι έμμεσες άποστολές μεγάλων ποσοτήτων στρατιωτικού ύλικού και άεροπλάνων μέσω του Ιράν και της Ιορδανίας στα τέλη του 1975 και σ' όλο τό 1976, η εικόνα γίνεται πιο εύγλωττη. Οι έπιτυχίες του Polisario στα 1979 και οι κίνδυνοι, κατάρευσης του μαροκινού θρόνου δέν άφησαν άδιάφορη την Ουάσιγκτον. Στις 16-10-1979, όπως ήδη σημειώσαμε, τό Έθνικό Συμβούλιο Άσφαλείας των ΗΠΑ άποφάσισε την έπανάληψη των πωλήσεων όπλων στο Μαρόκο και μάλιστα την αύξηση των πιστώσεων προς τό Ραμπάτ γι' αυτόν τό σκοπό.

Η κυβέρνηση Ρήγκαν, στα πλαίσια της νέας στρατηγικής που προωθεί σ' όλα σχεδόν τά μέτωπα της έξωτερικής της πολιτικής, προχώρησε άποφασιστικά σε μία άνοικτη ανάμειξη στον πόλεμο της Δ. Σαχάρας στο πλευρό του βασιλιά Χασάν Β'. Η πτώση του Σάχη στην Περσία και του Σομόζα στη Νικαράγουα άποτελέσαν έπώδυνες ήττες για την Ουάσιγκτον. Τά άνησυχητικά νέα που μετέφερε η CIA και άλλα κανάλια πληροφοριών, για την άσάθεια του μαροκινού θρόνου,²⁶ καθώς και οι όξυμμένες στρατηγικές άνάγκες των ΗΠΑ, για βάσεις και διευκολύνσεις, έσπρωξαν την Ουάσιγκτον προς αυτήν την κατεύθυνση. Άπό την άλλη μεριά, τό Ραμπάτ, ειδικά μετά την συντριπτική του ήττα άπ' τό Polisario στη μάχη της Γκέλτα Ζεμούρ, νοιώθοντας τον κίνδυνο μίας στρατιωτικής κατάρρευσης, άπευθύνθηκε στους Άμερικανούς σαν τελευταία σανίδα σωτηρίας.

Δυό έβδομάδες μετά τη μάχη της Γκέλτα Ζεμούρ (14-10-81) ο Άμερικανός στρατηγός Βέρον Γουόλτερ, πρώην ύποδιευθυντής της CIA και με προσωπική πείρα στα ζητήματα της Β.Δ Άφρικής από παλαιότερες άποστολές του, συνάντησε τό βασιλιά Χασάν στο Ραμπάτ. Μία βδομάδα μετά ο νέος πρεσβευτής των ΗΠΑ και στενός συνεργάτης του Ροκφέλερ, Τζότφ Ρήντ δήλώνε στο Μαροκινό μονάρχη: «Η χώρα μου θα κάνει ό τι μπορεί για να σάς βοηθήσει με κάθε δυνατό τρόπο. Υπολογίζετε σε μάς. Είμαστε μαζί σας.»²⁷ Άκολούθησαν οι έπισκέψεις του Γουαϊνμπέργκερ, του Χαίηγκ, του διοικητή της DIA, του γεροισιαστή Πέρου και άλλων άξιωματούχων που προετοίμασαν τό ταξίδι του βασιλιά Χασάν στις Άνωμένες Πολιτείες (18-21/5/82) και τη στρατηγική συμφωνία άνάμεσα στις δυό χώρες που υπέγραψαν στις 27/5/82 οι ύπουργοί έξωτερικών Χαίηγκ και Μπουσέτα.

Η συμφωνία προβλέπει τριπλασιασμό της άμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας στο Μαρόκο, άποστολή ειδικών για την έκπαίδευση πιλότων και κομάντος σε αντι-

22. Άπό την άνεξαρτησία του, τό 1956, τό Μαρόκο πήρε περισσότερο από 1 δισ. δολλ. άμερικανική βοήθεια. Βλέπε Τ. Hodges στο Monde Diplomatique 1/1980. σελ. 12

23. Πρόκειται για μία «διεκδίκηση που οι Άνωμένες Πολιτείες και η πλειονότητα των άλλων χωρών δέν άποδέχτηκαν. Οι Άνωμένες Πολιτείες άναγωνρίζουν τη διοικητική έξουσία σ' αυτήν τη Ζώνη». Congressional Presentation on Security Assistance Program for F.Y. 1980 Ουάσιγκτον 1979 σ. 449. Πρόσφατο έπίσημο ντοκουμέντο που παραθέτει ο Τ. Hodges στο Μ.Δ. 1/1980.

24. International Herald Tribune 9/11/1979.

25. Άπό τους έπίσημους πίνακες που παραθέτει ο Τ. Hodges στο Μ.Δ. 1/1980

26. «Είναι πιθανό ότι ο Βασιλιάς θα συνεχίσει να διευθύνει άσκημα τη χώρα. Σ' αυτήν την περίπτωση, ο Χασάν θα χάσει τον έλεγχο των γεγονότων, ενδεχομένως σε διάστημα ενός χρόνου, και ίσως ακόμα και τό θρόνο του.» Άπόσπασμα άπό έκθεση της CIA που άκούστηκε στο κανάλι ABC της άμερικανικής τηλεόρασης στις 18/10/1979, στο Monde Diplomatique Ιανουάριος 1980 σ. 13.

27. Βλέπε Tony Hodges στο Monde Diplomatique 7/1982.

ανταρτικό πόλεμο και αυξημένη οικονομική βοήθεια, καθώς και 230 εκατ. δολλ. νέα δάνεια για αγορά ειδών διατροφής πρώτης ανάγκης.²⁸ Η Ουάσινγκτον έχει εγκρίνει την πώληση στο Ραμπάτ των ειδικών για τον ανταρτικό πόλεμο αεροπλάνων OV-10 Μπρόνκο και ελικοπτέρων Κόμπρα που χρησιμοποιήθηκαν ευρύτερα στο Βιετνάμ καθώς και αεροπλάνων Νόρθοπ F-52, F-5F, τάνκ M-60, πυραύλων άερος-εδάφους Μάθερικ ελικοπτέρων AB-206 και του ηλεκτρονικού αντιπυραυλικού συστήματος ECM.²⁹ Από τη μεριά του το Μαρόκο παραχωρεί σημαντικές διευκολύνσεις στην αμερικανική Δύναμη Ταχείας Αναπτύξεως στις αεροπορικές βάσεις της Κενείτρα και της Σίντι-Γιαχιά.³⁰

Το Μαρόκο ως ενδιάμεσος σταθμός ανάμεσα στις ΗΠΑ και στα θερμά σημεία της Μέσης Ανατολής και της Αφρικής προσφέρεται από κάθε άποψη για τη Δύναμη Ταχείας Αναπτύξεως. Είναι φανερό, ότι στο μέτρο που αυτή η ειδική δύναμη θα είχε σαν αποστολή της την προστασία συντηρητικών καθεστώτων στον Περσικό κόλπο ή αλλού, δεν θα υπήρχε κανένα πρόβλημα. Στο μέτρο, όμως που θα είχε αποστολή την ενίσχυση του Ισραήλ, είναι δύσκολο να φανταστούμε ότι οι Μαροκίνοι θα έδιναν τη σχετική άδεια. Κάτι τέτοιο θα ήταν σκέτη αυτοκτονία για το βασιλιά Χασάν. Ούτε τα άλλα άραβικά κράτη, ούτε οι εθνικιστές στο ίδιο το Μαρόκο θα του τό συγχωρούσαν ποτέ. Όλα αυτά τα προβλήματα επιβάλλουν στην Ουάσινγκτον μία διαφοροποίηση όσον αφορά τις χώρες υποδοχής και διευκόλυνσης της Δύναμης Ταχείας Αναπτύξεως. Γι' αυτό το Μαρόκο θα πρέπει να νοηθεί σαν κρίκος δίπλα σε άλλους, όπως η Αίγυπτος, η Σομαλία, το Ομάν, και ίσως αύριο δίπλα σε χώρες όπως η Σενεγάλη, η Λιβερία και το Ζαίρ.

Παρά τη μεγάλη σημασία που η Ουάσινγκτον αποδίδει στο Μαρόκο, πράγμα που φάνηκε καθαρά στην ύψηλο επιπέδου σύνθεσης της 80μελούς αμερικανικής αντιπροσωπείας στη συνεδρίαση της αμερικανομαροκινής στρατιωτικής επιτροπής στο Φέζ (26-27/4/82), υπάρχουν σοβαρές επιφυλάξεις στους κύκλους των Αμερικανών προγραμματιστών της εξωτερικής πολιτικής. Πρώτον, γιατί διαπιστώνουν την ανικανότητα των Μαροκινών να δώσουν την οποιαδήποτε στρατιωτική λύση στο πρόβλημα της Δ. Σαχάρας. Δεύτερον γιατί συνειδητοποιούν το τεράστιο κόστος της αμερικανικής προσπάθειας να στηρίξει την ετοιμόρροπη μαροκινή στρατιά στην πρώην ισπανική αποικία.³¹ Ο τρίτος, όμως, και πιο σημαντικός λόγος, είναι ότι η άνευ όρων αμερικανική υποστήριξη στο μαροκινό θρόνο, δημιουργεί στο βασιλιά την ψευδαίσθηση ότι μπορεί να συνεχίσει τον πόλεμο επ' άοριστον. Κι αυτή η ψευδαίσθηση εγκυμονεί σοβαρούς κινδύνους για την ίδια την επιβίωση του καθεστώτος του, όπου η οικονομική κρίση και οι κοινωνικές εντάσεις έχουν πάρει άπειλητική έκταση.

Η R.A.S.D. 51ο μέλος του Ο.Α.Ε.

Στις 22-2-1982, στην 38η τακτική σύνοδο του συμβουλίου ύπουργών του Ο.Α.Ε. στην Αντίς Αμπέμπα, η RASD έγινε δεκτή ως 51ο μέλος του Οργανισμού. Η

απόφαση αυτή αποτέλεσε έμπιστογράμμα μίας έκτεταμένης διπλωματικής εκστρατείας του μετώπου Polisario και της Αλγερίας. Στη διάσκεψη κορυφής στο Φρητάου (3/7/1980), η RASD υπέβαλε αίτηση είσοδής στον ΟΑΕ, που υποστηρίχθηκε από την πλειοψηφία των αφρικανικών χωρών. Κανονικά θα έπρεπε από τότε να είχε γίνει μέλος, αφού το σχετικό άρθρο 28 του χάρτη του Οργανισμού προβλέπει την άπλη πλειοψηφία σαν όρο είσοδής νέου μέλους. Η μη εφαρμογή της απόφασης όφειλόνταν αποκλειστικά και μόνο στις μαροκινές πιέσεις και στην προσπάθεια του ΟΑΕ να αποφύγει ένα ρήγμα στους κόλπους του. Στη 18η διάσκεψη κορυφής στο Ναϊρόμπι (24-27/6/1981) το πρόβλημα της Δ. Σαχάρας άπασχόλησε και πάλι τον Οργανισμό. Και οι δύο πλευρές κατέβηκαν γερά προετοιμασμένες για την μάχη. Η Αλγερία βοήθησε αποφασιστικά το Polisario, και έρριξε όλο της το βάρος υπέρ της υπόθεσής του. Ο πρόεδρος της Σαντλί Μπεν-τζεντί, φορέας ενός νέου πιο μετριοπαθούς στύλ στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής, πραγματοποίησε μία περιοδεία σε 11 χώρες και προχώρησε σε διπλωματικά ανοίγματα σε χώρες παραδοσιακά δυτικές όπως η Γενεύη και η Ακτή Ελεφαντοστού. Από τη μεριά του ο Βασιλιάς Χασάν Β ήραγατοποίησε μία γιγαντιαία διπλωματική εκστρατεία στέλνοντας άποσταλμένους του σε 90 χώρες, με κεντρικό σύνθημα, ότι το Polisario και ο Καντάφι είναι όργανα της Μόσχας και αποτελούν τους φορείς μίας μαγάλης επιχείρησης άποσταθεροποίησης στη Βόρεια και Κεντρική Αφρική.

Στο Ναϊρόμπι το Μαρόκο έκανε έναν τακτικό έλιγμο. Συμφωνησε με την πρόταση διεξαγωγής δημοψηφίσματος για να κερδίσει χρόνο και να αποτρέψει προσωρινά την έκδοχή της RASD. Συγκροτήθηκε ειδική επιτροπή άποτελούμενη από τη Γουίνεα, Κένυα, Μαλί, Δημοκρατία του Νίγηρα, Σιέρα Λεόνε, Σουδάν και Τανζανία, η όποια ανέλαβε να έπεξεργαστεί σε συνεργασία με τα άντιμαχόμενα μέρη τις πρακτικές λύσεις για την κατάπαυση του πυρός και τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος. Η διάσκεψη κορυφής του Ναϊρόμπι στο σημείο 7 της απόφασής της διευκρίνησε ότι το δημοψήφισμα θα πρέπει να είναι ένα γενικό και έλευθερο δημοψήφισμα αυτοδιάθεσης του λαού της Δ. Σαχάρας. Η υπογράμμιση γίνεται γιατί σ' αυτό το σημείο το Ραμπάτ δημιούργησε έμπλοκή των διαδικασιών για μία ειρηνική λύση. Σύμφωνα με το Ραμπάτ το δημοψήφισμα θα έπρεπε να είναι «έλεγχόμενο» και να έχει άντικείμενό του την έπιβεβαίωση ή όχι της μαροκινής κυριαρχίας στο έδαφος της Δ. Σαχάρας, ή ένα είδος όρου πίστης στο Βασιλιά.³² Όπως ήταν φυσικό η έκδοχή του Ραμπάτ άπορριφθηκε και η επιτροπή προχώρησε σε έπίσημη άκρόαση των άντιμαχομένων μερών του Μαρόκου και του μετώπου Polisario, καθώς και των ενδιαφερομένων μερών της Αλγερίας και της Μαυριτανίας. (Αύγουστος 1981).³³ Μ' αυτόν τον τρόπο άπορριφθηκε στην πράξη και η έκδοχή του Ραμπάτ, που πιστό στην πάγια τακτική του να άρνεϊται την ύπαρξη του λαού των Σαχραούι και του μετώπου Polisario σαν έκφραστή της θέλησης αυτού του λαού, θεωρούσε σαν άντιμαχόμενα μέρη το Μαρόκο και την Αλγερία.³⁴

28. Το αναφέρει η άλγερινή γαλλόφωνη έφημ. El Moudjahid 3/3/1982

29. T. Hodges 3/3/1982

30. El Moudjahid 3/3/1982

31. Fondation Heritage, ίνστιτούτο που πρόσκειται, στους ρηγανικούς κύκλους, διαπιστώνει ότι η κατευθείαν διαπραγμάτευση με το Polisario είναι πιά άναγκαία. «Θά πρέπει να καταπιούμε το πικρό χάπι, εκτός άν οι Ηνωμένες Πολιτείες είναι έτοιμες να δαπανήσουν τεράστια ποσά, πιθανόν κοντά 1δισ. δολλ. το χρόνο, για να άνανεώσουμε τον έξοπλισμό του βασιλικού μαροκινού στρατού, να χρηματοδοτήσουμε τις εισαγωγές προϊόντων διατροφής και ένεργειας και να πληρώσουμε τα καθημερινά έξοδα του πολέμου στη Δυτική Σαχάρα.»

32. Σύμφωνα με την έφημ. Le Monde 9/11/1981 Το περιεχόμενο ενός δημοψηφίσματος για το Χασάν Β' συνίστατο «στο να ζητήσουν από τους κατοίκους των σαχραϊνών επαρχιών να έπικυρώσουν την πίστη τους στο πρόσωπό του και τη μαροκινή έθνικότητά τους.»

33. Η επιτροπή του ΟΑΕ για την έκτέλεση της απόφασης που συνήλθε στο Ναϊρόμπι στα τέλη του Αύγουστου αποφάσισε ότι θα προχωρήσει στην «όργάνωση ενός δημοψηφίσματος αυτοδιάθεσης και όχι όπως τό ήθελε το Μαρόκο επικύρωσης, ή όρκου πίστης.» Τό παραθέτει τό δελτίο Nouvelles Sahraouies No 20 Οκτώβρης 1981.

34. Ο Tony Hodges στο Monde Diplomatique 7/1982 σ.6 διατυπώνει ως έξης τη γνώμη του: «Τέλος πάντων μία έξασθένηση του ρόλου του ΟΑΕ καθόσον φόρομ του τρίτου κόσμου, δεν θά είχε τόσο άσκημη ύποδοχή σήμερα στην Ουάσινγκτον.»

Όταν προχώρησαν αρκετά οι αμερικανομαροκινές διαπραγματεύσεις και η επέμβαση της Οάσινγκτον στο πλευρό του Ραμπάτ εκδηλώθηκε ανοικτά, ο Βασιλιάς Χασάν Β' φοβήθηκε τις διαδικασίες. Έτσι φτάσαμε στη σύνοδο των υπουργών της Άντις Άμπέμπα και στην κδοχή της RASD. Το Μαρόκο και 16 ακόμα χώρες εγκατέλειψαν την αίθουσα σε ένδειξη διαμαρτυρίας. Η αμερικανική διπλωματία χρειάστηκε να ασκήσει όλη της την επιρροή για να εξασφαλίσει την εϋθυγράμηση αυτών των 16 χωρών με το Μαρόκο. Δεν είναι τόσο το ζήτημα της Δ. Σαχάρας στο επίκεντρο αυτών των κινήσεων, όσο μία υπόνομηση του ΟΑΕ ως όργανου ειρήνης και συνεργασίας στην αφρικανική ήπειρο. Η Οάσινγκτον έχει σοβαρούς λόγους να σχεδιάζει τέτοιες κινήσεις σε βάρος του ΟΑΕ και το Μαρόκο έχει εξίσου σοβαρούς λόγους να τις προωθεί, αφού αυτές έχουν επιλέξει σαν σημείο σύγκρουσης το ζήτημα της εισδοχής της RASD.

Τους αμερικανομαροκινούς σχεδιασμούς διευκόλυε το γεγονός ότι η επόμενη διάσκεψη κορυφής του Όργανισμού είχε προγραμματιστεί για τις 5-18/8/1982 στην Τρίπολη της Λιβύης και φυσιολογικά θα κατέληγε στην ανάδειξη του συνταγματάρχη Καντάφι σε πρόεδρο του ΟΑΕ. Η προοπτική αυτή τρόμαξε όχι μόνο τα συντηρητικά καθεστώτα της Αφρικής, αλλά και όρισμένα μετριοπαθή που διατηρούσαν πολλές επιφυλάξεις για τους χειρισμούς και τις πρωτοβουλίες του Λίβου ηγέτη. Έτσι το πρόβλημα της Δ. Σαχάρας, όχι μόνο εγκλωβίστηκε στους ευρύτερους ανταγωνισμούς που διαπερνούν τη Μαύρη ήπειρο, αλλά επί πλέον γίνει και η σημαία τους σε αρκετές περιπτώσεις. Η διάσκεψη κορυφής της Τρίπολης δεν έγινε λόγω έλλειψης απαρτίας. Η κρίση που μαστίζει σήμερα τον ΟΑΕ είναι ίσως η σοβαρότερη της ιστορίας του. Αξίζει να σημειωθεί ότι το Παρίσι που από παράδοση ασκούσε μία σοβαρότερη επιρροή στις χώρες που κατά κανόνα σήμερα πλαισιώνουν το Μαρόκο και τους αμερικανικούς χειρισμούς, κρατάει μία στάση παρατηρητή στο όνομα της ουδετερότητας και της μη ανάμειξης. Ίσως είναι και ο μόνος τρόπος για να διατηρηθεί τις προνομιακές του σχέσεις με αυτές τις χώρες χωρίς να παρασυρθεί σε μιάν ιμπεριαλιστική πολιτική όπως παλιότερα.

Η επίσημη ανακήρυξη της RASD ως 51ου μέλους του ΟΑΕ, αντί να κλείσει το θέμα και να έκφυλσει τη σχετική διαμάχη, για τους λόγους που ήδη αναφέραμε, δρομολόγησε νέες αντιθέσεις και διπλωματικές συγκρούσεις που στοχεύουν πιά τον ίδιο τον Όργανισμό. Για παράδειγμα η Σενεγάλη δεν έδωσε βίζα εισόδου στη Σαχρούι αντιπροσωπία που πήγε για να συμμετάσχει στην 3η σύνοδο του συμβουλίου των υπουργών πληροφοριών του ΟΑΕ, με αποτέλεσμα 14 χώρες να αποχωρήσουν σε ένδειξη διαμαρτυρίας. Ένα άλλο ενδεικτικό παράδειγμα, είναι η στάση της Δημοκρατίας του Νίγηρα. Παρά τις καλές σχέσεις της με την Αλγερία αυτή η χώρα εϋθυγραμμίστηκε με το Μαρόκο στη Σύνοδο της Άντις Άμπέμπα. Αρνήθηκε ακόμα με έπιμονή τη συμμετοχή της RASD στη διάσκεψη των χωρών της Σαχάρας (28/3/1982) (Αλγερία, Μαυριτανία, Μαλί, Λιβύη, Νίγηρας και Τσάντ). Η στάση του Νίγηρα οφείλεται στις αμερικανικές και ασουδαρδικές πιέσεις. Το Ριάντ έδωσε πολλά δάνεια σ' αυτήν τη χώρα και ενδεχομένως θα χρηματοδοτήσει την κατασκευή ενός μεγάλου φράγματος, αν αυτή η χώρα φανεί πειθαρχική.

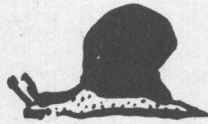
Η αμερικανική ανάμειξη στη Β. Αφρική έχει πάρει τέτοια έκταση με τον εξοπλισμό του Μαρόκου, της Τυνησίας και της Αιγύπτου που σήμερα πιά αντιπροσωπεύει μία σημαντική απειλή για τις αδέσμευτες χώρες της περιοχής και ιδιαίτερα για την Λιβύη και την Αλγερία, τα δύο κύρια σπληρίγματα του Polisario. Το Αλγέρι στο πρόσφατο παρελθόν προσπάθησε να κρατήσει κάποιες αποστάσεις από την Τρίπολη.³⁵ Η έμμονή του συνταγματάρχη Καντάφι στην προώθηση της αραβικής ένότητας με έντυπωσιακές πρωτοβουλίες, συνάντησε τη διακριτική μὲν αλλά σαφή άρνηση της αλγερινής ηγεσίας.³⁶ Τον Απρίλη του 1981 ο Λίβυος πρόεδρος πρότεινε την ένωση της RASD με την Μαυριτανία, που αναλάμβανε επιθετικές πρωτοβουλίες εναντίον των αντιδραστικών καθεστώτων της περιοχής. Κανένα από τα υπόλοιπα ενδιαφερόμενα μέρη δεν έδειξε ένθουσιασμό, με αποτέλεσμα οι λιβυκές προτάσεις να πέσουν στο κενό. Ούτε η Αλγερία ούτε η RASD ούτε η Μαυριτανία ήθελαν να δώσουν έναν ευρύτερο χαρακτήρα στην τοπική σύγκρουση της Δ. Σαχάρας. Αντίθετα, έκαναν τα πάντα για να περιφρουρήσουν τον τοπικό κι αποαποικιοκρατικό χαρακτήρα αυτής της σύγκρουσης και να την κρατήσουν έξω από τους γενικότερους ανταγωνισμούς. Έτσι οι σχέσεις της Λιβύης με την Αλγερία και το Polisario πέρασαν σε μία φάση σχετικής ψυχρότητας, που μεταξύ των άλλων εκφράστηκε και στις πληροφορίες που άφησε να διαρυσουν η Τρίπολη, ότι δεν θα βοηθήσει άλλο το Polisario.

Σήμερα όμως όπως ήδη σημειώσαμε, η αμερικανική επέμβαση δεν αφήνει περιθώρια για ρωγμές. Υποχρέωσε τόσο την Αλγερία όσο και τη Λιβύη σε μία αναθεώρηση της πολιτικής τους, στην επανασύφιξη των σχέσεων τους με προστά στην κοινή απειλή.³⁷

35. Ειδικά μετά τη σταθεροποίηση της εξουσίας του προέδρου Μπεντζεντίτ, η αλγερινή εξωτερική πολιτική ήταν ιδιαίτερα προσηκτική ειδικά όσον αφορά τις σχέσεις της με τις γειτονικές χώρες. Στις αρχές του 1981 άρνήθηκε να επικροτήσει το σχέδιο του συνταγματάρχη Καντάφι για ένωση της Λιβύης με το Τσάντ. Είχε δηλώσει μάλιστα ότι «ζητήματα τέτοιου είδους μπορούν να ταραξουν το κλίμα στην περιοχή και να ανοίξουν το δρόμο στις προκλήσεις ορισμένων αποικιοκρατικών χωρών.» Στο ίδιο.

36. Στις 3/4/1982, ο Καντάφι σε συνάντηση συνεργασίας ζήτησε την άπαρχή της εφαρμογής μίας συμφωνίας του 1976 που ζητούσε τη μελέτη της διαδικασίας ενοποίησης των δύο χωρών. Στις 5/4/1982 ο πρόεδρος Μπεντζεντίτ δήλωσε στο συνέδριο της Γενικής Ένωσης Έργαζομένων: «Θέλω να συγκεκριμενοποιήσω, ότι καμιά απόφαση δεν θα παρθεί χωρίς τη συγκατάθεση όλου του αλγερινού λαού, γιατί μόνο ο λαός θα επιζήσει των ανθρώπων και των υπευθύνων. Δεν μπορούμε να επιβάλουμε στους λαούς αποφάσεις υπαγορευμένες από προσωπικά συναισθήματα των διευθυνόντων.» Στο ίδιο.

37. Έπίσημο ανακοινωθέν στο Αλγέρι (12/12/1981), μετά τις αμερικανικές πιέσεις στη Λιβύη εξέφραζε την αλγερινή ανησυχία και συμπάρασταση: «Η Αλγερία δεν θα έμενε αδιάφορη μπροστά στις απειλές επέμβασης ενάντια σε μία αδελφή και γειτονική χώρα στην οποία εκφράζει την ολοκληρωτική της αλληλεγγύη.» Στο ίδιο

Ἡ χρησιμοποίηση τῆς ἱστορίας:

τεχνικό ἐργαλεῖο καί πολιτισμική στάση γιά τή σύγχρονη παραγωγή χώρου

τοῦ Γιάννη Τσιώμη

Μερικές προκαταρκτικές παρατηρήσεις

Μέ τόν παραπάνω τίτλο θέλω νά τονίσω τήν σχεδόν ὑποχρεωτική ἀναφορά στήν ἱστορία τοῦ χώρου, ἀναφορά πού γίνεται μέσο (καί ἐργαλεῖο) γιά τήν παραγωγή τοῦ χώρου. Τή χρησιμοποίηση τῆς ἱστορίας τοῦ χώρου μ' αὐτό τόν τρόπο τήν τοποθετῶ στήν ἀρχή τοῦ 19ου αἰώνα.

Πιστεύω ὅτι δέν ξεφύγαμε ἀκόμα ἀπό τέτοιου εἴδους ἀναφορές. Ὁ ἀρχιτέκτονας ἢ ὁ πολεοδόμος συνεχίζουν νά ἔχουν ἀνάγκη νομιμοποίησης τοῦ ἔργου τους μέσα ἀπ' τήν ἱστορική ἀναφορά πού εἶναι πολιτισμική στάση, ὅπως ἔχουν ἀνάγκη ἀναφορᾶς στό παρελθόν γιά τήν τεχνική γνώση. Μ' ἄλλα λόγια ξεχωρίζω ἐδῶ τήν ἀναφορά στό παρελθόν γιά τήν γνώση καί τήν ἀναφορά στό παρελθόν γιά τή νομιμοποίηση τοῦ ἔργου.

Ὁ Ραοόλο Πορτογκέσι στό τελευταῖο του βιβλίο *Πέρα ἀπό τή σύγχρονη ἀρχιτεκτονική*¹ προσπαθεῖ νά δώσει τή «βαθύτερη ἔννοια» ὅπως λέγει, «τῆς ἐπιστροφῆς στό παρελθόν» πού πῆραν τά ἀρχιτεκτονικά κινήματα τά τελευταῖα χρόνια. Μ' αὐτή τήν εὐκαιρία ἀναφέρεται στόν Robert Stern, τόν Ἀμερικανό ἀρχιτέκτονα πού θεωρεῖ ὅτι καταφέρνει μιά ἀναφορά «ἀπο-ἀπωθημένη (desinhibé) καί ριζοσπαστική στήν ἱστορική μνήμη».

Λέει ὁ Στέρν: «Ἡ στάση μας, σέ σχέση μέ τήν μορφή, πού βασίζεται στήν ἀγάπη τῆς ἱστορίας καί στήν γνώση της δέν ἐπιβάλλει τήν πιστή ἐπανάληψη. Εἶναι ἐκλεκτική καί χρησιμοποιεῖ τό κολλάζ καί τήν παράθεση ὡς τεχνικά μέσα γιά νά δώσει στίς γνώριμες μορφές ἕνα καινούριο νόημα, ἔτσι ὥστε ν' ἀνοιχτεῖ ἕνας νέος δρόμος»².

Εἰσήγηση στό 4ο Διεπιστημονικό Σεμινάριο Ἄριστ. Πανεπ. Θεσ/νίκης Ἐργαστήριο Ἀρχιτ. Ἐσωτ. Χώρων καί Βιομηχανικῆς Αἰσθητικῆς.

Σ' αὐτή τήν ἀνάλυση τοῦ Στέρν ὁ Πορτογκέσι βλέπει «τήν προσέγγιση τοῦ σχεδίου» (τῆς σύνθεσης, ἂν θέλετε, ἢ καλύτερα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς σύλληψης), «ἀπελευθερωμένη ἀπό καθε ἰδεολογικό συστατικό»³.

Τό γιατί τό κολλάζ καί ἡ παράθεση ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων ὡς πράξη ἀρχιτεκτονική ὁδηγεῖ σέ μιά ἀποἰδεολογικοποιημένη ἀρχιτεκτονική στάση εἶναι μιά ἄλλη ὑπόθεση. Αὐτό πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι ὅτι μπορούμε νά διαπιστώσουμε ὅτι «ἱστορία», «ἱστορική μορφή», «παρελθόν», «πολιτισμός» ἔχουν γίνει ὑποχρεωτικές ἀναφορές τοῦ σημερινοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ λόγου.

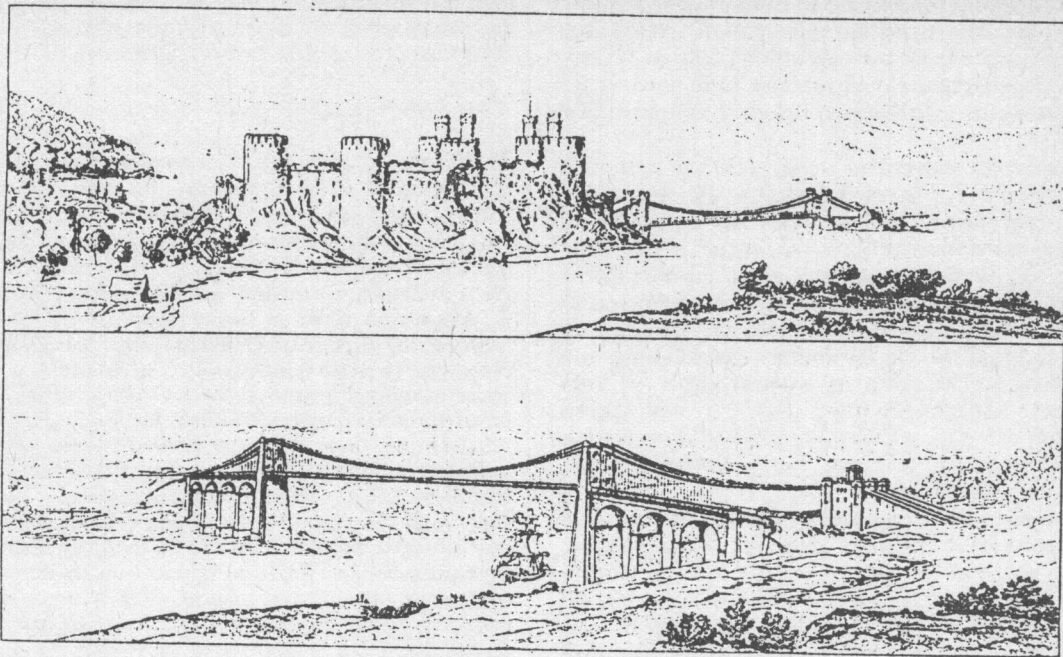
Ὁ Aldo Rossi στήν *Ἀρχιτεκτονική τῆς πόλης*⁴ γράφει ὅτι «ἡ ἰδέα τῆς πόλης πραγματώνει τήν ἔνωση ἀνάμεσα στό παρελθόν καί στό μέλλον». Λέει: ἡ ἰδέα καί ὄχι ἡ πόλη. Εἶναι ἕνα σημεῖο πού πρέπει νά προσεχτεῖ μέ τήν ἔννοια ὅτι πάλι εἴμαστε στό ἐπίπεδο τοῦ λόγου. Δέν εἶναι ἡ πόλη στή φυσική καί κοινωνική της πραγματικότητα πού πετυχαίνει αὐτή τήν ἔνωση, ἀλλά ἡ ἰδέα τῆς πόλης. Ἐδῶ θά χαρακτηρίζα τόν Ρόσι σῶφρονα, γιατί, ἂν πραγματικά κοιτάζαμε πρὸς τήν πλευρά τῆς κοινωνικῆς της διάστασης (καί τῆς «φυσικῆς» της ἢ ἂν θέλετε πολεοδομικῆς της δομῆς) κάθε ἄλλο παρὰ ἔνωση ἔχουμε, κάθε ἄλλο παρὰ ἐνότητα: ἡ ἱστορία τῆς πόλης δείχνει μᾶλλον τό ἀντίθετο: Εἶναι ζωντανή ἱστορία συνεχῶν τομῶν, διαστάσεων καί ἀποκοπῶν ἀπό τά παρελθόντα ὅπως ὑπάρχει, στό ἐπίπεδο τῆς συγχρονίας, ἀποκοπή, διάσταση καί βία τόσο στήν κοινωνική πράξη ὅσο καί στήν πολεοδομική της ἔκφραση.

(1) P. Portoghesi, *Dopo L'Architettura Moderna*. Roma, 1981. Γαλλική ἔκδοση, *Au-delà de l'Architecture Moderne*. Paris, 1981.

(2) *Ibid.*, p. 23.

(3) *Ibid.*

(4) Aldo Rossi, *L'architecture de la ville*. Paris, 1981, p. 173.

Σίνκελ, σχέδια από τήν Ἀγγλία

Τελειώνοντας όμως ο Ρόσι το κεφάλαιο που αναφέρεται «Στήν φύση τῶν πολεοδομικῶν γεγονότων» γράφει γιά τήν Ἀρχαία Ἀθήνα (ἀντίθετα ἀπό τήν ἀρχαία Ρώμη που παρουσιάζει «ὄλες τίς ἀντιθέσεις τῆς σύγχρονης πόλης»): «Ἡ Ἀθήνα παραμένει ἡ πιό καθαρή ἐμπειρία που ἡ ἀνθρωπότητα πραγματοποίησε ποτέ, μέσα σέ συνθήκες που δέν πρόκειται νά ξαναπαραχθοῦν⁵».

Ἡ ἀναφορά στόν Μάρξ εἶναι καθαρή: Ὁ Ρόσι συμφωνεῖ μέ τόν Κ. Μάρξ (καί τήν «καταπληκτική του διαίσθηση») ὅπως, λέει, ἡ Ἑλλάδα εἶναι ἡ «ὀμαλή παιδική ἡλικία τῆς ἀνθρωπότητας». Συμφωνεῖ σέ τί ὁ Ρόσι τελικά; Συμφωνεῖ μέ μιὰ εἰκόνα ἀπόλυτης κοινωνικῆς εἰρήνης, δυνατότητας κοινωνικῆς εἰρήνης μέσα στό χώρο τῆς πόλης. Πράγμα φυσικά που δέν λέει ὁ Μάρξ (παρ' ὅλο που ἡ φράση του αὐτή γιά τούς ἀρχαίους Ἕλληνες εἶναι πιθανῶς ἀπό τίς πιό ἀτυχεῖς που ἔχει γράψει⁶). Ἀλλά προσοχή: Αὐτό που δέν λέει ὁ Ρόσι ἢ μάλλον αὐτό που διαλέγει ἀπό τόν Μάρξ, βάζει στό περιθώριο μιὰ ἄλλη φράση του: Αὐτήν στήν ὁποία ὁ φιλόσοφος ἀναρωτιέται ποιά νά εἶναι ἡ σχέση του Ἀπόλλωνα μέ τήν πυρίτιδα καί τήν ἀτιμωχική!

Ἀπό τίς δύο πρώτες αὐτές ἀναφορές τίθεται τό ζήτημα (καί ὄχι πρόβλημα) τῆς «Παρουσίας του παρελθόντος» που ἔγινε καί τίτλος τῆς τελευταίας γνωστῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐκθεσης (Παρίσι, Βενετία κ.λ.π.).

Ξαναβρισκόμαστε ἔτσι μπροστά σέ μιὰ στάση ἀνεωμένης ἀναφορᾶς γιά νά μήν πῶ ἀνεωτικῆς ἀναφορᾶς! Ἐάν ὁ Πορτογκέζι μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ «μετα-μοντέρνος» καί ὁ Ρόσι «νεο-ρασιοναλιστής» πράγμα που μπορεῖ νά κριθεῖ (ἂν μπορεῖ!) ἀπό τό ἀρ-

χιτεκτονικό ἀντικείμενο που παράγουν - ἐκεῖνο ὡστόσο που μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι ἡ ἀναφορά στό παρελθόν μέ τέτοιο τρόπο ὥστε νά μᾶς ἐπιτρέπεται νά κάνουμε τήν παρακάτω ὑπόθεση: Μήπως τό ζήτημα τῆς «μετα»-ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι μόνο αὐτό τῆς ἀνεωτικῆς ἀναφορᾶς καί ὄχι τῆς ἀνανέωσης του χώρου; Ἡ μάλλον: τί σημαίνει ἀνανέωση; Ποιά ἀνάγκη νομιμοποίησης του ἀρχιτεκτονικοῦ λόγου - καί ὄχι ἔργου- ἐξωθεῖ περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ὀδηγεῖ) στήν παλαιά διαμάχη; Στήν διάσταση ἀνάμεσα σέ «παλιούς» καί «μοντέρνους»; Γιατί διαιωνίζεται ἔτσι ἡ προβληματική του Διαφωτισμοῦ; Γιατί τελικά ἀρχιτεκτονες καί θεωρητικοί (ἢ ἱστορικοί) τῆς ἀρχιτεκτονικῆς του χώρου καί τῆς πόλης παραμένουν (καί ἐπιμένουν) στόν οὐμανιστικό σχολιασμό;

Ἡ ὑπόθεση που ἔχω κάνει καί που προσπάθησα νά ἐπιβεβαιώσω σέ μιὰ πρόσφατη δουλειά γύρω ἀπ' τόν νεο-κλασικισμό, εἶναι ὅτι τελικά ἡ ἀνάγκη «ἀναφορᾶς» που εἶναι καί ἀνάγκη νομιμοποίησης του ἀρχιτεκτονικοῦ λόγου (καί ἔργου) γίνεται ἐθνική καί κρατική ὑπόθεση στά τέλη του 18ου καί στίς ἀρχές του 19ου αἰώνα. Μέ ἄλλα λόγια: ἡ χρησιμοποίηση τῆς ἱστορίας, τῆς ἐθνικῆς ρίζας, τῆς προαιώνιας ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς, ἢ τῆς παράδοσης καί τῆς σχέσης τῆς μέ τή φύση, ὅλα αὐτά συμμετέχουν στόν ἴδιο βαθμό μαζί μέ τή συστηματοποίηση τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων, τή φυσική ἢ τή χημική ἔρευνα κ.λ.π, στήν ὀρθολογική σκέψη καί γνώση γιά τήν πόλη μέ ἓνα σκοπό καινούριο: τήν νέα ἀνάγκη που ἐμφανίζεται μέ τό κράτος νέου τύπου, τό ἀστικό κράτος, γιά τή διαχείριση του χώρου. Καί ὅταν λέγω διαχείριση ἐννοῶ τόσο τή διαδικασία, τίς συνθήκες παραγωγῆς του χώρου, ὅσο καί τή συντήρηση-ἀναπαραγωγή του, δηλ. καί τήν ἰδεολογική διάσταση που παίρνει ὁ χώρος μέσα ἀπό τή χρήση καί τό λόγο.

Μέ αὐτό τόν τρόπο νομίζω ὅτι θίγω τό ζήτημα-ἐννοια του πολιτισμοῦ στίς δύο του διαστάσεις: τόσο

(5) *Ibid.*

(6) Cf. K. Marx, *Fondement de la critique de l'économie politique*. Paris, 1967, p. 42.

ὡς παιδείας (culture) δηλαδή τό σύνολο τῶν γνώσεων πού ἐπιτρέπει τήν ἀνάπτυξη τοῦ κριτικοῦ πνεύματος, τῆς αἰσθητικῆς στάσης καί τῆς κρίσης ὅσο καί τό σύνολο τῶν διανοητικῶν δυνατοτήτων μιᾶς κοινωνικῆς διαμόρφωσης σέ μιᾶ δοσμένη ἱστορική διάρκεια καί χώρο.

Μοῦ φαίνεται περιττό νά τονίσω ἐδῶ τήν *πρακτική σημασία* πού ἔχει γιά τή διαχείριση τοῦ χώρου ὄχι μόνο ἡ συστηματική γνώση ἀλλά καί ἡ *συνείδηση* (πολιτική συνείδηση) τῆς δυνατότητας συστηματοποίησης τῆς γνώσης τοῦ χώρου. Ἄς τό πῶ διαφορετικά: ἂν ὁ ἔλεγχος τοῦ χώρου χρειάζεται συγκεντρωτική πολιτική καί γεωμετρική διάρθρωση (περιττό νά θυμίσω τή σημασία τῆς «κλασικῆς» πολεοδομίας τοῦ 17ου αἰώνα, καί τό ρόλο τῆς προοπτικῆς π. χ. Vauban, Richelieu, Λουδοβίκος 14ος) ἢ συντήρηση-διαχείριση τοῦ χώρου ἐπιβάλλει μιᾶ ἀντίληψη καί ἐμπιστοσύνη τῆς *συνέχειας* του. Συνέχεια τόσο στό *χώρο* ὅσο καί στό *χρόνο*.

– *Συνέχεια τοῦ περιορισμένου δομημένου καί ἐλεγμένου χώρου στόν εὐρύτερο χώρο τῆς ἐπικράτειας.*

– *Συνέχεια τοῦ χώρου στό μέλλον καί στό παρελθόν στό βαθμό πού τό παρελθόν ἐξασφαλίζει καί διακαίωνει τήν ἀξίωση καί προσδοκία γιά τό μέλλον.*

Εἶναι φανερό ὅτι βρισκόμαστε μπροστά σέ δύο διαφορετικά ἐπίπεδα:

– *τῆς ἐπιστημονικῆς πρακτικῆς, πού ἀναφέρεται στή χωροταξία,*

– *τῆς ἰδεολογικῆς ἐπεξεργασίας τῆς πόλης καί τοῦ χώρου μιᾶς καθορισμένης κοινωνικῆς δομῆς μέσα ἀπό τόν λόγο⁷.*

Τά παραδείγματα

Θά προχωρήσω τώρα σ' ἕνα ὀρισμένο ἀριθμό παραδειγμάτων γιά νά κάνω πιά κατανοητές τίς ὑποθέσεις μου καί γιά νά ἐκφραστῶ διαφορετικά: νά τονίσω ὅτι ὁ *χώρος* λειτουργεῖ τόσο ὡς *περιέχων* ὅσο καί ὡς *περιεχόμενο*. Καί μόνο τό γεγονός ὅτι ἔχει αὐτή τή διπλή «σύσταση» μπορεί νά μᾶς φωτίσει τό γιατί ἀπό τή μιᾶ «χρησιμοποιεῖ» τοὺς εἰδήμονες, εἰδικούς (τόν ἀρχιτέκτονα, τό γεωγράφο ἢ τόν πολεοδόμο π. χ.) ἐνώ ἀπό τήν ἄλλη «χρησιμοποιεῖται» ἀπ' τοὺς πολιτικούς.

Ἄπό τόν Alberti μέχρι στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶ. μέχρι τόν Durand, τόν Boullée, τόν Ledoux, τόν Schinkel γίνεται μιᾶ συνεχῆς ἀναφορά σέ δύο ἀποσπάσματα, τό ἕνα τοῦ Πλάτωνα, τό ἄλλο τοῦ Ἀριστοτέλη γιά τήν πόλη. Πρῖν περάσω στά συγκεκριμένα παραδείγματα θά ἐξετάσω πολύ σύντομα τό νόημα τῶν ἀναφορῶν στήν πόλη μέσα στόν *Κριτία* καί στά *Πολιτικά*, γιά νά τονίσω ἔτσι ὅτι ὁ ἀρχιτεκτονικός λόγος ἀπ' τόν Ἀλμπέρτι καί μετά, δέν ἀναφέρεται τελικά στόν Πλάτωνα ἢ στόν Ἀριστοτέλη καί στήν σύλληψη πού ἔχουν γιά τό *χώρο*, ἀλλά ἀναφέρεται στόν ἴδιο του τόν ἑαυτό. Μέ ἄλλα λόγια ὅταν ὁ Σίνκελ μιλά γιά τόν Πλάτωνα, μιλά γιά τόν ἑαυτό του,

(7) Εἶναι φανερό ὅτι τά δύο αὐτά ἐπίπεδα διαχωρίζονται ἐδῶ γιά μεθοδολογικούς λόγους. Φυσικά θεωρῶ ὅτι ἀπό τή μιᾶ λειτουργοῦν στήν ἐσωτερική τους ἀυτονομία (π.χ. ἡ «τεχνική» τοῦ πολεοδόμου χρειάζεται ὄργανα καί γνώση) καί ἀπό τήν ἄλλη προσδιορίζονται «σέ τελευταία ἀνάλυση» ἀπό τήν οἰκονομική διάρθρωση.

μιλά γιά νά φτιάξει τό *χώρο* του-καί ὄχι γιά νά φωτίσει τά λεγόμενα τοῦ Πλάτωνα- οὔτε κἀν γιά νά πεί σέ τί τόν ἐμπνέει *πραγματικά* ὁ Πλάτωνας.

Ἐνα πρῶτο παράδειγμα

Ὁ Πλάτωνας στόν *Κριτία* περιγράφει μιᾶ πόλη καί βρισκόμαστε, ἀφοῦ πρόκειται γιά τήν Ἀτλαντίδα, *στό χώρο τῆς οὐτοπίας*. Τό γεγονός ὅτι αὐτός ὁ τελευταῖος μᾶς ὀδηγεῖ στήν *οὐτοπία τοῦ χώρου*, δέν εἶναι ἀπλό λογοπαίγνιο. Ἡ ἀναφορά στόν οὐτοπικό *χώρο* εἶναι πολιτική ἀντίσταση καί θά ἔθελα νά θυμίσω ὅτι ἡ Ἀτλαντίδα εἶναι ἡ *πραγματική ἀντι-Ἀθήνα*, ἢ ἡ Ἀθήνα τοῦ ἀντιπολιτευόμενου ἀθηναίου Πλάτωνα⁸. Πέρα ἀπ' τό μῦθο ἢ μάλλον *μαζί* μέ τό μῦθο, ἡ γεωμετρική διάρθρωση τοῦ χώρου Ἀτλαντίδα εἶναι ἀναπόσπαστη ἀπό μιᾶ πολιτική θέση. Θά μπορούσα νά τήν πῶ *ὄνειρική*, ὅπως θά μπορούσα νά τήν πῶ *πρακτική*.

Πρακτική θέση τοῦ ἀντιπολιτευτικοῦ λόγου πού ἐπιβάλλει μιᾶ *ὀργάνωση* -ἔστω καί ἰδεατή- μιᾶ ἄλλη *διάρθρωση* τοῦ χώρου. Τό βάρος τῆς καί ἡ ἀποτελεσματικότητά τῆς δέν στηρίζονται στή δυνατότητα νά πραγματοποιηθεῖ ἢ ὄχι τό *δράμα* - ἀλλά στήν *παραδειγματική* χρήση τοῦ χώρου. Ἄν ἡ πόλη-μέ τούς θεούς τῆς, τοὺς διαδόλους, τοὺς δούλους, τοὺς στρατιῶτες τῆς κ.λ.π. - λειτουργεῖ αὐτό δέν θά κριθεῖ σέ σχέση μέ τήν ὀρθολογιστική τῆς σύλληψη ὡς ἀποτέλεσμα, ἀλλά μέ τόν κριτικό τῆς ρόλο στήν ἀνομολόγητη ἀναφορά: Τήν Ἀθήνα τῆς παρακμῆς, τήν Ἀθήνα τοῦ Πλάτωνα

2ο παράδειγμα

Στά *Πολιτικά* του ὁ Ἀριστοτέλης διαρθρώνει ἐπίσης ἕναν οὐτοπικό *χώρο* μέ μόνη διαφορά ὅτι ἐδῶ πρόκειται γιά μιᾶ πόλη πού κρίνεται σέ σχέση μέ τίς λειτουργίες τῆς.

Ἡ ἀνάγκη γιά μιᾶ «τέλεια» πόλη δέν ὀδηγεῖ σ' ἕνα ἰδεατό σχῆμα οὐτοπικό ἀλλά σέ μιᾶ κανονιστική καί «διατακτική» ἀντίληψη τοῦ χώρου («ἂν τά σίτια εἶναι οἰκοδομημένα σ' εὐθεία γραμμῆ κατά τό νεότερο σύστημα τοῦ Ἰππόδαμου...») πού θά ἐξυπηρετεῖ καλύτερα ἀνάγκες («ἡ διάταξη τῶν σπιτιῶν θεωρεῖται περισσότερο χρήσιμη καί εὐχάριστη γιά τίς ὑπόλοιπες ἀνάγκες τῆς οἰκογένειας ἐάν⁹»). «Ἐάν» παρθῶν μέτρα. Ἀλλά τό πρόβλημα εἶναι πάλι τό ἴδιο: ἀπό τή μιᾶ ὑπάρχει ἡ *ἀναφορά*: Ἀναφορά σέ «ἀνθρώπινες» ἀνάγκες. ἀναφορά σέ *τεχνικές* καί *πολεοδομικές* λύσεις. Ἀπό τήν ἄλλη ὑπάρχει *ἀναφορά* στό πολιτικό σχῆμα, τό ὑπάρχον, πού θά ἐξυπηρετηθεῖ καλύτερα ἀπό τέλειες *τεχνικές* λύσεις. Σέ τελευταία φάση πρόκειται γιά τήν *ἐξασφάλιση* τῆς ἱστορίας τῆς Ἀθήνας ἀλλά αὐτό μέσα ἀπό τήν ἱστορία τῆς Ἀθήνας.

Στά δύο προηγούμενα παραδείγματα ὑπάρχει μιᾶ σχέση ἀνάμεσα σέ *πολιτεία* καί *χώρο*, σχέση πού ἐδῶ δέν μᾶς ἐνδιαφέρει νά ἀναλύσουμε πῶς λειτουργεῖ στόν Πλάτωνα καί πῶς στόν Ἀριστοτέλη. Τό γεγονός ὅμως ὅτι ὑπάρχει, ἢ μάλλον ὅτι *δίνεται* μιᾶ ὀρισμένη σχέση ἀνάμεσα σέ *πολιτεία* καί *πόλη* σημαίνει ὅτι λειτουργεῖ μιᾶ ἄλλη σχέση σάν προϋπόθεση: τοῦ *πολίτη* μέ τήν *πολιτεία*. Αὐτή ἡ σχέση εἶναι πολύμορφη βέβαια. Ἀρκεῖ νά θυμίσω τό σχῆμα τοῦ E. Benveniste πού μέσα ἀπ' τή γλωσσολογία διαπιστώνει ὅτι ἂν τό

(8) Πάνω σ' αὐτό τό θέμα Cf. P. Vidal-Naquet et P. Levêque, *Clisthène l'Athénien*. Paris, 1973.

(9) Ἀριστοτέλης, *Πολιτικά* 1330.

λατινικό μοντέλο λειτουργεί από τον *civis* στην *civitas* δηλαδή από το συγκεκριμένο υποκείμενο στην αφηρημένη ολότητα (*civitas*) το ελληνικό μοντέλο λειτουργεί αντίθετα: «Τό πρώτο δεδομένο είναι ή ολότητα, ή πόλις. Σώμα αφηρημένο, Κράτος πηγή και κέντρο εξουσία υπάρχει από μόνη της. Δέν ενσαρκώνεται ούτε σέ ένα κτίριο, ούτε σέ ένα θεσμό ούτε σέ ένα κοινοβούλιο. Είναι ανεξάρτητη από τούς ανθρώπους και ή μόνη της ύλική διάσταση είναι ή έκταση τής επικρατείας πού τήν ενσαρκώνει¹⁰».

Είναι ή πόλις πού προσδιορίζει τή νομική υπόσταση και ιδιότητα του πολίτη είναι ό *civis* πού προσδιορίζει τήν *civitas*! Μ' αυτό τόν τρόπο τό βλέμμα του καθένα για τήν πόλη-σύμπλεγμα διαφέρει αναγκαστικά.

Υπάρχει μιá ειδική ύλική σχέση ανάμεσα στην ιδιότητα του υποκείμενου και στην ολότητα πού νομιμοποιεί και θεσμοποιεί αυτή τήν ιδιότητα: είναι από κει και πέρα άκόμα φανερό ότι ή σχέση μέ τό χώρο προσδιορίζεται διαφορετικά στην μιá περίπτωση ή στην άλλη. *Η πολιτισμική διάσταση* τής πόλης ως θεσμός (*cit *) προεκτείνεται στή συμβολική έννοια πού δίνεται στή διάρθρωση του χώρου -τό δομημένο έννοω. Ό δρόμος είναι έτσι ανοιχτός για όλες τς παρανοήσεις. Αυτές πού κάναμε και κάνουμε σήμερα άκόμα οι αρχιτέκτονες για νά νομιμοποιήσουμε τό έργο μας.

Ό Ρουσό είναι από τούς πρώτους πού κατανόησαν τήν ανάγκη διάστασης ανάμεσα στο θεσμικό/πολιτικό και στο φυσικό πολεοδομικό χώρο. Προσπάθησε έτσι νά διευκρινήσει πολλών αιώνων αρχιτεκτονικές παρανοήσεις. Άλλά οι αρχιτέκτονες, είναι γνωστό: παραφιλοσοφούν, παραφιλολογούν, παρα-κοινωνιολογούν. Καί φυσικά παρα-νοούν.

3ο παράδειγμα

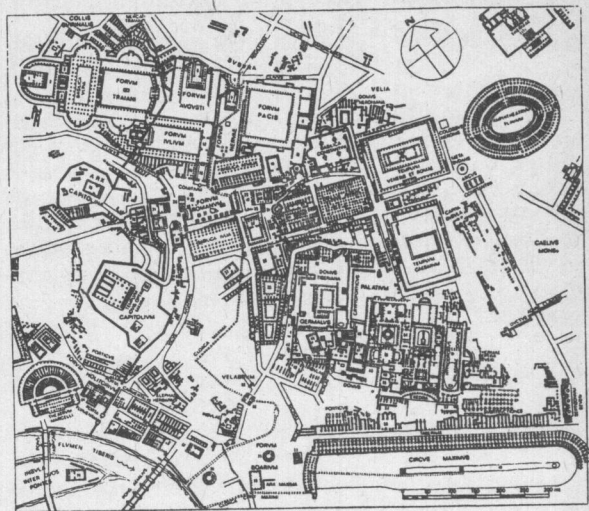
Γράφει ό Ρουσό: «Αυτό τό δημόσιο πρόσωπο πού δημιουργείται έτσι από τήν ένωση του μέ όλα τά άλλα πρόσωπα έπαιρνε άλλοτε τό όνομα πολιτεία (*cit *) και σήμερα ονομάζεται Δημοκρατία ή πολιτικό σώμα».

Σ' αυτό τό σημείο και σέ ύποσημείωση¹¹ ό φιλόσοφος προσθέτει: «*Η πραγματική σημασία αυτής τής λέξης χάθηκε σχεδόν τελείως σήμερα από τούς σύγχρονους. Οι περισσότεροι μπερδεύουν τήν πόλη μέ τήν cit  και τόν κάτοικο τής πόλης μέ τόν πολίτη. Δέν ξέρουν ότι όπωσ τά σπίτια κάνουν τήν πόλη, οι πολίτες κάνουν τήν πολιτεία. Αυτό τό λάθος έξ άλλου στοίχισε άκριβά στους Καρθαγένιους άλλοτε. Δέν δρ κα πουθενά νά δίνεται ό τίτλος του *civis* (πολίτη) σέ κανένα πρίγκηπα, ούτε καν άλλοτε στους Μακεδόνες, ούτε στις μέρες μας στους Άγγλους, παρ' όλο πού είναι πιό κοντά στην έλευθερία από όλους τούς άλλους (...) Ό κ. Ντ' Αλαμπέρ στο άρθρο του Γενεύη δέν ξεγελάστηκε και ξεχωρίζει τς τέσσερες τάξεις (ordres) ανθρώπων πού βρίσκονται στην πόλη, και πού μόνο δυό από αυτές φτιάχνουν τή δημοκρατία. Κανείς Γάλλος συγγραφέας δέν κατάλαβε τήν έννοια τής λέξης πολίτης¹²*

(10) E. Benveniste, *Problème de linguistique générale*. Paris, 1978, p. 278.

(11) J. J. Rousseau, *Du contrat social*. Paris, UGE, 1973, p. 74.

(12) *Ibid.*, p. 222.

Ρωμα τό «μνημειακό κέντρο» κατά τόν G. Lugli.

Τό βάρος αυτής τής «ύποσημείωσης» μου φαίνεται αντίστροφο μέ τή θέση πού έχει στο «Κοινωνικό Συμβόλαιο». Ιδιαίτερα όταν γράφει για τούς πολίτες: «αυτό τό όνομα (...) εκφράζει μιá άρετή και όχι ένα «δίκαιο». Υπάρχει μιá διαφορά ανάμεσα σέ μιá ήθική ποιότητα και σέ μιá πολιτική ιδιότητα και είναι μέσα σ' αυτή τή «διαφορά», στόν άκριβή της προσδιορισμό, πού θά μπορέσει νά εξασφαλιστεί μιá πραγματική ιστορική μελέτη των πόλεων. Δηλαδή τό νά δοΐμε πώς λειτουργεί ή ιστορία στην πόλη και όχι ή ιστορία τής πόλης.

4ο παράδειγμα

Στά 1807 στο Βερολίνο ό Φίχτε γράφει τούς «Λόγους στο Γερμανικό Έθνος», λόγοι 13 τόν αριθμό πού παρακολουθούνται από ένα μεγάλο μέρος τής νεολαίας, επαναστατικοποιημένης και εθνικής άφου αντιτίθεται στην Ναπολεόντια κατοχή. Άνάμεσά τους και ό Σίνκελ παρακολουθεί τούς συλλογισμούς του φιλοσόφου πού ύποστηρίζει τήν ανάγκη για τή γερμανική ένότητα, τήν ανάπτυξη τής εθνικής συνείδησης, τή δημιουργία ενός «Γερμανικού κλειστου έμπορικού κράτους». Αυτό πού μας ενδιαφέρει εδώ είναι ότι ό Φίχτε εξαγγέλει ένα πρόγραμμα μέ τήν πλήρη έννοια τής λέξης, πρόγραμμα για τή σύσταση του κράτους, του νέου γερμανικού κράτους. «Λαός», «Έθνος», «ρίζες», «παράδοση», «γνώση» του παλιου και του καινούριου συντίθενται σέ μιá «Έθνική και λαϊκή» (οί λέξεις είναι του ίδιου του Φίχτε και τό πρόγραμμα εκπαίδευσης είναι παρμένο άπ' τόν Πεσταλόντζι), παιδεία πού αναφέρεται στο πανγερμανισμό, στή γοτθική «προ-ιστορία» -«Γλώσσα στην πρώτη καθαρή μορφή της», έξοικείωση «μέ τά μνημεία του πολιτισμού της¹³» είναι ανάμεσα σ' άλλα μέτρα οι προϋποθέσεις τής γερμανικής αναγέννησης -και αυτό μας θυμίζει τήν Έλλάδα μιás όρισμένης εποχής! Έτσι τό Μνημείο (και ή γλώσσα είναι μνημείο όσο και ό καθεδρικός ναός), ξεπερνά τόν σϋδέτερο ρόλο έπιστη-

(13) Fichte, *Discours   la Nation Allemande*. Γαλλική έκδοση, Παρίσι, 1975, σελ. 133.

μονιχῆς παρατήρησης καὶ γνώσης γιὰ νὰ γίνει μέσο ἠθικῆς καὶ ἐθνικῆς διαπαιδαγώγησης.

Ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει αὐτὴ ἡ ἠθικὴ διάσταση. Ἡθικὴ διάσταση τῆς ἱστορικῆς γνώσης σημαίνει ὅτι ὁ ἴδιος ὁ χώρος (π.χ. ἡ μεσαιωνικὴ γερμανικὴ πόλη) συμπεριέχει στὴ γερμανικὴ παιδεία ὅσο καὶ κάθε ἄλλο «λαογραφικὸ» στοιχείο. Κάτι περισσότερο: ἠθικὴ καὶ ἐθνικὴ διαπαιδαγώγηση ἐμπλέκονται καὶ παρουσιάζονται σὲ ἓνα σύνολο πού κερδίζει τὴν ἀποτελεσματικότητά του μέσα ἀπ' τὴν ἱστορικὴ μνήμη. Ἄν πρόκειται γιὰ ἔθνος (σύνολο ἀπὸ συνήθειες) ἢ ἂν πρόκειται γιὰ μιὰ ἠθικὴ αὐτὸ μόνο οἱ ἰδεολογικοὶ προσανατολισμοὶ τοῦ ὑποκείμενου μποροῦν νὰ μᾶς τὸ ξεχωρίσουν.

5ο Παράδειγμα

Πρόκειται ἀναμφισβήτητα γιὰ ἓνα μήνυμα πού δὲν ξεφεύγει ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα Σίνκελ. Τὸ σχεδιάγραμμα τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ παρελθόντος παίρνει ἔτσι αὐτὸ τὸ νόημα: περιγραφή καὶ γραφὴ (ἀρχιτεκτονικὴ) τῆς ἐνότητος τοῦ ἔθνους. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο παρέχεται μιὰ ἀπὸ τὶς ὄψεις τοῦ ρομαντισμοῦ στὴν ἀρχιτεκτονικὴ πού ὁμως δὲν ἀποκλείει τὸν «μοντερνισμό», τὴ νέα ματιά στὸ χώρο.

Στὰ 1826 ὁ Σίνκελ πηγαίνει στὸ Μάντσεστερ τῆς Ἀγγλίας. Στὸ προσωπικὸ του ἡμερολόγιο γράφει: «Ἡ θέση μιὰ τέτοιας βιομηχανικῆς πόλης εἶναι θλιβερὴ. Τίποτε πού ν' ἀρέσει: σπίτια ἀπὸ κόκκινα τοῦβλα γιὰ 120.000 κατοίκους δίνουν μιὰ μελαγχολικὴ ἐντύπωση (...). Σήμερα, συνεχίζει ὁ Σίνκελ, 6000 ἰρλανδοὶ ἐργάτες στάλθηκαν πρὶν στὰ σπίτια τους, ταξίδι πληρωμένο ἀπὸ τὴν πόλη, λόγω ἔλλειψης ἐργασίας. 120.000 ἐργάτες συγκεντρώνονται τώρα, ἔτοιμοι νὰ ἐξεγερθοῦν. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς δουλεύουν 16 ὥρες καὶ δὲν πληρώνονται παρά 2 σελίνια. Ἐργοστάσια πού κόστισαν 500.000 λίρες, δὲν ἔχουν σήμερα παρά 5.000 λίρες ἀξία! Μιὰ τρομακτικὴ κατάσταση. Ἀπὸ τὸν πόλεμο καὶ δῶθε 400 νέα χτιστήκαν ἐργοστάσια, κτίσματα πού στὴ θέση τους πρὶν τρία χρόνια ὑπῆρχαν λιβάδια, (κτίσματα) τόσο μανρισμένα ἀπ' τὸν καθαν πού μοιάζουν σάν νᾶταν ἐδῶ πρὶν ἑκατὸ χρόνια. Ὅψη τρομακτικὴ καὶ ἀγχώδης. Ὅγκοι κατασκευαστικοί, τεράστιοι πεταμένοι στὴν τύχη, χωρὶς ἀρχιτεκτονικὴ, ὄγκοι φτιαγμένοι ἀπὸ ἐργολάβους, μὲ κόκκινα τοῦβλα (...). Ὑπάρχουν πολλοὶ στρατιωτικοὶ γιὰ τὴν τάξη, στὸ Μάντσεστερ»¹⁴.

Δὲν νομίζω ὅτι εἶναι ἀκαιρο νὰ θυμίσω ὅτι ὁ Σίνκελ κατασκευάζει τὴν ἴδια ἐποχὴ περίπου τὴν ἀρχιτεκτονικὴ σχολὴ στὴν καρδιά τοῦ Βερολίνου... μὲ κόκκινα τοῦβλα! Ἡ σχολὴ μοιάζει μὲ ἐργοστάσιο. Ἄλλὰ πρόκειται γιὰ ἀρχιτεκτονικὴ! Μὲ ἄλλα λόγια ἡ κριτικὴ τοῦ ὑλικοῦ (τοῦ τοῦβλου) ἢ τῆς μόρφῆς δὲν εἶναι «ἠθικὴς» κατηγορίες τοῦ νεο-κλασικοῦ ἀρχιτέκτονα πού διαμαρτύρεται γιατί δὲν βλέπει ἀετώματα! Εἶναι μᾶλλον ἡ κριτικὴ τῆς, μὲ ἀποσπασματικὸ τρόπο, παραγωγῆς τοῦ χώρου. Καὶ εἶναι ἀκόμα ἡ συνείδηση ὅτι χρῆση τοῦ χώρου, χωροταξία, συνθήκες παραγωγῆς δὲν μποροῦν νὰ ξεχωριστοῦν ἀπὸ τὶς συνθήκες ζωῆς τῶν ἀνθρώπων.

Ὁ Σίνκελ μιλά στὸ προηγούμενο παράδειγμα γιὰ τὸν τρόπο παραγωγῆς (ἐργολάβους), τὸ ὑλικὸ (τοῦ-

βλο), τὴ διάσταση πόλης / ὑπαίθρου (ἐργοστάσιο-λιβάδι), τὴν αὐθαίρετὴ διάταξη («ὄγκοι πεταμένοι στὴν τύχη), τὴν οἰκονομικὴ διάσταση μέσων παραγωγῆς (τιμὴ καὶ ἀξία τοῦ ἐργοστασίου), τὶς συνθήκες καὶ τὴν ἐκμετάλευση τῶν ἐργατῶν (Ἴρλανδοί, ὕψος μεροκάματο, ὥρες δουλειᾶς). Περιττὸ νὰ προσθέσω τοὺς στρατιῶτες γιὰ τὴν τήρηση τῆς τάξης...

Βλέπω σ' αὐτὸ τὸ βλέμμα τὴν ἄλλη ὄψη τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ νομίσματος. Μέσα ἀπὸ τὴν ἀνθρωπιστικὴ κριτικὴ ὁ «ρομαντικός» καὶ «νεο-κλασικός» Σίνκελ μιλά σὲ τελευταία ἀνάλυση γιὰ *διαχείριση καὶ διάρθρωση* τοῦ χώρου ὡς μέσο κυκλοφορίας τῶν ἐμπορευμάτων, τῶν προϊόντων, τῶν ἰδεῶν, τῶν ἀνθρώπων.

Σὲ ἓνα ἄλλο γράμμα τοῦ στὰ 1836, ὁ Σίνκελ μιλά γιὰ τὰ ἀτμόπλοια πού ἀρχίζουν νὰ διασχίζουν τὸν Ἀτλαντικὸ φέροντας σὲ ἐπικοινωνία τὸ Νέο μὲ τὸν Παλιὸ κόσμο «ἀνθρώπους καὶ ἐμπορεύματα» ὅπως γράφει¹⁵. Θέλω νὰ τονίσω ἔτσι, αὐτὴ τὴ σημαντικὴ ὄψη, τὴν ἄλλη ὄψη τῶν ἀετωμάτων, ἢ τῶν γοτθικῶν τύπων: εἶναι τὰ φουγάρα τῶν ἐργοστασίων, οἱ μεταλλικὲς κατασκευὲς καὶ οἱ γέφυρες πού ὁ Σίνκελ σχεδιάζει μανιωδῶς... Δηλαδή τὸ κράτος στὴ νέα βιομηχανικὴ του κατάσταση πού δὲν μπορεῖ νὰ ἐξελιχθεῖ παρά μὲ μιὰ *διαχειριστικὴ σκέψη* τοῦ χώρου, καθὼς οἱ μορφολογικὲς του ἀναφορὲς παραμένουν ἀντιθετικὲς.

6ο παράδειγμα

Ἡ διαχειριστικὴ σκέψη τοῦ χώρου πού ἀνέφερα πρὶν διαρθρώνεται καὶ ἐκφράζεται μὲ ἔντονο καὶ ἀποκαλυπτικὸ τρόπο ἀπὸ τὸν Pierre Patte, τὸν πολεοδόμο τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ συνεργάτη τῆς Ἐγκυκλοπαίδειας, καὶ ἀπὸ τὸν Λεντοῦ ὑστερότερα. Ὁ Λεντοῦ δίνει στὸν ἀρχιτέκτονα ἓνα ἀποστολικὸ ἠθικὸ ρόλο ἀλλὰ δὲν περιορίζεται στὸ «παράδειγμα». Δὲν εἶναι παραδειγματικὸς μόνο, ἀλλὰ ἀποτελεσματικὸς. «Τὰ πάντα εἶναι ἀρχιτεκτονικὴ» λέει ὁ Λεντοῦ. «Τὰ πάντα εἶναι ἀρχιτεκτονικὴ, ἀπὸ τὸ ἀγροτικὸ ὑπόστεγο καὶ τὸ σπῖτι μέχρι τὸ παλάτι»¹⁶. Ἐτσι *πρακτικὴ* ἐπέμβαση στὸν χώρο καὶ ἄρα γνώση τοῦ χώρου δένονται μὲ τὸ ἠθικὸ κήρυγμα καὶ τὴν ἱστορικὴ ἀναφορά. Ἱστορικὴ ἀναφορὰ σαφέστατη, πρῶτ' ἀπ' ὅλα στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ στὸ «πνεῦμα τοῦ Περικλή» «πού θά φωτίσει τὸν ἰδιοφυῆ ἀρχιτέκτονα»¹⁷. Ἱστορικὴ ἀναφορὰ ἐπεῖτα στὴ σύγχρονή του Γαλλία μέσα ἀπὸ τὴ συνέχεια πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ παλιὸ καὶ καινούριο πνεῦμα, ἀρχιτεκτονικὴ καὶ χώρο. Θεωρῶ αὐτὸ τὸ διανοητικὸ κατασκεῦασμα τοῦ Λεντοῦ τὸ ἴδιο σημαντικό μὲ τὶς μορφολογικὲς του ἰδιορρυθμίσεις πού καινοτομοῦν. Δηλαδή τὴ χρησιμοποίησή του κύβου, τῆς σφαίρας, τῆς πυραμίδας σάν σχήματα ἀναφορᾶς τῆς νέας ἀρχιτεκτονικῆς.

7ο παράδειγμα

Ὁ Π. Πάτ¹⁸ τέλος. Μιλά γιὰ τὴν πόλη, τὴν ἀνάγκη μιᾶς «πρακτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς» καὶ ἀναφέρεται στὴ

(15) Γράμμα ἀπὸ τὸ Kissingen, 18 Ἰουλίου 1836. *Ibid.*, pp. 133-134.

(16) C. N. Ledoux, *L'architecture considérée sous le rapport de l'art, des moeurs et de la législation*. Paris, 1804. Τὰ ἀποσπάσματα ἐδῶ εἶναι παρμένα ἀπὸ E. Kaufmann, *Trois architectures révolutionnaires*. Paris, 1978, pp. 130-131 et suiv.

(17) *Ibid.* βλ. ἐπίσης Fr. Fichet, *La théorie architecturale à l'âge classique*. Bruxelles, 1980, pp. 511 et suiv.

(14) Cf. Γράμμα ἀπὸ τὸ Μάντσεστερ τῆς 17 Ἰουλίου 1826, in K. F. Schinkel, *Aus Tagebüchern und Briefen*, ἐπιμέλεια G. Meier, Βερολίνο, 1967, pp. 118-119.

νέα *ολότητα* πού όχι μόνο *υποδέχεται* αρχιτεκτονικά αντικείμενα αλλά και *τά διαρθρώνει*. Τό ζήτημα τής πόλης δέν περιορίζεται μόνο στό διαχωρισμό ιδιωτικού και δημοσίου αλλά και στόν τυπολογικό χαρακτηρισμό τών δημοσίων κτιρίων και στή *διάρθρωσή* τους μέσα στην πόλη.

Έτσι ο Π. Πάτ βλέπει απαραίτητο νά χτιστούν «καταστήματα κοινής ωφέλειας» δύο ειδών:

– Τό πρώτο: «είδος ιερού *άσυλου* για όλες τις οικογένειες πού θά χρησιμεύει για νά ασφαλιστούν οι περιουσίες (σέ χρήμα) τών πολιτών».

– «Τό δεύτερο *άφορά* τήν κατασκευή κοινών χώρων για τις *ανάγκες* τών διαβατών»¹⁹.

Πρώτη παρατήρηση: Οι τράπεζες και *τά κοινόχρηστα* W.C. δέν ξεχωρίζουν παρά μόνο τυπολογικά, και μέ βάση όχι τήν *άξια* αυτού πού διαχειρίζονται (φαιίνεται σά *άσπειο* νά μπαίνει στην ίδια μοίρα ή παρουσία του πολίτη και *τά άπορίματα* του ανθρώπου τής πόλης). Χρήματα και *λύματα* *άπέναντι* στην πόλη έχουν τήν ίδια *άξια*, μέ τήν έννοια ότι *χρειάζονται* διαχείριση και *κυκλοφορία* μέ μέθοδο!

Δεύτερη παρατήρηση: Πρόκειται για *προγράμματα* πού *άπευθύνονται* στόν αρχιτέκτονα «*άνθρωπο πού τό πνεύμα του είναι προετοιμασμένο άπ' τή μελέτη τής αρχαιότητας άπ' τήν καλλιέργεια τών καλών Τεχνών, άπ' τόν εμπλουτισμό του μέ τις φιλοσοφικές γνώσεις*»²⁰. Και ο Πάτ αναφέρεται *έδω* συγκεκριμένα στόν Πλάτωνα, στην *Άτλαντίδα*, στόν *Άριστοτέλη* και στην *Άθήνα*.

Και τό πρόβλημα είναι τούτο.

1. Γιατί έχουν *ανάγκη* προσφυγής στην *Άτλαντίδα* για νά μιλήσουν για τράπεζες και *άποχωρητήρια*;

2. *Άπ' τήν στιγμή* πού θεωρούν τήν *αρχαιότητα* (τήν οποια *αρχαιότητα*) *ολότητα* δέν είναι *άναπόφευκτο* νά *ισοπεδώνουν* κάθε διαφοροποίηση, πού συμβαίνει μέσα στην ίδια τήν *αρχαιότητα*;

3. *Η έθνική ταυτότητα* και *ή πολιτισμική ταυτότητα* δυναμώνουν τό *Έθνος*. *Άλλά* νά *ή αντίφαση*: για νά τονίσουν τή *διαφορά* (π.χ. *Φίχτε* στή *Γερμανία*) *άναφέρονται* στό παγκόσμιο πρότυπο και μοντέλο. Τήν *αρχαία Έλλάδα*!

Έπίλογος: Τό Πάνθεον

Στά 1779 και 1790 στέλνονται στην *Άκαδημία* τής *Ρώμης* *άπό* τό *Παρίσι* δύο φαινομενικά *άντιφατικές* *έντολές* μελέτης: και οι δύο *άφορούν* τό *Πάνθεον*²¹. *Η* *μία έντολή* (1790) *λέει* *πάνω-κάτω*:

(18) Pierre Patte (1723-1812), καθηγητής γεωμετρίας στην *Άκαδημία Αρχιτεκτονικής*, υπεύθυνος μέρους *άπ' τις* *γκραβούρες* τής *Έγκυκλοπαίδειας* (μέχρι τό 1759 *όπότε* *έρχεται* σέ *ρήξη* μέ τόν Diderot).

(19) P. Patte, *Mémoires sur les objets les plus importants de l'architecture*. Paris, 1769. *Άποσπάσματα* in F. Fichet, *op. cit.* p. 394.

(20) *Ibid.*, p. 311 et p. 397.

(21) Cf. H. Lecomte, *Procès Verbaux de l'Académie Royale d'Architecture (P.V.A.R.A.)* Tome III, Paris, 1913, et H. Lecomte, "Le Panthéon de Rome à l'Académie Royale d'Architecture" in *Revue archéologique*, tome XIX, Paris, 1923, p. 356.

(22) H. Lecomte, *P.V.A.R.A.* Tome VIII, Séance du 12/4/1779, p. 372.

(23) *Ibid.*, tome IX, p. 259-260.

(24) K. F. Schinkel, *op. cit.*, p. 139 et suiv.

– νά *μελετηθεί* τό *κτίριο* μέ τρόπο *ώστε* νά *κριθεί* *πώς* *συμπεριφέρθηκε* μέσα στους *αίώνες* σέ *σχέση* μέ τους *σεισμούς*, τήν *έπίδραση* τών *άνέμων* λόγω του *προσανατολισμού*, και τήν *άντοχή* τών *ύλικών* (*πέτρα-τούβλο*). Προστίθεται *ότι* *πρέπει* νά *γίνει* *μελέτη* του *πολεοδομικού* *ίστου* τής πόλης *γύρω* *άπό* τό *Μνημείο* και νά *γίνει* *άποτύπωση* τής *πραγματικής* *κάταστασης* του *μνημείου* και τής πόλης²².

– ή *άλλη έντολή* (1779) *όρίζει* τήν: *άποτύπωση* και *άναπαράσταση* του *κτιρίου* *άνεξάρτητα* *άπό* τό *άμεσο περιβάλλον* για νά *έξακριβωθεί* *πώς* *ήταν* «*στήν αρχική του μορφή*»²³.

Τό *παράδειγμα* αυτό νομίζω *ότι* *συνοψίζει* αυτό πού *θέλω* νά *πώ*: δέν *πρόκειται* για *άντιφάσεις* *άλλά* για *μία ανάγκη* *συνθετικού-άναλυτικού* *δλέματος* στό *χώρο*. *Άνάγκη*: *έξι* *χρόνια* *πρίν* τήν *πτώση* του *φεουδαρχικού* *καθεστώτος*. *Άλλά* και *πολιτισμική* *στάση*.

Νομίζω *ότι* *έδω* *κλείνει* *ό κύκλος* πού *θέλησέ* νά *περιγράψει*: τή *σημασία* ή «*ανάγκη*» τής *άναφοράς*, τή *χρησιμοποίηση* τής *ιστορικής* *μνήμης* στην *αρχιτεκτονική* *σάν* «*τεχνικό στοιχείο*» *παραγωγής* του *νέου* *χώρου*. Στό *τέλος* του 18ου και *στήν αρχή* του 19ου *βρισκόμαστε* *μπροστά* σέ *νέα* *διαδικασία*. *Διαδικασία* *παραγωγής* του *αρχιτεκτονικού* *χώρου* πού *αρχιτέκτονες* *όπως* *ό* *Σίνκελ* *τή χωρίζουν*²⁴ σέ *πέντε* *στάδια*:

1. *Δουλειά* *πάνω* *στό* *πραγματικό*: π.χ. *ό* *Σίνκελ* *στό* *Μάντσεστερ*

2. *Άναλογική δουλειά*: *χρησιμοποίηση* τής *ιστορίας* *ώς* *εμπλουτισμός* τής *έπιστημονικής* *γνώσης*. Π.χ. *ή* *αρχαιολογική έρευνα* στην *αρχιτεκτονική*.

3. *Κριτική δουλειά*: *γνωρίζοντας* *τό* *παλιό* *δέν* *μπορώ* νά *τ' αλλάξω* *παρά* *μόνο* *έκτιμώντας* *το*.

4. *Τότε* *μόνο* *μπορεί* νά *γίνει* *δημιουργική δουλειά* πού *είναι* *τό* *τέταρτο* *στάδιο*. *Είναι* *ή* *στιγμή* πού *τό* *υποκείμενο* *φαντάζεται* *δημιουργικά* *τό* *νέο*. *Χρησιμοποιεί* *τήν* *ιστορία* *και* *δημιουργεί* *τή* *δική* *του* *ιστορία*.

5. *Τέλος* *τό* *5ο* *στάδιο*. *Δουλειά* *συνταιριασμού* *άνάμεσα* *στά* *στοιχεία* *του* *παλιού* (*στοιχεία*, πού *θεωρούνται* «*πρωτόγονα*» ή «*άπλοικά*» *γιατί* *δέν* *θεωρητικοποιήθηκαν*), πού *επιβλήθηκαν* μέ *τό* *χρόνο*.

Η *περιγραφή* τών *πέντε* *αυτών* *σταδίων* *δέν* *βρίσκεται* *μόνο* *στόν* *Σίνκελ*. *Μέ* *τόν* *ένα* *ή* *τόν* *άλλο* *τρόπο* *θά* *τήν* *ξαναβρούμε* *νωρίτερα* *στόν* *Λεντού*, *είτε* *στόν* *Πάτ* *και* *πολύ* *αργότερα* *στόν* *Βιολέ-Λέ-Ντύκ* *για* *νά* *μήν* *άναφερθώ* *και* *στόν* *Λε Κορμπυζιέ!*

Τό *φιλοσοφικό-πολιτικό* *πλαίσιο* (*δοσμένο* *άπό* *τελείως* *διαφορετικές* *σκοπιές* *άπό* *τόν* *Ρουσό* *ή* *τόν* *Φίχτε* *στά* *παράδειγματα* πού *χρησιμοποίησα*), *άποκρυπτογραφημένο*, *δείχνει* *ότι* *έστω* *και* *άν* *υπάρχει* *γνώση* *για* *τις* *διαφοροποιήσεις* πού *υπάρχουν* *και* *πρέπει* *νά* *γίνονται* *όταν* *μελετιέται* *ή* *ιστορία* (*ό* *Φίχτε* *ξέρει* *άπό* *τόν* *Ρουσό* *τή* *διαφορά* πού *υπάρχει* *άνάμεσα* *στόν* *κάτοικο* *τής* *πόλης* *και* *πολίτη* (citadin / citoyen), *άνάμεσα* *στόν* *κάτοικο* *τής* *πόλης* *και* *στό* *έλεύθερο* *πολιτικό* *άτομο*), *έστω* *λοιπόν* *και* *άν* *υπάρχει* *γνώση* *τής* *ιστορίας* *υπάρχει* *ανάγκη* *στήν* *αρχιτεκτονική*, *διάγνωσης* *του* *παρόντος* πού *σημαίνει* *ιδεολογική* *άντιμετώπιση* *και* *ιδεολογικό* *χειρισμό* *τής* *ιστορίας* *τής* *πόλης*, *άρα* *παραφθοράς* *της*. *Πρόκειται* *για* *πολιτισμική* *στάση* πού *όδηγεί* *κάθε* *τόσο* *σέ* *άναφορές* *στόν* «*πολιτισμό*» *τήν* «*ιστορία*» *και* *τήν* *ιστορία* *τής* *πόλης*.

Θεσ/νίκη 30 Μαρτίου 1982

Λογικοσημειολογική ανάλυση τῆς μελέτης τοῦ Γιώργου Χουρμουζιάδη:

« Ἡ ἀναζήτηση τοῦ ἀτόμου μέσα στή νεολιθική κοινότητα » τοῦ Νικήτα Λιανέρη

(Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος)

1.Β.γ.ΙΙΙ. Ἀλλὰ πρὶν περάσουμε στὶς μαρξιστικές θεωρίες ἄς ποῦμε ἓνα λόγο μόνο γιὰ τὴ φράση «μεταφυσική λογική» τοῦ κειμένου 1.Β.γ.

Ὀνομάσαμε, σὸ τέλος τῆς παραγράφου (1.Β.α.1), τὴ λογικὴ τῶν φιλοσοφικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ἐκείνων ἔργων ποῦ διέπονται ἀπὸ μεταφυσικὴς τάσεις ὡς λογικὴ τῆς μεταφυσικῆς σκέψης. Δὲν μπορούμε ὅμως ποτέ νὰ συνταιριάσουμε τὸν ὄρο μεταφυσικὴ μὲ τὸν ὄρο λογικὴ, γιὰτὶ ἡ δευτέρη παραμένει πάντα σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις ἓνα ἀπλό ἐργαλεῖο. Οἱ δύο ὄροι εἶναι ἀσύμβατοι, ἀντιφατικοί. Ὑπάρχει λογικὴ τυπικὴ, γενικὴ, φυσικὴ κι ἓνα σωρὸ ἄλλες. Ὑπάρχει ἡ λογικὴ τῶν συναισθημάτων ποῦ χαρακτηρίζει πρωτόγονες, ἀρχαϊκὲς ἢ στοιχειώδεις καταστάσεις τοῦ νοῦ. Ἀπ' αὐτὴ τὴ λογικὴ μὲ μέσο τὸ συλλογισμό, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ φυσικὸς τρόπος ἔρευνας τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, γήγχε σιγά - σιγά, μέσα ἀπὸ τὴν τεχνολογικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἐμπειρία, ὁ ὀρθολογικὸς τρόπος σκέψης, ἡ λογικὴ δηλαδὴ μὲ τὴν γενικὴ τῆς ἔννοια ποῦ εἶναι ὅμως πάντα τεχνικὸ ἐργαλεῖο τῆς σκέψης (Ribot, 1912).

1.Γ. Ἡ παγάνεια γιὰ τὴν ἀρχαιολογία

Ἄφου λοιπὸν ὁ Γ. Χουρμουζιάδης παρουσιάσει σὰν χρεοκοπημένη τὴν κάθε εἶδους ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα, στὴ συνέχεια θὰ μᾶς πει ὅτι αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ:

1.Γ.α. «(...) Πολύ λίγο (...) χρησιμοποιήθηκαν σὲ τέτοιες προσπάθειες, σὲ καθαρὰ ἀρχαιολογικὲς ἐργασίες, οἱ μαρξιστικές θεωρίες γιὰ τοὺς προκαπιταλιστικούς σχηματισμούς». Ἐπειτα θὰ ἀναφερθεῖ στὴ βασικὴ ἀρχὴ τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας, δηλαδὴ στὴν πρακτικὴ δραστηριότητα τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου, στὴν πράξη, καὶ τότε μόνο μέσα ἀπὸ αὐτὴ οἱ «ἐκλεκτικὲς ἀφαιρέσεις ὅπως 'δομὴ', 'σύστημα', 'ἀγορὰ', 'δῶρο' κλπ (...) διασαφηνίζονται ὅταν προβληθοῦν σὸ πλαίσιο μιᾶς συγκεκριμένης δράσης τῶν ἀτόμων» (σελ. 85).

Οἱ θεωρίες τοῦ Μαρξ γιὰ τὶς προκαπιταλιστικὲς κοινότητες εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπλὲς ἀφαιρέσεις καὶ δὲν βασίζονται σὲ ἐμπειρικὲς παρατηρήσεις. Πρῶτοτύπο τους εἶναι ὁ τρόπος παραγωγῆς τοῦ καπιταλισμοῦ τὸν ὁποῖο καὶ κυρίως μελέτησε ὁ Μάρξ. Οἱ σύγχρονοι πληροφορημένοι ἐθνολογοὶ ἢ ἀρχαιολογοὶ μαρξιστὲς μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς νέας καὶ γενικὰ τῆς θεωρητικῆς ἀρχαιολογίας, γνωρίζουν πολὺ καλὰ τὴν ἀξία αὐτῶν τῶν μαρξικῶν θεωριῶν (1.Β.8.ΙΙΙ) καὶ προσάθισαν καὶ προσπαθοῦν νὰ μελετοῦν τὰ ἀντικείμενά τους βασισμένοι στὶς σταθερὲς ἀλλὰ γενικὲς ἀρχὲς τοῦ ἱστορικοῦ καὶ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ καὶ ὄχι στὶς ἀπλουστευτικὲς παρατηρήσεις τοῦ Μάρξ γιὰ τὶς προκαπιταλιστικὲς κοινωνίες.

1.Γ.α.1. Ἀναφέρεται ὁ Γ. Χουρμουζιάδης στὰ «Formen» (11) στὰ σημεία δηλαδὴ ἐκεῖνα τῶν Grundrisse τοῦ Μάρξ ποῦ πραγματεύονται τὶς προκαπιταλιστικὲς κοινότητες. Τὸ παράδοξο ὅμως εἶναι ὅτι γιὰ τὴ γεωργοκτηνοτροφικὴ κοινότητα τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ καὶ γενικότερα γιὰ τοὺς στοιχειώδεις κοινωνικοὺς σχηματισμοὺς τῆς προϊστορίας ἢ καὶ τῆς σύγχρονης ἐποχῆς, τὰ «Formen» εἶναι τὰ πιὸ ἀκατάλληλα κείμενα γιὰ νὰ μᾶς δώσουν σωστὲς μαρξιστικὲς θεωρητικὲς κατευθύνσεις.

Κατ' ἀρχὴν πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπόψη τὰ ἐξῆς (12): Ὁ Μάρξ θέλησε νὰ προσεγγίσει τοὺς προκαπιταλιστικοὺς σχηματισμοὺς γιὰτὶ θέλησε νὰ δείξει τὴν ἱστορικότητα τοῦ καπιταλισμοῦ. Ὁ κύριος σκοπὸς του ἦταν νὰ ἀποδείξει ὅτι ὁ καπιταλισμὸς εἶναι ἱστορικὸ προϊόν καὶ ὅτι εἶχαν προηγηθεῖ ἄλλοι οικονομικοὶ σχηματισμοί. Ἐνῶ λοιπὸν τὸ Κεφάλαιο εἶναι μιὰ ἐμπειροστατωμένη ἀνάλυση τῶν λειτουργικῶν νόμων τῆς καπιταλιστικῆς οικονομίας, ἀντίθετα οἱ ἀναλύσεις του γιὰ προκαπιταλιστικὲς οικονομίες εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς ἐπιφανειακὲς. Κατασκεύασε μιὰ τυπολογία τῶν προκαπιταλιστικῶν τρόπων παραγωγῆς μὲ βάση τὴν ἔννοια τῆς ἰδιοκτησίας τῆς γῆς καὶ ὄχι μέσα ἀπὸ τὴν οικονομικὴ ἔννοια, δηλαδὴ βασίστηκε σὲ μιὰ νομικὴ ἔννοια ἀκολουθώντας σ' αὐτὸ τὸ σημείο μιὰ τάση τῆς ἀστικῆς ἐπιστήμης τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἡ τυπολογία ποῦ κατασκεύασε μὲ βάση τὸ κριτήριό τῆς ἰδιοκτησίας καὶ μὲ παρατηρήσεις ποῦ ἔκανε στὴν καπιταλιστικὴ κοινωνία περιορίζεται σὲ μιὰ ἀόριστη ἔνδειξη τοῦ βαθμοῦ ἀνάπτυξης ποῦ ἐπιτεύχθηκε μὲ τὸ θεσμὸ τῆς ἰδιοκτησίας σὲ κάθε κοινωνία ποῦ ἐξετάζει. Ἀργότερα θὰ ἐγκαταλείψει αὐτὴ τὴν τυπολογία. Καὶ οἱ προηγούμενες του ὅμως ἀπόψεις γύρω ἀπὸ τὴν κοινότητα ἢ τὴν οἰκογένεια τῶν πρωτόγονων κοινωνικῶν σχηματισμῶν στὰ Grundrisse εἶναι ἀπλουστευτικὲς. Δὲν ἐξετάζει καθόλου τὸν τρόπο συγκρότησης τῆς κοινότητας, τὴ θεωρεῖ ὀργανωμένη μὲ τρόπο αὐθόρμητο, τὴ νομίζει φυσικὴ, πιστεύει ὅτι οἱ σχέσεις εἶναι μόνο αἱματοσυγγενικὲς, καὶ ἀποφεύγει νὰ ἐξετάσει τὶς ἱστορικὲς καὶ ὕλικες συνθήκες ποῦ συνέβαλαν στὴν ἐμφάνιση αὐτῆς τῆς εἰδικῆς μορφῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης· πουθενά δὲν ἀναλύει τὴν ὕλικὴ ὑποδομὴ τῶν συγγενικῶν δεσμῶν, θεωρεῖ τὴν οἰκογένεια ὡς δεδομένο ἐξωκοινωνικῆς τάξεως. Ἡ σκέψη του σ' αὐ-

11. «Formen ὀνομάζουμε τὰ χωρία ἐκεῖνα τῶν Grundrisse τοῦ Μάρξ ποῦ ἀναφέρονται στὶς προκαπιταλιστικὲς κοινωνίες. Τὴν μετάφραση σ' ἀγγλικά τὴν ἔκανε ὁ J. Cohen (Marx k. 1857-1858, Pre Capitalist Economic Formation, Laurence and Wishart, London 1964) στὰ γαλλικά ὁ E. Balibat (Des formes anterieur au mode de production capitaliste. Ἐπίσης Godelier M. (ἐκδ.) Sur les sociétés Precapitalistes, ed. Sociales, 1970).

12. Στὶς γραμμὲς ποῦ ἀκολουθοῦν μεταφράζουμε σὲ ὀρισμένα σημεία τὸν C. Meillassoux, 1975 καὶ 1978.

τό τό σημείο είναι επηρεασμένη από την άστική ιδεολογία, πράγμα που δίκαια χαρακτήρισε τις αναλύσεις του Μάρξ για τις προκαπιταλιστικές κοινωνίες ως τις λιγότερο μαρξιστικές. Αντίθετα, σ' άλλα κείμενα του Μάρξ υπάρχουν στοιχεία περισσότερο κατάλληλα που αφορούν τις μη καπιταλιστικές κοινωνίες. (βλέπε: Meillasoux 1975, 15). Ο Ένγκελς αργότερα, βασισμένος αυτή τη φορά σέ εθνολογικό υλικό, ουσιαστικά στον Morgan (Ancient Society, 1877), θά μελετήσει τὰ προβλήματα τῆς οἰκογένειας (Engels, 1884) ἀλλὰ ἂν καί συνέλαβε σωστά τὰ βασικά φαινόμενα ὡστόσο ἡ ἀντίληψή του γιὰ τὴν ἐν γένει ἱστορική ἐξέλιξη εἶναι λανθασμένη.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἔρευνας γιὰ τὴν ἀνάλυση τῶν προϊστορικών γενικὰ τρόπων ζωῆς δὲν βρίσκεται μόνο στοὺς τρόπους καί στὶς σχέσεις παραγωγῆς ἀλλὰ καί στοὺς τρόπους καί σχέσεις ἀναπαραγωγῆς τῶν παραγωγῶν. Ὁ Μάρξ, ὅπως μόλις εἶδαμε, δὲν ἀσχολήθηκε μ' αὐτὸ τὸ πρόβλημα γιὰτὶ στὸν καπιταλιστικὸ τρόπο παραγωγῆς πού ἀνέλυσε, οἱ σχέσεις ἀναπαραγωγῆς τῶν παραγωγῶν δὲν ἔχουν καθοριστικὸ χαρακτήρα. Ἀπορρίπτοντας δίκαια τὸ δημογραφικὸ ντετερμινισμὸ ἀπέρριψε συγχρόνως καί τὰ προβλήματα τῆς ἀναπαραγωγῆς, καί μάλιστα προσπάθησε νὰ βρεῖ τὶς κατώτερες μορφές τρόπου παραγωγῆς στὶς πρὸ ἐξελιγμένες. Ἔτσι ἡ φυσιοδικτικὴ ἀναλογία ἐξελικτικοῦ περιεχομένου πού προτείνει εἶναι, ὅπως ὅλες οἱ ἀναλογίες, λανθασμένη καί ἐπιβλαβὴς (Μάρξ, 1958-9, 169).

Ὁ λόγος πού ἀναγκάζει τὸν Μάρξ νὰ ἀκολουθεῖ μιά μὴ «μαρξιστικὴ» τακτικὴ εἶναι πολὺ ἀπλός: τοῦ λείπουν τὰ υλικά δεδομένα τῶν προϊστορικών τρόπων ζωῆς πᾶνω στὰ ὁποῖα θὰ μπορούσε νὰ κάνει ἐμπειρικές παρατηρήσεις. Καί εἶναι ἡ ἴδια του ἡ γνωσιοθεωρία, ὅπως τὴν γνωρίζουμε ἀπὸ τὸ συνολικὸ του ἔργο, πού μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ νὰ κρίνουμε τὴν ἀξία τῶν ὧσων μᾶς προτείνει γιὰ τὶς προκαπιταλιστικὲς κοινωνίες.

«Οἱ ὅροι τοῦ συλλογισμοῦ εἶναι οἱ ἄνθρωποι, ὄχι μεμονωμένοι καί παγιωμένοι μὲ κάποιον φανταστικὸ τρόπο, ἀλλὰ ἐννοούμενοι σέ μιά διαδικασίᾳ πραγματικῆς ἀνάπτυξης μέσα σέ καθορισμένες συνθήκες, μιάς ἀνάπτυξης ὁρατῆς ἐμπειρικά. Ἀπὸ τὴ στιγμή πού θὰ παρουσιάσει κανεὶς τὴ διαδικασίᾳ τῆς ζωτικῆς δραστηριότητος, ἡ ἱστορία παύει νὰ εἶναι μιά συλλογὴ γεγονότων χωρὶς ζωῆ, ὅπως στοὺς ἐμπειρικούς πού καί οἱ ἴδιοι βρίσκονται ἀκόμη σ' ἓνα ἀφηρημένο ἐπίπεδο, ἢ εἶναι φανταστικὴ πράξη φανταστικῶν ὑποκειμένων, ὅπως στοὺς ἰδανιστές. Ἐδῶ σταματᾷ κάθε θεωρητικολογία. Μέσα στὴν πραγματικὴ ζωὴ ἀρχίζει λοιπὸν ἡ πραγματικὴ ἐπιστήμη, ἡ θετικὴ, ἢ ἔκθεση τῆς πρακτικῆς δραστηριότητος, τῆς διαδικασίας, τῆς πρακτικῆς ἀνάπτυξης τῶν ἀνθρώπων» (Μάρξ, 1968, 51). Ποιὲς ὅμως ἐμπειρικές γνώσεις ἔχει ὁ Μάρξ γιὰ τὴν ἐξελικτικὴν διαδικασίᾳ τῆς πρακτικῆς δραστηριότητος καί ἀνάπτυξης τῶν προϊστορικών ἀνθρώπων; Μποροῦμε νὰ πούμε καμιά. Δὲν ἔκανε ἐπομένως τίποτα ἄλλο παρὰ θεωρητικολογία ἢ θεώρησε τὴ ζωὴ τῶν προϊστορικών ὡς «φανταστικὴ πράξη φανταστικῶν ὑποκειμένων, ὅπως οἱ ἰδανιστές», καθὼς λέει κι ὁ ἴδιος.

Καί ἡ ἐξουσία ἀκόμη στὴν οἰκονομία τῆς οἰκιακῆς κοινότητας, ἀντίθετα ἀπὸ τὸν καπιταλισμὸ, βασίζεται καί στὸν ἔλεγχο τῶν μέσων τῆς ἀνθρώπινης ἀναπαραγωγῆς, στὶς διατροφές καί στὶς συζύγους καί ὄχι μόνο στὸν ἔλεγχο τῶν σχέσεων τῆς υλικῆς παραγωγῆς. Αὐτὴ ἡ διάκριση εἶναι θεμελιώδης καί ἀπορρίπτει ἀμέσως τὶς πρωτομαρξιστικὲς ἐρμηνείες πού δὲν μποροῦν νὰ δοῦν μέσα στὶς μὴ καπιταλιστικὲς κοινωνίες παρὰ μόνον ἓνα «πρόπλασμα» τῶν καπιταλιστικῶν: δηλαδὴ κοινωνικά συστήματα στὰ ὁποῖα οἱ παραγωγικὲς σχέσεις δὲν δένονται παρὰ μέσω τῆς νομικῆς ιδιοκτησίας τῶν υλικῶν μέσων παραγωγῆς. Ἡ στενὴ καί θρησκόληπτη ἀποψη γιὰ τὸν ἱστορικὸ ὕλισμὸ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ὀδηγήσει σέ ἀτέλειωτες ἐπαναλήψεις σχημάτων τοῦ χυδαίου ὕλισμου. Ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ κ. Γ. Χουρμουζιάδη πού ἐνὼ θέλει νὰ εἶναι μαρξιστὴς δὲν κάνει τίποτα ἄλλο παρὰ νὰ ἐπαναλαμβάνει σ' ὅλο του τὸ ἔργο αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὰ σχήματα. Προχώρησε, ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἔννοια τῆς ιδιοκτησίας,

ἀκόμη περισσότερο καί ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Μάρξ. Στὸ ἄρθρο του (Πολίτης, 1978, σ. 45) μᾶς λέει ὅτι «ἡ πρώτη μορφή ιδιοκτησίας δὲν εἶναι ἡ φυλετικὴ ιδιοκτησία ὅπως ἀναφέρει ὁ Μάρξ στὸ Κεφάλαιο καί στὴ Γερμανικὴ Ἰδεολογία, ἀλλὰ εἶναι ἡ ἀτομικὴ (προσωπικὴ)». Βέβαια ὁ Μάρξ πρὸ κάτω, στὴ Γερμανικὴ Ἰδεολογία, μᾶς λέει ἔμμεσα ὅτι ἡ πρώτη ιδιοκτησία εἶναι ἡ ἀτομικὴ «... τῆς ὁποίας ἡ πρώτη μορφή, τὸ σπέρμα, ἐδρεῖται στὴν οἰκογένεια ὅπου ἡ γυναίκα καί τὰ παιδιά εἶναι οἱ δούλοι τοῦ ἀνδρα», ὅμως ὁ Γ. Χουρμουζιάδης δὲν ἐννοεῖ αὐτὴ τὴν ιδιοκτησία ἀλλὰ θεωρεῖ ὡς ἀτομικὴ τὴν ιδιοκτησία τῶν ἐργαλείων πού κατασκευάζει ὁ παλαιολιθικός ἄνθρωπος. Τὸ μέγεθος τῶν ἐργαλείων κατὰ τὸν Γ.Χ. ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ δύναμη τῶν χεριῶν, τὸ ὕψος καί τὴ δύναμη τῶν ποδιῶν τοῦ κάθε κατασκευαστῆ, ἐπομένως εἶναι κοντὸς κι ἀδύνατος δὲν μπορούσε νὰ χρησιμοποιεῖ τὰ ἐργαλεῖα πού κατασκεύασε κάποιος ψηλὸς καί γεροδεμένος, ἄρα ὁ καθένας ἔχει τὰ δικά του ἐργαλεῖα. Ἔτσι τὸ μέγεθος τῶν ἐργαλείων καθορίζεται ἀπὸ τὶς φυσικὲς ικανότητες τοῦ κατασκευαστῆ κι ὄχι ἀπὸ τὴ λειτουργία, ἢ ἀπὸ ἄλλους τεχνικούς λόγους, πού ὀφείλει νὰ ὑπηρετήσει. Ἡ σκέψη εἶναι ἐντελῶς παράλογη καί σημαίνει πλήρη ἀγνοία τῶν νόμων, ἀλλὰ καί τοῦ υλικοῦ, πού διέπουν τὴν τεχνολογία τῆς παλαιολιθικῆς ἐποχῆς ἀλλὰ κι ὅλων τῶν ἐποχῶν (γιὰ τὸ μέγεθος τῶν ἐργαλείων βλέπε Leroi Gourhan, 1964: 197). Κάτι τέτοιους συλλογισμοὺς μόνο σέ λαϊκὰ παραμῦθια γιὰ νάνους καί γίγαντες μπορούμε νὰ βροῦμε. Εἶναι ὅμως ἐπικίνδυνος γιὰτὶ ἀπὸ κατὰ τέτοιες ἰδέες τροφοδοτοῦνται οἱ διάφορες φασιστικὲς-ρατσιστικὲς ἰδεολογίες. Γιατὶ γνωρίζουμε σήμερα ὅτι ἀπὸ τὴν περίοδο τοῦ Abbevillien (κατώτερη παλαιολιθικὴ) μέχρι τὴ μεσολιθικὴ ἐποχή, οἱ διαστάσεις τῶν ἐργαλείων μειώνονταν συνεχῶς. «Τὰ μεγάλα ἀμφίπλευρα ἀντικαθίστανται σταδιακὰ ἀπὸ τὰ μουστεριακὰ θραύσματα (φολίδες), ἔπειτα ἀπὸ τὶς λεπίδες τῆς ἀνώτερης παλαιολιθικῆς πού ἔρχονται νὰ δεθοῦν αὐτὲς οἱ ἴδιες μὲ τοὺς «μικρόλιθους» τῆς μεσολιθικῆς» (Leroi Gourhan, 1963: 191). Ἀκολουθώντας τὶς ἰδέες τοῦ Γ.Χ. μήπως πρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι οἱ ἄνθρωποι τοῦ Abbevillien ἦταν τεράστιοι, δυνατοὶ κι ἀπὸ καλὴ ράτσα, ἐνὼ τῆς μεσολιθικῆς ἐποχῆς μικρὰ ἀνθρωπάκια;

Ὁ ἱστορικὸς διαλεκτικὸς ὕλισμὸς, σέ ἀντίθεση μὲ τὸν ἰδανισμὸ πού δὲν ἀνακαλύπτει στὶς κοινωνίες παρὰ μόνον ὅσα προηγουμένως καί μὲ αὐθαίρετο τρόπο προγραμμάτισε, ἀντιλαμβάνεται τὰ εἰδικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν κοινωνικῶν συστημάτων μόνο μέσα ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν γεγονότων καί ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴ παρατήρηση τῶν καθημερινῶν δραστηριοτήτων τοῦ ἀνθρώπου. Ἐνεργεῖ, ὅπως εἶναι φυσικό, μέσῳ ἀπὸ θεωρητικὰ σχήματα, ἀλλὰ ὄχι μὲ αὐθαίρετο τρόπο, ὄχι μὲ καθαρὲς ἀφαίρέσεις ἀποκομμένες ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Καλλιεργεῖ θεωρίες, ἀλλὰ θεωρίες τῆς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς πρακτικῆς. Ὁ ἀνθρώπινος ἐρευνητικὸς νοῦς δὲν μπορεῖ νὰ ἀποφύγει τὴν κατασκευὴ θεωριῶν καί μοντέλων: εἶναι τὰ μεθοδικὰ του ἐργαλεῖα. Ἡ διαφορὰ ὅμως βρίσκεται στὸν τρόπο τῆς κατασκευῆς τους. Οἱ θεωρίες, οἱ μέθοδοι, τὰ μοντέλα ὀφείλουν νὰ διατυπώνονται ἐπεξηγηματικά, ὀρθολογικά, πρέπει νὰ γεννιῶνται καί νὰ ξαναγεννιοῦνται, νὰ ἀλλάζουν, νὰ μεταμορφώνονται κάθε στιγμή πού νέα δεδομένα ἀπὸ τὶς συνεχεῖς παρατηρήσεις κλονίζουν τὴ σταθερότητά τους. Τὸν ἱστορικὸ ὕλισμὸ τὸν χαρακτηρίζει λοιπὸν τὸ δυναμικὸ στοιχεῖο. Ὦντας ἱστορικὸς θεωρεῖ τὸ χρόνο ὀργανικὸ κίνητρο τῶν γενέσεων, τῶν μετασχηματισμῶν καί ἐμφυθῶν τὰ περιοδικὰ μοντέλα γιὰ τὶς μεταμορφώσεις τους. Ὦντας διαλεκτικὸς ἀντιλαμβάνεται μὲ σαφήνεια τὶς ἀντιθέσεις πού ἀνακύπτουν κατὰ ἀπὸ τὶς πιέσεις κοινωνικῶν, πολιτικῶν καί ἰδεολογικῶν δυνάμεων καί πού τίθενται σέ λειτουργία γιὰ νὰ κινητοποιήσουν, νὰ κατευθύνουν καί νὰ ὑποτάξουν τὴν ἐργασία, δηλαδὴ τὴ ζωὴ. Μπορεῖ καί ἀνακαλύπτει ἔτσι ἐκείνες τὶς μορφές ὀργάνωσης οἱ ὁποῖες ἐπιβάλλουν σέ κάθε κοινωνία νὰ ἐκτελέσει τὴ λειτουργία τῆς παραγωγῆς καί ἀναπαραγωγῆς, λειτουργία στὴν ὁποία εἶναι ὑποταγμένες ὅλες οἱ ἄλλες.

Αυτός ο υλισμός και όχι ο χυδαίος, ο «έπισημος» γραφειοκρατικός που εφαρμόζεται στην Ανατολή και λατρεύεται από πολλούς διανοούμενους της Δύσης (που είναι υλισμός κατ'έξοχήν ά-ιστορικός, ή ιστορικός αλλά κάνει ιστορία με τον τρόπο που θέλησε να την ξαναγράψει ή σταλινική προπαγάνδα), παρουσιάζεται στη σύγχρονη εφαρμοσμένη επιστημονική σκέψη σαν ένα από τα πιο τελειοποιημένα της εργαλεία. Πολεμήθηκε έντονα σαν να ήταν μία κάποια σχολή σκέψης και αυτό συνέβη για λόγους που δεν έχουν καμιά σχέση με την επιστημονική έρευνα: για λόγους οικονομικούς, πολιτικούς, ιδεολογικούς, για λόγους συμφερόντων, γιατί μπορεί να ξεγυμνώσει και να καταδεικνύει τους μηχανισμούς της εκμετάλλευσης και της καταδυναστεύσης.

Αλλά ο ιστορικός διαλεκτικός υλισμός δεν μας ενδιαφέρει στις μικρές μας αρχαιολογικές υποθέσεις ως μία πολιτική ιδεολογία που επιθυμεί να επικρατήσει για να ρυθμίσει δίκαια τις σχέσεις των ανθρώπων. Κάτι τέτοιο ίσως θά σήμαινε το απόλυτο τέλος της ιστορίας, έλπίδα που άνηχνεύεται επίσης στους μεγάλους εσχατολογικούς μύθους του άσιατικομεσογειακού κόσμου και ιδιαίτερα στην εβραϊοχριστιανική μυθολογία. Στην επιστημονική χρησιμοποίησή του ιστορικό υλισμό ως επιστημονικά εφαρμοσμένο εργαλείο και όχι ως το μέσο που έχει σκοπό να αλλάξει αυτόν εδώ τον κόσμο...

Θεωρούμενος ως ένα από τα πιο τελειοποιημένα εργαλεία της εφαρμοσμένης επιστήμης των ανθρωπιστικών και φυσικών επιστημών, δεν είμαστε αναγκασμένοι να αναφερόμαστε συνεχώς στον Μάρξ, που δεν έκανε τίποτα άλλο από το να εφαρμόσει αυτό το εργαλείο στην ανάλυση της καπιταλιστικής κοινωνίας. Άλλωστε ο υλισμός εμφανίστηκε για πρώτη φορά στην Αρχαία Ελλάδα και πήρε ουσιαστική μορφή στους νεότερους χρόνους χάρη στην ανάλυση της πειραματικής επιστήμης...

Όταν αναφερόμαστε στον Μάρξ, και σε όλα βέβαια τα πνεύματα του παρελθόντος των οποίων το έργο αποτελεί μέρος των άποσκευών της επιστημονικής μας γνώσης, το κάνουμε στο πλαίσιο μίας αναγκαίας ιστορικής αναφοράς για να καταδηλώσουμε τους πιο σημαντικούς σταθμούς της πορείας αυτής της γνώσης και όχι με τρόπο που να προσπαθεί να πείσει ότι στην τάδε ή δεινά εποχή, ή τάδε ή δεινά γνώση είχε άποκαλυπτική οντότητα και ισχύ παντοτεινή. Κάτι τέτοιο αφορά μόνο το παιγνίδι της θρησκείας ή μυθολογίας. Η αναφορά πρέπει να δηλώνει την κατάκτηση από τον επιστημονικό νου μεθοδολογικών τρόπων ή σχημάτων έρευνας άσχετων όμως από το περιεχόμενο που προέκυπτε από τις δυνατότητες της κάθε εποχής. Όταν π.χ. ο Γαλιλαίος με τη βοήθεια της διόπτρας του κάνει τις πρώτες σωστές παρατηρήσεις για τον ήλιο, μάς προτείνει μία μέθοδο που αποδίδει και που συγχρόνως επιτρέπει να χαρακτηριστεί ως άνοησία ή μέθοδος του Άριστοτέλη. Ποιά όμως είναι η αξία των γνώσεων του Γαλιλαίου, ή αξία του περιεχομένου της μεθόδου του, σε σχέση μ' αυτές που κατέχουμε σήμερα και ποιά θά είναι η αξία των σημερινών μας γνώσεων σε σχέση με αυτές που θά κατακτηθούν, χωρίς αμφιβολία, στο μέλλον;

1.Γ.α.ii. Οί προϊστορικές κοινότητες δεν μπορούν να ξεφύγουν από τα γενικά θεωρητικά σχήματα του ιστορικού διαλεκτικού υλισμού όχι όμως και από τις ειδικές απόψεις ή γνώσεις του Μάρξ και του Ένγκελς γύρω από αυτές, για τον άπλουστατο λόγο που ήδη αναφέραμε: δηλαδή ότι οι ιδρυτές του μαρξισμού σ' αυτό το σημείο αναγκάστηκαν λόγω έλλειψης δεδομένων να μήν μπορούν να εφαρμόσουν τις ίδιες τους τις γνωσιοθεωρητικές αρχές, υπόκυπτοντας έτσι σε λανθασμένες ιδεαλιστικές αναλύσεις.

Εάν επομένως μάς είναι δύσκολο να αποδώσουμε στον Μάρξ τα ενδιαφέροντα και τις ανησυχίες ενός σημερινού προϊστοριολόγου ή εθνολόγου αντίθετα δεν υπάρχει σχεδόν καθόλου δρόμος να διανύσουμε ώστε να ξαναβρούμε, κάτω από τον επιστημονικό φλοιό του σημερινού έρευνητή, τους ίδιους καταναγκασμούς στους

οποίους υπέκυπτε και ο Μάρξ. Πράγμα που σημαίνει αυτόματα ποιά είναι τα όρια της ιστορικής διαλεκτικής ανάλυσης για τις πρωτόγονες κοινωνίες.

Άς αφήσουμε όμως τον ίδιο τον Μάρξ να μιλήσει για το πρόβλημα: «Αντίθετα: «Δυσκολία αρχίζει μόνο όταν ετοιμαζόμαστε να μελετήσουμε και να ταξινομήσουμε αυτήν την ύλη (ιστορική), είτε πρόκειται για μία παρωχημένη εποχή είτε για τους σημερινούς χρόνους, και να την εκθέσουμε μέσα στην πραγματικότητα της. Η εξέλιξη αυτών των δυσκολιών εξαρτάται από τους όρους του συλλογισμού που μάς είναι άδύνατο να αναπτύξουμε εδώ γιατί προκύπτουν από τη μελέτη της διαδικασίας της πραγματικής ζωής και της πράξης των ατόμων της κάθε εποχής» (Μάρξ, 1968, 52).

Πράγματι οι δυσκολίες αρχίζουν στη φάση της επεξεργασίας του υλικού (για τον αρχαιολόγο βέβαια αρχίζουν νωρίτερα, στη φάση της ανακάλυψης του υλικού του) και στην προσπάθειά μας να το τοποθετήσουμε μέσα στην πραγματικότητα του. Και όπως ούτως ή άλλως οι δυσκολίες αυτές εξαφανίζονται με τη μελέτη των διαδικασιών της πραγματικής ζωής, της πράξης, με ένα λόγο, της κοινωνικής πρακτικής.

Μάς λέει λοιπόν ο Μάρξ ότι η εξέλιξη αυτών των δυσκολιών εξαρτάται από τους όρους του συλλογισμού που προκύπτουν από τη μελέτη της κοινωνικής πρακτικής, δεν μάς λέει όμως με ποιόν τρόπο, με ποιο μέσο, θά μπορούσαμε να μελετήσουμε αυτή την πρακτική των παρωχημένων εποχών. Από τη στιγμή επομένως που ούτε ο Μάρξ αλλά ούτε εμείς διαθέτουμε κανένα μέσο γι' αυτή τη μελέτη, οι όροι που καθιερώνουμε για το ξεπέρασμα αυτών των δυσκολιών είναι καθαρές συμβατικότητες.

Οί εθνολόγοι, που έχουν άμεση επαφή με τις «πρωτόγονες» κοινωνίες, σε αντίθεση με τους προϊστοριολόγους που η επαφή τους είναι έμμεση διά μέσου των υλικών λειψάνων, γνωρίζουν πολύ καλά ότι ούτε η θρησκεία ούτε η ιδεολογία ούτε οι σχέσεις συγγενείας άρκουν για να εξηγήσουν τις φυσικές και διανοητικές εκείνες προσπάθειες των πρωτογόνων πληθυσμών διά μέσου των οποίων ζούν και επιβιώνουν, και κατορθώνουν να επιβιώσουν την πολιτιστική τους πραγματικότητα. Γνωρίζουν επίσης ότι οι σχέσεις του ανθρώπου με τη γη δεν φαίνονται στην ανάλυση ως σχέσεις ύποδομής αλλά παράγονται από ύποχρεώσεις που οι ρίζες τους βρίσκονται σε άλλα χωράφια: τά χωράφια άφενός του κανονιστικού λόγου (normatif) και άφετέρου του μυθικού. Στο λόγο, στην όμιλία κάθε κοινωνίας αναπαρίσταται η πραγματικότητα της διατυπωμένη σε νόρμες, είτε συμβολικές είτε πραγματικές. Και από την άλλη μερικά έρχεται η καθημερινή ζωή. Παράλληλα με το λόγο ή κοινωνική πρακτική εκδηλώνεται μέσα από την καθημερινή τριβή, από την καθημερινή πράξη από τά συμβάντα που γεννούν τις καταστάσεις. Διά μέσου αυτών των καταστάσεων θά ανακαλύψουμε τους νόμους εκείνους που διέπουν την κοινωνική πρακτική και τις μεταμορφώσεις της.

Άν τώρα οί εθνολόγοι, οί οποίοι γνωρίζουν και τά δύο αυτά χωράφια (λόγος και καθημερινή ζωή), συναντούν τεράστιες δυσκολίες στην καλλιέργειά τους, στην κατανόηση της κοινωνικής πρακτικής, άς σκεφτούμε τί δυσκολίες συναντούν οί προϊστοριολόγοι που δεν μπορούν να προσεγγίσουν την κοινωνική πρακτική ούτε διά μέσου του λόγου ούτε διά μέσου της καθημερινής ζωής.

Επομένως ο ιστορικός υλισμός άδυνατεί να κάνει τη μελέτη της ύλης διά μέσου της κοινωνικής πρακτικής των προϊστορικών κοινωνικών. Ο μαρξιστής αρχαιολόγος δεν μπορεί να μελετήσει μαρξιστικά τά ειδικά χαρακτηριστικά αυτών των κοινωνιών τά αντίκειμενα που διαθέτει, ο υλικός πολιτισμός όπως λέμε, δεν μπορούν σε καμιά περίπτωση να του αναπαραστήσουν τις διαδικασίες της καθημερινής κοινωνικής πρακτικής. Κι όχι μόνο δεν μπορούν να κάνουν κάτι τέτοιο αλλά και τά γενικά χαρακτηριστικά των κοινωνιών στα όποια παραπέμπουν, ούτε γι' αυτά, όπως είδαμε παραπάνω, (1.Β.β.ii), διαθέτουμε κάποιο μέσο έλέγχου που να βεβαιώνει με άπόλυτο τρόπο ότι άντανακλούν την πραγματικότητα.

Ο ιστορικός υλισμός εφαρμόζεται ως εργαλείο ανάλυσης μόνον όταν διαθέτει τὰ κατάλληλα δεδομένα της καθημερινής πρακτικής. Όμως σέ καμιά περίπτωση δέν μπορεί νά ιδρύσει αὐτά τὰ δεδομένα. Μὲ τὸ μαχαίρι κόβουμε τὸ ψωμί ἀλλὰ δέν εἶναι ὅμως αὐτὸ πού τὸ κατασκευάζει. Ὅχι μόνο ὁ μαρξισμός ἀλλὰ καμιά ἄλλη ἰδεολογική προσέγγιση δέν μπορεί νά κάνει αὐτὴ τὴ δουλειά. Ἡ ἐγκαθίδρυση δεδομένων εἶναι πρόβλημα μιᾶς τελείως διαφορετικῆς τάξης πραγμάτων, ἀσχετων μὲ τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη ἰδεολογία. Ἀκόμη περισσότερο, καί αὐτὸ εἶναι πολὺ σημαντικό, αὐτὴ (ἡ ἴδρυση) εἶναι δυνατό νά πραγματοποιηθεῖ ἀντικειμενικά ὅταν δέν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τίς ἰδεολογίες· ἀντίθετα οἱ ἰδεολογίες εἶναι ἐγγύηση ἀποτυχίας.

Αὐτὴ ἡ σύγχυση πού βασιλεύει στὰ πνεύματα τῆς πλειοψηφίας τῶν μελετητῶν τούς καθιστᾷ ἀνίκανους νά ἀντιμετωπίσουν σωστά καί ἀμερόληπτα τὰ ἐπιστημονικά ζητήματα· ξεκινώντας ἀπὸ μιὰ λανθασμένη βάση χάνονται μέσα σέ ἀτέλειωτες, στείρες καί δογματικές συζητήσεις καί φιλονικίες.

Τὴν ἀδυναμία αὐτὴ τῆς προϊστορικῆς ἔρευνας, κ' ὄχι τόσο τῆς ἐθνολογικῆς, θά χρησιμοποιοῦσε ὁ Λεβί Στρῶς, παρουσιάζοντάς τὴν ὡς πλεονέκτημα καί παραμορφώνοντας τὴν ἔννοια τῶν πραγμάτων προκειμένου νά ἐξυπηρετήσῃ σκοποῦς τῆς καπιταλιστικῆς ἰδεολογίας. Τοῦ ἀρέσει λοιπὸν νά λέει ὅτι: «οἱ κοινωνίες πού μελετοῦμε μοιάζουν μὲ ἀντικείμενα τοποθετημένα πολὺ μακριὰ ἀπὸ μᾶς, μέσα στὸ χῶρο καί τὸ χρόνο. Ἀπὸ τὸ γεγονός αὐτὸ δέν μπορούμε νά ἀντιληφθοῦμε παρά μόνο τίς οὐσιώδεις ιδιότητές τους. Μὲ τὸ νά μελετοῦμε ἐτσι, ἐξ ἀνάγκης, ἀπὸ μακριὰ ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ κοινωνιῶν, πιστεύω ὅτι θά κατορθώσουμε νά ἀνακαλύψουμε καλύτερα ὀρισμένους θεμελιώδεις χαρακτήρες τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας γενικά». (1961, 130).

Δέν ἀντιλαμβανόμαστε τίς οὐσιώδεις ιδιότητες τῶν κοινωνιῶν ἀλλὰ τίς γενικές τους ιδιότητες, τὰ γενικά χαρακτηριστικά τῆς καθεμιάς, πού δέν ἔχουν εἰδική σημασία γιὰ τὴν ἱστορία. Ἄν ἦταν ἀλήθεια τὸ πρῶτο τότε αὐτὸ δέν θά μπορούσε νά συμβεῖ παρά μόνο στὴν ἐμπειριστικὴ, τὴ βαθιὰ ἀνάλυση πού μᾶς εἶναι ὅμως ἀδύνατη. Τότε θά διακρίναμε καθαρά τὴν προσωπικότητα τῆς κάθε κοινωνίας, τοῦ κάθε κοινωνικοῦ συστήματος, τίς οὐσιώδεις καί καθοριστικές μεταξύ τους διαφορές. Στὴ θεώρηση ὅμως τοῦ Λεβί Στρῶς οἱ οὐσιώδεις διαφορές εἶναι οὐσιώδεις ὁμοιότητες ὅλων τῶν κοινωνιῶν πού ὑπῆρξαν πᾶνω στὴ γῆ κι αὐτές εἶναι πού ἀποτελοῦν θεμελιώδεις, κοινούς σ' ὅλες τίς κοινωνίες, χαρακτήρες τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας. Κάτω ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἱστορικό οὐμανισμό κρύβονται ἐπικίνδυνες ἔννοιες. Ἀποδίδοντας στίς ἀνθρώπινες κοινωνίες κοινὰ θεμελιώδη χαρακτηριστικά ἐκτός ἀπὸ τὴ θρησκεία καί τὴ φιλοσοφία, πού δέν ἔχουν σχέση μὲ τὴν πρακτικὴ ζωὴ καί πού μπορούν νά εἶναι διαχρονικά, κοινὰ στὴν ἀνθρώπινη σκέψη. «Ἡ ἰσοδυναμία τῶν ἀνθρώπινων σκέψεων (γιὰ τὴ θρησκεία καί τὴ φιλοσοφία) εἶναι ἓνα γεγονός συγχρόνως τοῦ χῶρου καί τοῦ χρόνου: μέσα σ' αὐτὸ πού δέν εἶναι δεμένο μὲ τὸν τομέα τῶν τεχνικῶν καί μὲ τὸ ἱστορικό τους περιεχόμενο, ἡ σκέψη ἐνός Ἀφρικανοῦ ἢ ἐνός Γαλάτη εἶναι σέ πλήρη ἰσοδυναμία μὲ τὴ δική μου» (Leroi-Gourhan, 1964, 208). Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο γίνετα προσπάθεια νά παρουσιαστοῦν σάν φυσικὲς καταστάσεις, δοσμένες ἴσως ἀπὸ τὸ Θεό, φαινόμενα πού παράγονται ἀπὸ καθαρά κοινωνικές ἀντιφάσεις. Δηλαδή, π.χ. ἡ ἐκμετάλλευση, ἡ καταπίεση, ἡ καταδυνάστευση τῶν δημιουργῶν εἶναι ἓνα φυσικό φαινόμενο κοινὸ στίς ἀνθρώπινες κοινωνίες ἢ οὐσιώδεις ιδιότητες τῆς ἀνθρώπινης γενικά κοινωνίας καί εἶναι διεστραμμένη καί ἀφύσικη ἢ ἐπιθυμία ἢ ἡ πράξη ἀλλαγῆς αὐτῆς τῆς κατάστασης. Ὁ Λεβί Στρῶς, ὅπως ὁ ἴδιος δηλώνει, ἐμπνέεται ἀπὸ τὸν Μάρξ (1962:325): ἐν τούτοις, ὅλο τοῦ τὸ ἔργο, μασκαρεμένο κάτω ἀπὸ εὐφρεῖς διευθετήσεις τοῦ μαρξιστικοῦ λόγου, κάτω ἀπὸ ρητορικά ὑλιστικὰ σχήματα, ἐκφράζει τὴν ἀστικὴ ἰδεολογία. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἓνας φιλοσοφικός τρόπος σκέψης κινδυνεύει περισσότερο ἀπὸ ὀρισμένους

ὄπαδους του, ὅταν αὐτοὶ μεταχειρίζονται ἄμεσα τίς ἀρχές του ἀλλὰ μὲ ἐντεχνο τρόπο προβάλλουν ἔμμεσα τὰ συμφέροντα ἐνός ἄλλου, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Λεβί Στρῶς, ἢ ὅταν τὸν ὑπερασπίζονται μὲ ὑπέρομο Ζήλο χωρίς νά ἔχουν καταλάβει τούς λεπτοῦς ἐσωτερικούς του μηχανισμούς, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Γ. Χουρμουζιάδη. Καί θά δοῦμε ἀμέσως πῶς ἐνδεικτικά κατὰ πόσον ὁ μαρξιστὴς ἢ ὑλιστὴς Γ. Χουρμουζιάδης ἀκολουθεῖ πραγματικά τὸ δρόμο τοῦ μαρξισμοῦ.

1.Γ.α.ΙΙΙ. Τὸ παράδειγμα θά τὸ πάρουμε ἀπὸ τὴν «Εἰσαγωγή στίς ἰδεολογίες...» (Γ.Χ., 1978) τὸ ὁποῖο ὅμως ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὸ ὑπὸ ἀνάλυση ἄρθρο: πρόκειται γιὰ τὴ μορφή τῆς οἰκογένειας πού κατοικοῦσε στὸ νεολιθικὸ συνοικισμό Διμήνη. Ἐκθέτουμε συνοπτικά τούς συλλογισμούς τοῦ Γ.Χ. Ἀπὸ ἤδη ἔχει διανεμῆται ἀρχαιολογικά δεδομένα σέ τρία συστήματα (ἀρχιτεκτονικῶν, οικονομικῶν καί μὴ παραγωγικῶν πρακτικῶν), στὴ συνέχεια μᾶς λέει ὅτι τὰ σπίτια στὸ Διμήνη εἶναι μικρά, ὅτι σ' αὐτὰ ὑπάρχουν ἀποθηκευτικοὶ χῶροι κι ὅτι μεταξύ τους βρέθηκαν ὀκτώ ταφές μικρῶν παιδιῶν. Μὲ τὴν ἀνάλυση, λοιπὸν, αὐτῶν τῶν τριῶν δεδομένων «τῶν πρακτικῶν τῆς χωροοργάνωσης» καί τῶν κοινωνικῶν «σχεσεων» θά προσεγγίσει «τὸ δομικὸ χαρακτήρα τῆς Διμηνιακῆς οἰκογένειας». Ἐπειδὴ τὰ σπίτια εἶναι μικρά συμπεραίνει ὅτι τὰ κατοικοῦσαν ὀλιγομελεῖς οἰκογένειες πού, ἐπομένως, δέν ἦταν αἱματοσυγγενικές γιατί τότε θά ἦταν πολυμελεῖς καί θά χρειαζόνταν μεγάλες κατοικίες. Καί δέν ἦταν αἱματοσυγγενικές ἐπειδὴ στὰ σπίτια ὑπάρχουν ἀποθηκευτικοὶ χῶροι, ἐνῶ σ' αὐτές τὰ ἀγαθὰ εἶναι κοινὰ καί ἐπομένως ἔχουν κοινούς τέτοιους χῶρους. Ἡ παρουσία μόνο παιδικῶν τάφων (γιὰ τὴ σημασία τους μιλῆσαμε ἤδη στὴ σημείωση 5) ἀποκλείει τὴν ὑπαρξὴ τῆς στοιχειώδους οἰκογένειας γιατί οἱ ταφές παιδιῶν δέν ὑλοποιοῦν μιὰ θρησκευτικὴ ἰδεολογία ἀλλὰ ἀνταποκρίνονται σέ ψυχικές ἀνάγκες τῆς σχέσης μητέρας-παιδιοῦ. Ἡ συγγενικὴ σχέση πατέρα παιδιοῦ ἀντανακλᾷ τὴν πατρικὴ ἐξουσία καί τότε θά εἶχαμε τὴ στοιχειώδη οἰκογένεια ὅποτε θά θάβονταν στὸ συνοικισμό καί οἱ ἐνήλικοι. Ὁ Γ.Χ. συνεχίζει τούς περιέργους συλλογισμούς του γιὰ νά καταλήξει ὅτι τὰ σπίτια στὸ Διμήνη ὀφείλουν τὴ λειτουργία τους στίς σεξουαλικὲς σχέσεις μεταξύ τῶν δύο φύλων καί στίς σχέσεις ἐπιβιωτικῆς διατροφῆς καί ὅτι ἡ μορφή τῆς οἰκογένειας πού κατοικοῦσε ἐκεῖ εἶναι ἡ πολυγονική, πού, ὅπως μᾶς λέει, πρόκειται γιὰ οἰκογένεια πολλῶν ἀτόμων πού ἄσκουν τὰ φυσικά καί ἱεραρχικά δικαιώματα τῶν γονέων καί τὴν τοποθετεῖ ἱστορικά αὐτὴν τὴν οἰκογένεια μεταξύ τῆς αἱματοσυγγενικῆς καί τῆς πουναλουανῆς.

Ἀποφύγαμε νά μιλήσουμε γιὰ τὴ λογικὴ ἀξία τῶν συλλογισμῶν του γιὰ λόγους οικονομίας καί δέν θά ἀναφερθοῦμε ἀναλυτικά στὴν ἀξία τῶν δεδομένων του πού εἶναι ὀπωσδηπτοτε τὰ πῶσκατάλληλα γιὰ νά μεταφράσουν τὴν εἰδικὴ μορφή οἰκογένειας ἐνός προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ. Θά ἀναφερθοῦμε μόνο στίς γενικές ἀτυχίες αὐτῆς τῆς κατασκευῆς.

Ἄν ὁ Γ.Χ. μπορούσε νά καταλάβει ὅτι ὁ τρόπος ἐκμετάλλευσης τῆς γῆς ὡς ἀντικειμένου ἐργασίας ἢ ὡς μέσου ἐργασίας (πράγμα πού ἀναφέρει καί ὁ Μάρξ, *Κεφάλαιο* 1950, I, 181, Ed. Sociales) ἀπαιτοῦν ἀνάλογες σχέσεις συγγένειας, ἢ, ἂν, σάν καλὸς μαρξιστὴς, ἐφάρμοζε στίς ἀναλύσεις του τὴν ἀρχὴ ὅτι ὁ τρόπος παραγωγῆς καί οἱ σχέσεις παραγωγῆς εἶναι αὐτές πού καθορίζουν τίς ἄλλες κοινωνικές σχέσεις, τότε, χωρίς ἀμφιβολία θά 'χε ἀποφύγει παρόμοια ἀτοπήματα. Ὅτε ὁ ἴδιος ὁ Ἐνγκελς (1884) παρουσίασε μὲ τρόπο «μαρξιστικό» τίς σχέσεις συγγένειας. Ἐξάλλου, ὅλη ἡ κλασικὴ ἐθνολογία δέν μπόρεσε νά ἀντιληφθεῖ τὰ προβλήματα τῆς ἀναπαραγωγῆς τῶν παραγωγῶν καί ἐβλεπε μόνο στὴν ἀναπαραγωγή τίς θεσμικές τῆς ἐκδηλώσεις χωρὶς νά καταλάβει τίς οὐσιαστικές τῆς λειτουργίες. Ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς τακτικῆς δέν συνέδεσε τὴ συγγένεια μὲ τὰ ἄλλα δεδομένα τῆς οικονομικῆς καί κοινωνικῆς ὀργάνωσης, μὲ ἀποτέλεσμα, τὰ δεδομένα αὐτὰ νά μὴν ἀνταποκρίνονται στίς ἀνάλογες σχέσεις συγγένειας πού ἀπαιτοῦσε ἡ πρακτικὴ τους. Ἐτσι σέ κοινότητες τοῦ παλαιολιθικοῦ τρόπου ζωῆς, ὅπου ἐπι-

κρατούν σχέσεις ενώσεως-συγγένειας και όπου ή κοινωνική θέση του ατόμου είναι συνέπεια της άμεσης και πρόσκαιρης συμμετοχής του στις κοινές καθημερινές δραστηριότητες αποδίδονται σχέσεις συγγένειας του νεολιθικού τρόπου ζωής· όπου αντίθετα επικρατούν αιματοσυγγενικές γενεαλογικές σχέσεις εκεί ή κοινωνική θέση του ατόμου είναι συνέπεια της ανάπτυξης του μέσα στους κόλπους ενός μόνιμου παραγωγικού κυττάρου και της σημασίας του μέσα στον κύκλο παραγωγής και τό αντίστροφο.

Δηλαδή, από τή μιά μεριά οι σχέσεις συγγένειας ή εξάρτησης με ένωση μεταξύ των μελών μιάς κοινότητας που εκμεταλλεύεται τή γή ως αντικείμενο εργασίας, πού ζει δηλαδή με τον παλαιολιθικό τρόπο ζωής (κυνήγι, συλλογή καρπών κλπ.), θεωρήθηκαν ως γενεαλογικές σχέσεις συγγένειας με αποτέλεσμα να μεταμορφώνονται οι «ορδές» σε πρωτογραμμικές ομάδες. Από τήν άλλη μεριά οι κανόνες συγγένειας των γραμμικών ομάδων θεωρήθηκαν απλές νόρμες τής ένωσης μεταξύ των δύο φύλων (οι σεξουαλικές σχέσεις, όπως λέει ο Γ.Χ.), νόρμες πού υπάρχουν μόνο στις ορδές, με αποτέλεσμα αυτή τή φορά να παρουσιάζονται οι γραμμικές κοινωνίες αποτελούμενες απ' ό,τι ονομάζουμε έξωγαμικά πρωτομισά (Meillasoux, 1975, 41). Δηλαδή οι κοινότητες πού εκμεταλλεύονται τή γή ως μέσο εργασίας (οι γεωργικοκτηνοτροφικές) εμφανίζονται να ρυθμίζονται με τīs σχέσεις συγγένειας των ορδών.

Πάνω σ' αυτή τή δεύτερη περίπτωση τής σύγχυσης κτίστηκαν Les structures élémentaires de la parenté του Λεβί Στρώς και σ' αυτή εντάσσεται και ή κατασκευή του Γ.Χουρμουζιάδη.

«As εξηγήσουμε όμως με λίγα λόγια αυτό πού μόλις αναφέραμε.

«Η οικονομία του παλαιολιθικού τρόπου ζωής (13) εκμεταλλεύεται, όπως είπαμε, τή γή ως άμεσο αντικείμενο, δέν απαιτεί προηγούμενη επένδυση ανθρώπινης ενέργειας, όλη ή παραγωγική δραστηριότητα περιορίζεται στο να αποσπάται από τή γή αυτό πού ήδη έχει δημιουργήσει, δέν υπάρχει τροποποίηση του περιβάλλοντος, δέν υπάρχει καλλιέργεια. Οι σχέσεις πού δημιουργούνται μεταξύ των ατόμων με τή συλλογή των καρπών και τό κυνήγι είναι εφήμερες, πρόσκαιρες, συνδέουν μιά παραγωγική ομάδα για μιά συγκεκριμένη επιχείρηση πού διαρκεί λίγο χρόνο. Με τό τέλος τής επιχείρησης τίποτα δέν εμποδίζει τά μέλη τής ομάδας να διαλυθούν και τίποτα δέν τήν αναγκάζει να συνεταιρισθούν τά ίδια για μιά μέλλοντική επιχείρηση. Στήν περίπτωση πάλι πού κατασκευάζεται από κοινού ένα μέσο παραγωγής, όπως π.χ. μιά μεγάλη παγίδα, τά μέλη τής ομάδας παραμένουν ενωμένα όσο χρόνο αυτό χρησιμοποιείται και τότε όμως ένα μέλος μπορεί να τήν εγκαταλείψει παραιτούμενο από μιά όρισμένη επένδυση εργασίας του χωρίς όμως να δημιουργεί προβλήματα σε κανέναν κύκλο παραγωγής.

Τά προϊόντα αυτής τής οικονομίας δέν διατηρούνται, καταναλώνονται άμέσως· δέν υπάρχει συσσωρευμένα προϊόντων.

Εξαιτίας λοιπόν τής χαλαρότητας και τής μικρής διάρκειας των επενδύσεων, τής κακής διατήρησης των προϊόντων και τής συνεχούς ανανέωσης τής ομάδας δέν είναι δυνατό να συσταθεί μιά μόνιμη παραγωγική ομάδα με συνοχή οργανική, ούτε να δημιουργηθεί μιά διαχειριστική έξουσία, χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει άνυπαρ-

ξία αρχηγών. «Ο αρχηγός σ' αυτή τήν οικονομία λειτουργεί ως έξουσία προσωπική και πρόσκαιρη πού στηρίζεται στο θάρρος, στή δύναμη και τή θαναυσότητα. «Η έξουσία αυτή είναι τελείως διαφορετική από εκείνη πού παράγει ο νεολιθικός τρόπος ζωής. Οι κοινωνικές αυτές ομάδες είναι πάνω απ' όλα άσταθείς, ρευστές, και αποτελούνται από άτομα πού συνεχώς αλλάζουν, γεγονός πού έχει διαπιστώσει με ακρίβεια ή εθνολογία. (14)

«Ο τρόπος αυτός παραγωγής απαιτεί ανάλογες κοινωνικές σχέσεις. οι γυναίκες και οι άνδρες κινούνται ελεύθερα μέσα στις ομάδες· δέν υπάρχουν κανόνες γυναικοκατοικίας ή ανδροκατοικίας. Οι ενώσεις μεταξύ των δύο φύλων είναι πρόσκαιρες, τά παιδιά μετά τό θηλασμό ανήκουν στήν ομάδα κι όχι στους γονείς τους, οι οποίοι μπορούν να τήν εγκαταλείψουν για μιά άλλη. Οι μόνοι θεσμοί πού γνωρίζει ή εθνολογία να έχουν σχέση με τήν αναπαραγωγή είναι ή υποδοχή των ξένων ή των γερόντων πού εύχονται να μήν διαλυθεί ή ομάδα «ορδή».

Σ' αυτές τīs κοινωνίες δέν έχουν καμιά σημασία οι αιματοσυγγενικές σχέσεις, πού θά σήμαιναν γενεαλογικές εξαρτήσεις. «An όρισμένα μέλη ή και όλα συνδέονται βιολογικά αυτό είναι ένα δευτερογενές γεγονός. Οι σχέσεις συγγένειας είναι οι σχέσεις τής ένωσης, τής συνεργασίας πού απαιτεί ή επιβάλλει ο τρόπος παραγωγής. «An όρισμένες κατηγορίες μελών αποκαλούνται μεταξύ τους άδελφοί (όλοι οι άνδρες μιάς γενιάς) ή άδελφές (όλες οι έπίγαμες γυναίκες) ή πατέρες (όλοι οι γέροντες) αυτό αντανακλά κατηγορίες ηλικίας, ή φύλων ή λειτουργικές, αλλά σε καμιά περίπτωση αιματοσυγγενικές.

Εδώ λοιπόν βρίσκεται ή σύγχυση του Ένγκελς, του φανξιοναλισμού, (λειτουργισμού), του στρουκτουραλισμού και γενικά γής κλασικής εθνολογίας. Σύγχυση των σχέσεων ένωσης με τīs συγγενικές σχέσεις πού ιδρύονται σε κοινωνίες πού ο τρόπος παραγωγής τους τīs αναγκάζει να ασχολούνται με τή γενεαλογία και με τον προσορισμό των παιδιών. «Η αιματοσυγγενική οικογένεια πού ρυθμίζεται από τους κανόνες τής γενεολογίας εμφανίζεται μόνο μέσα στο νεολιθικό τρόπο ζωής και όχι στους μακρινούς χρόνους τής κατώτερης παλαιολιθικής περιόδου. Αιματοσυγγενικές οικογένειες σημαίνει γενεαλογία και τό αντίστροφο.

Στο νεολιθικό τρόπο ζωής συμβαίνουν ακριβώς τά αντίθετα απ' όσα ισχύουν στήν παλαιολιθική εποχή.

«Η εκμετάλλευση τής γής ως μέσου εργασίας δημιουργεί μόνιμες κατοικίες και ισόβιες σχέσεις μεταξύ των καλλιεργητών, προξενεί τή δημιουργία δομών βασισμένων στήν αρχαιότητα και γεννά μιά πολιτική διαχειριστική έξουσία άσκούμενη από τους αρχαιότερους.

«Η καλλιέργεια τής γής απαιτεί σημαντικές επενδύσεις ανθρώπινης ενέργειας οι όποιες όμως δέν έχουν άμεση απόδοση όπως στο κυνήγι ή στή συλλογή. Έπομένως τά μέλη ενός παραγωγικού κυττάρου είναι αναγκασμένα να παραμένουν ενωμένα μέχρι τή στιγμή τής συγκομιδής. «Επειδή ή περίοδος τής συγκομιδής τής παραγωγής έρχεται πριν από μιά μη παραγωγική περίοδο (καλλιέργεια, σπορά κλπ.) οι νεότερες γενιές εξαρτώνται από τīs αρχαιότερες πού κατέχουν και διανέμουν σ' αυτές τήν προηγούμενη παραγωγή για να επιβιώσουν αλλά και για να πάρουν μέρος με τή σειρά τους στον κύκλο παραγωγής. «Έτσι δημιουργούνται ιεραρχικές δομές μεταξύ των νεότερων και των αρχαιότερων. Μεταξύ όμως των πρωτότοκων οίπιό αρχαίοι δέν όφείλουν τίποτα σε κανένα

13. Με τή φράση τρόπος ζωής έννοούμε πάντα τον όρο culture. Είναι ένας γενικός όρος πού δέν μετεφράζει ή ελληνική λέξη παιδεία, αλλά περιλαμβάνεται σ' αυτόν δηλώνοντας μόνο μέρος των ιδιοτήτων του. «Η έννοια του είναι συγκεκριμένη μέσα στο χώρο και στο χρόνο σε αντίθεση με τήν έννοια του πολιτισμού πού είναι άδηρημένη. «Ο πολιτισμός είναι ένα σύνολο τρόπων ζωής και διά μέσου αυτών συγκεκριμενοποιείται στο χώρο και στο χρόνο.

14. Σε όρισμένες όμως σύγχρονες στοιχειώδεις κοινωνίες, όπως σ' αυτές των άυστραλών ιθαγενών, διαπιστώνουμε παλαιολιθικό τρόπο ζωής και αιματοσυγγενικές σχέσεις. Δέν πρέπει όμως να ξεχνούμε ότι οι σημερινοί «πρωτόγονοι» είναι έξίσου παλαιοί μ' έμάς, όπως πολύ σωστά τό παρατήρησε ο H. Bergson στο *Les Deux sources de la Morale et de la Religion*, 1932, σελ. 114 «δέν γνωρίζουμε παρά μιά ανθρωπότητα άνεπτυγμένη γιατί οι πρωτόγονοι πού παρατηρούμε είναι έξίσου παλαιοί μ' έμάς». Πράγμα πού σημαίνει ότι δέν μπορούμε να δούμε σ' αυτές τīs κοινωνίες μιά κανονική διαλεκτική σχέση μεταξύ δομής και ύπερδομής.

παρά μόνο στους νεκρούς προγόνους: βρίσκονται στην κορυφή της ιεραρχίας και απασχολούνται με τη συγκέντρωση-αποθήκευση των παραγόμενων προϊόντων και τη διανομή τους στους νεότερους. Έτσι οι διαχειριστικές ανάγκες τους γεννούν μία λειτουργία: τη διαχειριστική εξουσία των υλικών αγαθών. Όταν η εξουσία αυτή δεν περιορίζεται μόνο στα υλικά αγαθά αλλά προεκτείνεται και πάνω στους ανθρώπους, και θά δούμε πώς, τότε παίρνει και χαρακτήρα πολιτικής εξουσίας.

Δέν πρέπει όμως να λησμονούμε το γεγονός ότι, ακόμη και πρὸς τὸ τέλος της νεολιθικής εποχής όπου η παραγωγή μπορεί να ξεπεράσει τὸ 100% τῶν διατροφικῶν ἀναγκῶν μίας κοινότητας, τὸ κυνήγι καὶ ἡ συλλογὴ ἀσκούνται συχνά γιὰ νὰ συμπληρώσουν τὰ κενά πού μπορεί νὰ προξενήσει μιά φυσικὴ ἢ ἄλλη καταστροφὴ τῆς παραγωγῆς. Ὅμως ὁ νεολιθικὸς συλλέκτης ἢ κυνηγὸς ἐπιστρέφοντας στὸν οἰκισμὸ του ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει γεωργοκτηνοτρόφος, ἢ παροδικὴ ἐπιστροφή στὴν παλαιολιθικὴ οἰκονομίαν ἐπηρεάζει πιά τὶς κοινωνικὲς δομές.

Εἶπαμε πὼς αὐτὸς ὁ τρόπος ζωῆς ἀπαιτεῖ μόνιμη κατοικία. Καὶ ἕνα ἐξίσου νὰ θύσει ἄλλων κοινότητων νὰ τὴν παραγωγή πού καλεῖται νὰ λύσει ὁ μόνιμος οἰκισμὸς εἶναι ἡ ἀναπαραγωγὴ τῶν παραγωγῶν του.

Παρατηροῦνται δύο λύσεις: ἡ μία εἶναι τῆς γυναικοκοιτικίας ἢ γυναικοστατικότητας, ἡ ἄλλη τῆς ἀνδροκοιτικίας ἢ γυναικοκινητικότητας.

Στὴν πρώτη περίπτωση ὁ συνοικισμὸς κρατᾷ τὶς γυναικὲς του καὶ καλεῖ τούς ἀνδρες ἄλλων κοινότητων νὰ τεκνοποιήσουν μόνον ἢ καὶ νὰ παραμείνουν, στὴ δεύτερη περίπτωση γίνεται ἀνταλλαγὴ γυναικῶν μεταξύ ὁμόλογων συνοικισμῶν. Ὁ πρῶτος τρόπος ἀναπαραγωγῆς ὀδηγεῖ στὶς μητρογονιμικὲς σχέσεις συγγενείας καὶ δὲν ἀποτελεῖ λύση κατάλληλη γιὰ τὴν οἰκονομία ἀναπαραγωγῆς μίας κοινότητας ἐξαρτῶνται μόνον ἀπὸ τὸ δυναμικὸ τῶν γεννήσεων τῶν γυναικῶν πού διαθέτει, πού εἶναι φυσικὰ περιορισμένο καὶ ἐκτεθειμένο στὴν τύχη (ἀρρώστια, θάνατος γυναικῶν...). Ἡ ἔλλειψη τῶν γυναικῶν συμπληρῶνται μετὰ τὴν ἀρπαγῆ. Ὅταν τὸ θῆραμα τοῦ κυνηγοῦ εἶναι ὁ ἀνθρώπος τότε αὐτὸς μεταβάλλεται σὲ πολεμιστὴ. Ὁ πόλεμος ὅμως δὲν συμβιβάζεται μετὰ τὴν γεωργικὴ οἰκονομία, μετὰ τὴν μορφὴ πού ἐπαιρνε αὐτὴ ἐξελικτικὰ στὸν νεολιθικὸν χρόνον. Οἱ συνέπειες τοῦ πολέμου μποροῦν νὰ καταστρέψουν τὸν κύκλο παραγωγῆς καὶ νὰ καταδικάσουν σὲ μικρὴ κλίμακα σὲ ἀφανισμὸ μιά κοινότητα ἢ σὲ μεγάλη κλίμακα νὰ προξενήσουν τὴν ἐπιστροφή τῶν ἀνθρώπων σ' ἕνα στατικὸ συγκεχυμένον τρόπο ζωῆς χωρὶς τὶς ιδιότητες τῆς πολιτιστικῆς ἐξελικτικῆς πορείας. Ὅμως κάτι τέτοιο δὲν συνέβη παρά περιθωριακά. Ἡ γυναικοστατικότητα καὶ οἱ μητρογονιμικὲς σχέσεις ἀντικαταστάθηκαν προοδευτικὰ ἀπὸ τὴν γυναικοκινητικὴ καὶ τὶς πατρογονιμικὲς σχέσεις. Οἱ πρῶτες μποροῦν νὰ ὑπάρχουν σὲ μιά οἰκονομία πρωτογενεῖας ὅπου τὸ κυνήγι καὶ ἡ συλλογὴ ἔχουν ἀκόμη σημαντικὴ θέση. Ἡ ἐθνολογία διαπιστώνει τὴν ὑπαρξὴ αὐτῆς τῆς οἰκονομίας, ἡ ὁποία ὅμως δὲν βασίζεται στὴν καλλιέργεια τῶν δημητριακῶν ἀλλὰ ἄλλων προϊόντων (μανιόκα, μπανάνα...), στὸ δάσος τοῦ Ἀμαζονίου καὶ στὴν ἄφρικὴ.

Στὴ νεολιθικὴ ἐποχὴ οἱ μητρογονιμικὲς σχέσεις μετὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς καλλιέργειας τῶν δημητριακῶν, ἀντικαταστάθηκαν προοδευτικὰ μετὰ τὶς πατρογονιμικὲς: πρὸς τὸ τέλος τῆς ἐπικρατοῦν γενικὰ οἱ δεύτερες, πράγμα πού ἀνταποκρίνεται σὲ μιά ἰδιαίτερη ἐμφαση σ' αὐτὴ τὴν περίοδο τοῦ ἀνδρικοῦ στοιχείου. Ὅταν ἡ ἐπιβίωση τῶν νεολιθικῶν ἐξαρτιόταν ἀμεσα ἀπὸ τὴν καλλιέργεια τότε αὐτοὶ εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ εἰρηνικὲς σχέσεις. Ἐκ τῶν πραγμάτων ἐπιβάλλεται τώρα ἡ συμμαχία τῆς βίας καὶ ἡ ἀναπαραγωγὴ τῶν κοινότητων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὶς πολιτικὲς ἰκανότητες τους νὰ διαπραγματευτοῦν τὸν κατάλληλο ἀριθμὸ γυναικῶν πού ἔχουν ἀνάγκη γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν διαίωξη τοῦ παραγωγικοῦ τους κυττάρου. Σχέσεις παραγωγῆς καὶ σχέσεις ἀναπαραγωγῆς εἶναι στενά δεμένες, ἀλληλοεξαρτῶνται. Ἡ ἀναπαραγωγὴ ἐπομένως ἀπα-

σχολεῖ ἰδιαίτερα τὶς κοινότητες. Ὅλοι οἱ θεσμοὶ ἀφοροῦν τὴν ἀναπαραγωγή, ὅπως ὁ γάμος (ὁ ὁποῖος εἶναι μιά συμφωνία πού ρυθμίζει τοὺς ὅρους τῆς παραγωγῆς τοῦ παραγωγοῦ καὶ τοῦ προορισμοῦ του, ὁ ὁποῖος θεσμοποιεῖ τὶς σχέσεις τῆς γυναικῆς μέσα στὴν κοινότητα τοῦ συζύγου τῆς καὶ τὶς σχέσεις τῶν παιδιῶν μετὰ τὴν κοινότητα τοῦ πατέρα καὶ τῆς μητέρας, δηλαδὴ τὴν γενεαλογία), οἱ λατρεῖες γονιμότητας, οἱ συχνῆς παραστάσεις τῆς γυναικῆς (15) πού ἀφοροῦν τὶς διαφορὲς καταστάσεις τῆς μέσα στὸν κύκλο τῆς γονιμότητάς της μετὰ ἰδιαίτερη ἐμφαση στὴν μητρότητα, τὴ μοιχεία, τὸ νόθο παιδί, τὶς σεξουαλικὲς ἀπαγορεύσεις κλπ.

Στὶς νεολιθικὲς κοινότητες πού υἱοθετεῖται ἡ ἀνδροκρατία, οἱ γενεαλογικὲς σχέσεις πού ἔχουν βέβαια χαρακτήρα πατρογονιμικὸ, ἔχουν μεγάλη σημασία πράγμα

15. Τὰ εἰδώλια γυναικῶν, πού βρίσκονται στὶς νεολιθικὲς ἀνασκαφὲς καὶ πού ἡ ποσότητά τους εἶναι μεγαλύτερη ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα εἰδώλια, ἐρμηνεύθηκαν καὶ ἐρμηνεύονται μετὰ τρόπο πού θαυμάζει κανεὶς τὴ φαντασία τῶν ἀρχαιολόγων (θεές, κοῦκλες, παιχνίδια, σημεῖα πρωτογραφικῆς κ.λ.π.). Αὐτὰ τὰ εἰδώλια μποροῦν νὰ σημαίνουν ὁ, τιδὴποτε, ὅπως ὁποῖδήποτε ἀντικείμενο μπορεῖ νὰ σημαίνει ὁ, τι δὴποτε λόγῳ, τῆς σημειολογικῆς ἰκανότητος τοῦ homo sapiens, σὲ μιά δευτερογενῆ τους σημασία· ἡ πρωτογενὴς τους ὅμως λειτουργία δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει ἐμφαση παρά μόνον μετὰ τὸν θεομῶν γύρω ἀπὸ τὴν ἀναπαραγωγή. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσιν ἔχουν ἐλάχιστες πιθανότητες νὰ συμβολίζουν (γιατὶ τότε πρόκειται γιὰ σύμβολα καὶ ὄχι γιὰ σημεῖα) θεοτήτες τῆς γονιμότητος τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς. Γιατὶ καὶ ἂν ἀκόμη ἡ ἔννοια τῆς θεότητος ὑπῆρχε σ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ δὲν θά ἐξέφραζε τὴν γονιμότητα ἀλλὰ τὶς ἰδεολογικὲς πρακτικὲς τῆς παλαιολιθικῆς ἐποχῆς. Ἡ θρησκεία τῆς νεολιθικῆς εἶναι αὐτὴ τῆς παλαιολιθικῆς καὶ τὰ δεδομένα τὸ μαρτυροῦν. Ἡ θρησκεία δὲν ἀλλάζει συγχρόνως μετὰ τὶς ὑλικὲς ἀλλαγές. Οἱ θρησκευτικὲς ἰδέες τῶν νεολιθικῶν βασίζονται σὲ πίστεις γύρω ἀπὸ τοὺς ἰδεατοὺς προγόνους καὶ οἱ καταγωγῆς τους, ὅπως εἶπαμε βρίσκονται στὴν παλαιολιθικὴ ἐποχὴ. Ἡ ἰδεολογία πού ἀναπτύσσεται γύρω ἀπὸ τὸν τρόπο ἀναπαραγωγῆς καὶ τὶς σχέσεις συγγενείας πού ρυθμίζονται ἀπὸ τὴν γεωργικὴ οἰκονομικὴ βάση δὲν ἔχει θρησκευτικὸν χαρακτήρα. Ἀργότερα ὅταν ἡ λατρεία τῶν προγόνων ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὴν λατρεία τῆς γονιμότητος («τῶν ὁποίων ἡ ὑπόσταση εἶναι σχέση μετὰ τὸ συνοικισμοῦ, τῆς μεγάλης οἰκογένειας, τοῦ γένους, τῆς φυλῆς καὶ τῆς γῆς πού τοὺς τρέφει» (Soudsky 1979,87), θά πάει αὐτὴ ἡ ἰδεολογία θρησκευτικὸν χαρακτήρα καὶ τότε «ἡ γυναικα πού γεννᾷ» καὶ ἡ ἰδεατὴ μητέρα (magna mater) καὶ ὁ ἰδεατὸς πατέρας μεταμορφώνονται ἴσως σὲ θεοὺς. Τὸ δεδομένο πού μαρτυρεῖ, κατὰ τὴν γνώμη μου, αὐτὴ τὴν μεταμόρφωση εἶναι ἡ αἱματηρὴ θυσία, γεγονός πού ἐμφανίζεται στὸ τέλος τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς. Εἶναι λοιπὸν περιεργὸ ὅτι ἕνα τέτοιο σημαντικὸν δεδομένο, τὸ μοναδικὸν στὸν ἑλληνικὸν χῶρον, ἀγνοήθηκε ἀπὸ τὴν προϊστορικὴν ἔρευνα. Πρόκειται γιὰ τὴν θυσία θεμελιώσεων τοῦ Μεγάρου Α τοῦ Διμηνίου (Τσοῦντας 1908,51). Τὸ κτίριο αὐτὸ στὴν τελικὴν τοῦ μορφῆς ἐντάσσεται στὴν τελευταία φάσιν τῶν νεολιθικῶν κατασκευῶν τοῦ Διμηνίου πού μπορεῖ νὰ ταυτίζεται μετὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀρχαίας τοῦ χαλκοῦ. Ἀλλὰ ὁ νεολιθικὸς τρόπος ζωῆς παύει νὰ ὑπερέχει τῶν ἄλλων τρόπων ζωῆς καὶ νὰ ρυθμίζει τὶς δομὲς τῶν κοινωνιῶν στὴ διάρκεια τῆς δευτέρας χιλιετηρίδας, δηλαδὴ τοῦ χρόνου τῆς μέσης περιόδου τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ σύμφωνα μετὰ τὶς ἀιστορικὲς καὶ τεχνολογικὲς ταξινομήσεις τοῦ χρόνου ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογία. Τὸ εὑρημα αὐτὸ τοῦ Τσοῦντα, τὸ παρόμοιο τοῦ στὴ θέσιν Postlortory στὴ Τσεχοσλοβακία (Soudsky 1969) καὶ τὰ παρόμοια τους στὴν λεκάνην τῶν Καρπαθίων (J. Makkay, *Foundation sacrifices in neolithic houses of the Cyprian basin*), χερσόγραφο, θά δημοσιευθεῖ στὰ πρακτικὰ τοῦ συμποσίου τῆς Valcamonica 1979, εἶναι οἱ μόνες σίγουρες περιπτώσεις θυσίας θεμελιώσεων πού γνωρίζω. Τὸ ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι στὴ θέσιν Endrod στὴ κοιλάδα τοῦ Kōrōs ποταμοῦ βρέθηκε θόθος ἀναγλυκῶν θυσιῶν πού ἀνήκει στὸ πολιτισμὸ τοῦ Starcevo-Kōrōs (ἀρχαιότερη νεολιθικὴ γιὰ τὰ Βαλκάνια). Ἐνῶ στὶς ἄλλες θέσεις τῆς νεότερης νεολιθικῆς οἱ θυσίαι ἦσαν αἱματηρές. Ἀλλὰ καὶ σὲ καμιά ἄλλη θέσιν τῆς ἀρχαιότερης καὶ μέσης νεολιθικῆς ὅλης τῆς νεολιθικῆς οἰκονομίας, ὅπου διαπιστώθηκαν ἴχνη τῆς ὄχι πρακτικῆς αὐτῆς συμπεριφορῆς τοῦ ἀνθρώπου, δὲν βρέθηκε ἴχνος αἱματηρῆς θυσίας (παράδειγμα τὸ Catal-Hüyük). Ἄν ἡ αἱματηρὴ θυσία δὲν σημαίνει τὴν ἔννοια τῆς ἐμφάνισης τοῦ θεοῦ τότε τὸ λιγότερον θά πρέπει νὰ δηλώνει τὴν ἐμφάνιση, στὶς νεολιθικὲς θέσεις ὅπου διαπιστώνεται, ἰδεῶν πού ἔχουν σχέση μετὰ ἐπουρανίους μεταφυσικὲς ἀντιλήψεις. Κάτι παρόμοιο θά πρέπει νὰ πιστεύει καὶ ὁ φίλος Makkay ὅταν γράφει ὅτι οἱ θυσίαι τῆς ἀρχαιότερης καὶ νεότερης νεολιθικῆς ἀνήκουν σὲ διαφορετικὰ θρησκευτικὰ συστήματα.

πού άφηνε αδιάφορες τής ομάδες-«ορδές» τής παλαιολιθικής εποχής.

Αυτοί πού βρίσκονται στην κατάλληλη θέση νά διαπραγματευτούν τήν ανταλλαγή τών γυναικών είναι φυσικά οι άρχαιότεροι, οι πρωτότοκοι, πού διαχειρίζονται τά υλικά αγαθά. Όταν επομένως διαπραγματεύονται μέ τής άλλες κοινότητες, ή έξουσία τους προεκτείνεται στις γαμήλιες διαδικασίες, στους ανθρώπους: τότε άρχίζει νά παίρνει πολιτικό χαρακτήρα. Καί γιά νά μπορέσουν οι άρχαιότεροι νά διαπραγματευτούν τους χρειάζεται τό άντικειμενο τής ανταλλαγής. Έχουν ανάγκη από διαθέσιμες γυναίκες σέ κατάσταση γάμου. Έτσι, ακόμα κι όταν ή κοινότητα έχει τή δυνατότητα νά αναπαραχθεί ένδογαμικά, οι άρχαιότεροι προσπαθούν νά διατηρήσουν τής πολιτικές τους έξουσίες θεσμοποιώντας ένα σωρό άπαγορεύσεις μέσα στην κοινότητα στον τομέα τών σεξουαλικών σχέσεων, τών όποιων ό άντικειμενικός σκοπός είναι νά μειώσουν στο έλάχιστο τής περιπτώσεις ένδοκοινοτικών γάμων. Η αίμομιξία κατασκευάστηκε από τά συμφέροντα τής έξουσίας καί δέν βασίζεται σέ καμιά φυσική άναγκαιότητα. Η φυσική επιλογή του Δαρβίνου, στην όποία στηρίχθηκε ο Μόργκαν, ό Ένγκελς καί ή άστική ιδεολογία, δυστυχώς γιά όλους αυτούς δέν επιβεβαιώθηκε από τά γεγονότα. Ένα σωρό άπαγορευτικοί θεσμοί μαγικοθρησκευτικοί καί δεισιδαιμονίες διάφορες θά ίδρυθούν προκειμένου νά διατηρήσουν τήν έξουσία τών άρχαιοτέρων. Επίσης ή κατωτερότητα τής θέσης τής γυναίκας μέσα στις κοινωνίες τών ανθρώπων ακόμα καί σήμερα έχει αιτίες κοινωνικές, όπως τής παρουσιάσαμε, καί όχι φυσικά όπως συμφέρει τήν άστική ιδεολογία νά πιστεύει.

Στό νεολιθικό τρόπο ζωής υπήρχε ή στοιχειώδης οικογένεια, ή ή πυρηνική όπως λέμε, μέ διάφορα σχήματα. Ο νεολιθικός τρόπος ζωής στηρίζεται πάνω σ' αυτήν καί δέν θά μπορούσε νά λειτουργήσει διαφορετικά.

Είναι λοιπόν πράγματι περίεργο πώς συμβαίνει σ' ένα επαγγελματία προϊστοριολόγο νά στηρίζεται σ' ένα νόθο δεδομένο (ταφές παιδιών) καί σέ αυθαίρετες ψυχολογικές σχέσεις μητέρας-παιδιού, νά άγνοεί τά υλικά δεδομένα καί γενικά τής γνώσεις τής σύγχρονης προϊστορίας καί όλα αυτά γιά νά χαρακτηρίσει τήν οικογένεια ενός συνοικισμού του τέλους τής νεολιθικής εποχής, όπου ή στοιχειώδης οικογένεια είναι ό κανόνας, ως πολυγονική, πού όπως είπαμε μπορεί νά υπάρχει μόνο στον παλαιολιθικό τρόπο ζωής.

Μας είναι άδύνατο νά σκεφτούμε τον τρόπο λειτουργίας αυτής τής οικογένειας στο Διμήνι δηλαδή σ' ένα συνοικισμό μόνιμο, μέ κλειστό κύκλωμα άναπαραγωγής όπως άφήνει νά έννοηθεί ό Γ.Χ. Δέν μπορεί νά άνταποκριθεί αυτή ή μορφή οικογένειας σ' αυτή τή θέση σέ καμιά πραγματική κατάσταση ανθρώπινων σχέσεων. Τήν τοποθετεί επίσης ό Γ.Χ. χρονικά μεταξύ τής αίματοσυγγενικής καί τής πουνாலουανής, αλλά άκόμη καί ό ίδιος ό Ένγκελς θά μας πει ότι οι μορφές οικογένειας πού προηγούνται τήν πουνாலουανής άνταποκρίνονται « στην κοινωνική κατάσταση τών περιπλανώμενων άγρίων» (1884, 54) δηλαδή στον παλαιολιθικό ως πούμε τρόπο ζωής.

1.Γ.α.ΙV. Τό τραγικότερο όμως σημείο τής κατασκευής του Γ. Χουρμουζιάδη βρίσκεται σ' αυτά πού ακολουθούν άμέσως.

Στό άρθρο του '78 στή σελίδα 36 γράφει ότι ή οικογένεια στο Διμήνι δέν είναι στοιχειώδης γιατί «μιάς τέτοιας μορφής οικογένεια μέσα στις προϊστορικές κοινότητες μέ μικτή οικονομία (όπως στο Διμήνι) φαίνεται πώς άρχίζει νά αναπτύσσεται μαζί μέ τήν ανάπτυξη τών ειδικευμένων ομάδων στα πλαίσια τών δημιουργικών παραγωγικών σχέσεων».

Στό Διμήνι επομένως ή οικογένεια είναι πολυγονική όπως τό άπέδειξε. καί όχι στοιχειώδης. Άρα δάν υπάρχουν ειδικευμένες ομάδες.

Ερχόμαστε τώρα στο ύπό άνάλυση άρθρο καί στή σελίδα 40 μέ έκπληξη βλέπουμε ότι οι δύο από τής τρεις προτάσεις του μοντέλου του άφορούν τήν παρουσία στο

Διμήνι ειδικευμένων ομάδων. Άρα εφόσον υπάρχουν αυτές, σύμφωνα μέ αυτό πού μας λέει στο άρθρο του '78, ή οικογένεια τώρα στο Διμήνι πρέπει νά είναι στοιχειώδης καί όχι πολυγονική ή όποία άποκλείει τήν ύπαρξη, σύμφωνα πάντα μέ τον Γ. Χουρμουζιάδη, τών ειδικευμένων ομάδων. Παγιδεύτηκε λοιπόν ό άρθρογράφος μέσα στα ίδια του τά λόγια: Έξετάζοντας τά δεδομένα τής ίδιας θέσης του ίδιου χρόνου, στή μιά περίπτωση (78) μας λέει ότι δέν υπάρχουν ειδικευμένες ομάδες, πού προϋποθέτουν τήν στοιχειώδη οικογένεια καί ότι αυτή είναι πολυγονική. Καί στην άλλη περίπτωση ότι υπάρχουν ειδικευμένες ομάδες επομένως ή οικογένεια στο Διμήνι είναι στοιχειώδης καί όχι πολυγονική.

Τά παραπέρα σχόλια άνήκουν στον άναγνώστη. Έμεις μόνο θά πούμε ότι ό τρόπος αυτός άνάλυσης καί έρμηνείας τών δεδομένων τής προϊστορίας, όχι μόνο δέν έχει όποιαδήποτε σχέση μέ τον υλισμό αλλά ούτε καί μέ κάποιο όρθόδοξο ιδεαλισμό.

Πρόκειται γιά μιά σκοτεινή κατάσταση από τήν όποία άναβλύζουν συνέχεια δισειρήσεις, οι όποιες επιβίωση καί άκολουθούν συνεπώς μιά χρωτική συλλογιστική ή όποια σέ καμιά περίπτωση δέν χαρακτηρίζει τό επιστημονικό έργο. Δημιουργούνται έτσι έντυπώσεις άσκοπες ή προβάλλονται καινούριες ιδέες, νέα μορφή ιδιοκτησίας, νέα μορφή οικογένειας καί άγνοούνται ή διαστρεβλώνονται τά υπάρχοντα δεδομένα τά όποια ή επιστημονική έρευνα στο σύνολό της μέ επίπονες πολύχρονης προσπάθειας καί φοβερές δυσκολίες έχει καταφέρει νά άποκαταστήσει.

2. Στή διάρθρωση 2 ό συγγραφέας του άρθρου θά μας πει ότι θά αναζητήσει τή συμμετοχή του άτόμου στην προώθηση τών πολιτιστικών αλλαγών μέσα από τή συμπεριφορά του πού διαμορφώνεται από παράγοντες τών οικονομικών δραστηριοτήτων τής κοινότητας θεωρούμενες δυναμικά. Επίσης ότι θά αναζητήσει τήν τεχνολογική άποτελεσματικότητα μέ τήν άνάλυση τών τεχνολογικών άποτελεσμάτων καί τήν κοινωνική άποτελεσματικότητα μέ τήν ένταξη τών τεχνολογικών σ' ένα δίχτυ μετακινήσεων.

2. 1. Στο τμήμα αυτό εκθέτει τήν πυρηνική θέση, όπως λέει, τής μελέτης του, πού είναι τό δημοκραφικό πρόβλημα τής προϊστορικής εποχής.

3. Η διάρθρωση 3 είναι τό κύριο θέμα του. Έδώ θά μας πει ότι ως συμβολή στην κατεύθυνση τής θεωρίας πού ανέπτυξε στα προλεγόμενα θεωρεί τήν άπόπειρα μελέτης τής γραπτής κεραμικής του Διμηνίου.

Άναζήτηση του άτόμου, άναζήτηση του δημογραφικού προβλήματος, τεχνολογική καί κοινωνική άποτελεσματικότητα, πυρηνική θέση, κύριο θέμα. Μας ζαλίζει κάπως αυτός ό τρόπος παρουσίασης καί αυτές οι μεγαλόστομες φράσεις. Όλα αυτά θά γίνουν μέ τήν άνάλυση τής γραπτής κεραμικής καί μέ βάση τή θεωρία του πού ανέπτυξε στα προλεγόμενα. Ποιά όμως είναι αυτή ή θεωρία έμεις πουθενά δέν τήν συναντήσαμε, εκτός άν έκλαμβάνει ως θεωρία το «μαρξιστικό» τρόπο προσέγγισης τών δεδομένων του όποίου τήν αξία καί τά όρια δείξαμε πιο πάνω. Άν πάλι έκλαμβάνει ως θεωρία του τήν έννοια τής άλλοτρίωσης πού αναφέρει στο τέλος τών προλεγόμενων, κι εδώ θά παρατηρούσαμε παράξενα πράγματα γύρω άπ' αυτή τήν έννοια, πού αξίζει νά αναφερθούν. Σέ ένα σημείο θά μας πει ότι «ή προσπάθειά του (του ανθρώπου) γιά επιβίωση άντιφάσκει μέ τήν άνάγκη νά διατηρηθεί άνεπαφος ό ζωτικός χώρος τής εργασίας» (σελ. 35), επομένως άλλοτρίωση του περιβάλλοντα θά πούμε έμεις. Σέ ένα άλλο σημείο όμως λίγες γραμμές παρακάτω θά μας πει ότι: «Μέ τή δραστηριότητα αυτή τό «πρωτογενές» άτομο άναπαράγει τής αντικειμενικές συνθήκες τής ύπαρξής του, ταυτόχρονα όμως μετατρέπει τήν προσωπική του προσπάθεια σέ συλλογικό προϊόν» (σελ. 36), επομένως άλλοτρίωση του άτόμου

σ' αυτή τήν περίπτωση. Τό συμπέρασμά του όμως είναι μυστηριώδες: «Θά μπορούσαμε επομένως νά μιλήσουμε γιά μιά μορφή «άλλοτρίωσης», άποτέλεσμα όχι τής ειδικής ανάπτυξης του οικονομικού στοιχείου τής προϊστορικής κοινότητας αλλά τής αδυναμίας του ανθρώπου νά αντιμετώπισει τή φύση σωστά και προγραμματισμένα» (σελ. 36).

Δέν θά άναφερθούμε στήν έννοια τής άλλοτρίωσης του άτόμου τήν όποία ό Μάρξ εγκατέλειπε στά ώριμά του έργα, ούτε και στήν άλλοτρίωση του περιβάλλοντος πού άρχίζει από τή στιγμή πού ή τεχνολογική εξέλιξη δέν ελέγχεται βιολογικά από τόν άνθρωπο, δηλαδή μόνο στον αιώνα μας. Θά άπαντήσουμε στον κ. Χουρμουζιάδη μόνο γιά τήν άδειξίότητα του προϊστορικού ανθρώπου ως προγραμματιστή τής φύσης, χρησιμοποιώντας τά ίδια του τά λόγια: «Η έκμεταλλευτική προσπάθεια του νεολιθικού παραγωγού κατευθύνεται από ένα πρόγραμμα βασισμένο στην παρατήρηση, τήν κατανόηση και τήν άπομνημόνευση τών κύκλων τής φύσης. Μ' αυτόν τόν τρόπο ή επέμβαση του άποβαίνει πολλές φορές σε όφελος τής φύσης» (1979, 36).

4. 1. Έδώ μαθαίνουμε επιτέλους ότι τό άρθρο περιέχει: α) τήν περιγραφή ενός μοντέλου πού άποτελείται από θεωρητική τεκμηρίωση και από τίς σχετικές προτάσεις και β) από τήν προτεινόμενη μεθοδολογία.

5. Καί τώρα άς ξεετάσουμε τό μοντέλο του. Τό μοντέλο είναι πάνω απ' όλα ένα λογικό σχήμα μέσα στο όποιο ιδρύεται ένα σύστημα δεδομένων ικανών νά μεταφέρουν μιά έρμηνεία. Αυτό επιτυγχάνεται μέ τή βοήθεια διαφόρων έννοιών ή τρόπων προσέγγισης τών δεδομένων, και μέ βάση αυτόν τόν τρόπο αναλύονται τά δεδομένα άκολουθώντας μιά κάποια μεθοδολογία.

Η θεωρητική τεκμηρίωση του μοντέλου του Γ. Χουρμουζιάδη (τό μικροσύλ) δέν είναι τέτοια άλλά πρόκειται γιά τήν έννοια, γιά τόν τρόπο προσέγγισης τών δεδομένων. Τό μοντέλο δέν έχει ανάγκη από θεωρητική τεκμηρίωση γιατί είναι θεωρητικό αυτό τό ίδιο, έχει ανάγκη όμως από έμπειρική τεκμηρίωση, από επαλήθευση τής θεωρητικής του υπόστασης. Τό μοντέλο του Γ. Χουρμουζιάδη είναι οι σχετικές του προτάσεις, οι υποθετικές του δηλαδή προτάσεις στή σελίδα 40 του άρθρου πού άφορούν τήν ύπαρξη ειδικευμένων ομάδων και τίς διακινήσεις του πληθυσμού. Άς ακολουθήσουμε όμως τήν αντίληψη του Γ.Χ. γιά τό μοντέλο του. Είπαμε (1.Β.α.11) ότι υπάρχουν δύο τύποι μοντέλων και στον πρώτο διακρίναμε δύο τάσεις: α) ή μιά κατασκευάζει ειδικά γιά τά αρχαιολογικά προβλήματα μοντέλα, β) και ή άλλη τά δανείζεται από άλλες επιστήμες. Ό δεύτερος τύπος είναι αυτός τών γενικών μοντέλων: διάφορα συστήματα ιδεών, όπως ό μαρξισμός.

Τί είναι τό μικροσύλ ή τά άτομογενή στοιχεία όπως τά όνομάζει ό Γ.Χουρμουζιάδης; Σε κάθε γραφική παράσταση θεωρείται ότι «ένα μέρος τών κινητικών εκδηλώσεων του ανθρώπου αναπτύσσεται μέ βάση μιά ιδιαίτερη διάθεση πού δέν είναι τό άποτέλεσμα άσκησης ή μίμησης ή σωματικής ιδιομορφίας, αλλά τό προϊόν μιάς ύποσυνειδητής τάσης, μέσω τής όποίας ή κίνηση του χεριού(...) δέν ελέγχεται "γνωστικά"» (σελ. 38).

Παίρνουμε τώρα τή γραπτή κεραμική του Διμηνιού και ψάχνουμε νά βρούμε στίς διάφορες γραφικές παραστάσεις, τά άτομογενή στοιχεία ή τό μικροσύλ του καλλιτέχνη. Άφου τά βρούμε διαπιστώνουμε ότι σ' έναν πληθυσμό 100 π.χ. παραστάσεων υπάρχουν 10 π.χ. μικροσύλ, άρα 10 εκτελεστές. Ίδου λοιπόν πού τό αναζητούμενο άτομο βρέθηκε γιατί φαίνεται ότι στήν περίπτωση πού θά μελετούσαμε τίς συνειδητές γραμμές του καλλιτέχνη, τότε δέν θά βλέπαμε τό έργο ενός άτόμου άλλά κάποιες άυλης ενέργειας ή κάποιων έξωγήνων όντων. Συνεχίζουμε άφου λοιπόν γνωρίσουμε τά άτομογενή στοιχεία σ' ένα πολυπληθές υλικό διαπιστώνουμε ότι αυτά είναι λίγα, ότι τίς παραστάσεις τίς έγραψαν λίγα άτομα, άρα εδώ έχουμε νά κάνουμε μέ ειδικευμένα άτομα ή ομάδες,

μέ τεχνίτες ειδικευμένους, μέ κοινωνικές τάξεις, κοινωνικά στρώματα κλπ. Δηλαδή πλήρης παραδοξολογία ή θέλω νά πάω από τό Βόλο στήν Άθήνα και δέν παίρνω τήν έθνική όδό άλλά τά βουνά κινδυνεύοντας νά χαθώ. Ειδικότερα:

α) Τά άτομογενή ή ύποσυνειδητά στοιχεία σε μιά γραπτή παράσταση τής νεολιθικής τουλάχιστον κεραμικής πού γνωρίζω, είναι πολύ δύσκολο άν όχι άδύνατο νά έντοπιστούν: δέν διαθέτουμε κανένα άντικειμενικό κριτήριο έντοπισμού τους. Άν ό έρευνητής πού επιδίδεται σε παρομοίου είδους άσκήσεις μάς πεί ότι ή τάδε λεπτομέρεια είναι άτομογενές στοιχείο, έμεις θά του πούμε ότι είναι κάποια άλλη και τό κριτήριο πού θά δικαιώνει αυτόν ή έμάς δέν τό ξέρει κανείς. Πρόκειται, όπως πάντα, γιά ύποκειμενικές άρθρώσεις του υλικού.

β) Άς υποθέσουμε όμως ότι διαθέτουμε τό κριτήριο, τό μέσο έντοπισμού τους και μπορούμε αυτά τά στοιχεία νά τά διαπιστώσουμε στή γραπτή κεραμική ή σε άλλα άντικείμενα: τότε θά σκοντάψουμε σε δύο έμπόδια:

β. 1) *έμπόδιο τεχνικό*: δηλαδή άς υποθέσουμε ότι έχουμε 100 παραστάσεις και 10 μικροσύλ σε μιά θέση του τέλους τής νεολιθικής. Πώς μπορούμε τώρα νά γνωρίζουμε ότι αυτές οι παραστάσεις αντιπροσωπεύουν τό σύνολο όσων εκτελέστηκαν σε μιά όρισμένη φάση; Μπορεί νά ύπήρχαν, και ύπήρχαν, κι άλλες πού καταστράφηκαν μιά γιά πάντα, επομένως πολύ πιθανό νά ύπήρχαν κι άλλα μικροσύλ. Όπως είναι επίσης πολύ πιθανό σε μιά θέση τής αρχαιότερης νεολιθικής νά έχουμε 100 παραστάσεις κι όχι 10 άλλά λιγότερα μικροσύλ.

β. 2) *έμπόδιο πολιτιστικό*: άς υποθέσουμε τώρα μιά ιδανική περίπτωση όπου σε μιά νεολιθική φάση τής τελευταίας περιόδου τής νεολιθικής εποχής διαθέτουμε όλες τίς παραστάσεις πού αυτή παρήγαγε, και πού μπορεί νά είναι 100, 200 ή 1000 και διαπιστώνουμε 10, 20 ή 100 μικροσύλ. Καί άς υποθέσουμε ότι σε μιά φάση τής αρχαιότερης νεολιθικής περιόδου μέ γραπτή διακρίση στήν κεραμική της, διαθέτουμε πάλι όλες τίς παραστάσεις πού μπορεί νά είναι 100, 200 ή 1000, τότε είναι πιθανότατα νά 'χουμε και 10, 20 ή 100 μικροσύλ ή και λιγότερα όπως είπαμε παραπάνω. Καί μπορεί νά συμβαίνει αυτό γιά έναν άπλουστατο λόγο, πού ό κάθε προϊστοριολόγος και ιδιαίτερα ό μαρξιστής όφειλε νά γνωρίζει, δηλαδή ότι και στήν αρχαιότερη νεολιθική περίοδο ύπήρχε ή *ειδικότητα*, χωρίς αυτό νά σημαίνει *ειδίκευση*. Στή νεολιθική κοινότητα, πριν έμφανιστεί προς τό τέλος της ή ειδίκευση, ύπήρχε κατανομή καθηκόντων. Δέν κατασκευάζει ό καθένας τό άγγείο πού έχει ανάγκη, αλλά όρισμένοι, χωρίς όμως νά εγκαταλείπουν τίς κύριες γεωργοκτηνοτροφικές άσχολίες τους. Η ειδικότητα δέν άπαιτεί τήν εγκατάλειψη αυτών τών άπασχολήσεων όπως ή ειδίκευση τό επιβάλλει. Καί είναι ή διάκριση μεταξύ ειδικότητας και ειδίκευσης πού μπορεί νά μάς πληροφορήσει ότι αυτές τίς παραστάσεις τίς έκανε ένα ειδικευμένο άτομο ή μιά ειδικευμένη ομάδα, ένας τεχνίτης δηλαδή και όχι ένας γεωργοκτηνοτρόφος. Τά άτομογενή όμως στοιχεία, στήν κρίσιμη περίπτωση πού ό αριθμός τών ειδικών εκτελεστών ενός συνόλου παραστάσεων τής αρχαιότερης νεολιθικής συμπίπτει μέ τόν αριθμό τών ειδικευμένων εκτελεστών ενός συνόλου παραστάσεων του τέλους αυτής τής εποχής, είναι τελείως άνίκανα νά διακρίνουν μεταξύ ειδίκευσης και ειδικότητας, επειδή άπλώς είναι ύποσυνειδητά, άρα άσχετα μέ τό χρόνο και τό χώρο, μέ τόν τρόπο ζωής μέσα στον όποιο βρίσκονται. Αντίθετα, είναι τά συνειδητά στοιχεία πού επιβάλλουν αυτή τή διάκριση γιαντί αυτά άνήκουν στο χρόνο και στο χώρο και εκφράζουν ύλοποιήσεις του τρόπου ζωής τής κοινότητας πού τά κατασκεύασε.

Πώς γίνεται αυτή ή διάκριση, μέσα από ποιο τρόπο σκέψης επιτυγχάνεται; Άς αφήσουμε τόν Μάρξ νά μάς τό πει: «Οι διάφορες άξίες χρήσης είναι έπιπλέον τά προϊόντα τής δραστηριότητας διαφόρων άτόμων, επομένως, τό άποτέλεσμα εργασιών άτομικά διαφορετικών. Ός άξία ανταλλαγής, αντιπροσωπεύουν έντούτοις όμοιογενή εργασία, άδιάφορη δηλαδή εργασία μέσα στήν

όποια ή άτομικότητα του εργαζομένου εξαφανίζεται. Συνεπώς η εργασία που δημιουργεί την αξία ανταλλαγής είναι εργασία γενική κι αφηρημένη» (1858 - 1859, I).

Η ειδικότητα λοιπόν, που είναι μία εργασία με αξία χρήσης, αφήνει πάνω σε μία κατασκευή όλη την προσωπικότητα του κατασκευαστή και αντανακλά μία ειδική προσπάθεια στον τομέα της τεχνικής ενός γεωργού ή κτηνοτρόφου. Αντίθετα, το προϊόν της ειδικεύσης, που είναι μία εργασία με ανταλλακτική αξία είναι απρόσωπο, μηχανικό, στερεότυπο και αντανακλά τη γενική και αφηρημένη εργασία ενός ειδικευμένου στον τομέα της τεχνικής, την εργασία του τεχνίτη. Με κριτήριο επομένως τα συνειδητά στοιχεία μιάς οποιασδήποτε παράστασης τά δεμένα άμεσα με την οικονομική πρακτική, που είναι βέβαια συνειδητή κι όχι άσυνειδητη, διακρίνουμε διάφορες κοινωνικές καταστάσεις. Και όχι μέσα από τα ύποσυνείδητα στοιχεία που δεν μπορούν να έχουν σχέση, επειδή άκριβως είναι άσυνειδητα, με καμιά δυναμική οικονομική ή άλλη πρακτική. Και μās είναι συχνά εύκολο να διακρίνουμε στη διακόσμηση των αγγείων την άτομική - προσωπική εργασία από τη γενική κι απρόσωπη, την ειδικότητα από την ειδίκευση.¹⁶ Κι εδώ βλέπουμε ότι τα πράγματα αντιστρέφονται: δηλαδή αν θέλει κανείς να ασχολείται με άωφελες αναζητήσεις του άτομου στην προϊστορία, τότε θα πρέπει να περιορίζει τις έρευνές του σε κοινωνίες που δεν έχουν θεσμοποιήσει ακόμα την ειδικευμένη εργασία. Τό τελικό συμπέρασμα είναι ότι η έννοια του μικροστού, ο τρόπος αυτός προσέγγισης των δεδομένων είναι τελείως αντιμαρξιστικός και αντιυλιστικός, γιατί αυτό τό στοιχείο είναι τό άσυνειδητο ίχνος που αφήνει ή εκτέλεση μιάς συνειδητής πράξης και ό μαρξισμός ενδιαφέρεται για τη συνειδητή και όχι για την άσυνειδητη πράξη. Και όχι μόνο τη μαρξιστική αλλά και καμιά άλλη σημειολογική ανάλυση δεν πρέπει να ενδιαφέρει ή έννοια του μικροστού, γιατί όντας ύποσυνειδητή θρίσκειται, όπως είπαμε, έξω από τό χρόνο και τό χώρο, χωρίς κανένα σημειολογικό περιεχόμενο.

Αλλά γιατί όλη αυτή ή φασαρία, γιατί ό κ. Χουρμουζιάδης ενεργεί μέσα από την έννοια του μικροστού για να άποδείξει την παρουσία ειδικευμένων άτόμων ή ομάδων στο τέλος της νεολιθικής εποχής, άφου ένα σωρό άλλα άρχαιολογικά δεδομένα την έπιβεβαιώνουν και δεν θρίσκειται σήμερα κανένας προϊστοριολόγος που να άρνείται την ειδίκευση σ' αυτή την περίοδο; Στην καλύτερη περίπτωση έχουμε να κάνουμε εδώ με θορύβους, όπως ήδη είπαμε, που σκοπό έχουν να έντυπωσιάσουν τους μη ειδικούς. Η αξία όμως της σιωπής έχει πολύ μεγαλύτερη τιμή απ' αυτούς τους θορύβους γιατί είναι χίλιες φορές προτιμότερο να σιωπά κανείς όταν δεν έχει να πει κάτι τό ούσιαστικό

16. Αυτό όμως μπορεί να γίνει μόνο αν δεχτούμε ως σωστή την εμπειρική υπόθεση που πιστεύει ότι τά αντικείμενα τά διέπουν σχέσεις αναγκών και ότι αυτά παίρνουν τό νόημά τους στην οικονομική σχέση του ανθρώπου με τό περιβάλλον του. Εάν όμως υποθέσουμε ότι βασική είναι ή αξία της «συμβολικής» ανταλλαγής τότε ή αξία της χρήσης στις πιά πολλές περιπτώσεις δεν είναι παρά μία άπρακτική εγγύηση, μία άπλή όργάνωση της παραγωγής που άποθλείπει μόνο στη βελτίωση της άπόδοσης. Και τότε θα μās είναι άδύνατον να διακρίνουμε την ειδικότητα από την ειδίκευση. Γιατί τά στοιχεία εκείνα που μās ύπαγορεύουν να θεωρήσουμε ότι ένα αντικείμενο κατασκευάστηκε από ένα γεωργοκτηνοτρόφο (άξια χρήσης) θα είναι ύλοποιήσεις του συμβολικού συστήματος της κοινωνίας του και επομένως θα μπορούσε τό ίδιο άκριβως αντικείμενο να είχε κατασκευαστεί από ένα ειδικευμένο τεχνίτη και τανάπαλιν. Οί έννοιες του Μάρξ της συγκεκριμένης εργασίας (άξια χρήσης) και της αφηρημένης εργασίας (άξια ανταλλαγής, αλλά όχι συμβολικής) είναι άποτελεσματικές στην ανάλυση της καπιταλιστικής κοινωνίας, είναι όμως σχεδόν ανεφάρμοστες στους μη καπιταλιστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς. Πιστεύουμε πιά σήμερα ότι ή μόνη σωστή κοινωνιολογική υπόθεση είναι αυτή που αναφέραμε πιά πάνω (συμβολική ανταλλαγή). Ότι μία πραγματική θεωρία των αντικειμένων και της κατανάλωσης όφείλει να βασίζεται όχι σε μία θεωρία των αναγκών και της ικανοποίησής τους, αλλά σε μία θεωρία του κοινωνικού γοήτρου και της σημασίας του.

Βιβλιογραφία

- Binford L.R. 1968: *New perspectives in Archeology*, Chicago.
- Blanche, R. 1968: *Introduction à la logique contemporaine*. Armand Colin, Paris.
- Braidwood, R. J. 1959: "Archeology and the evolutionary theory. In *Evolution and anthropology*" pp. 76-89. *Anthropological Society of Washington*.
- Clarke, D. L. 1968: *Analytical archeology*, Methuen. London.
- Clarke, D. L. 1972: *Models in archeology*, Methuen. London.
- Cleziou, S. et Demoule, J. P. 1980: "Enregistrer, gerer, traiter les données archéologiques" In Schnapp A. *L'archéologie aujourd'hui*. Hachette. Paris.
- De Saussure F. 1972: *Cours de linguistique générale*. Payot. Paris.
- Dorant, J. E. et Hodson F. R. 1975: *Mathematics and Computers in Archaeology*. Endinburgh University Press.
- Engels F. (1877-1878) 1956: *Anti-Dühring*. Ed. Sociales, Paris.
- Engels F. (1884) 1975: *L'origine de la famille, de la propriété privé et de l'État*. Ed. Sociales.
- Gardin J. C. 1974a: *Les analyses de discours*. Collection Zethos, Delachaux et Niestlé, Neuchâtel et Paris.
- Gardin J. C. 1974b: "A propos de modèles en Archéologie" *Revue Archéologique*. Fasc. 2 pp. 341-346.
- Gardin J. C. 1977: "Archéologie et calcul: à propos de deux ouvrages récents" *Revue Archéologique*, Fasc. 2 pp. 327-320.
- Gardin J. C. 1979: *Une archéologie théorique*. Hachette, Paris.
- Goldmann L. 1966: *Sciences humaines et philosophie*. Gonthier, Paris.
- Grize J. B. 1974: "Logique mathématique, logique naturelle et modèles" In *Jahresbericht der Schweizerischen Geisteswissenschaftlichen Gesellschaft* pp. 201-207.
- Harris, Marvin 1964: *The nature of cultural things*, New York, Randon House.
- Harris, Marvin 1968: *The rise of anthropological theory*. New York, Crowell.
- Hymes D. 1970: "Linguistic Models in Archeology" In Gardin J. C. *Archéologie et calculateurs* C.N.R.S. Paris.
- Isaac G. L. 1971: *Whither Archaeology?* *Antiquity* 15, 123-129.
- Klejn L. 1977: *A panorama of Theoretical Archeology*. *Current Anthropology* vol. 18 No 1 pp. 1-42.
- Kolakowski L. 1976: *La philosophie positiviste*; Denöel. Paris.
- Kopnine P. 1976: *Dialectique, Logique, Sciences*. Moscou.
- Lefebvre H. 1971 et 1975: *L'idéologie structuraliste*. Anthropos. Paris.
- Leroi-Gourhan A. 1964: *Le geste et la parole: technique et langage*. Albin Michel. Paris.

- Levi-Strauss C. 1958: *Anthropologie structurale*. Plon. Paris.
- Levi-Strauss C. 1961: *Race et histoire*. Gonthier. Paris.
- Levi-Strauss C. 1962: *La pensée sauvage*. Plon. Paris.
- Marx K. 1968: *L'idéologie Allemande*. Ed. sociales. Paris.
- Marx K. (1858-1859) 1957: *Contribution à la critique de l'économie politique*.
- Mc Nett C. W. 1973: "Reader's Comment" in *Newsletter of the Computer Archaeology*.
- Meillassoux C. 1975: *Femmes, greniers et capitaux*. Maspero. Paris.
- Meillassoux C. 1978: *Terrains et théories*. Anthropos. Paris.
- Mueller J. W. 1975: *Sampling in Archaeology*. The University of Arizona Press.
- Namer E. 1971: "L'hypothèse et sa verification à la naissance de la physique" In *Revue Internationale de Philosophie*, No 95-96.
- Paris S. G. 1975: *Propositional logical thinking and comprehension of language connectives*. Mouton, La Haye et Paris.
- Peebles S. 1972: "Monothetic-divisive Analysis of the Moundville Burials: an Initial Report" *Newsletter of the Computer Archaeology*.
- Piaget J. 1967: *Biologie et connaissance*. Gallimard. Paris.
- Piaget J. 1970: *Epistémologie des Sciences de l'Homme*. Gallimard. Paris.
- Piggott S. 1958: *Dawn: and an epilogue*, *Antiquity*, 32 pp. 75-79.
- Ribot Th. 1912: *La logique des sentiments*, Paris.
- Robinet A. 1971: "Hypothèse et confirmation en histoire de philosophie" *Revue Internationale de Philosophie* No 95-96 pp. 119-146.
- Russel B. 1971: *La méthode scientifique en philosophie* (our knowledge of the external world). Payot, Paris.
- Semenov S. A. 1973: "Fonctiologie du paléolithique" In *Actes du VIII congrès Internat. des Sciences Pré-protolithoriques* v. II pp. 108-111 Beograd.
- Soudsky B. 1969: "Étude de la maison néolithique" *Slovenska Archeologia* XVII, Praha.
- Soudsky B. 1970: "Le problème des propriétés dans les ensembles archéologiques" In *Gardin J. C. Archéologie et calculateurs C.N.R.S.* pp. 45-55.
- Soudsky B. 1973: Higher level archaeological entities: models and reality. In Renfrew C. *The explanation of culture change*. London.
- Thomas P. H. 1972: "A Computer Simulation Model of Great Basin Shoshonean Subsistence and Settlement Patterns" In *Clarke D. L. 1972*.
- Thompson R. H. 1956: The subjective element in archaeological inference. *Southwestern Journal of Anthropology*, 12, 3, pp. 327-332.
- Τσούντας Χ. 1908: *Αί προϊστορικοί ακροπόλεις Διμηνίου και Σέσκλου*, Αθήνα.
- Χουρμουζιάδης Γ. 1978: «Εισαγωγή στις ιδεολογίες της ελληνικής προϊστορίας». *Πολίτης*, 17.
- Χουρμουζιάδης Γ. 1979: «Τό νεολιθικό Διμήνι». *Έταιρεία Θεσσαλικών Έρευνών*. Βόλος.

6. Μεθοδολογία. Δέν θά έπεκταθοῦμε σ' ὅλα τά σημεῖα τῆς μεθοδολογίας τοῦ Γ. Χ. γιατί θά πολλαπλασιάσαμε ἀνώφελα τίς σελίδες τῆς ἀνάλυσής μας, ἐφόσον πιά μάθαμε, ἐλπίζω μέ τρόπο σύντομο ἀλλά ἐπεξηγηματικό, τόν τρόπο σκέψης τοῦ συγγραφέα πού μᾶς ἀπασχολεῖ. Θά ἐπιμείνουμε μόνο σέ δύο σημεῖα πού ἔχουν γενικό ἐνδιαφέρον.

6. Α. Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ὁ Γ. Χουρμουζιάδης προσπαθεῖ νά ἐντοπίσει τό μικροστόλ του πάνω στή νεολιθική κεραμική ἐμπνέεται ἀπό τή γλωσσολογία, ἀπό τή θεωρία τῆς συλλαβῆς ὅπως ἔλεγε ὁ Σωσύρ (1972,63).. Ἡ τάση ἦταν γενική πρὶν ἀπό μερικά χρόνια στοὺς ἐπιστήμονες τῶν διαφόρων κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, νά ἐνεργοῦν δηλαδή μέσα ἀπό τή θεωρία τῆς γλωσσολογίας.

Στὴν παράγραφο 6.4.2.2.2. μᾶς λέει ὅτι ἓνα διακοσμητικό θέμα τό ἀποτελοῦν τρεῖς μεταβλητές (μικροστοιχεῖο, συστοιχεῖο, διαστοιχεῖο). Τό συστοιχεῖο εἶναι μιά ἐνόητα μικροστοιχείων καί ἀποτελεῖ μιά διακοσμητική συλλαβή. Καί στή συνέχεια μᾶς λέει ὅτι ὑπάρχουν τρεῖς ὁμάδες διακοσμητικῶν τύπων σύμφωνα μέ τὰ διακοσμητικά θέματα πού περιέχουν: ὁ μονοθεματικός, ὁ διπλοθεματικός, καί ὁ πολυθεματικός.

Ἡ διακοσμητική λοιπὸν συλλαβή (τό μόρφημα στή γλωσσολογία) ἀποτελεῖται ἀπό μικροστοιχεῖα ἄρα αὐτά μποροῦν νά χαρακτηριστοῦν ὡς διακοσμητικά γράμματα (φωνήματα). Τό διαστοιχεῖο τοῦ ἐφόσον ἀποτελεῖται ἀπό διακοσμητικές συλλαβές (μορφήματα), ἄρα συγκρίνεται μέ τό λέξιμα (λέξη). Ὅπως τὰ γράμματα, οἱ συλλαβές καί οἱ λέξεις ἀποτελοῦν μιά φράση, ἔτσι καί τὰ μικρο-συστοιχεῖα ἀποτελοῦν ἓνα διακοσμητικό θέμα ἄρα φράση=διακοσμητικό θέμα.

Ἡ γλωσσολογία μᾶς λέει ὅτι μόνο ἡ λέξη περιέχει σημασία (εἶναι ἓνα σημεῖο) τό φωνήμα εἶναι χωρίς σημασία, δέν σημαίνει τίποτα παρά μόνο ἔχει μορφή-τύπο καί ἓνα ἦχο. Τό φωνήμα, ὁ κάθε δηλαδή ἦχος νά παρουσιάζεται μέ ἓνα γράμμα, εἶναι μιά ἀνακάλυψη τοῦ ἑλληνικοῦ δαιμόνιου ἔλεγε ὁ Φερντινάν ντέ Σωσύρ (1972,64). Ἡ συσχέτιση διαφόρων φωνημάτων μᾶς δίνει μιά λέξη πού σημαίνει. Αὐτές οἱ ἀντιστοιχίες ὅμως μέ τήν ἀρχαιολογία εἶναι τελείως ἐπιφανειακές στήν οὐσία καί οἱ νόμοι τῆς γλωσσολογίας δέν ἔχουν, ὅπως εἶπαμε, (1.Β. β. II) τήν ἴδια ἰσχύ πάνω στά ἀρχαιολογικά δεδομένα.

Ἐρχόμαστε τώρα στήν παράγραφο 6.4.3. τοῦ ἄρθρου τοῦ Γ. Χουρμουζιάδη. Καί ἐδῶ πάλι θά χρησιμοποιήσῃ τήν ἴδια ἔννοια τοῦ φωνήματος καί μορφῆματος γιά νά βρεῖ σ' ἓνα διακοσμητικό θέμα ἀτομογενή στοιχεῖα. Δηλαδή θά θελήσῃ νά μετρήσῃ ὅπως μᾶς λέει τή στατική ἢ δυναμική τοῦ διατύπου «τὴν αὐτοτελή τους λειτουργία, ὅμοια μέ τὴ λειτουργία τοῦ φωνήματος μέσα στή λέξη, ὅσο καί τὴν ὀργάνωσή τους μέσα στό συστοιχεῖο, μιά λειτουργία καί αὐτὴ ὅμοια μέ τὴ λειτουργία τῆς συλλαβῆς μέσα στή λέξη.»

Τὰ φωνήματα εἶπαμε δέν σημαίνουν τίποτα καί γιά νά δώσουν μιά σημασία σέ μιά λέξη πρέπει νά διαφέρουν μέσα σ' αὐτήν, νά μὴν εἶναι τὰ ἴδια. Ὅμως ἐπειδὴ τὰ ἀτομογενή στοιχεῖα εἶναι ἀσυνειδήτες καταστάσεις ὀφείλουν νά εἶναι ὁμοίμορφα. Δηλαδή π. χ. ἓνα χέρι μπορεῖ νά γράψῃ διάφορα θέματα διακοσμητικά μέ διαφορετικές τεχντροπίες (μικροστοιχεῖα-γράμματα) ἀλλὰ πάντα θά ἔχουν τὰ ἴδια ἀτομογενή στοιχεῖα. Ἐπομένως ὅν παρομοιάσουμε τὰ φωνήματα μέ τό ἀτομογενές στοιχεῖο τότε αὐτό θά 'ταν ἀνίκανο νά δώσει ἓνα συσχετισμό πού θά 'χε μιά σημασία, γιατί θά 'ταν σά νά θέλαμε νά συσχετίσουμε τό «Α» μέ τόν ἑαυτό του γιά νά κατασκευάσουμε κάτι ἄλλο.

Τό ἀτομογενές στοιχεῖο πού ὑπάρχει στό ἓνα καί στό ἄλλο μικροστοιχεῖο πού συγκροτοῦν τό συστοιχεῖο εἶναι πάντα τό ἴδιο σ' ἓνα θέμα καί τό αὐτό σ' ὅλα τὰ θέματα τοῦ ἴδιου γραφέα. Ἄρα δέν μποροῦν νά συνδυαστοῦν ὅπως τὰ γράμματα ἢ οἱ συλλαβές γιά νά δώσουν μιά λέξη ἢ ἓνα θέμα μέ σημασία. Ἄστοχη ἐπομένως ἡ ἀναλογία μέ τὴ λειτουργία τοῦ φωνήματος. Καί δέν χρειάζεται νά δομηθοῦν ὀριζόντια ἢ κάθετα, μορφολογικά ἢ τεχνικά,

τά θέματα της γραπτής κεραμεικής για να έντοπιστεί το άτομογενές στοιχείο που υπάρχει το ίδιο σε κάθε γραφική παράσταση ενός θέματος και το ίδιο σ' όλα τα θέματα που έγραφε ο ίδιος γραφέας. Βλέπουμε πάλι εδώ ότι η έννοια του άτομογενούς στοιχείου βρίσκεται αυτή καθ' αυτή ανεξάρτητη σ' ένα δικό της επίπεδο και δεν μπορεί να πάρει μέρος στα διάφορα επίπεδα ανάλυσης όπως το φώνημα στο μόρφημα, το μόρφημα στο λέξημα και το λέξημα στη φράση. Αν θέλουμε να συγκρίνουμε το άτομογενές στοιχείο με τις γλωσσολογικές έννοιες τότε θα σταματήσουμε στο επίπεδο του φωνήματος και όπως είπαμε αυτό δεν έχει σημασία καμιά, έχει μόνο μορφή και ήχο. Φανταστείτε αν η γλώσσα σταματούσε σε άσυνειδητα φωνήματα τότε αυτή θα περιοριζόταν σε διαφοροσύνη αναρθρικών και μονότονους ήχους. Τι κοινωνικές δομές και υπερδομές θα μπορούσαν να μεταφράζουν τέτοιοι άνθρωποι ήχοι; Τις ίδιες που εκφράζουν και τα άτομογενή στοιχεία, τίποτα δηλαδή. Και αν διαπιστώσουμε ότι αυτά τα 10 άγγεια τα 'γραψε ένα μόνο άτομο και όχι δέκα ούτε αυτό σημαίνει τίποτα, γιατί δεν μπορούμε να διακρίνουμε από τα άτομογενή στοιχεία αν αυτά είναι προϊόντα ενός ειδικού στην κατασκευή άγγειων γεωργοκτηνοτρόφου ή ενός ειδικευμένου τεχνίτη.

6. Β. Και θα τελειώσουμε την ανάλυσή μας αναφερόμενοι στο τεστ του χ^2 του Pearson. Είπαμε (1.Β. α. II) ότι ο Γ. Χουρμουζιάδης για πρώτη φορά σ' αυτήν εδώ την εργασία του θα προχωρήσει στην επαλήθευση των υποθέσεων του, του μοντέλου του. Όμως τα πράγματα έχουν κάπως διαφορετικά. Στην ουσία δεν επαληθεύει το μοντέλο του, τις υποθετικές δηλαδή προτάσεις γύρω από την παρουσία ειδικευμένων ομάδων, κοινωνικών τάξεων κ.λ.π, αλλά προσπαθεί να κρίνει την αξία των στατιστικών του μετρήσεων, να διαπιστώσει δηλαδή αν τα δείγματα που εξετάζει αντιπροσωπεύουν το σύνολο του υλικού πληθυσμού. Η στατιστική όμως αυτή επαλήθευση, που όπως θα δούμε δεν οδηγεί σε συγκεκριμένα αποτελέσματα, δεν μπορεί ποτέ να αποφανθεί για τη χρήση και το χαρακτήρα που ο ερευνητής αποφάσισε να έχει το δείγμα του.

Το τεστ του Πήρσον είναι ένα μέσο (τό πώς υπολογίζεται μπορεί κανείς να το μάθει μέσα από ένα απλό εγχειρίδιο στατιστικής) που κρίνει την αξία μιας υπόθεσης ή οποια αφορά ένα πληθυσμό του οποίου γνωρίζουμε ένα δείγμα. Αυτή η υπόθεση πρέπει να είναι τέτοια που να μπορούμε να υπολογίσουμε είτε το χ^2 είτε ένα στατιστικό μέγεθος διανεμημένο σαν χ^2 και επίσης τον αριθμό των βαθμών ελευθερίας. Μετά μεταφερόμαστε σ' ένα πίνακα αξίας του χ^2 (όπου υπάρχουν ο αριθμός των βαθμών ελευθερίας (m) και η πιθανότητα (P) να ξεπεραστεί η δοσμένη αξία του χ^2) και αυτός θα μας δείξει την πιθανότητα που μέσα σ' ένα τυχαίο δείγμα ή αξία του χ^2 ή του στατιστικού μεγέθους να είναι πιο μεγάλη από την αξία που έχει παρατηρηθεί. Εάν αυτή η πιθανότητα είναι πολύ μικρή τότε η υπόθεση είναι άκυρη, στην αντίθετη περίπτωση το τεστ θα μας δώσει ένα συμπέρασμα όχι όμως ακριβείας. Μπορούμε ωστόσο να πούμε ότι η υπόθεση είναι πιθανή.

Είδαμε (1.Β.β.1) αναφερόμενοι σ' ένα κείμενο του Γκάρντιν (1977,314) ότι δεν διαθέτουμε κανένα μέσο για να μετρήσουμε τη σχέση μεταξύ δείγματος και πληθυσμού. Το χ^2 όπως ήταν φυσικό την εποχή που η αρχαιολογία πίστευε στα στατιστικά θαύματα, χρησιμοποιήθηκε σε πολλές αρχαιολογικές εργασίες, τα αποτελέσματά του όμως δεν ικανοποίησαν ποτέ κανένα.

Γιατί το τεστ αυτό προϋποθέτει συμβιβασμούς και έχει όρια: π.χ. «Κατώφλι» στατιστικό το λιγότερο 50, δεν δέχεται σε καμιά περίπτωση μιá ελάχιστη αξία κάτω του 5.

Έγκαταλείφθηκε λοιπόν γρήγορα από τους αρχαιολόγους ενώ άλλοι προσπάθησαν να χρησιμοποιήσουν στη θέση του ένα προσθήκη της θεωρίας της πληροφορίας, 2(B+C) LOG 2 (B C), (Peebles C.S 1972), Και άλλοι πρότειναν πίο αποτελεσματικό φάρμακο, το τεστ ακριβείας του

Fisher (Mcnett, 1973).

Απορούμε λοιπόν γιατί ο κ. Χουρμουζιάδης ξαναζωντανεύει ένα στατιστικό εργαλείο του οποίου η αποτελεσματικότητα δοκιμάστηκε και απορρίφθηκε. Και δεν καταλαβαίνουμε γιατί δίνει διαστάσεις περιέργες στο χ^2 με το να το ονομάζει μοντέλο έλεγχου ή να το καλεί στην εφαρμοσμένη του διαδικασία στην αρχαιολογία ως «προτάσεις υποθέσεις»(6.4.4.3)

Έδω όμως τελειώνει το κρινόμενο κείμενο και δεν γνωρίζουμε επομένως και το τί ακριβώς θα ακολουθήσει αν και δεν μας είναι αδύνατο να το φανταστούμε. Σε κάθε όμως περίπτωση οι λέξεις «προτάσεων-υποθέσεων» που χρησιμοποιεί για την επαλήθευση στην αρχή της παραγράφου 6.4.4.3 έρχονται να ταυτιστούν με τις λέξεις «απαραίτητες προϋποθέσεις» με τις οποίες χαρακτηρίζει τις προτάσεις του μοντέλου του στο τέλος της παραγράφου 5.4.. Πράγμα που φανερώνει τον ταυτολογικό χαρακτήρα της επαλήθευσής του αλλά και της κάθε είδους επαλήθευσης, μηχανισμό που με απλό τρόπο τον ανέλυσε ο J. C. Gardin σ' ένα από τα πίο σημαντικά γραπτά της σύγχρονης θεωρητικής έρευνας (J. C. Gardin 1979:221,2)

Παρίσι, Μάρτιος 1981

στό Βιβλιοπωλείο
των ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΘΕΜΕΛΙΟ
ΛΕΣΧΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

ΣΟΛΩΝΟΣ 84, ΤΗΛ. 36 08 180, 36 02 646

όλες οι ελληνικές εκδόσεις

Βιβλία επιστημονικά ● λογοτεχνικά
● ιστορικά ● πολιτικά ● εκδόσεις
τέχνης ● βιβλία και δώρα για
τό παιδί ● κάρτες και άλλα πολλά.

ΛΕΣΧΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ

ΣΟΛΩΝΟΣ 84 ΤΗΛ. 36 08 180, 36 02 246

Ἐπιμέλεια τεύχους: Μαριάννα Δήτσα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γιάννης Δρόσος
Ἐπιφυλλίδες

•

Γιώργος Ξενάριος
Οἱ μέρες καίγονται γονατιστά

•

Γιάννης Πατίλης
Συσκηνία

•

Γκουστάβ Φλωμπέρ
Μπουβάρ καί Πεκυσέ (ἀπόσπασμα)
μετάφραση: Χριστόφορος Λιοντάκης

•

Γιώργης Γιατρομανωλάκης
Πορεία πρὸς τὴν Ὀκτάνα

•

Μαριάννα Δήτσα
Ἡ παντάνασσα ὀρμὴ τῆς ποιήσεως

•

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΗ

«Ἡ αἰσθηματικὴ ἀγωγή» τοῦ Γκουστάβ Φλωμπέρ, • Ἀνατυπώσεις παλαιῶν περιοδικῶν ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο • «Μεταπολεμικὴ πεζογραφία, Κριτικά σημειώματα», τοῦ Ἀλέξανδρου Κοτζιά.

Γιάννης Δρόσος

Ἐπιφυλλίδες

Ὁ τελευταῖος Ἰούνης

(ἀξίωμα)

Σταχτιά, πλατειά ἐφημεριδόφυλλα
 τραγουδοῦν τίς εἰδήσεις
 σέ ποσοστό μεγάλης τρικυμίας
 - τό ὕφος εἶναι ρυθμός.
 Ἐπανθρακώνονται στό ἴδιο ἀσανσέρ
 μέ τό ἔτοιμο σφουγγάρι βυθοῦ
 κατατρεγμένο ἀπό χιλιάδες κάστορες.
 Ἐγινε σεντόνι ἡ λέξη
 ἀπλώνεται καί περιμένει
 κάτω ἀπό γόνατα προσευχῆς
 ἀκούγονται αὐτά πού λέγονται.
 Νωρίς στό νερό
 μπαίνουν πόδια,
 κουράζονται οἱ τελευταῖοι
 ἀνεμοδείχτες
 ὅσο κυκλώνει τό ποσοστό
 τοῦ ὑγροῦ στό θερμόμετρο
 ὑγρασία σκούρα
 μεταλαμπαδίζει
 τήν ὀργή σ' ἓνα κοπάδι
 πρόβατα καί κριάρια
 θάβουν τήν κοπριά
 δίχως ἀνταπόκριση στ' ἀνθοδοχεῖα
 - ἔγιναν σπόνδυλος
 τοῦ ραχητικοῦ μας δάχτυλου,
 ὑψώνει ἀπειλητικά
 τήν τέφρα νά καταποντίσει
 τήν ὑγρασία τοῦ μελτεμιοῦ
 ὅταν ὄλα γυρεύουν τό σχοινί
 πού ἀνεβαίνει καί ἀνεβάξει
 μαδιέται ἡ κορυφή τῶν χειρῶν
 κι ὅταν ὁ θρῆνος ἀνέβει
 τό τελευταῖο σκαλοπάτι
 δέ γρατζουνάει τίς πόρτες
 στό σκοτάδι νά δείξει
 τήν ἀνταύγεια μιᾶς μηχανῆς
 πού κυλάει
 σταλαγματιά ἢ μελάνι
 καί σάρκα πού ρίχνει τό αἷμα της
 μικρές σταφίδες,
 τό ὕφος εἶναι ρυθμός.

Ἡ σκάλα

Ἡ ὑποταγή λύνει στά δάχτυλά της
 τά τελευταία σχοινιά
 ὅπως ἡ θάλασσα ξεμπλέκει
 τόν ἥλιο σέ χρώματα
 ἢ ὁ μπερές τοῦ στρατιώτη
 γλείφει τά χεῖλη ἑνός ὄστρακου,
 ὅ,τι καλλίτερο ὑπάρχει
 δέ γράφεται, κι ἂν λέγεται
 εἶναι ἡ δύσκαμπτη οὐρά τοῦ λύκου
 πού εἶπε «ὁμοιωθήσομαι μαστιγίῳ»
 Ἡ παλλινδρόμηση δέν εἶναι ἐπιχείρημα.

Μαθήματα

Στό Στάθη Ἐλευθερίου

Τά δάχτυλά μου
 κινοῦνται στούς ἀετούς
 γιά νά γίνει πιό φανερό ἡ ὄψη μου
 Ἐκεῖ πού ξέρω ὅτι σίγουρα
 θά μ' ἀντιγράψουν μέ τά νύχια τους·
 ὅπου κυττάζω, εἶναι ἡ ἴδια νηφάλια
 σκιά καί ἡ σκουριά πάνω στά μέταλλα
 οἱ δυνάμεις καί τ' ἀδράχτι
 γύρω στό νῆμα
 τό νῆμα κοντά στόν ἀργαλειό,
 Οἱ Ἕλληνες ἔχουν πένθιμα μάτια.

Ἵδοιοπορικό Β'

Ἄς ἐπιστρέψω μέ τή λευκότητα σελίδας
 γιατί καλλίτερο εἶναι τό δικό μας
 ἀπ' ὅσο χιλιάδες ἄνθρωποι
 μπορεῖ ν' ἀντιστρέψουν τά εἶδωλα
 καί νά κυτταχοῦν στόν καθρέφτη
 μέ τό μέτρο πού ὁ καθένας
 γίνεται ἡ οὐρά κι ὁ λαιμός
 σ' ἕνα λύκο πού σκορπίζεται
 πάνω στήν ἔρημο
 μέ μόνη τήν καύση τῆς γυμνῆς του ἀφῆς.

Νυκτερινό

Στό Δημήτρη Δουβλέκα

Ἡ ἀνάγκη νά κοιμηθῶ
 μέ τό νερό νά τρέχει δεξιά μου
 γίνεται συντριβάνι
 ἕνας φεγγίτης μέ ἀντιμάχεται
 καί γίνεται ἡ φλούδα τοῦ κισσοῦ
 πού μασᾷ κάτι μέσα ἀπό τίς φλέβες
 ἀναρριχᾶται ὡς τήν κορυφή τῆς σκεπῆς
 ὅπου ἀπόψε θά κατέβῃ
 σιμά νά τήν καληνυχτίσει ὁ γκιώνης
 Ἡ αἰσιοδοξία, ἐκφράζεται μέ χρώματα.

Γιάννης Πατίλης

Συσκηνία

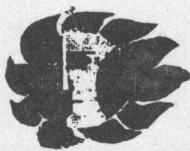
Τό Κορμί καί τό Τραγούδι

I

Συμβαίνει κάποτε ἕνας ἄνεμος
 ἕνας ταπεινός δούλος τῶν σημάτων
 πού ταξίδεψε μέ πάθος ἀπό σκιερὰ βουνά
 γιά νά σοῦ φέρει - τώρα - μήνυμα βαφτισμένο
 στό ὄνειρο καί στή σιωπή.
 Συμβαίνει κάποτε νά περιμένεις ξαπλωμένος
 ὀπισθοφυλακή τοῦ μέλλοντος
 καί ἤρεμος σάν μετά ἀπό ταφή
 τοῦτον τόν ἄνεμο
 πού περνᾷ μέσ' ἀπ' τά χωρίσματα τῶν ἀνθρώπων
 γιά νά φτάσει στήν πόρτα σου.
 Ἦταν κάποιο ἀπόγευμα
 σάν ἐκεῖνο πού ἀντίκρουζε ὁ ψογερός Ἀρχίλοχος
 τή Θάσο ἀπό μακριά κι ἐγρουζε
νάτη, σάν τοῦ γαϊδουριοῦ τή ράχη
ἄγρια ξύλα φορτωμένη
 - τέτοιο ἀπόγευμα
 πού ὅταν γιά πρώτη φορά τό εἶδαν στό Λονδίνο
 ἄρχισαν μέ μιᾶς ὄλοι οἱ ἄνθρωποι νά πετοῦν.
 Τέτοια ὥρα φύτρωσε στό στόμα μου ὁ ψαλμός
 σάν ἕνας κόμπος σιτάρι πού μεγαλώνει
 ἴσαμε νά γίνει ἕνα ἀκέριο ψωμί.

II

Στά ἴδια χρόνια
 ὑπῆρχαν κάποιοι πού τηγάνιζαν αὐγά
 ὑπῆρχαν ἄλλοι φωτισμένοι
 θυμᾶμαι κάποιον πού κατοικοῦσε σ' ἕνα χέρι
 σέ μιᾶ παλάμη πού τήν ἔλεγε "χάρη τοῦ θεοῦ"

Ἐπῆρχε κι ἕνας γέροντας πού τραγουδοῦσε
 κι ὅσο κρατοῦσε τό τραγούδι ὁ γέροντας ξανάνωνε
 καί μίκραινε καί μίκραινε
 ἴσαμε πού γινόταν ἕνα βρέφος πού κλαψούριζε
 κι ἐρχότανε ἡ μάνα του καί τό ' παιρνε
 γιά νά τό πάει στόν οὐρανό.

Στά ἴδια χρόνια
 κάποιος ἔβγαζε οὐράνιο ἀπ' τά σκουπίδια.
 Εἶχε μιά νύχτα χάσει τήν πίστη του καθώς πετοῦσε
 καί βρέθηκε σέ κάποιο σκουπιδοντενεκέ.
 Γύρω γινόταν πόλεμος κανονικός
 τοῦ ρίχναν ἀπό πάνω μαῦρες κάρτες,
 ἐνώ δικοί του πέταγαν μέσα σέ κάσες.

Εἶχε γεμίσει τό φεγγάρι ἐξορίστους.

III

Συμβαίνει κάποτε ἕνας ἄνεμος
 σάν ἕνα μνήμα πού σοῦ σκάβει τή μνήμη
 σκορπίζοντας χώματα πάνω στά χαρτιά σου.
 Θέλεις τότε ἀπό κάπου νά κρατηθεῖς.
 Θέλεις νά κρατηθεῖς ἀπό τόν ἄσπρο τοῖχο
 κι ἀπ' τό κυπαρίσι.

Βρέχει.

Βρέχει στά σπίτια καί στά καφενεῖα.

Θέλεις νά μείνεις.

Βασιτέσαι δυνατά ἀπ' τή βροχή.

Κι ὅμως πρέπει νά διαστεῖς καί νά διαάσεις

καί πάνω ἀπ' ὅλα πρέπει νά πεθάνεις.

Πρέπει νά γίνεις χῶμα πρὶν γίνεις οὐρανός.

IV

Τίποτα πιά σίγουρο πῶς σέ γέννησε ὁ οὐρανός!

Νά τό κορμί σου

ἢ ζωντανή σκυτάλη τῆς ἀγάπης τόσων ἀνθρώπων.

Μπορεῖς νά δεῖς τή θλίψη τους στά ἀττικά ἐπι-
 τύμδια

ἢ χαραγμένη στά κεραμίδια

λίγο πρὶν πέσει τό Βιμινάκιο ἢ τό Σίρμιο.

Μπορεῖ κι ἀπό τούς Ἄβαρους τούς μακρομάλληδες

νά ' φτασε τοῦτο τό κορμί χέρι μέ χέρι

ἴσαμ' αὐτό τό διαμέρισμα.

Γιατί τοῦτο τό κορμί εἶναι ὁ ἄρτος

ὁ ἐσθιόμενος καί οὐδέποτε δαπανώμενος.

Εἶναι τό μούδιασμα τοῦ Σωκράτη μετά τό κώνειο

τό κομμένο χέρι καί ἡ γλώσσα

τοῦ Μάξιμου Ὁμολογητῆ.

Τοῦτο τό κορμί

πού ἔχει μόνο του ὄπλο τή γύμνια του

τό κυνήγησαν οἱ πάνοπλοι καί οἱ πανίσχυροι

οἱ αὐτοκράτορες, οἱ βλάδοι, οἱ τσάροι, οἱ κομισσάριοι.

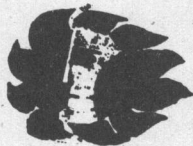
Τήν ὁμορφη σάρκα του κυνήγησαν οἱ ἄσαρκες ιδέες.

Ἦχι αὐτοί μέ τά ψευδώνυμα

οὔτε αὐτοί πού ρίχνουν προκηρύξεις ἀπ' τά σύννεφα.

Νά τό κορμί μου·

ἢ ζωντανή πηγὴ τῆς ἱστορίας.

Γιώργος Ξενάριος

Οί μέρες καίγονται γονατιστά

Μέ χέρια τοῦ δρόμου πλησίαζε στή μεριά τῶν
κεριῶν. Εὐλαδικά στραμμένα τά χέρια στό φῶς
βοηθοῦσαν τίς βίδες πού ἦταν τά πόδια της
νά στηρίξουν τό ώραῖο σῶμα νά ψηλώσει νά
φτάσει νά δαγκώσει νά ἀγρια ἔτσι κόψει τίς
ὄλοσχερεῖς καί πλήρεις καί συνεκτικές σειρές
κεριῶν πού ὀλόκληρες ἀκύρωναν τή συνέχεια
τοῦ ἀέρα – ὑπακούοντας σέ ἀγίου, ἀρχαίου
τέρατος, τρυφεροῦ τίς μυθικές ἔλξεις.

Ἔτσι χωρίς λύπη οἱ ἀποξυλώσεις τοῦ δέρματος.

Ἐπιφυλάσσοντας τά ἐσωτερικότερα ἔλη στίς
φωτεινές πολιτείες μαλλιῶν καί δέρματος
ἀγίων ἀπό τόν ἀσάλευτο χρόνο πού ἐκτοπίζει
τά σπλάχνα καί μηδενίζει τά ὄστα στίς κορυ-
φές τῶν ἐκλεκτῶν καί πού σ' αὐτήν εἶχε δη-
μιουργήσει μιά ἐπικίνδυνη πνοή νοημάτων,
ἔσκυψε μέ ἐπιμέλεια στό ψηφιδωτό πάτωμα τοῦ
ναοῦ, γυμνοῦ ἀπό προσευχές καί λιτανεῖες, φίλη-
σε μέ πάθος αὐτό πού μέ πραγματική ἔκσταση
ὑπολόγιζε νά εἶναι ἡ γλυκύτατη ἀντανάκλαση
τῆς σεπτῆς εἰκόνας τοῦ Κυρίου της.

Στά σπαρτά καί μέρες πού καίγονται γονατιστά.

Στά πόδια της νά καταλήγουν
νά γίνονται πόδια προσκυνώντας.

Οἱ χρόνοι

τῶν πόνων

τό σωματικό προσκυνώντας.

Τά ξύλα λιώνουν.

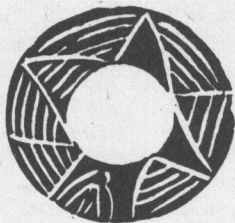
Ἐάπλωσε στό λιθόστρωτο ἀτμῶδες
τοῦ ναοῦ καί μάτια στόν πρόναο

στόν πρόθεο

ἄλιωτα καί χλοερά στοῦ παπᾶ τό νεαρό γενάκι.

Καί ἄπλετο πιά, ξαφνικό ἀνέτειλε τό πιό παλιό
κορμί τῆς γῆς σέ ὀρισμούς καί ρυθμούς τῆς
θάλασσας πού λαϊκή στεκόταν στό κορίτσι μπροστά, μέ
συστολή ὑπακούοντας τήν ἄλλη θάλασσα
τῆς μήτρας της.

Σφαδάζει τό κορίτσι στό γραπτό. Μέ ἀλαλά καί
ἐλελεῦ ἐπιχειρεῖ νά τό παρασύρει στόν ἐλώδη
τόπο τῶν ὑγρῶν του. Ὅπου πολίτες προσποιούμε-
νοι τοὺς ἠθοποιούς θά τό ἀποχαιρετίσουν. Τό
βοηθοῦν ν' ἀνασηκωθεί. Ν' ἀπαγγεῖλει τά τε-
λευταῖα λόγια στόν Κύριο. Προσκυνητές ἐσπρωχ-
ναν ἀφαιρώντας τοῦ ἀέρα.

Μπουβάρ καί Πεκυσέ

τοῦ Γκυσταβ Φλωμπέρ

μετάφραση Χριστόφορος Λιοντάκης

Φλωμπέρ. Σκίτσο τοῦ Γιάννη Τσιώμη

Ὁ Μπουβάρ κι ὁ Πεκυσέ, δύο συνομήλικοι μεσόκοποι γραφιάδες γνωρίζονται τυχαῖα σ' ἓνα δρόμο τοῦ Παρισιοῦ. Ἀναμεσά τους δημιουργεῖται μιὰ ἀμοιβαία συμπάθεια. Ἀργότερα, χάρι σέ μιὰ κληρονομιά τοῦ Μπουβάρ, ἀποφασίζουν νά περάσουν μαζί τήν ὑπόλοιπη ζωή τους στήν ἐπαρχία.

Ἀγοράζουν ἓνα ἀγρόχτιμα στή Σαβινιόλ, μιὰ κωμόπολη μεταξύ Κάν καί Φαλαίξ. Ἐκεῖ ἀρχίζουν νά ἀσχολοῦνται μέ τά πάντα: κηπουρική, γεωργία, κτηνοτροφία, γεωλογία, χημεία, ἰατρική, ἀρχαιολογία, ἱστορία, λογοτεχνία κ.τλ. Ἀποτυχαίνουν σέ ὅλα καί τελικά καταφεύγουν στήν ἀντιγραφή. Ἀντιγράφουν ὅ,τι βροῦν μπροστά τους. Στό κεφάλαιο πού ἀκολουθεῖ οἱ δύο ἥρωες μέ ἀφορμή τήν ἐπανάσταση τοῦ 1848 ἀσχολοῦνται μέ τήν πολιτική καί τά κοινωνικά συστήματα.

Ὁ Φλωμπέρ ἄρχισε νά γράφει τό «Μπουβάρ καί Πεκυσέ» τόν Αὐγουστο τοῦ 1872. Τό μυθιστόρημα ἔμεινε ἡμιτελές ἐξαιτίας τοῦ θανάτου του στίς 8 Μαΐου 1880. Τό πρῶτο μέρος ἀποτελεῖται ἀπό ἑννέα ὀλοκληρωμένα κεφάλαια καί τό σχέδιο τοῦ δεκάτου. Τό δεύτερο μέρος θά περιλάμβανε τίς ἀντιγραφές τοῦ «Μπουβάρ καί τοῦ Πεκυσέ». Στό ἀρχεῖο τοῦ Φλωμπέρ βρέθηκε τεράστιο ὕλικό πού ὅμως δέν πῆρε συγκεκριμένη μορφή. Ὑπάρχουν μόνο μεμωνομένα σχέδια ἀντιγραφῶν τῶν δύο ἡρώων ὅπως: Τό Ἄλμπονι τῆς Μαρκησίας, ἡ Σύλλογῃ Ἀνοησιῶν, ὁ Κατάλογος τῶν Κομπῶν Ἰδεῶν καί ὁ Κατάλογος τῶν Ἐτοιμῶν Ἰδεῶν.

Κεφάλαιο VI

- 1 -

Στίς 25 Φεβρουαρίου 1848 τό πρῶι κάποιος πού ἐρχόταν ἀπό τή Φαλαίξ ἔφερε στή Σαβινιόλ τήν εἰδηση πῶς τό Παρίσι εἶχε γεμίσει ὀδοφράγματα. Τήν ἄλλη μέρα τοιχοκολλήθηκε στό δημαρχεῖο ἡ Ἀνακήρυξη τῆς Δημοκρατίας.

Τό μεγάλο αὐτό γεγονός ἄφησε ἐμβρόντητους τούς ἀστούς.

Ὅταν ὅμως ἔμαθαν ὅτι ὁ Ἄρειος Πάγος, τό Ἐφετεῖο, τό Ἐλεγκτικό Συνέδριο, τό Ἐμποροδικεῖο, ὁ Σύλλογος τῶν Συμβολαιογράφων, ὁ Δικηγορικός Σύλλογος, τό Συμβούλιο Ἐπικρατείας, τό Πανεπιστήμιο, οἱ στρατηγοί καί ὁ ἴδιος ὁ κ. ντέ λά Ροσζακλέν συντάχθηκαν μέ τήν προσωρινή κυβέρνηση, ἐνίσωσαν ἀνακούφιση. Κι ἐπιδῆ ὅλοι στό Παρίσι φύτευαν δέντρα τῆς ἐλευθερίας, τό Δημοτικό Συμβούλιο ἀποφάσισε ὅτι θά ἔπρεπε νά ἔχει καί ἡ Σαβινιόλ τό δικό της.

- 2 -

Τό δέντρο τό πρόσφερε ὁ Μπουβάρ σέ μιὰ ἔξαρχη πατριωτισμοῦ γιά τό θρίαμβο τοῦ λαοῦ. Ὅσο γιά τόν Πεκυσέ, ἡ πτώση τῆς μοναρχίας ἐπαλήθευε ἀπόλυτα τίς προβλέψεις του καί δέν εἶχε λόγους νά εἶναι δυσσαρεστημένος.

Ὁ Γκορζύ, ὑπακούοντάς τους πρόθυμα, ξερίζωσε μιὰ ἀπό τίς λεῦκες πού βρισκόταν γύρω ἀπό τό λιβάδι, στούς πρόποδες τοῦ λόφου, καί τή μετέφερε ὡς τήν τοποθεσία «Πά ντέ λά Βάκ» πού εἶχε ἐπιλεγεί, στήν εἴσοδο τῆς κωμόπολης.

Πρῖν ἀπό τήν ὥρα τῆς τελετῆς καί οἱ τρεῖς εἶχαν πάρει θέση περιμένοντας τήν πομπή τῶν ἐπισήμων.

Ἐνα τύμπανο ἀκούστηκε, ἓνας ἀσημένιος σταυρός φάνηκε ἀπό μακριά, κι ἔπειτα ξεχώρισαν δύο κηροπήγια πού τά κρατοῦσαν οἱ ψάλτες, καί ὁ ἐφημέριος μέ τό πετραχήλι, τό φαλόνιο, τό μανδῦα καί τή μαρέτα του. Τόν συνόδευαν τέσσερα παιδιά τῆς χορω-

διάς. Ένα άλλο κρατούσε τό άγιαστήρι μέ τό άγίασμα, και πίσω του άκολουθοϋσε ο έκκλησάρης.

Ο παπάς πλησίασε ώς τό χείλος του λάκκου όπου έστησαν τή λεύκα στολισμένη μέ τρίχρωμες κορδέλες. Άπέναντί του στεκόταν ο δήμαρχος και οι δύο άναπληρωτές του, ο Μπελζάμπ κι ο Μαρεσκό. Πιό πέρα οι προϋχόντες, ο κ. ντέ Φαβέρζ, ο Βωκορμπέιγ, ο Κουλόν, και ο ειρηνοδίκης, άνθρωπος αγαθός μέ νυσταλέα φυσιογνωμία. Ο Έρτώ φορούσε άστυνομικό πηλήκιο, κι ο Άλεξάντρο Πετί, ο καινούργιος δάσκαλος, μιά κακομοιριασμένη, πράσινη, ρεντιγκότα, πού τήν είχε για τίς Κυριακές. Οι πυροσβέστες είχαν παραταχτεί σέ μιά σειρά. Έπικεφαλής τους ήταν ο Ζιρμπάλ μέ τό σπαθί στό χέρι. Άπό τήν άλλη μεριά γυάλιζαν οι άσπρες πλακέτες σέ πεντ' έξι (όχι περισσότερα) παμπάλαια κράνη τής έποχής του Λαφαγιέτ - ή Έθνοφρουρά είχε πέσει σέ άχρηστία στή Σαβινιόλ. Πίσω τους στριμώχονταν χωρικοί μέ τίς γυναίκες τους, εργάτες άπό τά γειτονικά εργοστάσια, παιδιά. Ο Πλακεδάν, ο άγροφύλακας, έκοβε βόλτες μέ σταυρωμένα τά χέρια και τούς παρακολουθοϋσε μέ τό βλέμμα, όρθώνοντας τό άνάστημά του, πού δέν ξεπερνούσε τό έναμμοι μέτρο.

Ο έφημέριος έβγαλε ένα λογίδριο όπως κι οι άλλοι παπάδες στήν ίδια περίσταση. Κατακραύωνε τούς βασιλιάδες και έξύμνησε τή Δημοκρατία: Δέν τή λέμε δημοκρατία των γραμμάτων, χριστιανική δημοκρατία; Τί άθώτερο άπό τήν πρώτη, τί ώραιότερο άπό τή δεύτερη! Ο Ίησούς Χριστός διατύπωσε τό ύπεροχο ρητό μας: τό δέντρο του λαου ήταν τό δέντρο του σταυρου. Για να καρποφορήσει ή θρησκεία χρειάζε-

ραρχο για τήν άνικανότητα του Ζιρμπάλ και τήν άθλια εμφάνιση των άνδρων του.

Μερικοί εργάτες πέρασαν άπό τό δρόμο τραγουδώντας τή *Μασσαλιώτιδα*. Άνάμεσά τους ο Γκορζύ κροάδαινε ένα μπαστούνι. Ο Πετί τούς άκολουθοϋσε μέ ξαναμμένο βλέμμα.

«Αυτό δέ μ' άρέσει καθόλου!» είπε ο Μαρεσκό.

«Φωνασκοϋν, έξάπτονται!»

«Γιατί όχι!» άπάντησε ο Κουλόν. «Τά νιάτα πρέπει να διασκεδάζουν!»

Ο Φουρώ άναστέναξε: «Ώραία διασκέδαση, πού τελειώνει μπροστά στή λαιμητόμο!» Έβλεπε μπροστά του ικριώματα, περιμένε τρομοκρατικές ενέργειες.

Η Σαβινιόλ δέχτηκε τόν άντίχτυπο άπό τίς ταραχές του Παρισιου. Οι άστοί γράφτηκαν συνδρομητές σέ έφημερίδες. Κάθε πρωί στριμώχονταν στό ταχυδρομείο, κι ή διευθύντρια δέν θά τά 'βγαζε πέρα χωρίς τό μοίραρχο, πού τή βοηθοϋσε κάπου κάπου.

Έπειτα έμεναν στήν πλατεία κουβεντιάζοντας. Η πρώτη βίαη συζήτηση άφορούσε τήν Πολωνία. Ο Έρτώ κι ο Μπουβάγ ζητοϋσαν τήν άπελευθέρωση της.

Ο κ. ντέ Φαβέρζ είχε διαφορετική γνώμη: «Μέ ποιό δικαίωμα θά πάμε εκεί κάτω; Θά ξεσηκώσουμε όλη τήν Εϋρώπη εναντίον μας. Όχι άπερισκεψίες!» Και καθώς όλοι τόν επιδοκίμασαν, οι δύο Πολωνοί σόπασαν.

Μιά άλλη φορά ο Βωκορμπέιγ ύποστήριξε τίς έγκυκλίους του Λεντρώ - Ρολλέν.

Ο Φουρώ εναντιώθηκε κι επικαλέστηκε τό φόρο των 45 σαντίμ.

ται άγάπη και έν ονόματι της άγάπης ο παπάς έξόρκισε τούς άδελφούς του να μή διαταράξουν τήν τάξη και να γυρίσουν ειρηνικά στα σπίτια τους.

Έπειτα ράντισε τό δέντρο κι επικαλέστηκε τήν εϋλογία του Θεου. «Άς ψηλώνει κι άς θυμίζει τήν άπελευθέρωση μας άπό κάθε μορφή δουλείας, και τούτη τήν άδελφούσνη, πιό ευεργετική κι άπό τόν ίσκιο των κλαδιών του!

Άμήν.»

Όλοι επανέλαβαν Άμήν, κι έπειτα άπό μιά τυμπανοκρουσία ο κλήρος πήρε τό δρόμο προς τήν έκκλησία ψάλλοντας τό *Δόξα έν ύψίστοις*.

Η παρέμβαση του κλήρου έκανε θαυμάσια εντύπωση. Οι άπλοϊκοί άνθρωποι τή θεώρησαν καλό οϊωνό, οι πατριώτες άπονομή σεβασμου και τιμής στίς άρχές τους.

Ο Μπουβάγ κι ο Πεκυσέ πίστευαν πώς έπρεπε να τούς ευχαριστήσουν για τό δώρο τους, ή έστω να τό αναφέρουν μέ κάποιο τρόπο. Έκμυστηρεϋθηκαν τό παράπονό τους στον Φαβέρζ και στό γιατρό.

Άλλά τί σημασία είχαν τέτοιες μικρότητες! Ο Βωκορμπέιγ ένιωθε άγαλλίαση μέ τήν Έπανάσταση, τό ίδιο κι ο κόμης. Μισούσε τόν οίκο τής Όρλεάνης. Δέν θά τούς ξανάβλεπαν πιά -καλό κατευόδιο! Του λοιπου, όλα για τό λαό! Κι έτρεξε να συναντήσει τόν κ. έφημέριο, ένω τόν άκολουθοϋσε ο Ύρέλ, ο παρατρεχάμενός του.

Ο Φουρώ περπατοϋσε σκυφτός, άνάμεσα στό συμβολαιογράφο και τόν ταβερνιάρη, ένοχλημένος άπό τήν τελετή. Φοβόταν ταραχές, και άπό ένστικτο γύριζε προς τόν άγροφύλακα, πού συζητοϋσε μέ τό μοί-

«Ναι, αλλά ή κυβέρνηση κατάργησε τή δουλεία» άποκρίθηκε ο Πεκυσέ.

«Και τί μ' ενδιαφέρει ή δουλεία;»

«Καλά και ή κατάργηση τής θανατικής ποινής για πολιτικά άδικήματα;»

«Νά πάρει ή όργή!» άπάντησε ο Φουρώ «θά 'θελαν να καταργήσουν τά πάντα. Άλλά ποιός ξέρει; Ήδη οι έννοικιστές άρχισαν να 'χουν άπαιτήσεις!».

«Τόσο τό καλύτερο! Οι ιδιοκτήτες, είπε ο Πεκυσέ, είναι οι προνομιοϋχοι «Όποιος έχει άκίνητα...»

Ο Φουρώ και ο Μαρεσκό τόν διέκοψαν κραυγάζοντας πώς είναι κομμουνιστής.

«Έγώ κομμουνιστής!»

Άρχισαν να μιλοϋν όλοι μαζί, και τότε ο Πεκυσέ τούς πρότεινε να ιδρϋσουν μιά λέσχη. Ο Φουρώ άπάντησε κατηγορηματικά πώς αυτό δέν θά γινόταν ποτέ στή Σαβινιόλ.

Έπειτα ο Γκορζύ, καθώς ή κοινή γνώμη τόν είχε άναγνωρίσει εκπαιδευτή, ζήτησε τουφέκια για τήν Έθνοφρουρά.

Τά μόνα τουφέκια πού ύπήρχαν ήταν του πυροσβεστικού σώματος. Τά είχε ο Ζιρμπάλ. Ο Φουρώ δέν ήταν πρόθυμος να τά παραδώσει.

Ο Γκορζύ τόν κοίταξε:

«Λένε πάντως ότι ξέρω να τά χρησιμοποιώ.»

Κοντά στίς άλλες τέχνες του, ήταν λαθροθήρας, και συχνά ο δήμαρχος κι ο ταβερνιάρης άγόραζαν άπ' αυτόν κανένα λαγό ή κουνέλι.

«Πάρτε τα, λοιπόν!» είπε ο Φουρώ. Τό ίδιο δράδυ άρχισαν γυμνάσια στήν πλατεία, μπροστά στήν έκκλησία.

-7-

Ὁ Γκορζύ μέ μπλέ χιτώνιο κι ἓνα ζωνάρι στή μέση ἐκτελοῦσε τίς διάφορες κινήσεις σάν αὐτόματο κι ἔδινε διαταγές μέ ἄγρια φωνή: «Μέσα τίς κοιλιές σας!» Κι ἀμέσως ὁ Μπουβάρ κρατοῦσε τήν ἀναπνοή του, ρουφούσε τήν κοιλιά κι ἔβγαζε ἔξω τόν πσινό. «Νά πάρει ὁ διάβολος, δέ σου εἶπα νά γίνεις σάν τόξο!»

Ὁ Πεκυσέ μπερδεύε τούς ζυγούς καί τούς στοίχους, τή στροφή ἐπί δεξιά καί ἐπ' ἀριστερά. Ἀλλά ὁ πιά ἀξιοθρήνητος ἦταν ὁ δάσκαλος: καχεκτικός, μικροσκοπικός, μέ ξανθό γενάκι, τρέκλιζε ἀπό τό δάρος τοῦ ὄπλου του, καί ἡ ξιφολόγη του ἐνοχλοῦσε τούς διπλανούς του.

Δοροῦσαν παντελόνια κάθε χρώματος, λιγδιασμένους ζωστήρες, παλιές στολές πού τούς ἐπεφταν κοντές κι ἄφηναν νά φαίνονται ἀπ' τό πλάι τά πουκάμισά τους. Ὁ καθέννας ἰσχυριζόταν ὅτι δέν εἶχε τά μέσα νά ντυθεῖ καλύτερα. Ἐγινε ἔρανος γιά νά ἀγοραστοῦν στολές γιά τούς πιά φτωχοῦς. Ὁ Φουρώ τσιγκουνεύτηκε, οἱ γυναῖκες ὅμως προθυμοποιήθηκαν νά συνεισφέρουν. Ἡ κυρία Μπορντέν πρόσφερε πέντε φράγκα, παρόλο πού μισοῦσε τή Δημοκρατία. Ὁ κ. ντέ Φαβέρζ ἔντυσε δώδεκα ἄντρες καί ἦταν παρών στά γυμνάσια. Ἐπειταν καθόταν στήν ταβέρνα καί κερνοῦσε κανένα ποτηράκι ὅποιον ἔμπαινε.

Οἱ ἰσχυροί ἐκείνο τόν καιρό καλόπιαναν τή λαϊκή τάξη. Οἱ ἐργάτες εἶχαν λόγο γιά ὅλα, κι ὅλοι ἐπιδιώκανε μέ πλάγια μέσα τό προνόμιο νά ἀνήκουν σ' αὐτή τήν τάξη. Ἡ ἐργατιά ἦταν ἡ ἀριστοκρατία τοῦ μέλλοντος.

Οἱ ἐργάτες τῆς περιοχῆς ἦταν οἱ περισσότεροι ὑφαντουργοί. Ἄλλοι δούλευαν σ' ἐργοστάσια βαμβα-

-8-

κερῶν ἢ στό καινούργιο ἐργοστάσιο χαρτοποιίας.

Ὁ Γκορζύ τούς γοῆτευε μέ τή φλυαρία του, τούς δίδασκε πάλι καί πήγαινε μέ τούς στενότερους φίλους του νά τά ποῦνε στήν κυρία Καστιγιόν.

Ἀλλά οἱ ἀγρότες ἦταν περισσότεροι, καί τίς μέρες πού εἶχε ἀγορά, ὁ κ. ντέ Φαβέρζ τριγυροῦσε στήν πλατεία, ἐνημερωνόταν γιά τίς ἀνάγκες τους καί προσπαθοῦσε νά τους προσηλυτίσει στίς ἰδέες του. Τόν ἄκουγαν ὅλοι σιωπηλοί. Τό ἴδιο κι ὁ Μπαμπ-Γκούι, πού ἦταν πρόθυμος νά δεχτεῖ κάθε κυβερνηση, φτάνει νά ἐλάττωνε τούς φόρους.

Μέ τή φλυαρία του ὁ Γκορζύ ἐγινε ἀρκετά γνωστός. Ἴσως καί νά ἐκλεγόταν βουλευτής.

Τό ἴδιο πίστευε καί ὁ κ. ντέ Φαβέρζ, ἀλλά προσπαθοῦσε νά μήν ἐκτεθεῖ. Οἱ συντηρητικοί ταλαντεύονταν ἀνάμεσα στόν Φουρώ καί τόν Μαρεσκό. Ἀλλά ἐπειδή ὁ συμβολαιογράφος δέν ἤθελε ν' ἀφήσει τό γραφεῖο του, προτίμησαν τελικά αὐτόν τόν ἀγροῖκο καί ἠλίθιο Φουρώ. Ὁ γιατρός ἀγανάκτησε.

Ἀποτυχημένος ἐπαγγελματικά, νοσταλγοῦσε τό Παρίσι καί ἡ ἐπίγνωση τῆς στερημένης του ζωῆς τοῦ ἔδινε ἓνα ὕψος θλιβερό. Τώρα τοῦ δινόταν ἡ εὐκαιρία γιά μιὰ λαμπρή σταδιοδρομία. Ὠραία ἐκδίκηση! Ἐτοίμασε ἓνα κείμενο μέ τά πολιτικά του πιστεύω καί πήγε νά τό διαβάσει στόν Μπουβάρ καί τόν Πεκυσέ.

Οἱ δύο φίλοι του τόν συγχαίρασαν-αὐτά πρέσβευαν καί οἱ ἴδιοι. Ἀλλά ἔγραφαν καλύτερα, ἤξεραν ἴστοια καί μπορούσαν κι αὐτοί νά ἐμφανιστοῦν στή Βουλή. Γιατί ὄχι; Ποιός ἀπό τούς δύο ὅμως θά κατέβαινε στίς ἐκλογές; Ἐτσι ἀρχισε ἓνας ἀγώνας ἀβρό-

-9-

τητας. Ὁ Πεκυσέ προτιμοῦσε νά κατεβεῖ ὁ φίλος του. «Ἐσένα σου ταιριάζει καλύτερα! Ἐχεις παρουσιαστικό!»

«Ἴσως» ἀπαντοῦσε ὁ Μπουβάρ, «ἐσύ ὅμως ἔχεις μεγαλύτερο τουπέ!» Καί χωρίς νά λύσουν τό πρόβλημα, κατάστρωσαν σχέδια γιά τόν ἐκλογικό ἀγώνα.

Κι ἄλλους τούς εἶχε πιάσει μανία γιά τό βουλευτικί. Ὁ μοίραρχος τό ὄνειρευόταν κάτω ἀπ' τό ἀστυνομικό του πληθῆσιο καθῶς κάπνιζε τήν πίπα του, ὁ δάσκαλος στό σχολεῖο του, ἀκόμα καί ὁ παπάς ἀνάμεσα σέ δύο προσευχές, τόσο πού καμιά φορά ἔπιανε τόν ἑαυτό του νά λείει ὑψώνοντας τά μάτια πρὸς τόν οὐρανό! «Θεέ μου, βοήθα νά βγῶ βουλευτής!»

Ὁ γιατρός, ἀφοῦ τόν ἐνθάρρυναν κι ἄλλοι, πήγε στόν Ἐρτώ καί τοῦ ἐξέθεσε τίς πιθανότητες πού εἶχε νά ἐκλεγεῖ.

Ὁ μοίραρχος τοῦ τά 'πε χωρίς περιστροφές. Ἦταν βέβαια γνωστός, ἀλλά καθόλου ἀγαπητός στούς συναδέλφους του καί μάλιστα στούς φαρμακοποιούς. Κανείς δέν θά τόν ὑποστήριζε. Ὁ λαός δέν ἤθελε ἀριστοκράτες. Θά ἔχανε τήν καλύτερη πελατεία του. Κι ὁ γιατρός ζύγισε τοῦτα τά ἐπιχειρήματα καί λυπήθηκε γιά τήν ἀδυναμία του.

Μόλις ἔφυγε, ὁ Ἐρτώ ἔτρεξε νά βρεῖ τόν Πλακεβάν. Οἱ παλιοί στρατιωτικοί ἀλληλοὑποστηρίζονται. Ἀλλά ὁ ἀγροφύλακας, ἀφοσιωμένος στόν Φουρώ, ἀρνήθηκε ἀνοιχτά νά τόν βοηθήσει.

Ὁ ἐφημέριος ἔπεισε τόν κ. ντέ Φαβέρζ ὅτι δέν εἶχε ἔρθει ἀκόμα ἡ ὥρα του. Ἐπρεπε νά ἀφήσει τή Δημοκρατία νά φθαρεῖ μέ τόν καιρό.

Ὁ Μπουβάρ κι ὁ Πεκυσέ ἐξήγησαν στόν Γκορζύ

-10-

ὅτι δέν θά εἶχε ποτέ τή δύναμη νά ἀντιμετωπίσει τό συνασπισμό τῶν γεωργῶν μέ τούς ἀστούς, τόν γέμισαν ἀμφιβολίες καί ὑπέσκαψαν τήν αὐτοπεποίθησή του.

Ὁ Πετί μέ τήν ἐπαρσή του ἄφησε νά διαφανοῦν οἱ προθέσεις του. Ὁ Μπελζάμπ τόν προειδοποίησε ὅτι ἂν ἀποτύχει, ἡ ἀπόλυσή του εἶναι σίγουρη.

Τέλος ὁ ἐπίσκοπος διέταξε τόν ἐφημέριο νά καθίσει φρόνιμος.

Μοναδικός ὑποψήφιος ἔμεινε λοιπόν ὁ Φουρώ.

Ὁ Μπουβάρ κι ὁ Πεκυσέ τόν πολέμησαν ὑπενθυμίζοντας τήν ἀπροθυμία του τότε μέ τά ὄπλα, τήν ἀντίθεσή του στήν πρόταση γιά τή λέσχη, τίς ὀπισθοδρομικές του ἰδέες, τή φιλαργυρία του, κι ἔπεισαν μάλιστα τόν Γκούι ὅτι ἤθελε νά ἐπαναφέρει τό παλιό καθεστῶς.

Ὁ χωριάτης βέβαια δέν τά πολυκατάλαβε αὐτά, μά τόν πλημμύρισε ἓνα μίσος συσσωρευμένο στίς ψυχές τῶν προγόνων του ἐπί δέκα αἰῶνες καί ξεσήκωσε ἐνάντια στόν Φουρώ ὅλους τούς συγγενεῖς του καί τούς συγγενεῖς τῆς γυναίκας του, κουνιάδους, ξαδέρφη, μικρανίψια, ἓνα ὀλόκληρο λόχο.

Ὁ Γκορζύ, ὁ Βωκορμπέιγ καί ὁ Πετί ἀποτέλειωσαν τόν κ. δήμαρχο. Κι ἔτσι, μέ τό πεδίο πιά ἐλεύθερο, ὁ Μπουβάρ κι ὁ Πεκυσέ, χωρίς κανεῖς νά τό καταλάβει, συγκέντρωσαν πολλές πιθανότητες ἐπιτυχίας. Τράβηξαν κλήρο γιά νά δοῦν ποιός θά βάλει ὑποψηφιότητα. Δέν βγήκε ὅμως τίποτα, καί πήγαινε νά συμβουλευτοῦν τό γιατρό.

Ἐκεῖ ἔμαθαν τό νέο ὅτι ὁ Φλακαρντού, συντάκτης στήν ἐφημερίδα *Καλθαντός*, ἀνακοίνωσε τήν ὑποψη-

φιότητά του. Ἡ ἀπογοήτευση τῶν δύο φίλων ἦταν μεγάλη: ὁ καθένας στενοχωριόταν ὄχι μόνο γιὰ τὸν ἑαυτό του ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἄλλο. Ὡστόσο ἡ πολιτικὴ τοὺς φλόγιζε. Τὴ μέρα τῶν ἐκλογῶν ἐπιτηροῦσαν τὶς κάλπες. Ὁ Φλακαρντοῦ πέτυχε.

Ὁ κύριος κόμης ξανάπεσε μὲ τὰ μούτρα στὴν Ἐθνοφρουρά, δὲν κατόρθωσε ὅμως νὰ ἀποκτήσει τὰ γαλόνια τοῦ διοικητῆ. Οἱ κάτοικοι τῆς Σαβινιόλ προτίμησαν τὸν Μπελζάμπ.

Αὐτὴ ἡ εὐνοια τοῦ λαοῦ, παράδοξη κι ἀπρόβλεπτη, ἄφησε κατὰπληκτο τὸν Ἐρτώ. Βέβαια εἶχε παραμελήσει τὰ καθήκοντά του, καὶ τὸ μόνο πού ἔκανε ἦταν νὰ ἐπιθεωρεῖ κάπου κάπου τὶς ἀσκήσεις καὶ νὰ κάνει παρατηρήσεις. Ἀλλὰ τί σημασία εἶχε αὐτό; Ἦταν τερατώδες νὰ προτιμήσουν ἕναν ταβερνιάρη ἀπὸ ἕναν παλαιάμοχο ἀξιωματικὸ τοῦ αὐτοκράτορα. Ὑστερα μάλιστα ἀπὸ τὴν εἰσβολὴ τοῦ ὄχλου στὴ Βουλὴ στὶς 15 Μαΐου εἶπε: «δὲν ἀπορῶ πιά μὲ ὅσα συμβαίνουν ἐδῶ, ἀφοῦ στὴν πρωτεύουσα οἱ βαθμοὶ ἀπονέμονται μ' αὐτὸ τὸν τρόπο!»

Ἡ ἀντίδραση ἄρχισε.

Πίστευαν τὶς φήμες γιὰ τοὺς πουργέδες ἀπὸ ἀνανά τοῦ Λουί Μπλάν, γιὰ τὸ δόλο χρυσο κρεβάτι τοῦ Φλοκόν, γιὰ τὰ βασιλικά ὄργια τοῦ Λεντρού-Ρολλέν, καὶ καθὼς ἡ ἐπαρχία ἰσχυρίζεται πὼς ξέρει καθετὶ πού συμβαίνει στὸ Παρίσι, οἱ ἄστοι τῆς Σαβινιόλ δὲν ἀμφέβαλαν καθόλου γιὰ ὅλες αὐτές τὶς ἐπινοήσεις καὶ πίστευαν τὶς πιὸ ἐξωφρενικὲς διαδόσεις.

Ὁ κ. ντέ Φαβέρζ ἐπισκέφτηκε ἕνα βράδυ τὸν ἐφημέριο γιὰ νὰ τὸν πληροφορήσει ὅτι ὁ κόμης ντέ Σαμπὸρ ἔφτασε στὴ Νορμανδία.

κάλυμμα, τοὺς κοίταζαν κατὰχλωμο ἀπὸ ἀγωνία.

«Πολίτες!» εἶπε ὁ Γκορζύ «ἔχουμε ἀνάγκη ἀπὸ δουλειά!».

Ὁ δήμαρχος ἔτρεμε. Εἶχε χάσει τὴ φωνή του.

Ἀντὶ γι' αὐτὸν πῆρε τὸ λόγο ὁ Μαρσεσκὸ καὶ εἶπε ὅτι τὸ συμβούλιο θὰ συσχεφθεῖ ἀμέσως. Μόλις βγήκαν ἔξω οἱ τρεῖς σύντροφοι, οἱ σύμβουλοι συζήτησαν πολλές προτάσεις.

Ἡ πρώτη ἦταν νὰ φτιάξουν χαλίκι.

Γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουν τὸ χαλίκι, ὁ Ζιρμπάλ πρότεινε νὰ στρώσουν τὸ δρόμο ἀπὸ τὴν Ἀνγκλίβιλ ὡς τὸ Τουρνεμπύ.

Ἀλλὰ καὶ ὁ δρόμος τοῦ Μπαγιέ τοὺς ἐξυπηρετοῦσε τὸ ἴδιο.

Θὰ μπορούσαν νὰ καθαρίσουν τὸ χαντάκι, δὲν ἦταν ὅμως ἀρκετὰ μεγάλο τὸ ἔργο - ἢ θὰ μπορούσαν νὰ σκάψουν καὶ δεῦτερο, ἀλλὰ πού;

Ὁ Λαγκλουά εἶχε τὴ γνώμη νὰ ἐπιχωματώσουν τὶς ὄχθες τοῦ Μορτέν γιὰ ν' ἀποφεύγουν τὶς πλημμύρες. Ὁ Μπελζάμπ προτιμοῦσε νὰ ξεριζώσουν τὰ ρεῖκια. Ἦταν ἀδύνατο νὰ καταλήξουν. Κι ὁ Κουλόν, γιὰ νὰ καθησυχάσει τὸ πλῆθος, κατέβηκε στὸ προαύλιο κι ἀνακοίνωσε ὅτι φρόντιζαν νὰ ὀργανώσουν ἐργαστήρια φιλανθρωπίας.

«Φιλανθρωπία; Εὐχαριστοῦμε πολὺ!» φώναξε ὁ Γκορζύ. «Κάτω οἱ ἀριστοκράτες! Διεκδικοῦμε τὸ δικαίωμα στὴ δουλειά!»

Ἦταν τὸ σύνθημα τῆς ἐποχῆς, κι αὐτὸς τὸ μεταχειρίστηκε γι' αὐτοπροβολή. Τὸν χειροκρότησαν.

Γυρίζοντας νὰ κοιτάξει πίσω του, σκούνησε μὲ τὸν ἀγκώνα τὸν Μπουβάρο, πού τὸν εἶχε παρασύρει

Κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Φουρῶ, ὁ Ζουενβίλ μὲ τοὺς ναῦτες του ἐτοιμαζόταν νὰ καθαρίσει τοὺς σοσιαλιστές. Ὁ Ἐρτώ βεβαίως ὅτι σύντομα ὁ Λουδοβίκος Βοναπάρτης θὰ γίνε ὑπατος.

Τὰ ἐργοστάσια ἀργοῦσαν. Πολυάριθμες ὀμάδες ἀπὸ φτωχοὺς περιφέρονταν στὴν ἐπαρχία.

Μία Κυριακὴ (στὶς ἀρχές Ἰουνίου) ἕνας χωροφύλακας ἔφυγε ξαφνικὰ γιὰ τὴ Φαλαίζ. Οἱ ἐργάτες ἀπὸ τὴν Ἀκβίλ, τὸ Λιφάρ, τὸ Πιέρ-Πόν καὶ τὸ Σαίν-Ρεμού βάδιζαν πρὸς τὴ Σαβινιόλ.

Τὰ καταστήματα ἔκλεισαν καὶ τὸ δημοτικὸ συμβούλιο συνεδρίασε κι ἀποφάσισε νὰ μὴν ἀντισταθοῦν, γιὰ νὰ ἀποφύγουν συμφορές. Ἀκόμα κι ἡ χωροφυλακὴ διατάχθηκε νὰ περιοριστεῖ στοὺς στρατώνες τῆς καὶ νὰ μὴν κυκλοφορεῖ.

Σέ λίγο ἄκουσαν κάτι σάν βουητὸ καταιγίδας. Ἐπειτα ὁ ὕμνος τῶν Γιρονδίνων ἔκαμε τὰ τζάμα νὰ τριξοῦν· πλῆθος ἄντρες πιασμένοι χέρι χέρι, σκονισμένοι, ἰδρωμένοι, κουρελιῆδες, ξεχύθηκαν ἀπὸ τὸ δρόμο τῆς Κάν καὶ γέμισαν τὴν πλατεία. Ἐγινε μεγάλη ὄχλοβοή.

Ὁ Γκορζύ μὲ δυὸ συντρόφους τοῦ μπῆκαν στὴν αἴθουσα συνεδριάσεων τοῦ δημαρχείου. Ὁ ἕνας ἦταν ξερακιανός, μὲ φάτσα κουναβιοῦ. Φοροῦσε πλεχτὸ γιλέκο μὲ ξεχειλωμένες θηλιές. Ὁ ἄλλος, κατάμαυρος ἀπὸ τὴ μουτζούρα, ἦταν δίχως ἄλλο μηχανικός. Εἶχε φουντωτὰ μαλλιά καὶ παχιά φρύδια καὶ φοροῦσε παλιοπέδιλα. Ὁ Γκορζύ εἶχε τὸ σακάκι του ριχτὸ στοὺς ὤμους σάν οὐσάρως.

Κι οἱ τρεῖς στάθηκαν ὄρθιοι, ἐνῶ οἱ δημοτικοὶ σύμβουλοι, καθισμένοι γύρω ἀπ' τὸ τραπέζι μὲ τὸ μπλέ

ὡς ἐκεῖ ὁ Πεκυσέ, κι ἔπιασαν κουβέντα. Δὲν διάζονταν. Τὸ δημαρχεῖο ἦταν περικυκλωμένο καὶ τὸ δημοτικὸ συμβούλιο δὲν μπορούσε νὰ ξεφύγει.

«Ποῦ θὰ βρεθοῦν τὰ χρήματα;» ρώτησε ὁ Μπουβάρο.

«Ἄπ' τοὺς πλούσιους. Ἄλλωστε ἡ κυβέρνηση θὰ διατάξει νὰ γίνουν ἔργα.»

«Κι ἂν δὲ χρειάζονται ἔργα;»

«Θὰ τὰ κατασκευάσουν προκαταβολικά.»

«Θὰ πέσουν ὅμως τὰ μεροκάματα!» ἀπάντησε ὁ Πεκυσέ. «Ὅταν δὲν ὑπάρχουν δουλειές, σημαίνει ὅτι ὑπάρχει πλεόνασμα προϊόντων. Κι ἐσεῖς ζητᾶτε νὰ αὐξήσουμε τὴν παραγωγή!»

Ὁ Γκορζύ δάγκωσε τὸ μουστάκι του «Ἀλλὰ... μὲ τὴν ὀργάνωση τῆς ἐργασίας...»

«Τότε θὰ ἔχουμε ἀφεντικὸ τὴν κυβέρνηση!»

Μερικοὶ γύρω τους μουρμούρισαν «Ὅχι! ὄχι ἄλλα ἀφεντικά!»

Ὁ Γκορζύ ἀγρίεψε «Τὸ ἴδιο μοῦ κάνει! Πάντως πρέπει νὰ προσφέρουν στοὺς ἐργάτες ἕνα κεφάλαιο, ἀλλιῶς νὰ τοὺς δώσουν δάνεια!».

«Μὲ ποιὸν τρόπο;»

«Ἄ, δὲν ξέρω. Πάντως πρέπει νὰ δοθοῦν δάνεια!»

«Φτάνει πιά» εἶπε ὁ μηχανικός. «Αὐτοὶ οἱ γελοῖοι μᾶς κοροϊδεύουν.»

Κι ἀνέβηκε τὰ σκαλοπάτια, δηλώνοντας ὅτι θὰ παραβιάσει τὴν πόρτα.

Ὁ Πλακεβάν τὸν περιέμενε μὲ τὸ δεξιὸ γόνατο λυγισμένο καὶ σφιγμένες γροθιές: «Ἄν τολμᾶς, προχώρησε!»

Ὁ μηχανικός ἔκαμε πίσω.

—15—

Ἡ ὄγλοβοή ἔφτασε ὡς τὴν αἶθουσα. Ὅλοι οἱ σύμβουλοι σηκώθηκαν, ἔτοιμοι νὰ τὸ βάλουν στὰ πόδια. Οἱ ἐνισχύσεις ἀπὸ τὴ Φαλαίξ ἀργοῦσαν. Παραπονιόνταν γιὰ τὴν ἀπουσία τοῦ κ. κόμη. Ὁ Μαρεσκὸ στριφογύριζε στὰ δάχτυλα ἕναν κοντυλοφόρο. Ὁ μπαρμπα-Κουλὸν ἀναστέναζε, ὁ Ἐρτώ ὀργισμένος ἀπαιτοῦσε νὰ ἐρθοῦν οἱ χωροφύλακες.

«Διατάξτε τους!» εἶπε ὁ Φουρώ.

«Δὲν ἔχω ἐντολή!»

Στὸ μεταξὺ ὁ θόρυβος δυνάμωνε. Ἡ πλατεία εἶχε γεμίσει κόσμο, κι ὄλοι ἦταν στραμμένοι πρὸς τὸν πρῶτο δροφο τοῦ δημαρχείου, ὅταν ξαφνικὰ εἶδαν στὸ κεντρικὸ παράθυρο τὸν Πεκυσέ ὄρθιο κάτω ἀπ' τὸ ρολόι.

Εἶχε μπεῖ μὲ τρόπο στὸ δημαρχεῖο ἀπὸ τὴ σκάλα τῆς ὑπηρεσίας καὶ θέλησε νὰ μνηθεῖ τὸν Λαμαρτίνιο προσφωνώντας τὰ πλήθη:

«Πολίτες!»

Ἄλλὰ τὸ κασκέτο, ἡ μύτη, ἡ ρεντιγκότα, ὄλο του τὸ παρουσιαστικὸ φανέρωναν ἔλλειψη κύρους.

Αὐτὸς μὲ τὸ πλεχτὸ γιλέκο τὸν ρώτησε:

«Εἶσαι ἐργάτης;»

«Ὅχι.»

«Τότε εἶσαι ἀφεντικὸ.»

«Οὔτε.»

«Τότε, παράτα μας!»

«Γιατί;» ἔκανε περήφανα ὁ Πεκυσέ.

Κι ἀμέσως ἐξαφανίστηκε ἀπὸ τὸ παράθυρο. Τὸν τράβηξε μέσα ὁ μηχανικός. Ὁ Γκορζὺ πῆγε νὰ τὸν βοηθήσει.

«Ἀφήστε τον! Εἶναι καλὸς ἄνθρωπος!» Ἀρπάχτη-

—17—

Μιά μέρα ἡ κυρία Μπορντέν εἶχε πεῖ ἄοριστα ὅτι ἤθελε νὰ σκάψει τὸν κῆπο τῆς. Ὁ Γκορζὺ ρίχτηκε στὴ δουλειά καί, μόλο πού τοῦ τὸ ἀπαγόρευσε, συνέχιζε. Ἔτσι ἀντιλαμθανόταν τὸ δικαίωμα τῆς ἐργασίας. Τὰ μυαλά του πῆραν ἀέρα μὲ τὰ λόγια τοῦ Γκορζὺ.

Μόνον μὲ τὶς φοβέρες τοῦ Μπουδάρ ἐδέησε νὰ φύγει.

Ἡ κυρία Μπορντέν γιὰ ἀποζημίωση κράτησε τὴν κοπριά καὶ δὲν τοῦ πλήρωσε τὸ μεροκάματο. Ἦταν συνετὴ, καί γι' αὐτὸ τὴν ἐκτιμοῦσε ἡ γυναίκα τοῦ γιαιτροῦ, ἀκόμα καί ἡ γυναίκα τοῦ συμβολαιογράφου — κι ἄς ἀνῆκαν σὲ ἀνώτερη κοινωνικὴ τάξη.

Τὰ ἐργαστήρια φιλανθρωπίας κράτησαν μιὰ βδομάδα. Δὲν ἔγινε καμιά ταραχὴ. Ὁ Γκορζὺ εἶχε φύγει ἀπὸ τὴν περιοχὴ.

Στὸ μεταξὺ ἡ Ἐθνοφρουρά ἦταν πάντα σὲ ἐπιφυλακὴ. Τὶς Κυριακὰς ἐπιθεώρηση, κάπου κάπου παρελάσεις, καί κάθε νύχτα περιπολίες, πού ἀναστάτωναν τὸ χωριό.

Τραβοῦσαν γι' ἀστεῖο τὰ κουδοῦνια τῶν σπιτιῶν, ἐμπαιναν στὰ δωμάτια ὅπου ροχάλιζαν ἀντρόγυνα στὴν ἴδια μαξιλάρα καί ἔλεγαν προστυχόλογα. Ὁ σύζυγος τότε σηκωνόταν νὰ κερᾶσει κανένα ποτηράκι. Ἐπειτα γύριζαν στὸ φρουραρχεῖο, ἐπαιζαν καμιά παρτίδα ντόμινο, ἔπιναν μηλίτη, ἔτρωγαν τυριά. Ὁ σκοπὸς στὴν πόρτα βαριότανε, καί κάθε λίγο τὴ μισάνοιγε. Ὁ Μπελζάμπ ἦταν τόσο μαλακός, πού δὲν ὑπῆρχε ἴχνος πειθαρχίας.

Ὅταν ξέσπασαν τὰ γεγονότα τοῦ Ἰουνίου, ὄλοι συμφώνησαν «νὰ σπεύσουν νὰ βοηθήσουν τὸ Παρίσι», ἀλλὰ ὁ Φουρώ δὲν μπορούσε ν' ἀφήσει τὸ δη-

—16—

καν ἀπὸ τὸ λαϊμό.

Ἐκείνη τὴ στιγμὴ ἀνοῖξε ἡ πόρτα κι ὁ Μαρεσκὸ στὸ κατώφλι ἀνακοίνωσε τὴν ἀπόφαση τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου. Ἡ πρόταση ἦταν τοῦ Ἰρέλ.

Θὰ κατασκευάζαν μιὰ διακλάδωση στὸ δρόμο τοῦ Τουρνεμπύ, πού θὰ ἔφτανε ὡς τὴν Ἀνγκλβίλ καί θὰ περνοῦσε ἀπὸ τὸν πύργο τοῦ Φαδέρζ.

Ἡ κοινότητα δέχτηκε αὐτὴ τὴ θυσία γιὰ τὸ συμφέρον τῶν ἐργατῶν.

Διαλύθηκαν.

Ἐπιστρέφοντας στὸ σπίτι τους ὁ Μπουδάρ κι ὁ Πεκυσέ ἀκουσαν γυναικεῖες φωνές. Οἱ ὑπηρετίες καί ἡ κυρία Μπορντέν ξεφώνιζαν, ἡ χήρα Μπορντέν ὁμως φώναζε πιὸ δυνατὰ, κι ὅταν τοὺς εἶδε:

«Πολύ ὠραία! Τρεῖς ὥρες σὰς περιμένω! Οὔτε μιὰ τουλίπα δὲν ἔμεινε πιά στὸν καημένο τὸν κῆπο μου! Καί τὸ γρασιδί γεμάτο ἀκαθαρσίες! Δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ τὸν κάνουμε νὰ ξεκουμπιστεί!»

«Ποιόν;»

«Τὸν μαστρο-Γκορζὺ!»

Εἶχε ἐρθεῖ μ' ἕνα κάρο φορτωμένο κοπριά καί τὴν ἄδειασε χύμα πάνω στὴ γλῶχη. «Τώρα σκάβει αὐλάκια. Βιαστεῖτε γιὰ νὰ τελειώσει μιὰ ὥρα ἀρχύτερα.»

«Ἐρχομαι μαζί σας» εἶπε ὁ Μπουδάρ.

Ἐξω, μπροστὰ στὰ скаλοπάτια, ἕνα ἄλογο δεμένο στὸ κάρο μασούλαγε μιὰ τούφα ροδοδάφνες. Οἱ ῥόδες, περνώντας ξυστὰ ἀπ' τὶς πρασιές, εἶχαν ρημάξει τὸ φοῖνικα, τσάκισαν ἕνα ροδοδέντρο, πλάκωσαν τὶς ντάλιες. Πάνω στὸ γρασιδί ἔβλεπες σβόλους ἀπὸ μαύρη κοπριά σάν φωλιές ἀρουραίων. Ὁ Γκορζὺ τσάπιζε μὲ μανία.

—18—

μαρχεῖο, ὁ Μαρεσκὸ τὸ γραφεῖο του, ὁ γιατρός τὴν πλατεία του, κι ὁ Ζιρμπάλ τὸς πυροσβέστες του. Ὁ κ. ντέ Φαδέρζ ἔλειπε στὸ Χερβοῦργο κι ὁ Μπελζάμπ ἦταν κρεβατωμένος. Ὁ μοῖραρχος μουρμούριζε «δέ μὲ θέλανε, τόσο τὸ χειρότερο γι' αὐτούς!» Ὁ Μπουδάρ εἶχε τὴν πρόνοια νὰ συγκρατήσῃ τὸν Πεκυσέ.

Οἱ περιπολίες στὴν ὑπαιθρο κάλυπταν τώρα μεγαλύτερες ἀποστάσεις.

Ἡ σκιά μιᾶς θημωνιάς ἢ τὰ κλαδιά τῶν δέντρων προκαλοῦσαν πανικὸ στοὺς ἔθνοφρουρούς. Μιά φορά τὸ ἔβαλαν ὄλοι στὰ πόδια, ὅταν στὸ φῶς τῆς σελήνης διέκριναν μέσα σ' ἕναν κῆπο μὲ μηλιές κάποιον πού τοὺς σημάδευε μὲ τὸ τουφέκι του.

Μιά ἄλλη φορά, νύχτα κατασκότεινη, ἡ περίπολος σταμάτησε κάτω ἀπ' τὶς ὄξιές. Ἄκουσαν τὰ δῆματα κάποιου πού προχωροῦσε μπροστὰ τους.

«Τὶς εἶ;»

Καμιά ἀπάντηση!

Τὸν ἄφησαν νὰ συνεχίσει τὸ δρόμο του καί τὸν ἀκολουθοῦσαν σὲ κάποια ἀπόσταση, γιατί σκέφτηκαν ὅτι μορεῖ νὰ εἶχε πιστόλι ἢ ῥόπαλο. Ὅταν ὁμως ἔφτασαν στὸ χωριό, ὅπου μοροῦσαν νὰ ζητήσουν βοήθεια, οἱ δώδεκα ἄντρες τοῦ οὐλαμοῦ πέσαν ἀπάνω του ὄλοι μαζί, φωνάζοντας: «Τὰ χαρτιά σου!» Τὸν προπηλάκισαν, τὸν ἔβρισαν. Βγήκαν κι οἱ ἄντρες πού εἶχαν μείνει στὸ φρουραρχεῖο. Τὸν ἔσυραν μέσα, καί τότε, στὸ φῶς τοῦ κεριοῦ πού ἦταν ἀναμμένο πάνω στὴ σόμπα, ἀναγνώρισαν τὸν ἐπιτέλους Γκορζὺ.

Ἐνα παλιὸ πανωφόρι ἀπὸ μουσαμά ἔτριξε στοὺς ὤμους του. Τὰ δάχτυλα τῶν ποδιῶν του ἔβγαλαν

από τις τρύπιες μπότες του. Τό πρόσωπό του ήταν ματωμένο από γδαρσίματα και πληγές. Είχε αδυνατίσει φοβερά και γούρλωνε τά μάτια σά λύκος.

Ο Φουρώ, πού έτρεξε άμέσως, τόν ρώτησε πώς βρέθηκε στό δρόμο μέ τίς όξιές, τί γύρισε νά κάμει στή Σαβινιόλ και πού πέρασε τίς έξι βδομάδες πού έλειπε.

Αυτό δέν τούς ένδιέφερε. Ήταν ελεύθερος.

Ο Πλακεβάν τόν έψαξε για φυσίγγια. Αποφάσισαν νά τόν προφυλακίσουν.

Ο Μπουβάρο έπενέβη.

«Περιττό!» είπε ό δήμαρχος. «Ξέρουμε τά φρονήματά σας.»

«Ναί, αλλά...»

«Προσέξτε, σας προειδοποιώ! Προσέξτε!»

Ο Μπουβάρο δέν επέμεινε.

Τότε ό Γκορζύ στράφηκε στόν Πεκυσέ. «Κι έσύ, άφεντικό, δέ λές τίποτα;»

Ο Πεκυσέ έσκυψε τό κεφάλι σάν νά άμφέβαλλε για τήν άθωότητά του.

Ο φουκαράς χαμογέλασε πικρά:

«Κι όμως, έγώ σέ ύπερασπίστηκα!»

Τήν αύγή δυό χωροφύλακες τόν όδήγησαν στή Φαλαίξ.

Δέν τόν πέρασαν από στρατοδικείο, αλλά τό πλημμελειοδικείο τόν καταδίκασε σέ τρίμηνη φυλάκιση για τίς άνατρεπτικές του όμιλίες.

Από τή Φαλαίξ έγραψε στά παλιά του άφεντικά νά του στείλουν σύντομα ένα πιστοποιητικό καλής διαγωγής, κι επειδή ή ύπογραφή τους έπρεπε νά θεωρηθεί από τό δήμαρχο ή τόν άναπληρωτή του, προτί-

δια περιφρονητικά. Του άρκοϋσε νά συνεχίζει τή ζωή του κοντά στά πιάτα του, συντάσσοντας συμβολαιογραφικές πράξεις στό άνετο περιβάλλον του, κι όλες οι άδικίες του κόσμου τόν άφηναν άσυγκίνητο. Ήταν πολύ άπασχολημένος. Ζήτησε συγγώμη κι έφυγε.

Η θεωρία του για τή σωτηρία του συνόλου τούς έκανε ν' άγανακτήσουν. Τώρα οι συντηρητικοί μιλούσαν σάν τόν Ροβεσπιέρο.

Κι άλλη έκπληξη: Η έπιρροή του Καβαινιακ έπυψε. Τά τάγματα έθνοφυλακής δέν ένέπνεαν πιά έμπιστοσύνη. Ακόμα κι ό Βωκορμπέιγ θεωρούσε χαμένο τόν Λεντρό Ρολλέν. Οι συζητήσεις για τό Σύνταγμα δέν ένδιέφεραν κανέναν, και στίς 10 Δεκεμβρίου όλοι οι κάτοικοι τής Σαβινιόλ ψήφισαν τόν Βοναπάρτη.

Έξι εκατομμύρια ψηφοί κλόμισαν τή συμπάθεια του Πεκυσέ για τό λαό, και μαζί μέ τόν Μπουβάρο άσχολήθηκε μέ τό θέμα τής καθολικής ψηφοφορίας.

Η ψηφος πού άνήκει σ' όλους δέν έχει νόημα. Ένας φιλόδοξος μπορεί πάντα νά ποδηγητήσει τό πλήθος, πού θά τόν άκολουθήσει σάν άγέλη, άφου οι ψηφοφόροι δέ χρειάζεται νά ξέρουν ούτε άναγνώση. Γι' αυτό ύπήρξε τόση νοθεία στίς προεδρικές εκλογές, πίστευε ό Πεκυσέ.

«Καμιά νοθεία» άπάντησε ό Μπουβάρο. «Κλίνω μάλλον μέ τήν άποψη ότι ό λαός είναι άνόητος. Σκέψου μονάχα πόσοι αγοράζουν τή Ρεβαλεσιέρ, τήν άλοιφή του Ντυπουιτρέν, ούρα από πυργοδέσποινες*

* Γιατροσόφια τής εποχής πού τά πουλούσαν τσαρλατάνοι. Κάτι άνάλογο μέ τό δικό μας νερό του Καμάτεροϋ.

μψαν νά ζητήσουν αύτή τή μικρή έξυπνότητα από τόν Μαρεσκό.

Τους όδήγησαν στήν τραπεζαρία, πού ήταν στολισμένη μέ πιάτα από παλιά πορσελάνη. Ένα ρολόι Μπούλ έπιανε τό πιο στενό χωρίσμα τής διτρίνας. Πάνω στό τραπέζι από μαόνι, χωρίς τραπεζομάντιλο, ύπήρχαν δυό πετσέτες, μιá τσαγιέρα και φλιτζάνια. Η κυρία Μαρεσκό διέσχισε τό διαμέρισμα τυλιγμένη σέ μιá ρόμπα από μπλέ κασμίρι. Ήταν Παριζιάνα κι έπληττε στήν έπαρχία. Έπειτα ήρθε κι ό συμβολαιογράφος, κρατώντας στό ένα χέρι τήν τόκα του και στό άλλο μιá έφημερίδα. Σφράγισε άμέσως τό πιστοποιητικό μέ προθυμία - μόλο πού ήταν επικίνδυνο πρόσωπο ό προστατευόμενος τους.

«Έλάτε τώρα» είπε ό Μπουβάρο «για μερικές κουβέντες!..»

«Δέν συμφωνώ, άγαπητέ κύριε. Όταν τά λόγια όδηγούν στό έγκλημα!»

«Αλλά» συνέχισε ό Πεκυσέ «πώς νά ξεχωρίσουμε τίς άθώες φράσεις από τίς έπιλήψιμες; Κάτι πού σημα άπαγορεύεται, αύριο μπορεί νά τό επικροτούμε». Και κατέκρινε τόν βάρβαρο τρόπο μέ τόν όποιο μεταχειρίζονται τούς επαναστάτες.

Ο Μαρεσκό θεωρούσε, φυσικά, ύπερτατό νόμο τήν προστασία τής κοινωνίας και τή σωτηρία του συνόλου.

«Γιά σταθείτε!» είπε ό Πεκυσέ. «Τά δικαιώματα του άτομου είναι τό ίδιο σεβαστά όσο και του συνόλου. Μπροστά σέ μιá τέτοια άπαίτηση όμως, τό μόνο πού έχετε νά άντιτάξετε είναι ή βία.»

Ο Μαρεσκό, άντί νά άπαντήσει, σήκωσε τά φρύ-

κ.ά. Αυτοί οι ήλίθιοι άπαρτίζουν τό εκλογικό σώμα, κι έμεις ύπακούμε στή θέλησή τους. Γιατί ή κοινοκτοφία δέν μπορεί νά άποφέρει τρεις χιλιάδες φράγκα εισόδημα; Ο ύπερπληθυσμός των κουνελιών είναι ή αίτία τής θνησιμότητάς τους. Έτσι και στόν όχλο: τά σπέρματα τής βλακείας μέσα στό κεφάλι τους πολλαπλασιάζονται και προκαλούν άνυπολόγιστες συνέπειες.»

«Ο σκεπτικισμός σου μέ τρομάζει!» είπε ό Πεκυσέ.

Αργότερα, τήν άνοιξη, συνάντησαν τόν κ. ντέ Φαβέρξ, πού τους πληροφόρησε για τήν έκστρατεία τής Ρώμης. Δέν είχαμε σκοπό νά έπιτεθούμε στους Ίταλους, αλλά χρειαζόμασταν έγγυήσεις. Διαφορετικά, ή έπιρροή μας θά εκμηδενιζόταν. Τίποτε πιο νόμιμο άπ' αύτή τήν επέμβαση.

Ο Μπουβάρο γούρλωσε τά μάτια: «Σχετικά μέ τήν Πολωνία δέν ύποστηρίζατε τό αντίθετο;»

«Δέν είναι τό ίδιο πράγμα!» Τώρα βλέπει ήταν για τόν Πάπα.

Κι όταν ό κ. ντέ Φαβέρξ έλεγε: «θέλουμε, θά κάνουμε, σκοπεύουμε» αντιπροσώπευε μιá μερίδα τής κοινής γνώμης.

Ο Μπουβάρο κι ό Πεκυσέ ένωσαν τήν ίδια άηδία και για τούς λίγους και για τούς πολλούς. Λαουτζίκος και άριστοκρατία ήταν ίδιοι κι άπαράλλαχτοι.

Τό δικαίωμα τής επέμβασης τους φανόταν ύποπτο. Αναζήτησαν τίς άρχές του στόν Κάλβο, τόν Μάρτενς και τόν Φάττελ. Κι ό Μπουβάρο συμπέρανε:

«Έπεμβαίνουν για νά επαναφέρουν έναν πρίγκιπα στό θρόνο του, για νά άπελευθερώσουν ένα λαό, ή για προληπτικούς λόγους, μόλις παρουσιαστεί κά-

— 23 —

ποιος κίνδυνος. Έτσι κι αλλιώς πρόκειται για καταπάτηση των δικαιωμάτων του άλλου, για κατάχρηση δύναμης, για συγκαλυμμένη βία!

«Πάντως οί λαοί, όπως κι οί άνθρωποι, είναι άλλη-λέγγυοι» είπε ο Πεκυσέ.

«Μπορεί!» αποκρίθηκε ο Μπουβάρ μ' όνειροπόλο ύφος.

Σέ λίγο άρχισε ή έκστρατεία έναντιόν τής Ρώμης.

Μέσα στην πόλη ή άφρόκρεμα των παριζιάνων άστών, μέ τό μίσος πού είχε στίς άνατρεπτικές ιδέες, λεηλάτησε δυό τυπογραφεία. Άρχιζε νά οργανώνεται τό μεγάλο Κόμμα τής Τάξης.

Τοπικοί άρχηγοί του ήταν ο κύριος κόμης, ο Φουρώ, ο Μαρσεκό κι ο παπάς. Κάθε μέρα κατά τίς τέσσερις έκοβαν δόλτες από τή μιά άκρη τής πλατείας στην άλλη και συζητούσαν τά γεγονότα. Κύριο θέμα ήταν ή διανομή των φυλλαδίων. Οί τίτλοι τους ήταν γουστόζικοι: *Θέλημα Θεού, Ο Κοινοκτήμων, Άς θγοῦμε από τό δόροδορο, Πού θαδίζουμε;* Τό πιό νόστιμο ήταν οί διάλογοι σέ χωριάτικο ύφος, μέ βρισιές και άσυνταξίες, πού θα άναπτέρωναν τό ήθικό των χωρικών. Μέ έναν νέο νόμο ή κυκλοφορία των έντύπων πέρασε στή δικαιοδοσία των έπαρχων, και ο Προικτόν κλειστήκε στίς φυλακές τής Άγίας Πελαγίας: τεράστια νίκη!

Όλα τά δέντρα τής έλευθερίας κόπηκαν. Η Σαβινιόλ ύπάκουσε στην έντολή. Ο Μπουβάρ είδε μέ τά μάτια του τά κούτσουρα τής λεύκας του πάνω σέ μιά χειράμαξα. Τά 'καναν καυσόξυλα για τούς χωροφύλακες και πρόσφεραν τή ρίζα στον κύριο έφημέριο πού είχε εύλογήσει τό δέντρο! Τί γελοιότητα!

— 25 —

τίου ήταν μιά καρέκλα, ένα σκαμνί κι ένα άδειο παλιό κιώτιο από σαπούνια. Ο δάσκαλος προσποιήθηκε πώς όλα αυτά τον διασκέδαζαν. Άλλά τά μάγουλά του ήταν σκαμμένα άπ' τή μιζέρια κι οί στενοί του κρόταφοι φανέρωναν μουλαρίσιο πείσμα και άσυμβίβαστη περηφάνια. Ποτέ δέ θα ύποχωρούσε.

«Νά, λοιπόν, τί μου δίνει κουράγιο!»

Έδειξε μιά στοιβα έφημερίδες πάνω σέ μιά τάβλα κι άνάλυσε μέ λόγια φλογερά τό Πιστεύω του: άφοπλισμός των στρατευμάτων, κατάργηση τής δικαστικής άρχης, ίσοι μισθοί, μέσο βιοτικό επίπεδο πού θα οδηγούσε σ' ένα νέο χρυσό αιώνα, σέ μιά μορφή δημοκρατίας μέ άρχηγό ένα δικτάτορα, ένα παλικάρι, πού θα κυβερνούσε έπάξια.

Έπειτα πήρε τήν μπουκάλα μέ τό άφέντι και τρία ποτήρια για νά πιούν στή μνήμη του ήρωα, του άθάνατου θύματος, του μεγάλου Μαξιμιλιανού!*

Στό κατώφλι φάνηκε τό μαύρο ράσο του έφημέριου.

Άφου χαιρέτησε ζωηρά τή συντροφιιά, πήρε κατά μέρος τό δάσκαλο και του είπε χαμηλόφωνα:

«Πού βρίσκειται ή ύπόθεση του Άγίου Ίωσήφ;»

«Δέ δώσανε τίποτα» άπάντησε ο δάσκαλος.

«Έσείς φταίτε!»

«Έκανα ο,τι μπορούσα!»

«Άλήθεια;»

Ο Μπουβάρ κι ο Πεκυσέ σηκώθηκαν από διακριτικότητα. Ο Πετί τους άνάγκασε νά καθίσουν, και γυρνώντας στον έφημέριο του είπε:

* Έννοεί τον Ροβεσπιέρο.

— 24 —

Ο δάσκαλος ώστόσο εξακολουθούσε νά μιλάει ανοιχτά.

Ο Μπουβάρ κι ο Πεκυσέ τον συγχάρηκαν μιά μέρα πού περνούσαν άπ' τήν πόρτα του.

Τήν άλλη μέρα τους επισκέφθηκε. Στο τέλος τής βδομάδας άνταπέδωσαν τήν επίσκεψη.

Σκοτεινίαζε. Τά παιδιά είχαν σχολάσει, κι ο δάσκαλος σκούπιζε τήν αυλή μέ άνασηκωμένα τά μανίκια. Η γυναίκα του μ' ένα μαντίλι στό κεφάλι θήλαζε ένα μωρό: Ένα κοριτσάκι κρύφτηκε στίς φούστες της κι ένα άσχημόπαιδο έπαίξε χάρμα, στά πόδια της. Οί σαπουνάδες από τήν κουζίνα έτρεχαν στό πάτωμα.

«Βλέπετε πώς μάς μεταχειρίζεται ή κυβέρνηση!» είπε ο δάσκαλος. Κι άμέσως τά 'βαλε μέ τό άτιμο τό κεφάλαιο. Θα 'πρεπε νά τό εκδημοκρατίσουμε, νά άποτινάξουμε τό ζυγό!

«Αυτό θέλω κι εγώ!» είπε ο Πεκυσέ.

Θά 'πρεπε τουλάχιστον νά αναγνωρίσουν τό δικαίωμα τής άρρωγής.

«Άλλο ένα δικαίωμα!» είπε ο Μπουβάρ.

«Τί τά θέλετε! Η προσηυρήν ή κυβέρνηση φάνηκε άτολμη, δέν κατοχύρωσε νομοθετικά τήν άδελφούση.»

«Φροντίστε λοιπόν νά τή θεσμοθετήσετε!»

Είχε σκοτεινιάσει κι ο Πετί διέταξε μέ άπότομο τρόπο τή γυναίκα του ν' άνεδάσει ένα κερί στό γραφείο του.

Στους άσπρισμένους τοίχους ήταν καρφωμένες λιθογραφίες μέ πορτρέτα ρητόρων τής Άριστεράς. Πάνω άπ' τό γραφείο του, φτιαγμένο από ξύλο έλατου, ύπήρχαν ράφια μέ βιβλία. Τά καθίσματα του δωμα-

— 26 —

«Θέλετε τίποτε άλλο;»

Ο άβάς Ζεφρούα δίστασε για λίγο. Έπειτα, μ' ένα χαμόγελο πού μετρίαζε τήν επίπληξη, πρόσθεσε:

«Λένε πώς παραμελείτε λιγάκι τά θρησκευτικά.»

«Ω, τά θρησκευτικά!» επανέλαβε ο Μπουβάρ.

«Τί σάς φταίξανε, κύριε;»

«Τίποτε. Άλλά νομίζω πώς υπάρχουν γνώσεις περισσότερο χρήσιμες από τήν ιστορία του Ίωνά και τούς βασιλείς του Ίσραήλ!»

«Δικαίωμα σας!» άπάντησε ξερά ο παπάς.

Κι άδιαφορώντας για τούς επισκέπτες, ή μάλλον έξαιτίας τους, είπε:

«Άφιερώνετε πολύ λίγες ώρες στό μάθημα τής κατήχησης.»

Ο Πετί σήκωσε τούς ώμους.

«Προσέξτε! Θα χάσετε τούς έσωτερικούς σας μαθητές!»

Τά δέκα φράγκα τό μήνα πού έπαιρνε άπ' αυτά τά παιδιά ήταν ο,τι καλύτερο του πρόσφερε αυτή ή θέση. Άλλά τό ράσο τον έξόργιζε:

«Τόσο τό χειρότερο! Έκδικηθείτε με!»

«Ένας άνθρωπος μέ τό χαρακτήρα μου δέν εκδικείται, άπάντησε ήρεμα ο παπάς. Σας ύπενθυμίζω μονάχα οτι ο νόμος τής 15ης Μαρτίου μάς αναθέτει τήν επίβλεψη τής δημοτικής εκπαίδευσης.»

«Αυτό τό ξερω, φώναξε ο δάσκαλος. Άκόμα κι οί άξιωματικοί τής χωροφυλακής έχουν τό δικαίωμα νά μάς επιδίδουν. Γιατί οχι κι ο άγοροφύλακας; Έτσι δέ θα μάς λείπει τίποτε!»

Σωριάστηκε στό σκαμνί, δαγκώνοντας τή γροθιά του για νά συγκρατήσει τό θυμό του. Τόν έπνιγε ή

επίγνωση της αδυναμίας του.

«Ο κληρικός τόν άγγιξε έλαφρά στόν ώμο.

«Δέν ήθελα νά σās στενοχωρήσω, φίλε μου. Ήσυχάστε, φανείτε λιγάκι λογικός! Πλησιάζει τό Πάσχα. Έλπίζω νά δώσετε τό καλό παράδειγμα και νά μεταλάβετε μέ όλους τούς άλλους:

«Αυτό πάει πολύ! Έγώ! έγώ! νά δεχτώ τέτοιες βλακειές!»

«Ο έφημέριος χλώμιασε μ' αυτή τή βλασφημία. Τά μάτια του άστραφταν. Τό πηγούνι του έτρεμε:

«Σιωπή, δυστυχημένε! Σιωπή! Και νά σκεφτείτε ότι ή γυναίκα του φροντίζει τά όθόνια τής εκκλησίας!»

«Και λοιπόν! Τί έκανε;»

«Δέν πατάει ποτέ στή λειτουργία. Όπως κι έσεεις, άλλωστε!»

«Δέν απόλύουν ένα δάσκαλο γι' αυτό!»

«Μπορούν όμως νά τόν μεταθέσουν!»

«Ο παπás δέν ξαναμίλησε. Στεκόταν στό σκοτάδι, στό βάθος του δωματίου. Ο Πετί μέ κατεβασμένο τό κεφάλι είχε θυηστεί στίς σκέψεις του.

Θά τούς πετούσαν στήν άλλη άκρη τής Γαλλίας. Τό ταξίδι θά τούς έτρωγε και τήν τελευταία τους δεκάρα. Έκει πέρα θά έβρισκε τόν ίδιο παπά, τόν ίδιο νομάρχη, τόν ίδιο διευθυντή, μέ διαφορετικά όνόματα. Όλοι, ως τόν ύπουργό, ήταν κρίκοι μιάς καταπιεστικής αλυσίδας. Ήδη πήρε μιά προειδοποίηση, θ' ακολουθούσαν κι άλλες. Κι έπειτα; Έβλεπε τόν έαντό του, σάν σέ έφιάλτη, νά περπατά στή δημοσιά μ' ένα σάκο στήν πλάτη, δίπλα στά αγαπημένα του πρόσωπα, ν' άπλώνει τό χέρι γιά νά σταματήσει τήν

τάφερε νά μπει στή Βουλή, και ή επανεκλογή του στό Γενικό Συμβούλιο του Καλβαντός ήταν εκ των προτέρων έξασφαλισμένη. Έκρινε σκόπιμο νά προσφέρει στούς προύχοντες τής περιοχής ένα δείπνο.

«Ο προθάλαμος όπου τούς περίμεναν τρεις ύπηρετες γιά νά πάρουν τά παλτά τους, ή αίθουσα του μιλιάρδου και τά δύο συνεχόμενα σαλόνια, τά φυτά σέ κινέζικα βάζα, τά μπρούντζινα άντικείμενα στά τζακια, τά χρυσά σκαλισματα στά ταβάνια, οι βαριές κουρτίνες, οι βαθιές πολυθρόνες, όλη αυτή ή πολυτέλεια τούς κολάκευσε μονομιάς, σάν φιλοφρόνηση πού γινόταν προσωπικά σ' αυτούς. Κι όταν πέρασαν στήν τραπεζαρία, τό τραπέζι, φορτωμένο μέ κρέατα σέ άσημένιους δίσκους, μέ τά ποτήρια στή σειρά μπροστά σέ κάθε πιάτο, μέ τά όρεκτικά σκορπισμένα παντού και στή μέση ένα σολομό, έκανε όλα τά πρόσωπα νά αγαλλιάσουν.

Οί καλεσμένοι ήταν δεκαεφτά, άνάμεσά τους δύο πλούσιοι καλλιεργητές, ό έπαρχος τής Μπαγιέ και κάποιος από τό Χερβούργο. Ο κ. ντέ Φαβέρζ παρακάλεσε τούς ξένους του νά συγχωρέσουν τήν κόμισσα, πού μιά κρίση ήμικρανίας τήν έμπόδιζε νά δρίσκεται μαζί τους. Μετά τά συγχαρητήρια γιά τ' άχλάδια και τά σταφύλια, πού γέμιζαν τέσσερα καλάθια στίς γωνιές του τραπέζιου, άρχισε συζήτηση γιά τό μεγάλο νέο: τό σχέδιο μιάς απόδοσης στήν Άγγλία πού είχε καταστρώσει ό Σαγκαρνιέ.

«Ο Έρτώ ήταν ύπέρ τής απόδοσης ως στρατιώτης, ό έφημέριος από μίσος στούς διαμαρτυρομένους, κι ό Φουρώ γιά τήν ενίσχυση του έμπορίου.

«Έκφράζετε μεσαιωνικές άντιλήψεις!» είπε ό Πε-

ταξιδιωτική άμαξα.

Έκεινη τή στιγμή ή γυναίκα του στήν κουζίνα πνίγηκε στό βήχα, τό νεογέννητο άρχισε νά τσιρίζει και τό νήπιο έβαλε τά κλάματα.

«Φτωχά παιδιά!» είπε ό παπás μέ γλυκιά φωνή.

Τότε ό πατέρας τους ξεσπασε σέ λυγμούς:

«Έντάξει! Έντάξει! Ό,τι θέλετε!»

«Βασίζομαι σ' έσάς» άποκρίθηκε ό έφημέριος, και μέ μιά υπόκλιση πρόσθεσε:

«Κύριοι, καληνύχτα σας!»

«Ο δάσκαλος έκρυψε τό πρόσωπο στά χέρια του, έπειτα έσπρωξε τόν Μπουδάρ:

«Άφήστε με! Θέλω νά πεθάνω! Είμαι ένας άθλιος!»

Οί δυό φίλοι γύρισαν στό σπίτι μακαρίζοντας τόν έαντό τους γιά τήν άνεξαρτησία τους. Η δύναμη του κλήρου τούς τρόμαζε.

Τή χρησιμοποιούσαν τώρα γιά νά σταθεροποιήσουν τήν κοινωνική τάξη. Σύντομα ή Δημοκρατία θά εξαφανιζόταν.

Τρία εκατομμύρια ψηφοφόροι στερήθηκαν τό δικαίωμα ψήφου. Καταργήθηκε ή έλεύθερη κυκλοφορία των έφημερίδων και επιβλήθηκε πάλι ή λογοκρισία. Τά έβαλαν μέ τά μυθιστορήματα πού κυκλοφορούσαν σέ φυλλάδια. Τήν κλασική φιλοσοφία τή θεωρούσαν επικίνδυνη. Οί άστοί ύποστήριζαν τό δόγμα των ύλικών συμφερόντων, κι ό λαός φαινόταν ικανοποιημένος.

Οί άγρότες ξαναγύριζαν στά παλιά τους άφεντικά.

«Ο κ. ντέ Φαβέρζ, πού είχε κτήματα στήν Έρ, κα-

κυσέ.

«Ο Μεσαιωνας είχε και τά καλά του» άπάντησε ό

Μαρσεκό. «Μήν ξεχνάτε τούς καθεδρικούς ναούς!...»

«Άλλά, κύριε, οί καταχρήσεις!...»

«Δέν έχει σημασία. Πάντως δέ θά φτάναμε στήν Έπανάσταση!...»

«Άχ! τί συμφορά κι αυτή!» άναστέναξε ό κληρικός.

«Όλοι όμως συντέλεσαν στήν Έπανάσταση! Άκόμα κι οί άριστοκράτες (ας μέ συγχωρέσει ό κύριος κόμης) πού συμμαχήσανε μέ τούς φιλοσόφους!»

«Τί τά θέλετε! Ο Λουδοβίκος ό δέκατος όγδοος νομιμοποίησε τήν καταπάτηση τής ιδιοκτησίας. Άπό τότε τό κοινοβουλευτικό σύστημα ύπονομείει τά θεμέλια τής κοινωνίας μας!...»

Έφτασε τό ψητό, και γιά λίγα λεπτά άκουγόταν μόνο ό θόρυβος από τά πιρούνια και τά σαγόνια, μαζί μέ τά δήματα των ύπηρετών στό γυαλισμένο πάτωμα και τίς δύο λέξεις πού έπαναλαμβάνονταν: «Μαδέρα! Σωτέρν!»

«Ο κύριος από τό Χερβούργο ξανάπιασε τή συζήτηση. Πώς νά κρατηθεί κανεις όταν έχει φτάσει στό χείλος τής άδύσσου;

«Στήν Άθηναϊκή Δημοκρατία» είπε ό Μαρσεκό «στήν Άθηναϊκή Δημοκρατία μέ τήν όποία έχουμε όμοιότητες, ό Σόλων περιόρισε τούς δημοκρατικούς, αυξάνοντας τό παράβολο πού θά πρεπε νά πληρώσουν οί ύποψήφιοι.»

«Θά ήταν καλύτερα νά καταργηθεί ή Βουλή» είπε ό Υρέλ. «Όλη ή άναταραχή ξεκινά από τό Παρίσι.»

«Νά έφαρμωστεί ή άποκέντρωση!» είπε ό συμβο-

- 31 -

λαιογράφος.

«Εὐρύτατα!» συμπλήρωσε ὁ κόμης.

Σύμφωνα μὲ τὸν Φουρώ ἡ κοινότητα ἔπρεπε νὰ διαθέτει ἀπόλυτες ἐξουσίες, νὰ μπορεῖ ἀκόμη καὶ νὰ ἀπαγορεύει στοὺς ταξιδιώτες νὰ χρησιμοποιοῦν τοὺς δρόμους τῆς, ἂν τὸ ἔκρινε σκόπιμο.

Κι ἐνῶ τὰ πιάτα διαδέχονταν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο, κοτόπουλο μὲ σάλτσα, καραβίδες, μανιτάρια, λαχανικά σαλάτα, κορυδαλλοὶ ψητοί, συζητήθηκαν πολλὰ θέματα: τὸ καλύτερο φορολογικὸ σύστημα, τὰ πλεονεκτήματα τῆς μεγάλης καλλιέργειας, ἡ κατάργηση τῆς θανατικῆς ποινῆς. Ὁ ἑπαρχος δὲν παράλειψε νὰ ἀναφέρει τὸ χαριτολόγημα κάποιου εὐφυολόγου: «Οἱ κύριοι δολοφόνοι ἄς κάνουν τὴν ἀρχή!»

Ὁ Μπουβάρ ἔμεινε κατάπληκτος ἀπὸ τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στὰ ἀντικείμενα πού τὸν περιτριγύριζαν καὶ στὶς συζητήσεις πού ἄκουγε, γιατί πάντα πίστευε ὅτι τὰ λόγια πρέπει νὰ ἀνταποκρίνονται στὸ περιβάλλον, δηλαδή ὅτι τὰ ψηλοτάβανα δωμάτια εἶναι φτιαγμένα γιὰ ὑψηλές σκέψεις. Πάντως, ὅταν ἔφτασαν στὰ ἐπιδόρπια, τὸ πρόσωπό του εἶχε γίνει κατακόκκινο κι ἔδλεπε τὰ μπῶλ μὲ τίς κομπόστες μέσα σὲ μιά ὀμίχλη.

Ἦπιαν κρασί ἀπὸ τὸ Μπροντώ, τὴ Βουργουνδία καὶ τὴ Μαλάγκα... Ὁ κ. ντέ Φαβέρζ, πού ἤξερε τὰ γούστα τῶν καλεσμένων του, ἀνοιξε σαμπάνιες. Τσοῦγκρισαν τὰ ποτήρια τους γιὰ τὴν ἐκλογικὴ νίκη. Ἦταν περασμένες τρεῖς ὅταν πέρασαν στὸ καπνιστήριο γιὰ καφέ.

Μιά γελοιογραφία τοῦ *Σαριβαρί* ἦταν πεταμένη πάνω σὲ μιά κονσόλα ἀνάμεσα σὲ τεύχη τοῦ *Σύμπαντος*. Παρίστανε ἓναν πολίτη πού κάτω ἀπὸ τὴ ρεντιγ-

- 33 -

φενγαν τώρα μὲ ἐπιφωνήματα:

«Τί βλάκες! Τί χυδαιότητα! Τί ἀσύλληπτη ξεροκεφαλιά! Καὶ πρῶτα πρῶτα τί σημαίνει θεῖο δίκαιο;»

Ὁ φίλος τοῦ Ντυμουσέλ, ὁ καθηγητῆς πού τοὺς εἶχε ἐνημερώσει σὲ θέματα αἰσθητικῆς, ἀπάντησε στὴν ἐρώτησή τους μὲ μιά σοφὴ ἐπιστολή.

«Ἡ θεωρία τοῦ θεοῦ δικαίου διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν Ἄγγλο Φίλμερ ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Καρόλου τοῦ Β' καὶ συνοψίζεται στὰ ἑξῆς:

»Ὁ Δημιουργὸς ἔδωσε στὸν πρωτόπλαστο τὴν ἐξουσία στὸν κόσμο. Ἡ ἐξουσία μεταβιβάστηκε στοὺς ἀπογόνους του κι ἔτσι ἡ ἰσχύς τοῦ βασιλιά πηγάζει ἀπὸ τὸ Θεό: «Εἶναι εἰκόνα τοῦ Θεοῦ» ἔγραψε ὁ Μπουσέ. Ἡ πατρικὴ ἐξουσία μᾶς ἐξοικειώνει μὲ τὴ κυριαρχία τοῦ ἐνός. Δημιουργήσαμε τοὺς βασιλιάδες στὸ πρότυπο τοῦ πατέρα.

»Ὁ Λόκ ἀνασκεύασε αὐτὴ τὴ θεωρία. Ἡ πατρικὴ ἐξουσία διακρίνεται ἀπὸ τὴ μοναρχικὴ, ἀφοῦ κάθε ὑπῆκοος ἔχει πάνω στὰ παιδιά του τὰ ἴδια δικαιώματα πού ἔχει κι ὁ μονάρχης στὰ δικά του. Ἡ βασιλεία δὲν ὑφίσταται χωρὶς τὴ λαϊκὴ συναίνεση, καὶ μάλιστα στὴν τελετὴ τῆς στέψης ἐκφραζόταν συμβολικά ἡ ἐκλογή, ὅταν δύο ἐπίσκοποι, δείχνοντας τὸ βασιλιά, ρωτοῦσαν τοὺς εὐγενεῖς καὶ τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ λαοῦ ἂν τὸν ἀποδέχονται.

»Ἐπομένως ἡ ἐξουσία πηγάζει ἀπὸ τὸ λαό. Ὁ λαός ἔχει τὸ δικαίωμα «νὰ κάνει ὅ,τι θέλει» λέει ὁ Ἑλβέτιος, «ν' ἀλλάξει τὸ Σύνταγμα» λέει ὁ Φάττελ, «νὰ ἐπαναστατεῖ ἐναντὶα στὴν ἀδικία», ὑποστηρίζει ὁ Γκλάφεϋ, ὁ Ὄτμάν, ὁ Μαμπλύ καὶ ἄλλοι. Ὁ ἅγιος Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης τοῦ δίνει τὸ δικαίωμα νὰ ἐλευθε-

- 32 -

κότα του κρεμόταν μιά οὐρά μὲ ἓνα μάτι στὴν ἄκρη. Ὁ Μαρσεκό τοὺς ἐξήγησε τὴ σημασία τῆς, κι ὄλοι σκάσανε στὰ γέλια.

Ρουφούσαν λικέρ κι ἡ στάχτη ἀπὸ τὰ ποῦρα ἔπεφτε στὴν ταπεσαρία τῶν ἐπίπλων. Ὁ ἀβάς ἐπιτέθηκε στὸν Βολταίρο προῦπαθώντας νὰ πείσει τὸν Ζιρμπάλ. Ὁ Κουλόν ἀποκοιμήθηκε. Ὁ κ. ντέ Φαβέρζ δήλωσε τὴν ἀφοσίωσή του στὸν Σαμπόρ. «Κι οἱ μέλισσες ἔχουν βασιλιά!»

«Ναί, ἀλλὰ οἱ μυρμηγκοφωλιές Δημοκρατία!» ξέσπασε ὁ γιατρός, πού δὲ συγκρατιόταν πλέον.

«Ἐχετε δίκιο» εἶπε ὁ ἑπαρχος. «Ἡ μορφὴ διακυβέρνησης δὲν ἔχει σημασία!»

«Ὅταν ὑπάρχει ἐλευθερία!» παρατήρησε ὁ Πεκυσέ.

«Ὁ τίμος ἄνθρωπος δὲ χρειάζεται ἐλευθερία» ἀπάντησε ὁ Φουρώ. «Ἐγὼ δὲν ἐκφωνῶ λόγους, οὔτε εἶμαι δημοσιογράφος! Καὶ πιστεύω ἀκράδαντα ὅτι ἡ Γαλλία χρειάζεται κυβερνήτη μὲ σιδερένια πυγμὴ!»

Ὅλοι ζητοῦσαν ἓνα σωτήρα.

Ὁ Μπουβάρ κι ὁ Πεκυσέ, καθὼς ἔφευγαν, ἄκουσαν τὸν κ. ντέ Φαβέρζ νὰ λέει στὸν ἀβὰ Ζεφρουά:

«Πρέπει νὰ ἀποκατασταθῆ ἡ πειθαρχία. Ἡ ἐξουσία φθίνει ὅταν τὴν ἀμφισβητοῦμε! Τὸ θεῖο δίκαιο εἶναι τὸ πᾶν!»

«Πολύ σωστά, κύριε κόμη!»

Οἱ χλωμές ἀκτίνες τοῦ ὀκτωβριανοῦ ἡλιοῦ χάνονταν πίσω ἀπ' τὸ δάσος, φουσοῦσε ἓνας ὑγρὸς ἀέρας, καὶ καθὼς περπατοῦσαν πάνω στὰ νεκρὰ φύλλα, ἀνάνευαν λυτρωμένοι.

Ὅσα δὲν μπόρεσαν νὰ ποῦν στὸ τραπέζι, τοὺς ξέ-

- 34 -

ρῶνεται ἀπὸ τὸν τύραννο. Μάλιστα λέει ὁ Ζυριέ πὼς ὁ λαός δὲ χρειάζεται νὰ λογοδοτεῖ πουθενά».

Κατάπληκτοι ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἀξίωμα πήραν τὸ *Κοινωνικὸ Συμβόλαιο* τοῦ Ρουσσώ.

Ὁ Πεκυσέ τὸ διάβασε ὡς τὸ τέλος. Ἐπειτα, ἔκλεισε τὰ μάτια, ἔγειρε τὸ κεφάλι στὴ ράχη τῆς πολυθρόνας καὶ προσπάθησε νὰ τὸ ἀναλύσει.

«Ὑποτίθεται ὅτι μὲ κάποια συμφωνία τὸ ἄτομο ἀποποιήθηκε τὴν ἐλευθερία του.

»Συγχρόνως ὁ Λαός ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωση νὰ υπερασπίσει τὸ ἄτομο ἀπέναντι στὶς ἀδικίες τῆς Φύσης καὶ τοῦ ἀναγνώρισε τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας στὰ πράγματα πού κατέχει.

»Ποῦ εἶναι ἡ ἀπόδειξη τοῦ συμβολαίου;

»Πουθενά! Ἡ κοινότητα δὲν προσφέρει καμιά ἐγγύηση. Οἱ πολῖτες θὰ ἀσχολοῦνται ἀποκλειστικά μὲ τὴν πολιτικὴ. Ἀλλὰ ἐπειδὴ χρειάζονται καὶ τὰ ἐπαγγελματικά, ὁ Ρουσσώ τάσσεται ὑπὲρ τῆς δουλείας. Οἱ ἐπιστήμες ἔφεραν στὸ ἀνθρώπινο γένος τὴν καταστροφὴ. Τὸ θέατρο διαφθείρει, τὸ χρῆμα εἶναι ὀλέθριο, καὶ τὸ Κράτος πρέπει νὰ ἐπιβάλλει μιά θρησκεία ἐπὶ ποινῇ θανάτου».

«Τί!» ἀναρωτήθηκαν οἱ δύο φίλοι. «Ἴδου λοιπόν ὁ ποντίφηκας τῆς Δημοκρατίας!»

Ὅλοι οἱ μεταρρυθμιστὲς τὸν ἀντιγράψανε. Προμηθεύτηκαν τὸ σύγγραμμα τοῦ Μοράν *Ἐπισκόπηση τοῦ σοσιαλισμοῦ*.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο ἀναλύεται ἡ θεωρία τοῦ Σαίν Σιμόν.

Στὴν κορυφὴ ὁ Πατέρας, πάπας μαζί καὶ αὐτοκράτορας. Κατάργηση τοῦ θεσμοῦ τῆς κληρονομιάς, δη-

μουργία ενός κοινωνικού κεφαλαίου πού θά άποτελείται από όλα τά κινήτά και άκίνητα αγαθά και οί πόροι του θά διανεμόνται ιεραρχικά. Οί βιομήχανοι* θά διαχειρίζονται τή δημόσια περιουσία, αλλά δέν υπάρχει λόγος άνησυχίας· άρχηγός θά είναι «αυτός πού άγαπά περισσότερο».

Λείπει κάτι, ή Γυναίκα. Άπό τόν έρχομό τής Γυναίκας έξαρτάται ή σωτηρία του κόσμου.

«Δέν καταλαβαίνω τίποτε».

«Ούτε εγώ!»

Και ρίχτηκαν στή μελέτη τών θεωριών του Φουριέ.

Πηγή όλων τών συμφορών είναι ο έξαναγκασμός. Όταν άπελευθερώσουμε τίς επιθυμίες μας, ή άρμονία άποκαθίσταται.

Η ψυχή μας κρύβει δώδεκα πρωταρχικά πάθη: πέντε αισθητηριακά, τέσσερα συναισθηματικά και τρία διανεμητικά. Τά πρώτα αναφέρονται στό άτομο, τά έπόμενα στίς ομάδες, και τά τελευταία στίς ομάδες τών ομάδων ή σειρές, πού τό σύνολό τους άπαρτίζει τή φάλαγγα, κοινωνία 1800 ατόμων πού κατοικούν σ' ένα άνάκτορο. Κάθε πρωί οί εργάτες πηγαίνουν στους άγρους μέ άμαξες, και επιστρέφουν τό βράδυ. Φέρουν λάβαρα, οργανώνουν γιορτές, τρώνε γλυκά. Κάθε γυναίκα έχει, άν θέλει, τρεις άντρες: τό σύζυγο, τόν έραστή και τόν γεννήτορα. Για τούς εργένηδες προδίδονται μπαγιαντέρες.

* Για τόν Σαίν Σιμόν ο όρος βιομήχανος σημαίνει τόν παραγωγό.

Προμηθεύτηκαν συγγράμματα πού δέν ήξεραν καλά καλά τί λένε. Ο Μπουβάρ ύπογράμμισε πολλές περικοπές και τίς έδειξε στον Πεκυσέ:

«Διαβάσε τα μόνος σου! Μάς φέρνουν για παράδειγμα τούς Έρσαίους, τούς μοραβούς μοναχούς, τούς ιησουίτες τής Παραγουάης, ακόμα και κανονισμούς φυλακών».

»Στους Ίκάρους τό γεύμα διαρκεί είκοσι λεπτά, οί γυναίκες γεννούν στό νοσοκομείο, κι άπαγορεύεται νά τυπώνονται βιβλία χωρίς τήν άδεια τής Πολιτείας».

«Ο Καμπέ όμως είναι ήλίθιος».

«Ίδου τώρα ο Σαίν Σιμόν: Οί συγγραφείς θά ύποβάλλουν τά έργα τους σέ μία έπιτροπή βιομηχάνων».

»Κι ο Πιέρ Λερού: Ο νόμος θά έξαναγκάσει τούς πολίτες νά παρακολουθούν τίς όμιλίες τών ρητόρων».

»Κι ο Αύγουστος Κόντ: Οί παπάδες θά εκπαιδεύουν τούς νέους, θά έλέγχουν όλα τά πνευματικά έργα και θά ύποχρεώνουν τήν εκτελεστική έξουσία νά έλέγχει τίς γεννήσεις».

Τά στοιχεία αυτά καταστενοχώρησαν τόν Πεκυσέ. Τήν ώρα του δείπνου άπάντησε:

«Συμφωνά ότι όρισμένες άπόψεις τών ουτοπιστών είναι γελοίες· κι όμως πρέπει νά τούς δούμε μέ συμπάθεια. Η άσχήμια του κόσμου τούς έθλιβε, και ύπέφεραν τά πάνδεινα στήν προσπάθειά τους νά τόν κάνουν καλύτερο. Θυμήσου τόν Μόρ πού τόν άποκεφάλισαν, τόν Καμπανέλλα πού τόν βασάνισαν έφτά φορές, τόν Μπουναρότι μέ μία άλυσίδα γύρω άπ' τό λαιμό του, τόν Σαίν Σιμόν πού έξησε μέσα στήν άθλιότητα, και τόσους άλλους. Θά μπορούσαν νά ζή-

«Αυτό μ' άρέσει!» είπε ο Μπουβάρ και θυβίστηκε στην όνειροπόληση του άρμονικού σύμπαντος.

Μέ τή βελτίωση τών κλιματολογικών συνθηκών ή γή θά γίνει πύο όμορφη, και μέ τή διασταύρωση τών φυλών ή ζωή του ανθρώπου θά παραταθεί. Θά κατευθύνουμε τά σύννεφα, όπως κάνουμε τώρα μέ τόν κεραυνό. Στίς πόλεις θά βρέχει τή νύχτα, για νά τίς καθαρίζει. Πλοία θά διασχίζουν τίς πολικές θάλασσες, πού θά τίς έχει ξεπαγώσει τό βόρειο σέλας. Γιατί τά πάντα δημιουργούνται άπό τήν ένωση τών δύο ύγρών, του άρσενικού και του θηλυκού, πού αναβλύζουν στους πόλους, και τό βόρειο σέλας είναι εκδήλωση του όργανισμού του πλανήτη μας, μία γόνιμη εκπεράτωση».

«Αυτό δέν τό καταλαβαίνω» είπε ο Πεκυσέ. Μετά τόν Σαίν Σιμόν και τόν Φουριέ πέρασαν στό θέμα τών μισθών.

Ο Λουί Μπλάν ζητά νά καταργηθεί τό έξωτερικό έμπόριο, για τό συμφέρον τών εργατών, ο Λαφαρέλ νά γενικευτεί ή χρήση τών μηχανών, κάποιος άλλος νά μειωθεί ο φόρος τών οινοπνευματικών, νά γίνεται διανομή σούπας, νά άνασταθούν οί συντεχνίες τών πρωτομαστόρων. Ο Προυντόν όραματίζεται ένα σύστημα ενιαίας φορολογίας και άπαιτεί ν' αναλάβει τό Κράτος τό μονοπώλιο τής ζάχαρης.

«Οί σοσιαλιστές σου» έλεγε ο Μπουβάρ «ζητούν πάντα νά μάς επιβάλουν τήν τυραννία».

«Όχι δα!»

«Επιμένω στή γνώμη μου!»

«Είσαι παράλογος».

«Και σύ μέ έξοργίζεις!»

σουν ήσυχoi, μά δέν τό έκαμαν· άκολούθησαν τόν δικό τους δρόμο μέ τό κεφάλι ψηλά, σαν ήρωες».

«Νομίζεις» είπε ο Μπουβάρ, «ότι οί θεωρίες ενός κυρίου μπορούν νά αλλάξουν τόν κόσμο;»

«Τί σημασία έχει!» άπάντησε ο Πεκυσέ. «Καιρός νά δούμε από τόν εγωιστικό κλοιό μας! Άς άναζητήσουμε ένα καλύτερο σύστημα!»

«Πιστεύεις λοιπόν πώς θά τό βρείς;»

«Βεβαίωτατα!»

«Εσύ;»

Ο Μπουβάρ ξεόπασε σέ γέλια, και οί όμοι κι ή κοιλιά του χοροπηδούσαν ρυθμικά. Πύο κόκκινος κι από παντζάρι, μέ τήν πετσέτα κάτω άπ' τή μασχάλη, έπαναλάμβανε: «Χά! χά! χά!» μέ έξοργιστικό τρόπο.

Ο Πεκυσέ βγήκε άπ' τό διαμέρισμα χτυπώντας τήν πόρτα.

Η Ζερμαίνα τόν άναζήτησε σ' όλο τό σπίτι και τόν ανακάλυψε στό δωμάτιό του, σ' ένα καναπέ, χωρίς φώς και χωρίς θέρμανση, μέ τό κασκέτο κατεβασμένο ως τά φρύδια. Δέν ήταν άρρωστος, αλλά θυσιάζομενος στίς σκέψεις του.

Όταν ξεχάστηκε ο καθγάς, παραδέχτηκαν ότι τούς έλειπε ή βάση για τίς μελέτες τους: ή πολιτική οικονομία.

Ζήτησαν πληροφορίες για τήν προσφορά και τή ζήτηση, για τό κεφάλαιο και τό ένοίκιο, για τίς εισαγωγές και τήν άπαγόρευσή τους.

Μιά νύχτα ο Πεκυσέ ξύπνησε από τό τρέξιμο μάς μπότας στό διάδρομο. Άποβραδís είχε μανταλώσει ο ίδιος, όπως τό συνήθιζε, όλες τίς πόρτες. Φώναξε τόν Μπουβάρ, πού κοιμόταν βαθιά.

-39-

Ἔμειναν ἀκίνητοι, κάτω ἀπό τὰ σκεπάσματά τους. Ὁ θόρυβος δὲν ξανακούστηκε. Ρώτησαν τίς ὑπῆρτες, ἀλλὰ δὲν εἶχαν ἀκούσει τίποτα.

Καθὼς ὁμως περπατοῦσαν στὸν κήπο, παρατήρησαν στή μέση μιᾶς πρασιάς κοντά στοῦ φράχτη ἴχνη ἀπὸ παπούτσια, καὶ εἶδαν ὅτι δυὸ βέργες ἦταν σπασμένες. Προφανῶς κάποιος εἶχε πηδήξει τὸ φράχτη.

Ἔπρεπε νὰ εἰδοποιήσουν τὸν ἀγροφύλακα, μὰ δὲν τὸν βρῆκαν στοῦ δημαρχεῖο, καὶ ὁ Πεκυσέ πήγε στοῦ μπακάλικου.

Καὶ τί εἶδε στοῦ πίσω μέρος τοῦ μαγαζιοῦ, δίπλα στοῦ Πλακεδάν, στήν παραέα πού τὰ κουτσόπινε; Τὸν Γκορζύ! Ὁ Γκορζύ στολισμένος σάν ἀστὸς διασκέδαζε τὴ συντροφιά του.

Ὁ Πεκυσέ δὲν ἔδωσε σημασία στή συνάντηση.

Σέ λίγο ἔφτασαν στοῦ θέμα τῆς Προόδου.

Ὁ Μπουδάρ πίστευε στήν ἐπιστημονικὴ πρόοδο, ἀλλὰ γιὰ τὴ λογοτεχνικὴ πρόοδο ἦταν λιγότερο βέβαιος. Τί καὶ ἂν βελτιώνεται τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο! Ἡ γοητεία τῆς ζωῆς χάθηκε. Ὁ Πεκυσέ γιὰ νὰ τὸν πείσει πήρε ἕνα φύλλο χαρτί:

«Χαράζω διαγώνια μιὰ κυματιστὴ γραμμὴ. Ὁποιοὺς τὴν ἀκολουθήσει, κάθε φορὰ πού ἡ γραμμὴ κατεβαίνει, θὰ χάνει ἀπὸ τὰ μάτια του τὸν ὀρίζοντα. Ὅμως ξαναεβαίνει, καὶ μ' ὄλους τοὺς ἐλιγμούς ὀδηγεῖ στήν κορυφή. Αὐτὴ εἶναι ἡ εἰκόνα τῆς Προόδου».

Μπήκε ἡ κυρία Μπρογντέν.

Ἦταν 3 Δεκεμβρίου τοῦ 1851. Κρατοῦσε τὴν ἐφημερίδα.

Στριμωγμένοι ὁ ἕνας δίπλα στοῦ ἄλλου, διάβασαν τὸ διάγγελμα στοῦ λαοῦ, τὴ διάλυση τῆς Βουλῆς καὶ τὴ φυ-

-41-

στοὺς ἠττημένους! Κανείς δὲ λυπᾶται τὰ θύματα! Ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἐπαναστατεῖς, εἶσαι κακοῦργος.

«Ἄς εὐχαριστήσουμε τὴ Θεία Πρόνοια!» ἔλεγε ὁ παπᾶς «καὶ μετὰ τὸν Λουδοβίκο Βοναπάρτη. Τὸν περιβάλλουν διακεκριμένες προσωπικότητες. Ὁ κόμης ντὲ Φαβέρζ θὰ γίνῃ γεροϋσιαστής».

Τὴν ἄλλη μέρα τοὺς ἐπισκέφτηκε ὁ Πλακεδάν.

Οἱ κύριοι μιλοῦσαν πολὺ. Τοὺς συμβούλευε νὰ κρατοῦν τὸ στόμα τους κλειστό.

«Θέλεις τὴ γνώμη μου;» ρώτησε ὁ Πεκυσέ.

«Ἄφου οἱ ἀστοὶ εἶναι θηριώδεις, οἱ ἐργάτες φθονεροί, οἱ παπάδες δουλοπρεπεῖς, καὶ ἀφου ὁ λαὸς στοῦ τέλος δέχεται ὄλους τοὺς τυράννους, φτάνει νὰ μὴν τοῦ στερῆσουν τὸ λαπὰ του, ὁ Ναπολέων ἔκαμε πολὺ καλά! Ἄς τὸν φιμώσει λοιπόν, ἄς τὸν ποδοπατήσῃ, ἄς τὸν ἐξοντώσῃ. Τετοια καὶ χειρότερα τοῦ ἀξίζουν γιὰ τὴ δειλία, τὴν τύφλωση καὶ τὴ μωρία του καὶ γιὰ τὴν ἀποστροφὴ του πρὸς τὸ δίκαιο».

Ὁ Μπουδάρ ὄνειροπολοῦσε: «Ἄχ, ἡ πρόοδος! Τί κοροϊδία!» Καὶ πρόσθετε: «Κι ἡ πολιτικὴ, τί θρωμά!»

«Ἡ πολιτικὴ δὲν εἶναι ἐπιστήμη» συνέχισε ὁ Πεκυσέ. «Ἡ στρατιωτικὴ τέχνη ἔχει μεγαλύτερη ἀξία, προβλέπει τί θὰ συμβεῖ. Τί θὰ ἔλεγε νὰ τὴ μελετήσουμε;»

«Ὁχι, εὐχαριστῶ» ἀπάντησε ὁ Μπουδάρ. «Ὅλα μ' ἀηδιάζουν. Καλύτερα νὰ πουλήσουμε τὸ παλιόσπιτο καὶ νὰ φύγουμε ὅπου βροντᾷ ὁ Θεός, στοὺς ἀγροίους!»

«Ὅπως θέλεις!»

Ἡ Μελί στήν αὐλὴ τραβοῦσε νερό ἀπὸ τὸ πηγάδι.

-40-

λάκιση τῶν βουλευτῶν.

Ὁ Πεκυσέ ἔχασε τὸ χρῶμα του. Ὁ Μπουδάρ παρατηροῦσε τὴ χήρα.

«Πῶς! Δὲ λέτε τίποτα!»

«Τί θέλετε νὰ κάνω;» Εἶχαν ξεχάσει νὰ τῆς προσφέρουν κάθισμα. «Κι ἐγὼ πού ἦρθα, νομίζοντας ὅτι θὰ σᾶς κάνω νὰ χαρεῖτε! Ἄ, δὲν εἶστε καθόλου καλοὶ σήμερα!» Κι ἔφυγε ἐνοχλημένη ἀπὸ τὴν ἀγένειά τους.

Ἔμειναν ἄφωνοι ἀπὸ τὴν ἐκπληξη. Ἐπειτα πήγαν στοῦ χωριὸ νὰ ἐκφράσουν τὴν ἀγανάκτησή τους.

Ὁ Μαρεσκό, πού τοὺς ὑποδέχτηκε χωμένος μέσα στὰ συμβόλαιά του, εἶχε διαφορετικὴ γνώμη. Δόξα τῷ Θεῷ, εἶχαν γλιτώσει ἀπὸ τὴ φλυαρία τῆς Βουλῆς. Θὰ εἶχαν ἐπιτέλους μιὰ πολιτικὴ ἔργων.

Ὁ Μπελζάμπ ἀγνοοῦσε τὰ γεγονότα – ἄλλωστε δὲ σκοτιζόταν γιὰ κάτι τέτοια.

Στὴν ἀγορὰ σταμάτησαν τὸν Βωκορμπέιγ.

Ὁ γιατρός εἶχε ἀνανήψει ἀπ' ὅλα αὐτὰ. «Οἱ ἀνησυχίες σας εἶναι ἐντελῶς ἀδικαιολόγητες».

Ὁ Φουρῶ πέρασε δίπλα τους, λέγοντας κοροϊδευτικά: «Τοὺς φάγαμε τοὺς δημοκράτες!» Κι ὁ μοίραρχος, κρατώντας τὸν Ζιρμπάλ ἀπὸ τὸ μπράτσο, φώναξε ἀπὸ μακριά: «Ζήτω ὁ αὐτοκράτορας!»

Ὁ Πετί ὁμως θὰ τοὺς καταλάβαινε. Ὁ Μπουδάρ χτύπησε στοῦ τζάμι τοῦ παραθύρου, καὶ ὁ δάσκαλος βγήκε ἀπὸ τὴν τάξη.

Βρῆκε πολὺ ἀστείον πού φυλάκισαν τὸν Θιέρσο. Ὁ λαὸς ἔπαιρνε τὴν ἐκδίκησή του.

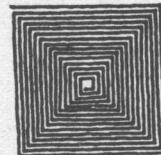
«Χά! χά! κύριοι βουλευτές! ἦρθε ἡ σειρὰ σας!»

Οἱ κάτοικοι τῆς Σαβινιὸλ ἐπιδοκίμασαν τοὺς πυροβολισμούς στίς λεωφόρους. Κανείς δὲ χαρίζεται

-42-

Ἡ ξύλινη ἀντλία εἶχε ἕνα μακρὸ μοχλό. Γιὰ νὰ τὸν κατεβάσει λύγιζε τὴ μέση, καὶ φαίνονταν οἱ μπλέ κάλτσες τῆς ὡς τίς γάμπες. Ἐπειτα, μὲ μιὰ γρήγορη κίνηση σήκωνε τὸ δεξιὸ χέρι καὶ γύριζε λίγο τὸ κεφάλι. Ὁ Πεκυσέ κοιτάζοντάς τὴν ἔνωθε κατὶ τὸ πρωτόγνωρο, μιὰ γοητεία, μιὰ ἀπέραντη εὐχαρίστηση.

Μετάφραση: Χριστόφορος Λιοντάκης

Πορεία πρὸς τὴν «'Οκτάνα»

τοῦ Γιώργη Γιατρομανωλάκη

(ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν μελέτη: Ἀνδρέας Ἐμπειρικός: ὁ ποιητὴς τοῦ Ἑρωτικοῦ Νόστου, πού προκειται νὰ κυκλοφορήσει ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις «Κέδρος»).

Τὰ Γραπτά ἢ Προσωπικὴ Μυθολογία τελειώνουν μὲ ἓνα κατεξοχὴν πρακτικὸ κείμενο τοῦ Ἀνδρέα Ἐμπειρικοῦ. Στὰ δύο τελευταῖα κείμενα πού ἐξετάσαμε, στὸ «Οἰδίπους Ρέξ» καὶ «Νεοπτόλεμος Ἀ' Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων» οἱ κύριοι ἥρωες, ὁ Χαβρίας καὶ ὁ Νεοπτόλεμος, ἐξέθεσαν τὶς θεωρητικὲς ἀπόψεις σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ ζοῦν οἱ ἄνθρωποι γιὰ νὰ βροῦν τὴν εὐτυχία. Στὴν «Ἐπιστροφή τοῦ Ὀδυσσεύς» παρακολουθοῦμε τὴ ζωὴ ἑνὸς ἀνθρώπου πού ζεῖ εὐτυχισμένος καὶ σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιταγὲς ὄχι ἑνὸς κοινωνικοῦ κώδικα ἀλλὰ τοῦ προσωπικοῦ του ὁρμέφυτου καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν του. Ὁ Ὀδυσσεύς ἢ μορμόνος Δανιὴλ Κάρτερ δὲν ἐργάζεται, δὲν μεριμνᾷ γιὰ τὸ αὐριο, ζεῖ μέσα στὴν ἡδονὴ καὶ τὸν ρεμβασμὸ, ἀπελευθερωμένος ἀπὸ ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς συμβατικῆς καὶ πιεστικῆς ζωῆς. Ταυτόχρονα ὀραματίζεται «μιά Ἱερουσαλὴμ εὐτυχισμένη» καὶ θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του ὄχι μόνον μέγα ἐραστή ἀλλὰ καὶ «ἀναμορφωτὴ τοῦ Κόσμου»¹.

Τὸ μυθολογικὸ ὑλικὸ πού χρησιμοποιεῖται εἶναι ἐλάχιστο καὶ μόνον τὸ ὄνομα τοῦ Ὀδυσσεύς, τῆς Πηνελόπης, ἢ ἀναφορὰ τῶν μνηστήρων καὶ τὸ θέμα τῆς «ἐπιστροφῆς» ἀνακαλοῦν τὸ ἀρχαῖο πρότυπο. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ, ἡ ἱστορία, ὁ μῦθος, ρεῖ ἐδῶ ἀνετότερα παρά ὅσο στὰ δύο προηγούμενα κείμενα ἐνῶ, ταυτόχρονα, ἡ ἀναγωγή στὸν Ὅμηρο διευκολύνει τὸ συγγραφέα νὰ ἐξισώνει στὸ μέτρο πού ἐπιθυμεῖ τοὺς δύο ἥρωες καὶ νὰ ὀδηγεῖ τὸν ἀναγνώστη σὲ παραλληλισμούς καὶ συγκρίσεις ἀνάμεσα στὸ βορειοαμερικανὸ μορμόνο καὶ στὸν ἀρχαῖο Ἕλληνα ταξιδευτὴ. Μποροῦμε, βασιζόμενοι στὸ γραπτὸ αὐτὸ, νὰ πούμε πῶς ἡ συγκρότηση ἑνὸς μῦθου-ἱστορίας μέσα στὴν ἐξέλιξη τῆς γραφῆς τοῦ Ἐμπειρικοῦ φαίνεται ἐδῶ καθαρότερα ἀπὸ ὅσο στὰ δύο ἄλλα κείμενα, καὶ δὲν

θά ἦταν ὑπερβολὴ νὰ ὑποστηρίξουμε πῶς τοῦτο ὀφείλεται πρωτίστως στὸ γεγονός ὅτι ὁ συγγραφέας στηρίζεται σὲ παραδεδομένο μυθολογικὸ ὑλικὸ καὶ ὄχι σὲ μιὰ κατασκευασμένη μυθολογικὴ ἱστορία, ὅπως εἶναι λ.χ. ἡ ἱστορία τοῦ Χαβρία. Τὰ ἐπεισόδια πού παρακολουθοῦμε στὸ κείμενό μας ἀπὸ τὸ ρεμβασμὸ τοῦ Ὀδυσσεύς-Δανιὴλ καὶ τὴν ἐρωτικὴ καὶ ἡδονικὴ διαβίωσή του, ὡς τὴν ἐκδίωξη τῶν μνηστήρων, συσφαιρώνονται ὡς γεγονότα γύρω ἀπὸ τὸ μῦθο τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Ὀδυσσεύς. Ὡστόσο, ὁ συγκεκριμένος αὐτὸς μῦθος χρησιμοποιεῖται, ὅπως εἴπαμε, ὑπαινικτὰ καὶ ὁ ποιητὴς-ἀφηγητὴς μένει ἐντελῶς ἔξω ἀπὸ τὸ πλαίσιο τῆς ἀρχαίας ἱστορίας, ἐκεῖ ὅπου ὁ ἀντίστοιχος ἀφηγητὴς τῶν δύο προηγούμενων κειμένων δρᾷ ὡς ἥρωας μέσα στὴν ἴδια τὴν ἐξιστόρησή του. Τὸ δίδαγμα πού δγαίνει ἀπὸ αὐτὴ τὴ διαφορετικὴ χρῆση τοῦ ἀρχαίου ὑλικοῦ εἶναι ἐνδιαφέρον: ἀρκεῖ ὁ ἀπλὸς ὑπαινιγμὸς μιᾶς γνωστῆς «δημόσιας»² μυθολογικῆς ἱστορίας γιὰ νὰ πάρει τὸ κείμενο ὅλη τὴν ἀναγκαῖα μυθολογικὴ προοπτικὴ του καὶ νὰ διευκολυνθεῖ ὁ ἀναγνώστης γιὰ τὶς ἐνδεχόμενες συγκρίσεις τοῦ παλαιοῦ καὶ τοῦ νέου. Ἀντίθετα, ἡ ὑπερβολικὴ προσκόλληση σὲ λεπτομέρειες μιᾶς λιγότερο γνωστῆς ἢ καὶ πλαστῆς «μυθολογικῆς» ἱστορίας δημιουργεῖ προσκόμματα στὸ κείμενο πού τὴν περιέχει.

Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ «Ἡ Ἐπιστροφή τοῦ Ὀδυσσεύς» εἶναι πιο ἐπιτυχημένο κείμενο συγκριτικὰ μὲ τὸ «Οἰδίπους Ρέξ» ἢ τὸ «Νεοπτόλεμος», ἐπειδὴ ὁ κλασικὸς μῦθος, ἐνῶ δημιουργεῖ μιὰ παραπέρα σημασία μέσα στὸ γραπτὸ, ἐπιτρέπει τὴν ἀδιάσπαστη ἀνάπτυξη τῆς νέας ἱστορίας τοῦ μορμόνου Δανιὴλ. Τὸ μυθολογικὸ ὑλικὸ δὲν τίθεται στὴν ὑπηρεσία κάποιου ψυχαναλυτικῆς ἐρμηνείας ἀλλὰ συνεργεῖ στὴ λογοτεχνικὴ ἐνάργεια τοῦ ἴδιου τοῦ κειμένου. Γιὰ τοῦτο ἀρκεῖ ὁ τίτλος τοῦ γραπτοῦ καὶ μόνον γιὰ νὰ ἔχουμε μὲ τὴν

1. Σελ. 161. Γιὰ τὰ Γραπτά ἢ Προσωπικὴ Μυθολογία (1966) χρησιμοποιῶ τὴν ἐκδοσὴ τῆς «Πλειάδας», ἐνῶ γιὰ τὴν Ἀργὴ ἢ Πλοῦς Ἀεροστάτου, τὴν ἐκδοσὴ «Ψυλόν», 1980.

2. Χρησιμοποιῶ τὸν ὄρο σύμφωνα μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Ὁράτιου, *Ποιητικὴ Τέχνη*, ὅπου ὁ παλαιὸς μῦθος θεωρεῖται *Publica Materies* (στ. 131ε.)

μυθολογική ιστορία ὅση «λογική» σχέση μᾶς εἶναι ἀναγκαία, ἀφενὸς μὲν νὰ προβοῦμε σὲ συγκρίσεις ἀφετέρου δὲ νὰ μὴ χάσουμε τὸ κεντρικὸ θέμα τοῦ γραπτῶν: τὴν ἐρωτικὴν διάθεση καὶ ψυχικὴ ὑγεία τοῦ μορμόνου καὶ τὴν ἐπιτυχία ἢ εὐτυχία πού μπορεῖ νὰ προέλθει ἀπὸ μιὰ ἀνάλογη ἐρωτικὴ καὶ ἡδονικὴ πρακτικὴ. Οἱ παραδεδομένες ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ ἀπορρίπτονται μέσα ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ ἐρωτικοῦ μορμόνου, ὁ ὁποῖος, παράλληλα ἀναλαμβάνει τὸ χρέος νὰ ἀναμορφώσει τὸν κόσμο σύμφωνα μὲ τίς δικές του ἀρχές. Θὰ μποροῦσε νὰ πει κανεὶς πὼς ἡ φροῦδικὴ ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς καθοδηγεῖ καὶ διαμορφώνει τὸν πολιτισμὸ τοῦ Κάριτερ καὶ ὄχι τὸ ἀντίθετο.

Ἔτσι μὲ τὸ τέλος τῶν *Γραπτῶν* δὲν ἔχουμε ἀπλῶς ἓνα μονοθεματικὸ κείμενο πού ἐφορμᾶται καὶ καθοδηγεῖται ἀπὸ τὸ θέμα κάποιου ἀρχαίου μύθου, ἀλλὰ καὶ τὸ πρότυπο ἑνὸς νέου κόσμου, πῶς συγκεκριμένα μιᾶς νέας πόλης, τῆς Νέας Ἱερουσαλὴμ καὶ γιὰ (πρώτῃ φορᾶ ἐδῶ) συγκροτημένῳ τὸ οἰκουμενικὸ ὄραμα τοῦ Ἑμπειρικοῦ. Ὁ Χαβρίας στὸ «Οἰδίπους Ρέξ» εἶναι εὐτυχής, κηρύττει τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς χαρᾶς ἀλλὰ εἶναι ἄνθρωπος τῶν ἀγρῶν, ἓνας μοναχικός πλάνητας. Ὁ Νεοπτόλεμος, στὸ ὁμώνυμο κείμενο, ὁραματίζεται τὴν ἀλλαγὴ τοῦ κόσμου, τὸ θεμέλιωμα μιᾶς νέας ἐποχῆς «γιὰ τὸ καλὸν τοῦ Σύμπαντος καὶ γιὰ τὴν δόξα τῶν Ἑλλήνων», ἀλλὰ ὁ ἴδιος δὲν προβαίνει σὲ καμιά σχετικὴ ἐνέργεια. Ἀντίθετα, ὁ Δανιὴλ Κάριτερ «ἀναμορφωτὴς τοῦ Κόσμου», ὁραματίζεται τὴ Νέα Ἱερουσαλὴμ «πρωτεύουσα ὅλου τοῦ κόσμου, μέσ' στὴν καρδιά τῆς Ἰούτα» καὶ ἐπιτυγχάνει τελικὰ νὰ γίνῃ ὁ δῆμαρχος τῆς πόλης. Ἡ πορεία του εἶναι ὅ,τι θὰ ὀνομαστῆ «Ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ Ὀδυσσεῦς ἢ ἡ δόξα τῶν Μορμόνων». Ἀπὸ ἐδῶ ἡ μετάβασις στὴν ὁραματικὴ Ὀκτάνα γίνεται φυσικὴ. Προηγουμένως, ὅμως, ὀφείλομε νὰ κάνουμε μιὰ παρένθεσι καὶ νὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ ἓνα «ἐνδιάμεσο» κείμενο τὴν *Ἀργῶ*.

Ἡ *Ἀργῶ ἢ Πλοῦς ἀεροστάτου*, εἶναι τὸ πρῶτο μεγάλο ἀφηγηματικὸ κείμενο τοῦ Ἑμπειρικοῦ, ἢ ἐκτενέστερη ἱστορία πού δημοσιεύεται ὕστερα ἀπὸ τὰ μικρὰ σχετικῶς κείμενα τῶν *Γραπτῶν*. ἔχει τὸ χαρακτηριστικὸ ὅτι παρακολουθεῖ δυὸ παράλληλες χρονικὰ ἱστορίες οἱ ὁποῖες συγκλίνουν σὲ ἓνα τέλος: τὴν ἱστορία τοῦ καθηγητῆ Πέντρο Ραμίρεθ, τῆς κόρης του Καρλότας καὶ τοῦ ἐραστῆ τῆς καὶ τὴν ἀνύψωσι τοῦ ἀεροστάτου μὲ τοὺς τρεῖς φλογεροὺς ἀεροναῦτες καὶ τὴν ἀρπαγείσα κόρη. Καὶ οἱ δυὸ ἱστορίες εἶναι ἐρωτικῆς καὶ παντοῦ μέσα στὸ κείμενο εἶναι διάχυτος ὅλος ἐκεῖνος ὁ ἐρωτισμὸς πού σύμφωνα μὲ τὴ βασικὴ ἀντίληψι τοῦ Ἑμπειρικοῦ εἶναι ἀπαραίτητος γιὰ νὰ ἐνοποιηθῆ ὁ κόσμος. Ἡ ἐρωτικὴ πράξις τῆς Καρλότας καὶ τοῦ ἰνδομιγοῦς ἐραστῆ τῆς συντελεῖ ὥστε νὰ «ἀποτελέσουν τελικῶς, μιὰν ἐνιαίαν καὶ ἀδιαίρετον ὄντοτητα» ἐνῶ ὁ ἐρωτισμὸς τοῦ Ρώσου ναυάρχου μέσα στὴν «Ἀργῶ» δημιουργεῖ τέτοια κατάσταση ὥστε οἱ τέσσερις ἐπιβάτες «ἠσθάνοντο τώρα, ὡσάν νὰ ὑπῆρξαν πάντοτε ἀδελφοί». Ἐκφραση ἀντικειμενικὴ τοῦ ἔντονου ἐρωτισμοῦ ἀλλὰ καὶ προσωποποίησίν του ἀποτελεῖ ὁ μέγας, ἀθάνατος θεὸς Πάν, τόσο γιὰ τὸν καθηγητὴ Ραμίρεθ (σελ. 22 καὶ 31 ἐξ.) μέσα στὴν τροπικὴ φύσι, ὅσο καὶ γιὰ τὸν Ρῶσο ἀεροναῦτὴ μέσα στὸ ἀερόστατο.

Τούτῃ ἡ ἑλληνικὴ θεότητα, πού εἶχαμε συναντήσει στὸ «Οἰδίπους Ρέξ», μαζί μὲ τὸ ἑλληνικὸ ὄνομα τοῦ ἀεροστάτου καὶ ὅλες τίς συναφεῖς ἀναφορῆς (σελ. 8-11), πέρα ἀπὸ τὸ ὅτι δείχνουν τὴν ἐπαφὴ τοῦ Ἑμπει-

ρικοῦ μὲ τὸν ἀρχαῖο κόσμο, φανερώνουν πὼς βρίσκεται ἀκόμη μέσα στὸ κλίμα πού συναντήσαμε στὰ «Πρόσωπα καὶ ἔπη» τῶν *Γραπτῶν*. Ἐξακολουθεῖ νὰ περιφέρεται σὲ ἓνα κόσμο ἀπομακρυσμένο ἀπὸ τὸ παρόν, ἀκόμη καὶ ὅταν τὰ διαδραματιζόμενα τοποθετοῦνται στὴ σύγχρονη ἐποχὴ. Ἡ ἀναγωγή αὐτὴ τοῦ ποιητῆ σὲ παλαιότερες ἐποχές, εἴτε μυθικῆς εἴτε πραγματικῆς, (στὸ «Νεοπτόλεμος» μολοντί ἔχουμε ρητὸ χρόνον στὸ τέλος τοῦ κειμένου, πού πιθανότατα δηλώνει τὴν χρονολογία γραφῆς, μυθικός καὶ «πραγματικός» χρόνος συνείρονται ὥστε ὁ ἓνας νὰ ἀναιρεῖ τὸν ἄλλο) μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθῆ ὡς νοσταλγία χαμένων ἐποχῶν, ὅπου ὅλα τὰ θαυμαστά εἶχαν τὴν δυνατότητα νὰ πραγματοποιηθοῦν. Ὁ χρόνος, ὡστόσο, μέσα στὸ ἔργο τοῦ Ἑμπειρικοῦ, ὅπως ἔχουμε δεῖ, δὲν χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὰ καθιερωμένα στεγανά. Τὸ παρόν διατίθεται κυρίως σὲ διακηρύξεις ἢ σὲ περιγραφὰς καταστάσεων. Τὸ μέλλον ὑφίσταται μόνον ὡς προέκτασις τοῦ παρελθόντος ἢ τοῦ παρόντος, ὡς ἐσχατολογικός, εὐαγγελικός χρόνος ἢ ὡς μέρος τοῦ ἐνιαίου χρόνου ἢ χώρου. Ἀρκεῖ νὰ δοῦμε, πρόχειρα, τὸ χρόνο καὶ τίς διαστάσεις του μέσα στὸ γραπτὸ «Φῶς παραθύρου» καὶ νὰ παραβάλλουμε τὸν τίτλο τῆς ἀνέκδοτης συλλογῆς τοῦ ποιητῆ *Ἡ σήμερον ὡς αὔριον καὶ ὡς χθές*. Τούτῃ ἡ νοσταλγία εἶναι πού σκηνοθετεῖ τὴν *Ἀργῶ* σὲ ἓνα μακρινό, ἐξωτικό χωρὸ καὶ σὲ ἓνα χρόνο πού μποροῦμε νὰ τὸν προδιορίσουμε κάπου στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ σὲ μιὰ ἐποχὴ δηλ. ὅπου ἐξακολουθοῦσε νὰ ὑφίσταται μιὰ στέρεη τάξι πραγμάτων. Εἰδικὰ ἡ ἀνύψωσι τῆς «Ἀργῶς» συμβαίνει τὸ 1906 (σελ. 17), ἔξι χρόνια μετὰ τὴν μεγάλη Ἐκθεση τοῦ Παρισιοῦ, πού ὅπως ὑποτίθεται, παρακολούθησε ὁ Ραμίρεθ μὲ τὴν σύζυγόν του. Σὲ τούτῃ τὴν ἐποχὴ τοποθετοῦνται ἐπίσης καὶ οἱ παιδικῆς ἀναμνήσεις τοῦ Ἑμπειρικοῦ ὅπως ἐκτίθενται στὸ «Ἀμούρ-Ἀμούρ». Ἡ ἀστικὴ τάξι δὲν εἶχε ἀκόμη διαταραχθῆ οὔτε καὶ εἶχε ξεσπάσει ὁ πρῶτος Παγκόσμιος πόλεμος, πού ἐμελλε νὰ αἰματοκυλῆσει ἀργότερα τὴν ἀνθρωπότητα. Αὐτὴ ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ Ἑμπειρικοῦ σὲ κάποιον ρομαντικὸ, εἰρηνικὸ καὶ ἀδιατάρακτο παρελθόν ἀποκτᾶ μεγαλύτερη σημασία ἂν σκεφτοῦμε ὅτι ἡ *Ἀργῶ* περατώνεται – σύμφωνα μὲ τὸν χρονικὸ δείκτη στὸ τέλος τῆς ὀριστικῆς ἐκδόσεως – τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1944³. Ὁ ποιητὴς παραμένει ἀμετανόητος νοσταλγὸς ἑνὸς ἀμετακίνητου κόσμου ὅπου μποροῦν νὰ συμβοῦν θαυμαστά καὶ πλήρη ἐρωτος συμβάντα. Θέμα ἴσης συμμετοχῆς τῶν ἀνθρώπων δὲν ὑφίσταται γιὰ τὴν ὥρα. Τό

3. Ἀξίζει ὡστόσο νὰ μελετήσουμε προσεκτικότερα τοὺς πολιτικούς δραματισμούς τῶν τριῶν ἀεροναυτῶν, πρὶν ἀνυψωθῆ ἡ «Ἀργῶ» (σελ. 48 ἐξ.) καὶ εἰδικὰ τοῦ Ρώσου ναυάρχου Βιερχόν γιὰ τὸν ὁποῖον ὁ Ἑμπειρικός αἰσθάνεται νὰ ταυτίζεται περισσότερο – ἢ συγγένεια τῆς *Ἀργῶς* μὲ τὸ «Ἀμούρ-Ἀμούρ» φαίνεται στὸ σημεῖο αὐτὸ καθαρά. Εἶναι ἐπίσης ἐνδεικτικὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐπαναστατικὴ, ἀναρχικὴ καὶ πέρα ἀπὸ τὰ καθιερωμένα πράξι τοῦ ναυάρχου νὰ ἀρπάξῃ τὴν ἰνδομιγὴ νέα (59ἐξ) καταλήγει στὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου Λατινοαμερικάνου ἐλευθερωτῆ Μπוליμπάρ, καὶ φυσικὰ ἡ ἀναφορὰ τοῦ Ἑμπειρικοῦ στὸ ὁμώνυμο ποίημα τοῦ Ἐγγονόπουλου (ὀριστικὴ ἐκδοσι ἀλλὰ ὄχι καὶ πρῶτῃ κυκλοφορία 1944) δείχνει ὅτι ὁ χρόνος καὶ οἱ καταστάσεις ἐλέγχονται συνειδητὰ ἀπὸ τὸν ποιητὴ μᾶς.

κίνημα θά αποκτήσει οίκουμενικό και άταξικό χαρακτήρα άργότερα, μέσα στα έσχατολογικά κείμενα της 'Οκτάνας. Για μάς, ωστόσο, ή χρονολογία περατώσεως τής συγγραφής τής 'Αργώς, έχει πέρα από όσα είπαμε, και μία άλλη έξίσου ενδιαφέρουσα πλευρά. 'Η 'Αργώ είναι μόνο έκδοτικά μεταγενέστερη από τά Γραπτά, τουλάχιστο από τά τελευταία κείμενα τής συλλογής, άφου σύμφωνα μέ τίσ διβλιογραφικές ενδείξεις, τά Γραπτά περιλαμβάνουν κείμενα γραμμένα από τό 1936 ώς τό 1946. 'Η ολοκλήρωση τής συλλογής Γραπτά, ώς εκ τούτου, γίνεται μετά τή γραφή τής 'Αργώς ή τουλάχιστο παράλληλα μέ αυτήν.

'Ετσι δέν θά ήταν λάθος νά υποστηρίξουμε ότι ή 'Αργώ πρέπει νά θεωρηθεί κείμενο τών Γραπτών, τό όποιο ωστόσο δέν θά μπορούσε νά ένσωματωθεί στή συλλογή λόγω του μεγέθους του. 'Ομως παρά τό γεγονός ότι ή 'Αργώ προηγείται από τήν ολοκλήρωση τών Γραπτών ή δημοσίευσή τής καθυστερεί (και μάλιστα ή πρώτη έκδοση στό Πάρι δέν είναι πλήρης) ώς τά χρόνια 1964-1965. Στα χρόνια όμως αυτά είναι πού συγκροτείται ουσιαστικά ή 'Οκτάνα και γράφονται τά βασικά τής κείμενα όπως λ.χ. τό «Πολλές φορές τήν Νύχτα» (1963) και «'Οχι Μπραζίλια μά 'Οκτάνα» (1965), και τό κοσμικό και ιδεολογικό σύστημα του 'Εμπειρικού παγιώνεται καθοριστικά. 'Η ένότητα και ή συνέχεια τής γραφής του 'Εμπειρικού αποδεικνύεται άλλη μία φορά καθώς, όπως έχουμε πεί, τό ένα κείμενο αποτελεί προέκταση και «μαγεία» του έπομένου. Στην προκειμένη περίπτωση αυτό πού μάς ενδιαφέρει νά δοϋμε είναι πού τελικά οδηγείται ό 'Εμπειρικός, ποιό είναι τό δράμα πού ευαγγελίζεται μέσα από τά κείμενά του, ποιητικά ή πεζά, και μέ ποιόν τρόπο πιστεύει ότι τό δράμα αυτό θά πραγματοποιηθεί. Προοικονομώντας τά συμπεράσματά μας θά μπορούσαμε νά πούμε πώς ή πορεία προς τήν 'Οκτάνα-οίκουμενική πόλη άφορμάται από τή νοσταλγία του παρελθόντος και γίνεται σέ κάποια στιγμή ένας έσχατολογικός μελλοντισμός. Σαφή και κα-

θαρά δήματα αυτής τής πορείας άποτελούν τά δύο κείμενα, στα όποια έχουμε ώς τώρα αναφερθεί, τό καταληκτικό κείμενο τών Γραπτών, «'Η 'Επιστροφή του 'Οδυσέως» και τό σύγχρονα γραμμένο αλλά δημοσιευμένο τήν έποχή τής συγκροτήσεως τής 'Οκτάνας, έκτενές κείμενο τής 'Αργώς. Για τήν ώρα άρκεί ή σύγκριση τών δύο γραπτών - ή συγγένεια και ή συνάφειά τους μέ τά κείμενα τής 'Οκτάνας μένει νά αποδειχθεί παρακάτω.

'Εκ πρώτης όψεως τά δύο κείμενα δέν φαίνονται νά έχουν καμιά συγγένεια. 'Οχι μόνο ή πλοκή τους είναι διαφορετική (πράγμα πού μοιάζει νά υπογραμμίζει έντονότερα ή διπλή ιστορία τής 'Αργώς και ή έκτασή τής) αλλά και τό τέλος τών δύο γραπτών παρουσιάζει μεγάλη αντίθεση. Στο πρώτο έχουμε μία ευτυχή κατάληξη καθώς πραγματοποιούνται τά όνειρα του Δανιήλ Κάριτερ, στην 'Αργώ, λίγες σελίδες πρό του τέλους, συμβαίνει ένα έρωτικό δράμα. Αλλά, όμως, είναι φαινομενικά. Και τά δύο κείμενα πέρα από τίσ ομοιότητες πού ή έρευνα μπορεί νά έπισημάνει, στή δράση τών ήρώων, έχουν τέλος ουσιαστικά ίδιο. 'Η τελική νίκη και έπιτυχία του Δανιήλ, μέσα από τόν έρωτισμό και τόν θρησκευτικό φανατισμό του, δέν διαφέρει από τόν ευτυχισμένο, έρωτικό πλού του άεροστάτου προς τή δόξα και τήν άθανασία:

«'Απέναντι, στην άπωτάτην άκρην του όρίζοντος, πίσω από τίσ πανύψηλες χιονοσκεπείς Κορδιλλιέρες τών 'Ανδεων, έλαμπε, έλαμπε στό φώς ό 'Ισημερινός, προς τόν όποιον έφέρετο έν θριάμβω ή ούρανια σφαίρα, χαρμόσυνος και έλαφρά και πανευδαίμων, σάν σέλας τής 'Αθανασίας».

Μεγαλύτερο, ωστόσο, ενδιαφέρον παρουσιάζουν άλλες, λιγότερο προφανείς ομοιότητες ανάμεσα στή δράση τών κεντρικών ήρώων, άφενός του μορμόνου Δανιήλ Κάριτερ και άφετέρου του Πέντρο Ραμίρεθ και του Ρώσου άεροναύτη Βλαδιμήρου Βιερχόυ. Θά μπορούσαμε μάλιστα νά υποστηρίξουμε ότι ή έκταση

4. Είς τιν' ὁδοί τῶν Φιγεμμένων

Στίλ Conrad Russell Rood

Μία μία νού καί ἕνα σὺν
ὁδοί τῶν Φιγεμμένων, μαγαίωσι κ' ἄγραφο καί
ἀν' τὰ ὕδατα καί ἀν' τὰ δένδρα τῆς γα-
ρίας ὑπόπυρο ζφίζιμα, μίς' εἰν καρδιά
τῶν ἰουπῆ, μίς' εἰν καρδιά' τῶν δρόν.

Παρά τιν' ὑψημῶν δραματικῶν,
κ' κίνας ὑποφωρέ. ἄφρως μία κινδύ-
αφρα. ἄνιν ἀμαρτωπῶν κίνη - ἔξυ αὐ-
ταμίτω με' μεγατεροπόδας, καί ἐν' εἰν
αὐτῶ' μου ἔγδαναν ρισαί ὑψημῶν δρῶ-

Αὐτόγραφο
τοῦ Ποιητῆ:

τῆς Ἀργῶς ἐπιτρέπει στὸν Ἐμπειρικό νά ἀναπτύξει τὸ χαρακτήρα τοῦ Δανιήλ Κάρτερ κυριολεκτικά σέ δύο ἐπίπεδα, στὸν ἐπίγειο Ραμίρεθ καὶ τὸν οὐράνιο

Βιερχόν. Οἱ δύο ἄντρες τῆς Ἀργῶς ἀποτελοῦν μαζί ὅ,τι εἶναι καὶ ὅ,τι ἀντιπροσωπεύει ὁ Κάρτερ-Ὀδυσσεύς στὰ Γραπτά. Ποιῶ συγκεκριμένα:

«Ἡ Ἐπιτροπὴ τοῦ Ὀδυσσεύς»

Ἡ ραστώνη, ἡ ὄπτασία καὶ ὁ ρεμαδασμός τοῦ Κάρτερ (σελ. 157, 159)

Ὁ ἐρωτισμός τοῦ Κάρτερ

Ὁ πυρρόξανθος Κάρτερ

Ὁ Κάρτερ ἀναμορφωτῆς τοῦ κόσμου – τὸ δράμα τῆς Νέας Ἱερουσαλήμ – δήμαρχος τῆς πόλης

Ὁ θρησκευτισμός τοῦ Κάρτερ, ἡ λειτουργική, θεολογική γλώσσα (σελ. 160 ἐξ.)

Οἱ ζωέμποροι μνηστήρες (σελ. 161)

Ἡ πραγμάτωση τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἡ πορεία πρὸς τὴν δόξα

Φαίνεται λοιπὸν ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεση τῶν στοιχείων αὐτῶν ἡ συγγένεια τῶν δύο κειμένων ὄχι μόνον σέ κάποιες χαρακτηριστικὲς λεπτομέρειες ἀλλὰ καὶ σέ οὐσιώδη θέματα καὶ ιδέες, πού θά ἐπανεμφανισθοῦν ἀργότερα μέ μιὰ γλώσσα λιγότερο ὑπαινιχτική μέσα στὴν Ὀκτάνα καὶ πού μποροῦν παράλληλα, νά ἀνιχνευτοῦν μέσα σέ ὅλο τὸ ἔργο τοῦ Ἐμπειρικού. Τό

“Ἀργώ”

Ὁ ρεμαδασμός καὶ οἱ ὄπτασιομοὶ τοῦ Ραμίρεθ (σελ. 11, 26, 31). Πρὸς καὶ τοὺς ὄπτασιομοὺς τῶν τριῶν ἀεροναντῶν, πρὶν ἀναχωρήσει ἡ Ἀργώ.

Ὁ ἐρωτισμός τοῦ Ραμίρεθ καὶ τοῦ Βιερχόν

Ὁ πυρρός καὶ ξανθός Βιερχόν

Ὁ Ραμίρεθ ἀναμορφωτῆς τῆς Κολομβίας – μέλλον πρόεδρος – τὸ δράμα τῆς Νέας Γρανάδας (σελ. 36 ἐξ.)

Ὁ θρησκευτισμός τοῦ Ραμίρεθ καὶ Βιερχόν καὶ ἡ θεολογική γλώσσα.

Ὁ ζωέμπορος ἐραστής (σελ. 14)

Ὁ πλοῦς τοῦ ἀεροστάτου πρὸς τὴν δόξα καὶ τὴν ἀθανασία.

θέμα τοῦ ἔρωτα καὶ τοῦ ἐρωτισμοῦ, πού μέσα στοῦ ὄριμο ἔργο τοῦ ποιητῆ συνοδεύεται ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ θανάτου, τὸ θέμα μιᾶς ἄνω Πόλεως πού συνάπτεται μέ τὴ χρήση μιᾶς γλώσσας θεολογικῆς καὶ μέ τὴ σύνταξη τῶν πιστῶν ἀδελφῶν, ἁγίων τῆς μὴ συμμορφώσεως κλπ. καὶ τὸ θέμα τῆς νοσταλγίας ἑνὸς κόσμου ἐρωτικά καὶ κοινωνικά ἀπελευθερωμένου.

Στὴ Μυτιλήνη, τὸ 1935. Στὸ κέντρο τῆς φωτογραφίας, καθιστός, ὁ Ὀδυσσεύς Ἐλύτης· ἄκρη δεξιά, καπνίζοντας ναργιλέ, ὁ Ἀνδρέας Ἐμπειρικός.

Ἔτσι ἀπὸ τὸν ἐλεύθερο ἔρωτα, φαίνεται καλύτερα, δῆγμα τῆς παραπέρα καὶ δλοένα πῶς συνειδητῆς πορείας τοῦ Ἐμπειρικοῦ. Γιά τοῦτο ἡ Ἀργώ, τὸ «ἐνδιαμέσο» κείμενο, ὅπως τὸ χαρακτηρίσαμε, ἀποτελεῖ τὴ γέφυρα ἀνάμεσα στὸν κόσμον τῶν Γραπτῶν καὶ στὰ ὄραματα τῆς Ὀκτάνας, τὴν ἴδια ὥρα πού ἡ γραφή της ταλαντεύεται ἀνάμεσα στὴν ὑπαινικτικὴ ποιητικότητα τῶν Γραπτῶν καὶ στὸν καθαρῶτα ἐρωτισμὸ τῆς Ὀκτάνας (Πρὸβλ. πρόχειρα «Τὸ φῶς παραθύρου», ὅπου τὰ μεγέθη τοῦ χρόνου καὶ χώρου ἀλληλοανααιροῦνται, μὲ τούς ὀραματισμούς τοῦ Ραμίρεθ [σελ. 24 ἔξ< καὶ τὴν ἀρχικὴ ρέμβη καὶ γλώσσα τοῦ ἴδιου προσώπου [σελ. 9-10< μὲ τὴν ἐρωτικὴ γλώσσα στοῦ «Πολλὲς φορές τὴν νύχτα»). Ἐδῶ, πρὶν εἰσελθῶμε στὴν Ὀκτάνα, ἄς ἀνακεφαλαιώσουμε λίγα σημεῖα. Στὰ τελευταῖα κείμενα τῶν Γραπτῶν (ἰδιαίτερα στοῦ «Οἰδίπους Ρέξ», στὸν «Νεοπτόλεμο» καὶ στὴν «Ἐπιστροφή τοῦ Ὀδυσσεύς») στὴν Ἀργώ καὶ (ἀπὸ ὅσο μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε ἀπὸ σχετικὲς πληροφορίες καὶ ἀπὸ λίγα δημοσιεύματα) στὸν Μέγα Ἀνατολικό (1945-1951) παρακολουθοῦμε μέσα ἀπὸ συγκεκριμένες ἱστορίες τὴν πραγμάτωσιν τοῦ δράματος τοῦ Ἐμπειρικοῦ καὶ τὴν κρυστάλλωσιν τοῦ κοσμικοῦ καὶ ἰδεολογικοῦ του συστήματος: τὴν δημιουργία ἑνὸς ἐλεύθερου, ἀταξικοῦ, ἐρωτικῶν ἀπελευθερωμένου κόσμου. Συνεκτικὴ οὐσία τοῦ νέου κόσμου θὰ εἶναι ὁ ἀπόλυτος ἐρωτισμὸς πού κάποτε ἐκφράζεται μὲ γλώσσα θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ καὶ χώρος πραγμάτωσιν τοῦ δράματος ἡ Νέα Πόλη, πού μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ἀποβάλλει τὰ συγκεκριμένα, ἔθνικα ὀνόματα τῆς Ἱερουσαλήμ, τῆς Ἰούτας, τῆς Γρανάδας καὶ παίρνει τὸ ὑπερεθνικὸ ὄνομα Ὀκτάνα.⁴ Αὐτὴ, ὅμως, ἡ ἀπελευθέρωσιν ἐνῶ ἀφορμᾶται ἀπὸ τὸν ἔρωτα δὲν περιορίζεται μόνο σ' αὐτόν. Στὴν ὁμώνυμη συλλογὴ Ὀκτάνα πολλὲς φορές ἀκοῦμε τίς εὐαγγελικὲς διακηρύξεις ὑπὲρ μᾶς καθολικῆς, κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς Ἐλευθερίας, ἐπειδὴ τελικὰ ἡ φιλοσοφία, ἡ ποίησιν καὶ ἡ νοσταλγία τοῦ Ἐμπειρικοῦ ἔχει ὡς ἀντικείμενον τὴν ἐλευθερία. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη ἡ Ὀκτάνα, καταλήγει νὰ εἶναι, ὅπως θὰ δοῦμε, ἕνα πολιτικὸ διβλίο, ἐγγειοῖδιο ἑνὸς πολιτικοῦ – μὲ τὴν εὐρύτερη σημασία πού ἔχει ὁ ὅρος – συστήματος.

4. Πολύτιμη καὶ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ πληροφορία πού δίνει ὁ ἴδιος ὁ Ἐμπειρικός (σὲ μὴ ἀνέκδοτη ἀλλὰ μεταδοθεῖσα ἀπὸ τὸ ραδιόφωνο – 7/6/1982 – συνέντευξιν στὸν Δ. Καλοκύρη) λίγο πρὶν πεθάνει σχετικά μὲ τὸ ὄνομα ἀλλὰ καὶ τὴν οὐσία τῆς «Ὀκτάνας». Τὸ ὄνομα «Ὀκτάνα» λέει, ἔχει ἀκόμα σχέση μὲ τὸ ὄνομα τῆς ἑβραϊκῆς ὀργάνωσιν Σαγκάνας ἢ Χαγκάνας, πού ἀγωνίζεσταν γιὰ τὴν συγκρότησιν ἑνὸς ὑπερεθνικοῦ ἀλλὰ ὄχι ἑνὸς σιωνιστικοῦ κράτους.

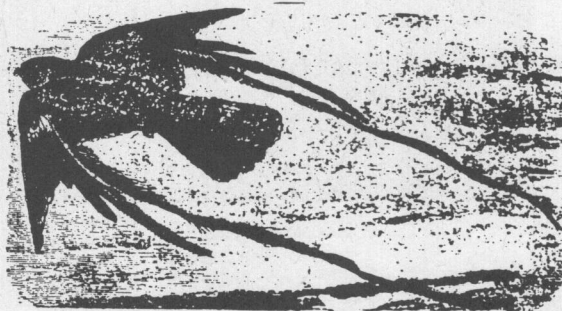
ΤΑ ΒΕΛΗ

Ἔνα κορίτσι σ' ἕνα κῆπο
Δύο γυναικες σέ μιά γλάστρα
Γράια κορίτσια στὴν καρδιά μου
Ἄνευ ὀρίων ἄνευ ὄρων.

Μιά παλάμη σ' ἕνα τζάμι
Μιά παλάμη σ' ἕνα στήθος
Ἔνα κομπὶ πού ξεκουμπώνεται
Ἔνα θυζὶ πού ἀποκαλύπτεται
Ἔνω ὁ τοξότης μὲ τὰ βέλη
Λάμπει ψηλά στὸν οὐρανὸ
Ἄνευ ὀρίων ἄνευ ὄρων.

Καὶ οἱ δύο ἠσθάνοντο ὅτι ὅλοι τῶν οἱ κραδαμοί, ὅλοι τῶν οἱ χυμοί, ὅλα τῶν τὰ χρόνια, συνέκλιναν πρὸς τὰς στιγμὰς αὐτάς, κατὰ τὰς ὁποίας ἐπλησίαζαν πρὸς τὴν τελείαν ἐξουθένωσιν τῆς ἀτομικότητός τῶν καὶ πάσης διαφοροποιημένης ὑπάρξεως, ἔτοιμοι νὰ ἀποτελέσουν τελικῶς, μίαν ἐνιαίαν καὶ ἀδιαίρετον ὄντοτητα, ἔτοιμοι νὰ ἐκχειλίσουν, ὡς ἀπόλυτος σύνθεσις νέα, καὶ νὰ ἐκτοξευθοῦν πέραν τοῦ συλληπτοῦ, εἰς ἄβυσσον εὐδαιμονίας ἀκαταμετρήτου, οὐχὶ πλέον ὡς ἄνθρωποι ξεχωριστοί, ἀλλὰ ὡς μοναδικὴ συνύπαρξις μὲ τὸ ἄπειρον, ἀποτελοῦντες αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔσαει ἀνέσπερον, καὶ ἔσαει δοκούμενον, καὶ ἔσαει παφλάζον ἄπειρον, ἄνευ ὀρίων, ἄνευ ὄρων.

Ὁ ἔρωτας καὶ ἡ ἀπόλυτη, ἀπεριόριστη ἐλευθερία εἶναι τὰ κοινὰ θέματα τῶν δύο κειμένων, στοῦ δευτέρου, ὡστόσο, κείμενο ἡ ἐνοποίηση τοῦ κόσμου, μέσα

Ἡ παντάνασσα ὀρμή τῆς ποιήσεως

μικρή εἰσαγωγή στήν ποίηση τοῦ Ἀνδρέα Ἐμπειρικοῦ

τῆς Μαρίας Δήτσα

«Θά ζήσουμε ὄλοι σέ γυάλινα σπίτια. Θά βλέπουμε τόν ἑαυτό μας ὅπως εἶναι, καί ἔτσι θά μπορεῖ νά μᾶς βλέπει ὁποῖος θέλει». Τέτοια ἔλεγαν οἱ Γάλλοι ὑπερρεαλιστές τά πρώτα ἐκεῖνα ἡρωικά χρόνια τοῦ κινήματος, ὅταν διακήρυσσαν κοντά σ' ἄλλα τήν πλήρη ἀπελευθέρωση τοῦ ἀτόμου ἀπό τούς κοινωνικούς καταναγκασμούς. Νά ὁμως πού ἡ ζωὴ τοῦ Ἀνδρέα Ἐμπειρικοῦ μᾶς εἶναι πολὺ λιγότερο γνωστὴ ἀπ' ὅ,τι ἡ ζωὴ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ποιητῶν. Ὅχι πῶς ἡ ζωὴ του δέν εἶναι διάφανη, ἕνα «γυάλινο σπίτι», διάφανη ὁμως μόνον ἂν διαβάσουμε τὸ λογοτεχνικὸ του ἔργο. Κι ὁμως ὁ Ἀνδρέας Ἐμπειρικός εἶναι γνωστός στά γράμματά μας ὡς ὁ γνησιότερος – μαζί μὲ τόν ἄλλο, νεότερό του ποιητὴ, τόν Νίκο Ἐγγονόπουλο – ἐκπρόσωπος τῆς ἑλληνικῆς ὑπερρεαλιστικῆς ποίησης, καί εἶναι ὑπερρεαλιστὴς ποιητῆς.

Ἀρχίζει κανεὶς ὅπως θέλει

Ἐνα χρόνο μετὰ τήν ἐπίσημη ἴδρυση τῆς ὑπερρεαλιστικῆς ομάδας στό Παρίσι καί τὴ δημοσίευσή τοῦ πρώτου *Μανιφέστου* θρῆσκειται καί ὁ ἴδιος στὴ γαλλικὴ πρωτεύουσα. Τὸ κίνημα ζεῖ τίς ἡρωικὲς του στιγμές καί ὁ Ἐμπειρικός μέσα σ' αὐτὴ τὴν εὐτυχή συγκυρία γνωρίζεται μὲ τόν Ἀντρέ Μπρετόν. Ὁ ἴδιος μᾶς ἀφησε μιά προσωπικὴ μαρτυρία τῆς ἐποχῆς: «*Συναντήθηκα μὲ ἕνα πλάσμα. Αἰσθανόμουν ὅπως θά αἰσθάνετο ἕνας ἀρχαῖος Ἕλληνας ἂν συναντοῦσε τόν Ἀπόλλωνα. Ὅχι ἀμέσως, ἀλλὰ ὅταν ἐπέστρεψα ἀπὸ ἕνα ταξίδι πού ἔκανα τότε, οἱ συναντήσεις μας ἔγιναν τακτικές. Ἦταν ἕνας ἄλλος κόσμος. Ἐπικοινωνοῦσα πέραν τοῦ ὁρίζοντος, μὲ τὴν καθολικότητα τοῦ σύμπαντος. Ἐπραγματοποιεῖτο ἀνυπαρξία τῶν ὁρίζοντων σάν φράγμα, πού δημιουργεῖ ἡ κυκλικότητα τῆς ζωῆς, καί, σάν νά μετείχαμε ὅλων αὐτῶν εἰς βάθος, ὕψος καί πλάτος. Καθημερινῶς, εἰς τὴν Πλάς Μπλάνς. Ὁ Ταγκύ, ὁ Περέ, ὁ Ἐλύαρ. Προσωπικῶς εἶχα ἰδιαίτερη ἐπικοινωνία καί σύνδεσμον, εἰδικά μὲ τόν Μπρετόν. Στὴν Πλάς Μπλάνς, συναντώμεθα καί συζητούσαμε γιὰ τὴν ὑπερρεαλιστικὴ κίνηση, γιὰ τίς ἀπόψεις τῆς ομάδας, γιὰ τὴν ἐξάπλωσή τους, γιὰ τὰ μέσα ἀπελευθέρωσης τοῦ καθενός ἀπὸ μᾶς καί τοῦ*

* Πρόκειται γιὰ ἀπόσπασμα εἰσαγωγῆς στὴν ποίηση τοῦ Α. Ἐμπειρικοῦ γιὰ παιδιὰ Λυκείου πού θά δημοσιευτεῖ σὲ συλλογικὸ τόμο τῶν ἐκδόσεων ΔΕΒ.

ἀνθρώπου γενικῶς ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν ψευτιά καί τὴν ἀδικία. Συζητούσαμε γιὰ τόν Χέγκελ, τόν Μάρξ, τόν Ἐνγκελς, τόν Φρόντ».¹

Παιδεῖα λοιπὸν τυπικὰ ὑπερρεαλιστικὴ: Μάρξ καί Ἐνγκελς ἦταν τὰ σύμβολα τῆς κοινωνικῆς ἀπελευθέρωσης· Φρόντ τῆς ἀτομικῆς· καί ὁ Χέγκελ, ἦταν ὁ φιλόσοφος πού δέχτηκε τόσες ἐπιθέσεις ἀπὸ τούς ὀπαδοὺς τοῦ θετικισμοῦ καί τοῦ νατουραλισμοῦ, δύο ρεύματα, τὸ πρῶτο φιλοσοφικὸ καί τὸ δεῦτερο λογοτεχνικὸ, πού τοποθετοῦνται ἐκ τῶν πραγμάτων στοὺς ἀντίποδες τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ. Ἡ χεγκελιανὴ φιλοσοφία, ὄντας μιά ὀψη τοῦ ρομαντικοῦ κινήματος, ἐπιχείρησε νά συγκροτήσει τὴν ἐνότητα ὅλων τῶν ἐκφάνσεων τῆς ζωῆς καί τοῦ πολιτισμοῦ. Προσπάθησε νά δείξει ὅτι οἱ νόμοι πού διέπουν τὸ φυσικὸ κόσμον καί τὸν ἀνθρώπινον νοῦ εἶναι οἱ ἴδιοι, δίνοντας ἔτσι μιά ἄλλη, δυναμικὴ ἔννοια στὴν πραγματικότητα, ὅπου οἱ ἀντιθέσεις τῆς κοινωνικῆς καί πνευματικῆς πραγματικότητας συντίθενται διαλεκτικὰ σὲ μιά ἀνώτερη ἐνότητα. Χαρακτηριστικὸ τῆς παιδεῖας τοῦ Ἐμπειρικοῦ, προῖόν τῆς ὑπερρεαλιστικῆς περιορέουσας ἀτιμωσίας, εἶναι καί τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἴδιος σπούδασε ψυχανάλυση, ψυχαναλύθηκε γιὰ τρία χρόνια στό Παρίσι ἀπὸ τόν Ρενέ Λαφόργκ καί ἄσκησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ψυχαναλυτῆ στὴν Ἑλλάδα ἐπὶ δεκαπέντε χρόνια, ὅπως ὁ ἴδιος μαρτυρεῖ. Ὁ Ἀνδρέας Ἐμπειρικός δέν εἶναι λοιπὸν μόνον ὁ πρῶτος ὑπερρεαλιστῆς, ἀλλὰ εἶναι καί ὁ πρῶτος ψυχαναλυτῆς στὴν Ἑλλάδα. Τὸ γιὰ καί τότε ἀκριβῶς διέκοψε τὴν ψυχαναλυτικὴν πρακτικὴν, εἶναι ἕνα ζήτημα γιὰ τὸ ὁποῖο δέν μᾶς ἔχει μιλήσει· γεγονός εἶναι ὅτι τὸ 1950 ἀκόμη συμμετέχει ἐνεργὰ στὴν ἀνάλυση, διότι τὴ χρονία ἐκεῖνη δημοσιεύει σὲ γαλλικὸ ψυχαναλυτικὸ περιοδικὸ ἕνα ἐπιστημονικὸ ἄρθρον, λεπτομερῆ περιγραφή ἀρρώστου πού ὁ ἴδιος ἀνέλυσε^{1α}. Αὐτὰ γιὰ τὴν παιδεῖα του, ὅπως ὁ ἴδιος τὴν ἀξιολογεῖ καί βαρβαίνει

1. Ἀνδρομάχη Σκαρπαλέζου, Συνέντευξη μὲ τόν Ἀνδρέα Ἐμπειρικό, περ. *Ἡριδανός*, τευχ. 4, Φλεβάρη-Μάρτης 1976, σ. 14.

1α. «Un cas de névrose obsessionnelle avec éjaculation précoce», *Revue Française de Psychanalyse*, No 3, 1950, 66. 331-366. Ὑπάρχει καί μιά ἀδημοσίευτη μελέτη του μὲ τὸν τίτλον: «Un cas d'homosexualité inconsciente». Βλ. γιὰ τὸ θέμα τῆς ψυχαναλυτικῆς πρακτικῆς τοῦ Α. Ἐμπειρικοῦ τὴν διάλεξιν τοῦ Θ. Τζαβάρα στό *Δελτίο 5* τῆς Ἑταιρείας Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καί Γενικῆς παιδεῖας, Σχολῆ Μωραΐτη.

στόν προσωπικό του απολογισμό: «*Αφοσιώθηκα εις τήν ψυχανάλυσιν και τήν λογοτεχνία*», όμολογεί τό Μάρτη του 1967. Κατά τά άλλα, από τά βιογραφικά του μαθαίνουμε πώς έκανε και άλλες απόπειρες για σπουδές, στην Αθήνα στη Φιλοσοφική Σχολή για δύο χρόνια, έπειτα στην Έλβετία οικονομικές επιστήμες, και πάλι φιλολογία στο Λονδίνο. Οί σπουδές αυτές, μισοαρχινισμένες ή τελειωμένες, δέν ξέρουμε, όπως δέν ξέρουμε και τόσα άλλα «γεγονότα» τής ζωής του Έμπειρικού, δέν αναφέρονται πουθενά από τόν ίδιο, καθώς όλα τούτα τά επισκίασε ή γνωριμία του μέ τόν υπερρεαλισμό. «*Και έτσι, ένας νέος κόσμος ανοίχθηκε μπροστά μου, σάν ξαφνικό λουλούδι θανάτων άνεξαντλήτων. Ένας κόσμος γύρω μου και έντός μου, άτελεύτητος και άκαταμέτρητος, ένας κόσμος αλήθεια μαγευτικός, του οποίου ό υπερρεαλισμός μās έδωσε μία για πάντα τά όλοφάνερα κλειδιά*»².

Γι' αυτό ίσως τά γεγονότα του βίου του νά μήν έχουν τόση σημασία. [Γεννήθηκε στη Βραΐλα τής Ρουμανίας τό 1901, ενός έτους έρχεται στην Ελλάδα, ως τό 1908 μένει στη Σύρο, μετά στην Αθήνα ως τό 1921, όποτε φεύγει για τό έξωτερικό. Ζει για λίγο στην Έλβετία, όπου αρχίζει σπουδές οικονομικών επιστημών, τό 1921 - 1925 σπουδάζει στο Λονδίνο φιλολογία - ό ίδιος αναφέρει μόνον ότι «εις τήν Αγγλίαν (έργαζόταν) εις τάς οικογενειακάς επιχειρήσεις». Τό 1925, όπως ήδη αναφέραμε, πηγαίνει στο Παρίσι, όπου μένει ως τό 1931 πού επιστρέφει στην Αθήνα. Στην αρχή εργάστηκε σε οικογενειακή επιχείρηση (άνήκει στη γνωστή οικογένεια έφοπλιστών), στο ναυπηγείο Βασιλειάδη, απ' όπου παραιτήθηκε πολύ σύντομα: «*Τό 1935 παραιτήθηκα από τήν θέση μου αυτήν, του διευθυντού. Λίγο πριν, ειχα λάθει χώρα άπεργίες και θρέθηκα σε δύσκολη θέση. Διότι ναι μέν δέν ήθελα νά φανώ άσυνεπής στις ιδέες μου, απ' έτέρον όμως δέν ήθελα νά δνσαρεστήσω τόν πατέρα μου προς τόν όποιον έτρεφα μεγάλην εύγνωμοσύνην. Παραιτήθηκα και αφοσιώθηκα όριστικώς εις τήν λογοτεχνία και τήν ψυχανάλυσιν*»³.

Ξαναταξίδεψε στη Γαλλία τό 1952, όπου έμεινε μέχρι τό 1955. Τούτη ή δεύτερη άποδημία του σχετίζεται μάλλον με τή «δίαιη διακοπή» τής ψυχαναλυτικής πρακτικής. Έκτοτε έμεινε στην Ελλάδα και πέθανε στην Αθήνα τό 1975].

Ο άξων τής ζωής του

Ένα «γυάλινο σπίτι» είναι ή ζωή του, όπου μπορούμε νά τόν δούμε «*όπως είναι*», γιατί «*ό άξων τής ζωής μας είναι ό έξως, οποιαδήποτε κι άν είναι ή κοινωνία ή ή έπιζόμενη κοινωνία*», μάς λέει τό 1967, για νά κλείσει τή συνέντευξή του μέ τή φράση: «*Σās έπαναλαμβάνω, μάχομαι διά μίαν άπόλυτον έλευθερίαν τής σκέψεως και τής ζωής. Διά τήν άπελευθέρωσιν του Έρωτα*»⁴.

Όταν τό 1931 επιστρέφει στην Ελλάδα, ζυμωμένος μέ τίς νέες ιδέες του υπερρεαλισμού, φαίνεται

πως στη αρχή έχει όλη τή διάθεση νά τίς διαδώσει και νά συμβάλει στη μεταφύτευση του νέου κινήματος στη μεσοπολεμική Αθήνα. Σχηματίζεται ένας μικρός κύκλος ποιητών μέ τούς Νικήτα Ράντο, Όδυσσέα Έλύτη, Νίκο Έγγονόπουλο κ.ά., και συζητούν τήν προοπτική έκδοσης ενός υπερρεαλιστικού περιοδικού μέ τόν τίτλο *Θίασος*. Έτσι θά ξεχώριζε τό στίγμα του νέου ρεύματος, όχι μόνο από τά παραδοσιακά έντυπα, αλλά και από παράλληλες ανανεωτικές ζυμώσεις στη λογοτεχνία πού συντελούνταν στην Αθήνα τή δεκαετία του '30. Η προσπάθεια νανάγησε, όμως ό Έμπειρικός δίνει τό 1935 μία διάλεξη για τόν υπερρεαλισμό στην αίθουσα του Ατελιέ, μπροστά σε ένα κοινό πού, όπως περιγράφει ό Έλύτης, άκουγε φανερά ένοχλημένο πώς, εκτός από τόν Κογδύλη και τόν Τσαλδάρη, υπήρχαν και άλλοι ενδιαφέροντες άνθρωποι στόν κόσμο, πού τούς έλεγαν Φρόνυτ ή Μπρετόν.⁵ Είναι κρίμα πού τό κείμενο τής διάλεξης αυτής δέν διασώθηκε, διότι αποτελεί, μαζί μέ δύο τρείς ακόμη εκδηλώσεις (τό άρθρο του Δ. Μεντζέλου στο περιοδικό *Λόγος*, 1931, τήν «Πρώτη διεθνή υπερρεαλιστική έκθεση ζωγραφικής» πού ό Έμπειρικός όργάνωσε στο σπίτι του τό 1935, τόν τόμο «Υπερρεαλισμός» μέ μεταφράσεις υπερρεαλιστικών κειμένων), από τίς πιο σημαντικές και μοναδικές απόπειρες δημοσιοποίησης του κινήματος και διαφώτισης του ελληνικού κοινού γύρω από τόν νέο κόσμο πού ανοιγόταν μέ τόν υπερρεαλισμό, «*σάν ξαφνικό λουλούδι θανάτων άνεξαντλήτων*».

Η παντάνασσα όρμη τής ποίησης

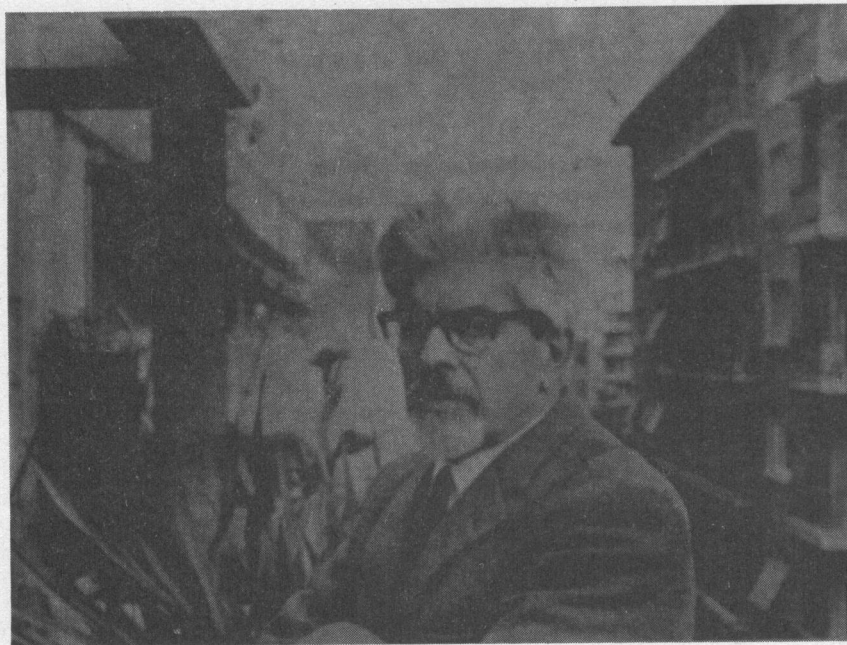
Μέσα στην ίδια, αισιόδοξη ακόμη και μαχητική συγκυρία, ό Έμπειρικός εκδίδει τό 1935 τή συλλογή ποιημάτων *Υψικάμινος*. Άλλωστε, εκτοτε δέν θά εκφράσει τίς υπερρεαλιστικές του πεποιθήσεις παρά έμμεσα, μέσα από τά λογοτεχνικά του κείμενα (και πολύ όψιμα, απαντώντας σε συνευξείς). Έξαιρέση αποτελεί τό κείμενο «*Άμούρ - Άμούρ*», πρόλογος στη συλλογή *Γραπτά ή προσωπική μυθολογία*. Κείμενο πολυτιμότεο για τό άπλετο φώς πού ρίχνει στην ποιητική του Έμπειρικού. Και τά λογοτεχνικά κείμενα πού δημοσιεύει είναι λίγα, πάντοτε λιγότερα απ' όσα γράφει - και έγραφε αδιάκοπα μέχρι τό θάνατό του. Ο Έμπειρικός έγραφε ποιήματα, όπως μάς πληροφορεί ό ίδιος, και πριν έρθει σε έπαφή μέ τόν υπερρεαλισμό. Η ποιητική αυτή περίοδος τών «έντατικών αναζητήσεων», τήν όποία τόσο καιρία περιγράφει στο «*Άμούρ - Άμούρ*», δέν μάς είναι γνωστή, κι έχει προφανώς αποκλειστεί από τήν *Υψικάμινος*, συλλογή πού μπορεί νά χαρακτηριστεί ή πρώτη όρθόδοξη και γνήσια εκδήλωση του ελληνικού υπερρεαλισμού. Η αναζήτηση ενός άμεσότερου και πληρέστερου τρόπου έκφρασης, αίτημα όλων τών ποιητών, στόν Έμπειρικό ξειδικεύεται τόσο συγκεκριμένα και ύλικά, ώστε τό «*Άμούρ - Άμούρ*» αποτελεί ένα ολοκληρωμένο κείμενο ποιητικής, τό εγκυρότερο και πληρέστερο βοήθημα για τήν άνάγνωση τής ποίησης του, από τά κείμενα εκείνα πού πολύ σπάνια έχουμε τήν τύχη νά μάς χαρίσουν οι ποιητές για τή δημιουργία τους. Κείμενο ποιητικής όμως, πού μόνο ένας υπερρεαλιστής θά μπορούσε νά συλλάβει: οι

2. *Γραπτά ή Προσωπική Μυθολογία*, Άγρα, Δεκέμβριος 1980, σ. 12-13.

3. Άνδρομαχή Σκαρπαλέζου, Συνέντευξη μέ τόν Άνδρέα Έμπειρικό, περ. *Ήριδανός*, τευχ. 4, Φλεβάρης-Μάρτης 1976, σ. 14-15.

4. Στο ίδιο, σελ. 15.

5. Όδυσσέας Έλύτης, *Άνοιχτά Χαρτιά*, έκδ. Άστερίας, Αθήνα 1974, σ. 279.

θεωρητικές αναζητήσεις αναδύονται και κρυσταλλώνονται σέ αίτηματα μέσα από τήν ίδια τή γραφή, γραφή πού ξετυλίγεται ὅπως τά νερά ενός καταρράκτη πού πέφτοντας αφήνουν στή ροή τους νά κυλήσουν ἐλεύθερα παιδικές μνήμες και ἐρωτικά διώματα, γιά νά συγχωνευτοῦν ὅλα μαζί στόν ποταμό Ἄμουρ, πού «πάντα και πάντοτε θά ρέη(...), και ἐντός και ἐκτός, μέ τήν πανάνασσα ὀρμή του, ὅπως και χθές, ὅπως και σήμερα», γιατί ὁ ποταμός Ἄμουρ εἶναι γιά τόν ποιητή «ὁ Ἄμουρ ὁ ποταμός, ὁ Ἄμουρ ὁ Ἔρως».⁶

Ἄς προσπαθήσουμε ὁμως νά ἀπομνῶσουμε τίς «πληροφορίες» – μέθοδος ὄχι πάντοτε νόμιμη γιά τήν προσέγγιση ἑνός κειμένου ὑπερρεαλιστικοῦ – πού ἀναφέρονται εἰδικότερα στήν ποιητική σύλληψη και δημιουργική μέθοδο τοῦ Ἐμπειρικοῦ. Ἐκεῖνο πού ἀναζητοῦσε νά ἐκφράσει ὁ Ἐμπειρικός μέ τά ποιήματά του ἦταν αὐτή ἡ «τόσο πλούσια, γοητευτική και ἀναμφισβήτητη πραγματικότητα», ὅπως ὑπάρχει στό ἀδιάκοπό της γίνεσθαι, ὅπως ἀδιάκοπα ρέουν και τά νερά ἑνός καταρράκτη:

«Ἦθελα, δηλαδή, νά συμπεριλάβω στά ποιήματά μου, ὅλα τά στοιχεία πού στήν καθιερωμένη ποίησι, θεληματικά ἢ ἀθελά μας, ἀποκλείονται, ἢ μᾶς ξεφεύγουν. Καί ἤθελα νά τά συμπεριλάβω κατά τέτοιο τρόπο, ὥστε ἕνα ποίημα νά μὴν ἀποτελεῖται ἀπλῶς, ἀπό ἕνα ἢ περισσότερα ὑποκειμενικά ἢ ἀντικειμενικά θέματα λογικῶς καθωρισμένα και ἀναπτυσσόμενα μόνον ἐντός συνειδητῶν ὁρίων, μά νά ἀποτελεῖται ἀπό ὅποιαδήποτε στοιχεῖα πού θά παρυσιάζοντο μέσα στήν ροή τοῦ γίνεσθαί του, ἀνεξάρτητα ἀπό κάθε συμβατική ἢ τυποποιημένη αἰσθητική, ἠθική, ἢ λογική κατασκευή. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, συλλογίζομουν, θά εἴχαμε ἕνα ποίημα δυναμικό και ὀλοκληρωτικό,

ἕνα ποίημα αὐτούσιο, ἕνα ποίημα γεγονός, στήν θέσι μιᾶς ἀλληλουχίας στατικῶν περιγραφῶν ὀρισμένων γεγονότων, ἢ συναισθημάτων περιγραφόμενων διά τῆς ἄλφα ἢ βῆτα τεχντροπίας.» (Γραπτά, σ. 10)

Τό κείμενο αὐτό γράφεται τό 1939 και δημοσιεύεται «Ἀντί Προλόγου» τό 1960 στή συλλογή *Γραπτά ἢ Προσωπική μυθολογία*. Καθώς ὁμως ἀναφέρεται ρητά στήν ἐποχή τῶν ποιητικῶν ἀναζητήσεων και τῶν ὑπερρεαλιστικῶν ἀποκαλύψεων πού σημειώνονται ἀπό τό 1925 και δῶθε (1925 - 1960), ἀποτελεῖ μιά κατάθεση πού φωτίζει δικαιωματικά ὄχι μόνο τά ποιήματα τῆς *Ψυκαμίνου*, ἀλλά γενικότερα τή λογοτεχνική παραγωγή τοῦ Ἐμπειρικοῦ. Τά κείμενα τῆς *Ψυκαμίνου* εἶναι και τά πιό ὀρθόδοξα ὑπερρεαλιστικά τοῦ ποιητή· γράφονται μέ τήν ἀντίληψη τῆς αὐτόματης γραφῆς πού ἐφαρμόζεται ἀρκετά φανατικά τά ἴδια χρόνια (ἢ *Ψυκαμίνος* γράφτηκε μᾶλλον μεταξῦ 1925 - 35) ἀπό τήν ὑπερρεαλιστική ὁμάδα τοῦ Παρισιοῦ. *Αὐτόματη γραφή*, ἢ «νέα μορφή τέχνης», εἶναι μέ δυό λόγια ἢ καταγραφή ὄσων μᾶς ὑπαγορεύει αὐθόρμητα τό ὑποσυνείδητο, ἢ καταγραφή τῶν ὀνείρων και ὄσων συνειρμικά μᾶς ὑποβάλλει ἢ φαντασία, χωρίς προσπάθεια «καλλωπισμοῦ», χωρίς τή συμβατικότητα τῶν αἰσθητικῶν ἐπιταγῶν, μέ μόνο ὄπλο και ὕλικό τίς λέξεις, «τίς μόνες ἱκανές νά ἐκφράσουν πιστά ἀκέραιη τήν ἔκσταση τοῦ ποιητή».⁷ Σέ μιά Ἀθήνα τόσο λίγο ἐνημερωμένη γύρω ἀπό τίς νέες τοῦτες ἀντιλήψεις, ἀλλά συνάμα ἀρκετά ἀδιάφορη και σχεδόν ἐχθρική, ἢ *Ψυκαμίνος* ἦταν φυσικό

6. *Γραπτά ἢ Προσωπική Μυθολογία*, σ. 29.

7. Maurice Nadeau, *Ἡ ἱστορία τοῦ σουρεαλισμοῦ*, μετ. Ἀλεξ. Παπαθανασοπούλου, Πλέθρον, Ἀθήνα 1978, σ. 26.

νά τύχει μιάς αρνητικής υποδοχής από τό κοινό και τούς κριτικούς. Κάτι παραπάνω: «πολλοί κριτικοί έμίλησαν και έγραψαν χλευαστικώς περί του διβλίον», αναφέρει ο ίδιος ο Έμπειρικός. Στην πρώτη έκδοση του 1935 περιλαμβάνονται 47 ποιήματα (ή δεύτερη, του Γαλαξία, 1962, πλουτίζεται με άλλα δεκαέξι), όλα σχετικά μικρής έκτασης, όπου παρατηρούμε άμέσως τήν έλλειψη στιχηρής διάταξης, κάθε σημείου στίξης εκτός τής τελείας, και κυρίως αυτή τήν πολυσυζητημένη «μικτή» γλώσσα πού χρησιμοποιεί ο ποιητής για να ξετυλίξει τή συνειρμική άλληλουχία τών εικόνων. Εικόνων πού είναι «έναργείς, αλλά όχι άκίνητες», πού «έπικοινωνούν άναμεταξύ τους και συναγελάζονται», γιατί:

«Καμιά δέν περιορίζεται άπολύτως, μέσα σε πλαίσια άυτονηώς καθωρισμένα. Οί σχέσεις των δέν προσδιορίζονται από ένα συνειδητό μηχανισμό. Έχουν μιά άυτονομία, τής οποίας ή διάρθρωσις δέν ρυθμίζεται από μιά έπιβολή θεληματική, μά από μίαν άυτόματη και άσυνείδητη προωθητική ένέργεια, πού ξεφεύγει από τόν έλεγχο τής συνειδητής πλευράς τής προσωπικότητος, όπως συμβαίνει κατά τας πρό τής πλήρους έργηγορσεως στιγμάς τής άφυπνίσεως, κατά τας στιγμάς τής μέθης του ύπνου, ή, άκόμη καλλίτερα, όπως συμβαίνει στα όνειρα. Μία εικών μπορεί κάλλιστα να συνυπάρχη με μίαν άλλην, μπορεί να άποτυπώνεται, ή να έπικάθηται επάνω σε μιά προηγούμενη, ή έπομένη, χωρίς να τήν εξαλείφει, ή μπορεί να δέχεται επάνω στην έπιφάνειά της, μιά νέα εικόνα, χωρίς να εξαφανίζεται ή ίδια, όπως συμβαίνει και στις έπιτυπώσεις τών φωτογραφιών ή τών κινηματογραφικών ταινιών.

Οί εικόνες αυτές, μπορούν θεβαίως να έχουν ένα λογικό ή μη λογικό είρμό, πού να άποτελή, τρόπον τινά, ένα θέμα. Όμως, σε αυτό τό θέμα, δέν άποκλείεται να παρεισφύση και κάποιος άλλος είρμός συσχετίσεως, πού εκ πρώτης όψεως, να φαίνεται ξένο, ή παράσιτο στοιχείο, ενώ κατά βάθος είναι σχετικό. Κατ' αυτόν τόν τρόπο, μπορεί να προκύψη ένα άμάλαγμα δύο ή περισσοτέρων εικόνων, πού να άποτελή μιά νέα σύνθεσι, άνάλογη με εκείνη πού θά παρουσίαζε μιά εικών θεατρικού έργου, εις τήν όποίαν θά εισήρχετο και θά έλάμβανε μέρος όργανικόν εις τήν εκτυλισσομένη δράσι, ένα πρόσωπο άλλου θεατρικού έργου, ή ένα άλλως πως ξένο πρόσωπο(...)» (Γραπτά, σ. 20 - 21)

Ή «έλληνική» του

Κάθε προσπάθεια έρμηνείας του περιεχομένου, αυτό πού λέμε «λογοτεχνική άνάλυση», νομίζουμε πως θά απέβαινε μάταιη, αν όχι επιβαρυντική, για τήν άπόλαυση τής Ύψικαμίνου. Φυσικά, μπορεί να διακρίνει κανείς όρισμένα έναργή σύμβολα, όπως αυτά πού παρατέμπουν στους κώδικες τής ψυχανάλυσης, τή δεσπόζουσα θέση του όνειρου μέσα σ' αυτή τήν ποίηση, άκόμη και κομμάτια όπου οί όροι τής ποιητικής του Έμπειρικού, όπως έκφράστηκαν στο «Άμούρ - Άμούρ» δίνονται με λογοτεχνική γραφή, π.χ. τό «Θρυλικόν άνάκλιτρον». Μελετητές, όπως

π.χ. ο Μάριο Βίττι, παρατήρησαν πως στον Έμπειρικό ή λέξη άποκτά ήγεμονική θέση μέσα στο ποίημα, με τήν έννοια ότι, ενώ σ' ένα συνηθισμένο ποιητικό κείμενο ή μία λέξη άποκτά ποιητικότητα χάρις στή σχέση της με τίς άλλες λέξεις, στον Έμπειρικό, ή και γενικότερα στον ύπερρεαλισμό, ή «νοηματική» σχέση μιάς λέξης με τήν άλλη είναι τόσο χαλαρή, ώστε ή έπομένη λέξη να σβήνει τήν προηγούμενη αντί να τήν ενισχύει, συνθέτοντας ένα δίκτυ «άσύμβατων» νοημάτων.⁸ Αν ή παρατήρηση του Βίττι είναι σωστή ως προς τήν όφθαλμοφανή έξουσιαστική θέση πού κατέχει ή λέξη στην ποίηση του Έμπειρικού, τούτο δέν συνεπάγεται άναγκαστικά πως ή λέξη άποκτά τήν άυτονομία της, πως άνεξαρτητοποιείται μέσα στο κείμενο. Αν δέν έχουμε μιά όμαλή, λογική πρόσβαση από τή μία λέξη στην άλλη, είναι άκριβώς για να άποδοθεί ή ένάργεια τών εικόνων πού ύπείσέρχονται ή μία στην άλλη, άποτελώντας μιά συνεχή εικόνα πού δέν είναι στατική, δέν στέκει, «όπως δέν στέκουν τά χαράματα», και πού δέν άντιστοιχεί στο έτοιμο, άρα εύλογο, νοητικό μας άποθησαύρισμα άπεικονίσεων του κόσμου, αλλά ρέει με τή άδιάκοπη άλληλουχία τών ύποσυνείδητων, όνειρικών και νοητικών διεργασιών πού συνθέτουν στο τέλος του ποιήματος μιά ένότητα τούτης τής καινούριας, «άνώτερης» πραγματικότητας, τής μόνης, άλλωστε, γνήσιας και άληθινής. Γι' αυτό οί λέξεις στον Έμπειρικό είναι κάτι παραπάνω από ποιητικό ύλικό, από γραμματική μονάδα· έχουν οί ίδιες λειτουργικότητα, είναι ζωντανοί όργανισμοί («πάρε τή λέξη μου δώσε μου τό χέρι σου»), είναι «πίδακες στιλπνοί(...) λέξεις - χρησιμοί, λέξεις ένώσεως άψιδωτής και κορυφαίας, λέξεις με σημασίαν άπροσμέτρητον διά τό παρόν και διά τό μέλλον» (Όκτάνα, σ. 9). Ένας επιπλέον λόγος πού οί λέξεις έξουσιάζουν στα κείμενα του Έμπειρικού τή συντακτική φράση είναι και τό γεγονός ότι άποθησαυρίζονται από τά άνεκμετάλλευτα «πλούσια κοιτάσματα του έλληνικού λεξιλογίου», όπως εύστοχα παρατηρεί ο Έλύτης,⁹ έλεύθερες από τίς πολωτικές όριοθετήσεις του γλωσσικού ζητήματος, επιδιώκοντας και εδώ μίαν ένότητα τής λεγόμενης λόγιας και δημόδους παράδοσης. Έδώ άγγίζουμε τό έπίμαχο ζήτημα τής γλώσσας πού χρησιμοποιήσε ο Έμπειρικός. Τό γλωσσικό του ύλικό, τό ποιητικό του όργανο είναι ένα είδος μεικτό, όπου ύπερισχύει τό τυπικό τής καθαρεύουσας και συμπλέκεται με τή δημοτική, φτάνοντας ως τή γλώσσα τών δημοτικών τραγουδιών. Παραθέτουμε ένα χαρακτηριστικό δείγμα αυτής τής μεικτής γλώσσας από τό Δρόμο: π.χ. οί φραστικές ένότητες «Οί διαβάται άμέτρητοι. Άνάμεσα σε άγνώστους ποιητάς και άγίους άωννύμους», «όλοι, άστοί και προλετάριοι διαβαίνουν», «κάτι πολύ καλά μασκαρεμένο», «μέσ' στην βουή διαβαίνοντας και τήν άντάρα», δείχνουν αυτή τήν κλιμάκωση στοιχείων «καθαρευόντων» προς στοιχεία περισσότερο «δημοτικά». Όλα τούτα τά παραδείγματα προέρχονται από μία παράγραφο του κειμένου, και παρόμοια στοιχεία, ίσως άκόμη πιο ένδεικτικά, μπορεί ο καθένας να διακρίνει διαβάζοντας όλο τό κείμενο του Δρόμου, καθώς φυσικά και άλλα κομμάτια του Έμπειρικού. Οί μελετητές του έργου

8. Mario Vitti, *Ή Γενιά του Τριάντα. Ίδεολογία και μορφή*, Έρμής, Άθήνα 1979, σ. 136.

9. Όδυσσεάς Έλύτης, *Άναφορά στον Άνδέα Έμπειρικού*, «Υψίλον 1980», σ. 50.

του (ἄς μὴν ξεχνᾶμε πὼς εἶναι λίγοι καὶ οἱ σχετικές μελέτες ἀποσπασματικές), ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας τοῦ γλωσσικοῦ τοῦ ὄργανου. Ἀπὸ τίς πιὸ πειστικές προτάσεις εἶναι ἐκείνη τοῦ Α. Ἀργυρίου πού διατύπωσε τὴν ἄποψη ὅτι «οἱ πηγές αὐτῆς τῆς γλώσσας πρέπει νὰ εἶναι σύγχρονες: ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς, ἐπιστημονικά συγγράμματα, ἢ ἐπίσημη γλώσσα κλπ¹⁰». Εὐστοχη τουλάχιστον εἶναι ἡ παρατήρηση πὼς οἱ πηγές αὐτῆς τῆς γλώσσας εἶναι σύγχρονες, καὶ θὰ δοῦμε μὲ ποιὰν ἔννοια, ἀμέσως παρακάτω. Στὸ ἴδιο θέμα τοποθετεῖται ἀκόμη καλύτερα ὁ Ἐλύτης, γνώστης καὶ εὐαίσθητος δέκτης τῶν ὑπερρεαλιστικῶν μηνυμάτων τῆς ἐποχῆς: «Εἶναι μάλον ἢ ὄντισια τὸν ἀπέναντι σὲ μιά σιδερωμένη καὶ κολλημένη δημοτική, πὺν φοβότανε μήπως κι ἐκείνη μὲ τὴ σειρά τῆς μεταβληθεῖ, ἀπὸ τὸ ἄλλο ἄκρο, σ' ἓνα νέο εἶδος λογιολογισμοῦ, μήπως ἀποτελέσει ἓναν ἄλλο πόλο, τὸν Νότιο Πόλο τοῦ γλωσσικοῦ μας προβλήματος, πὺν τὸν ἔκανε νὰ εἰσβάλλει ἀνάμεσα στὰ "δροσολικέρια", καὶ στὰ "λιογέριμα", σὰν παγοθραυστικό¹¹».

Ὁ Ἐμπειρικός ἔχοντας μέλημά του τὴ συνένωση ὄλων τῶν φαινομενικῶν ἀντίθετων στοιχείων σὲ μιά ὁλότητα, διότι ἦταν πεποιθησὴ του πὼς μονάχα ἡ συμφιλίωση τοῦ λογικοῦ μὲ τὸ παράλογο, τοῦ πραγματικοῦ μὲ τὸ ὄνειρικό θὰ ἄνοιγε τὸ δρόμο γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπου, ἦταν φυσικό νὰ ἐπιδιώκει καὶ τὴν ἐνοποίηση τῆς διχασμένης γλωσσικῆς μας παράδοσης. Πέρα ἀπὸ τίς παραπάνω σκέψεις, σήμερα μποροῦμε ν' ἀναφερθοῦμε καὶ στὴν προσωπική ἄποψη τοῦ ποιητῆ ἀπὸ μαγνητοφωνημένη συνέντευξη πού φυλάγεται στὸ ἀρχεῖο τοῦ Νεοελληνικοῦ Σπουδαστηρίου τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς στὴ Θεσσαλονίκη. Ἴδου τί λέει ὁ ἴδιος:

«Ἐγὼ ἐξεπαιδευθὴν στὴν καθαρεύουσα. Τὰ ἐκφραστικά μου μέσα στὴ δημοτικὴ ἦσαν ἀκαδημαϊκά, ψεύτικα, τὰ μάθα. Ἐγγραφα ὡς δημοτικιστῆς, ὥσπου ἔφτασα στὸν ὑπερρεαλισμό(...). (Ἡ δημοτικὴ ἦταν) ἢ λαλιά τοῦ τόπου μου, καὶ τὴν ἄκουα, ἀλλὰ ἡ παιδεία μου ἔγινε ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν καθαρεύουσα(...). Ἀλίμονο ἂν ἐγὼ στεκόμουν νὰ διορθώσω ἐπὶ τὸ δημοτικότερον μίαν φράση. Καταστροφή. Καὶ ζημιὰ στὴν πνευματικὴ προσωπικότητα, τὴν οἰανδήποτε πού ἔχει ὁ καθείς(...). Αὐτὰ πού λέτε τὰ μιλῶ(...), δέν ψάχνω(...), μιλῶ αὐθορμήτως, σχεδὸν αὐτομάτως, σὰν Ἕλληνας πού εἶμαι»¹². Μία χαρακτηριστικὴ του φράση παρακάτω, στὴν ἴδια συνέντευξη, βεβαιώνει πὼς ὁ Ἐμπειρικός ἤθελε νὰ ἄρει τὴν ἀντίθεση δημοτικῆς - καθαρεύουσας: ὅταν τὸν ἐρωτοῦν σὲ ποιά γλώσσα ἀναφέρεται, στὴ δημοτικὴ, ἀπαντᾷ ἀμέσως: «Ὁχι, στὴν ἑλληνικὴ, στὴν ἑλληνικὴ μου». Ἡ ἐκδοχὴ τοῦ ποιητῆ μοιάζει ἴσως πολὺ πιὸ ἄμεση καὶ ἀπλή ἀπὸ τίς ἐρμηνείες τῶν μελετητῶν, εἶναι ὅμως ἄποψη ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα καὶ γόνιμη γιὰ παραπέρα διερεύνηση, ἄποψη μοναχική,¹³ ἀλλὰ καὶ ιδιαίτερα προωθημένη γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς, τὴν ἐποχὴ πού διαμορφώνει τὴν ποιητικὴ του, ἄσχετα ἐὰν τούτῃ ἢ προσωπικὴ κατάρθεση μᾶς χαρίζεται ἀρκετὰ ὄψιμα, τὸ 1973 μόλις.

10. Ἀλεξ. Ἀργυρίου, « Ἐνας ποιητῆς τοῦ αὐτοσχεδιασμοῦ » περ. Ἡριδανός, τεύχ. 4, Φλεβάρη-Μάρτη 1976, σ. 24.

11. Ὀδυσσεὺς Ἐλύτης, Ἀναφορὰ στὸν Ἀνδρέα Ἐμπειρικό "Υψίλον 1980", σ. 49.

12. Τ' ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν ἀνέκδοτη μαγνητοφωνημένη συνέντευξη τοῦ Α. Ἐμπειρικοῦ πού ἀνήκει στὸ Νεοελληνικὸ Σπουδαστήριον τῆς Φιλοσοφικῆς σχολῆς Θεσσαλονίκης εἶναι ἀπὸ τὴ διάλεξη τοῦ Γιώργου Κεχαγιόγλου γιὰ τὸν Α. Ἐμπειρικό πού θὰ δημοσιευτεῖ σύντομα στὸ περιοδικὸ Φιλολόγος.

13. Μοναχική, σ' ἀντιπαράθεση μὲ ὅ, τι συνήθως κυριαρχεῖ στὰ γλωσσικά μας καὶ στὴ λογοτεχνία μας: δύο στρατόπεδα εὐδιάκριτα καὶ ἀσυμβίβαστα, ἀλλὰ καὶ ἀπόλυτη νομιμοποίηση τῆς δημοτικῆς στὴ σύγχρονη λογοτεχνία (κυρίως ποίηση). Μοναχική ἀλλὰ ὄχι καὶ μοναδική ἢ ἄποψη τοῦ Ἐμπειρικοῦ. Ὁ Νίκος Ἐγγονόπουλος τὸ 1966 (στὴ δεύτερη ἐκδοση τοῦ Μὴν ὀμιλεῖτε εἰς τὸν ὀδηγόν. Τὰ κλειδοκύμβαλα τῆς σιωπῆς, Ἰκαρος, στίς σημειώσεις) λέει ἀκριβῶς τὰ ἴδια πράγματα γιὰ τὴ γλώσσα του, πὼς εἶναι ἡ γλώσσα πού μιλάει, ἢ ἑλληνικὴ. Χαρακτηριστικά : « Δέν ἔχουν κανένα νόημα ἀπολύτως αὐτὲς οἱ γνώμες οἱ φανατικὲς γιὰ «μικτὴ», «καθαρεύουσα», «δημοτικὴ». (σ. 162). Σύμπτωση ἀπόψεων τῶν δύο Ἑλλήνων ὑπερρεαλιστῶν, διδαχὴ τοῦ πρεσβύτερου; πρόκειται μάλλον γιὰ τὸ ἑλληνικὸ μοντέλο τῆς ὑπερρεαλιστικῆς γραφῆς, μοντέλο πού ἀναμφισβήτητα διαμόρφωσε ἢ ποίηση τοῦ Ἐμπειρικοῦ. Ὅμως τὸ «μοντέλο» καὶ ἡ ποίηση τοῦ Α. Ἐμπειρικοῦ εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτό, γεγονός πού ἂν ἀποδεχτοῦμε μᾶς ἀποτρέπει ἀπὸ τὴν χρησιμοποίηση τοῦ Ἐμπειρικοῦ γλωσσικοῦ μοντέλου σὲ τόπους ἀνοίκειους. Φοβάμαι πὼς καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς Ἐλύτης, ὄντας μέγας θαυμαστῆς τοῦ Ἐμπειρικοῦ, καὶ ἄλλοι φλερτάροντας μὲ τὴ δραστηριότητα καὶ τὴν πληθωρικότητα μᾶς παρόμοιας γραφῆς, ξεστράτησαν ἀπὸ τὸ πραγματικὸ πρόβλημα γλώσσας πού ὑπάρχει στὴν Ἑλλάδα, ζητώντας τὴν κρατικὴ καθάρωση μᾶς γλώσσας ἀναρχῆς καὶ μεικτῆς (ἀλλὰ γι' αὐτὰ τὰ τελευταῖα ἔχουν γραφεῖ πολλά πρόσφατα, δηλ. περὶ Γλωσσικοῦ Ὀμίλου κ.λπ.).

‘Ο έρωτικός πλούς

‘Ενδοχώρα τιλοφορείται ή δεύτερη ποιητική συλλογή του ‘Εμπειρίκου πού κυκλοφόρησε τό 1945. Τά κείμενα πού περιέχει γράφτηκαν ανάμεσα στό 1934 καί τό 1937. Η ‘Ενδοχώρα αποτελείται από έξι ένότητες: *Τά κάστρα του άνέμου* (1934) πού περιλαμβάνει 20 ποιήματα, *Η τρυφερότης των μαστών* (1934, μέ 18 ποιήματα), *Πουλιά του Προύθου* (1935), πού άπαρτίζεται από 16 όλιγόστιχα ποιήματα (μέ μεγαλύτερη έκταση τό τετράστιχο), *Οί σπόνδυλοι της πολιτείας* (1935, 16 ποιήματα), *Τό σώμα της πρωίας* (1935-1936, 7 ποιήματα), καί *‘Ο πλόκαμος της Άλταμίας* (1936-1937), κείμενο πού συγκροτείται από 35 άριθμημένες μικρές ένότητες, καί θά τό όνομάζαμε ποιητική πρόζα (τουλάχιστον σέ άντιδιαστολή μέ τά καθαυτό ποιήματα των προηγούμενων ένотήτων). ‘Υπάρχει μία όλοφάνερη διαφοροποίηση της γραφής από την ‘Υψικάμινο στην ‘Ενδοχώρα, την όποια άλλωστε παρατήρησαν οί κριτικοί, φτάνοντας μάλιστα στό συμπέρασμα ότι πρόκειται για διαφοροποίηση, για παρέκκλιση του ποιητή από τις ύπερρεαλιστικές του κατευθύνσεις. Καταρχήν άντικρίζουμε μία μορφική διαφοροποίηση των κειμένων: ή διάταξη του πεζού λόγου, πού ήταν ή φόρμα της ‘Υψικάμινου, γίνεται τώρα έπεξεργασμένη ποιητική μορφή μέ στίχους καί στροφές. Τά θέμα είναι άν τούτη την άναμφισβήτητη έπεξεργασμένη φόρμα θά την θεωρήσουμε παρέκκλιση ή προδοσία των ύπερρεαλιστικών θεωριών ή απλώς μία φυσική καί άναγκαία ώριμανση της γραφής του ‘Εμπειρίκου. Τό κριτήριο για την έπιλογή της μιάς ή της άλλης ύπόθεσης εργασίας ύπαγορεύτηκε, καί ύπαγορεύεται άκόμη, καλυμμένα ίσως, αλλά άναμφίβολα από τή στάση του κριτικού άπέναντι στον ύπερρεαλισμό. Μία ώριμανση της γραφής, μία τελειοποίηση της μορφής (άν καί δέν τίθεται θέμα άξιολόγησης, δέν ξεχνούμε πώς είναι ή περίοδος πού ή πρακτική της αυτόματης γραφής στους σουρρεαλιστικούς κύκλους έχει ύποχωρήσει), μία συστηματοποίηση των σκοπών της ζωής-ποίησης καί της ποίησης-ζωής δέν σημαίνουν άναγκαστικά μίαν άλλη όπτική, ένα άλλο όραμα ζωής (γιατί ξέρουμε πώς ό ύπερρεαλισμός ήταν πρώτιστα ένα *modus vivendi* πνευματικό καί πραγματικό). Μπορούμε νά πούμε άφοβα πώς ή ‘Ενδοχώρα εκφράζει τις ίδιες «άξίες» μέ την ‘Υψικάμινο. ‘Εδώ τό κάθε ποίημα, ή κάθε στιχουργική ένότητα δέν είναι μόνο διαδοχή εικώνων εν τώ γίγνεσθαι, ή ροή των ύδάτων του καταρράκτη, αλλά ό καταρράκτης ό ίδιος, πού παίρνοντας ένα σχήμα τετελεσμένο καί άπειρο συνάμα, γίνεται τό θαυμάσιο, τό *merveilleux*, τό μαγικό άντικείμενο της έπιθυμίας, τό ύποκείμενο έρωτικής άπόλαυσης. ‘Αν διαβάσουμε άντικριστά δυό ποιήματα, τό ένα από την ‘Υψικάμινο καί τό άλλο από την ‘Ενδοχώρα, μπορούμε εύκολα νά διακρίνουμε τόσο τις μορφικές διαφορές των δυό συλλογών όσο καί τή διαφορετική συναισθηματική τους φόρτιση: ή σκοτεινότητα του όνειρου, συχνά εφιάλτη, ό ρευστός ύποσυνεινήδητος έρωτισμός της ‘Υψικάμινου, στην ‘Ενδοχώρα γίνεται όνειρο φωτεινό, ή έρωτική διάθεση κρυσταλλώνεται στό λυρισμό πού πηγάζει, θά λέγαμε, από μία έρωτική άπελευθέρωση (μέ ψυχαναλυτική αλλά καί συναισθηματική έννοια)· μία έρωτική άπόλαυση εκπορεύεται, εκπέμπεται από τό κείμενο,

όπου «ό γράφων δέν είναι μόνο πομπός αλλά καί δέκτης».

Πέφτουν οί πέπλοι καί άποκαλύπτεται ό θύσανος

Τής κεντρικής έπιθυμίας...

‘Η ρευστότητα των εικώνων της ‘Υψικάμινου, όπου ή μία εικόνα εισχωρούσε στην επόμενη, για νά τελειώσει τό κείμενο χωρίς νά κλείσει, στην ‘Ενδοχώρα γίνεται διαδοχή εικώνων, θά λέγαμε συγκεκριμένων, μέ την έννοια ότι άποτυπώνουν πιά έναργή συναισθήματα καί νοήματα, πάντοτε όμως μέ πολλαπλή σημασία καί πρωτοφανέρωτους συμβολισμούς. ‘Οπως εύστοχα σχολιάζει ό Γ. Γιατρομανωλάκης, «ή λέξη έχει ύποχωρήσει προς «όφελος» του συνειρμού των φράσεων, καί ή καθαρότητα της περιγραφής άπορρέει όχι μόνο από τή φραστική συνοχή αλλά καί από τή συνειδητή προσπάθεια νά «κλείσει», νά κορυφωθεί τό ποίημα, κάτι πού οί κριτικοί είχαν παρατηρήσει πώς έλειπε στην ‘Υψικάμινο.»¹⁵

‘Αν στην ‘Υψικάμινο τό ρευστό στοιχείο συμπλέκεται σέ εικόνες-λέξεις, πού μήν έχοντας λογική άλληλουχία μέ τά συμφραζόμενα γίνονται στοιχεία του ποιητικού γεγονότος, στην ‘Ενδοχώρα τό ρευστό στοιχείο άποτελεί πιά χαρακτηριστικό μοτίβο της προσωπικής μυθολογίας του ποιητή. ‘Η «άέραντη ρευστότητα του δοόντος κάμπου», «τά κύματα της κρεμαστής πολιτείας», ή γυναίκα πού έγινε «πιο ρευστή πιά έναρμονισμένη μέ τά δικάταρα (...) καράδια»¹⁶, δέν είναι παρά μία αίσθηση πού συγχωνεύεται, μαζί μέ τόσα άλλα στοιχεία, «μέσα στους πυκνούς θυσάνους των φωνηέντων», φράση μέ την όποια κλείνει ή ‘Υψικάμινος. Τώρα ό ποιητής αφήνει τή ρευστότητα του κάμπου για ν’ άνοιχθεί στό πέλαγος, σ’ έναν έρωτικό πλού μέ

«ένα καράδι όρθόπλωρο πού πλέχει.

Στόν ούρανό της θάλασσας μέ τά μεγάλα μάτια»¹⁷.

Ποτισμένος ως τό κόκαλο, όπως ό ναύτης μέ την άρμούρα, από έναν έρωτα ύγρου, έναν έρωτισμό πού εισχωρεί καί άκουμπάει παντού, άκριδώς όπως ή ύγρασία της θάλασσας νοτίζει τό καράδι:

«Λυσίκομος ή θάλασσα πλέει στόν άφρό της

Τά πετράδια πού φορεί στά δάχτυλά της είναι πολύχρωμα

Καί στάζουν ένα-ένα μέσ’ στα κύματα»¹⁸

Καί τό ταξίδι έτούτο είναι άδιάκοπο, άτέλειωτο, όπως «Πάντα καί πάντοτε θά ρέη ό ‘Αμούρο, μέ την παντάνασσα όρμή του» (ό ‘Αμούρο ό ποταμός, ό ‘Αμούρο ό ‘Ερω), είναι τό ίδιο τό ταξίδι της ζωής καί της ποίησης, όπου ό έρωτας μεταγγίζεται στην ποίηση καί ή ποίηση στον έρωτα, έτσι όπως καί τά νερά του καταρράκτη πέφτουν άδιάκοπα καί έξακολούθουν γάργαρα τό δρόμο τους καί «‘Ο καταρράκτης ήδονίζεται στην μεταμόρφωσί του»¹⁹.

Αυτή ή παρουσία του ύγρου έρωτικού στοιχείου

14. ‘Από τή μαγνητοταινία του Νεοελληνικού Σπουδαστηρίου στη Φιλοσοφική Θεσσαλονίκης.

15. ‘Από την άνέκδοτη μελέτη του Γιώργη Γιατρομανωλάκη για τον ‘Ανδρέα ‘Εμπειρίκο.

16. ‘Υψικάμινος, έκδ. ‘Αγρα, Δεκέμβριος 1980, σ.σ. 59,56,16 αντίστοιχα.

17. ‘Ενδοχώρα, έκδ. ‘Αγρα, Δεκέμβριος 1980, σ. 89.

18. όπ. π., σ. 69.

19. Γραπτά, σ. 17.

πού διαποτίζει ολόκληρο τό ἔργο τοῦ Ἐμπειρικού, ἓνα ταξίδι θαλασσινό ὅπου ἡ πυξίδα δείχνει συνέχεια τό δρόμο τῆς ἠδονῆς, μάς παραπέμπουν στόν Γκαστόν Μπασελάρ. Ἡ τυπολογία τῆς φαντασίας τῆς ὕλης πού ἐπεξεργάστηκε ὁ Γάλλος φιλόσοφος ἀποτελεῖ μιά προσέγγιση τῆς ποιήσης, πού ἡ ἐφαρμογή τῆς σέ συγκεκριμένα ἔργα θά ἀπέφερε, ἀναμφίβολα, γόνιμα συμπεράσματα καί στήν περίπτωση τοῦ Ἐμπειρικού θά πλούτιζε μέ μιά νέα προοπτική τήν οὐσία τῆς ποιήσης του. Ἀναφερόμαστε κατανάγκην ὑπαινικτικά σέ λίγες μόνο φράσεις-συμπεράσματα ἀπό τή μελέτη του *Τό νερό καί τά ὄνειρα* (Παρίσι 1942), στήν ὁποία ὁ Μπασελάρ ἀναλύει μέσα ἀπό λογοτεχνικά παραδείγματα τό στοιχείο τοῦ νεροῦ ὡς κυρίαρχο στοιχείο ἑνός τύπου φαντασίας, ὅπως ἀντίστοιχα ἄλλου μελετᾶ τά στοιχεῖα τῆς Γῆς, τῆς φωτιᾶς καί τοῦ ἀέρα. Πιστεῖται λοιπόν ὁ Μπασελάρ πώς οἱ εἰκόνες τοῦ νεροῦ στή λογοτεχνία ἀποκαλύπτουν σειρές εἰκόνων μέ ἰδιαίτερο βάθος καί συνοχή, πώς τό στοιχείο τοῦ νεροῦ ἀναδεικνύει, κάτω ἀπό τή φαντασία τῶν μορφῶν, τή φαντασία τῆς ὑπόστασης, ἕναν τύπο οἰκειότητας διαφορητικῆς ἀπό ἐκείνην πού ὑπαγορεύει π.χ. ἡ φωτιά. Τέλος πώς, τό νερό ἀποτελεῖ ἕναν τύπο πεπωμένον, ὄχι μοναχά τό μάταιο πεπωμένο τῶν φευγαλέων εἰκόνων, τό μάταιο πεπωμένο ἑνός ὄνειρου πού δέν ὀλοκληρώνεται, ἀλλά ἓνα πεπωμένο οὐσιαστικό καί βαθύτερο, πού μεταμορφώνει ἀδιάκοπα τήν οὐσία τῆς ὑπαρξῆς μας.

*Ὡ ὑπερωκενάνειον τραγουδάς καί πλέχεις
Θαυρῶ πώς τά ταξίδια μας συμπύπτουν
Νομίζω πώς σοῦ μοιάζω καί μοῦ μοιάζεις
Οἱ κύκλοι μας ἀνήκουνε στήν οἰκουμένη
Πρόγονοι ἐμεῖς τῶν γενεῶν πού ἐκκολάπτονται
ἀκόμη
Πλέχουμε προχωροῦμε δίχως τύψεις
Ἐνδοχώρα, «Στροφές Στροφάλων».*

Ἡ ἀνάπλαση τοῦ μύθου ἢ προσωπική μυθολογία

Ἡ τρίτη συλλογή κειμένων τοῦ Ἐμπειρικού εἶναι τά *Γραπτά ἢ προσωπική μυθολογία*, πού ἐκδίδεται τό 1960, ἀλλά περιλαμβάνει κείμενα γραμμένα μεταξύ 1936 καί 1946. Ἄν δοῦμε καί τήν τελευταία μεταθανάτια συλλογή του τήν *Ὀκτάνα*, πού ἐκδόθηκε τό 1980 ἀλλά περιέχει κείμενα γραμμένα ἀνάμεσα στό 1942 καί τό 1965, διαπιστώνουμε τό ἐξῆς ἐνδιαφέρον φαινόμενο: ὁ Ἐμπειρικός, ὅποτε ἐκδίδει μιά συλλογή δέν μάς δίνει ποτέ ολόκληρο τό ἤδη γραμμένο ἔργο του, ἀλλά ἀπό συλλογή σέ συλλογή, παρατηροῦμε μιά χρονολογική ἐπικάλυψη, σάν νά θέλει νά μάς ὑποβάλλει, καί μέ αὐτές τίς χρονολογικές ἐνδείξεις, τήν ἀντίληψή του γιά ἓνα ἀέναο κείμενο, ἓνα συνεχές ἔργο, μιά ἀδιάκοπη παραγωγή, χωρίς φάσεις, περιόδους κλπ., στοιχεῖα τόσο προσφιλή, ἄν ὄχι στούς ἴδιους τούς λογοτέχνες, ὅμως συχνά στούς κριτικούς λογοτεχνίας. Ὅπως ἡ *Ἐνδοχώρα* θγαίνει τό 1945 καί περιλαμβάνει ποιήματα ἀπό τό 1934, ἐνῶ τό 1935 εἶχε ἐκδοθεῖ ἡ *Υψικάμινος*, ἔτσι καί τώρα στή *Γραπτά* ἔχουμε ποιήματα γραμμένα τό 1936.

Τά *Γραπτά ἢ προσωπική μυθολογία* εἶναι καταρχήν ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα συλλογή, διότι περιλαμβάνει τό κείμενο «Ἀμούρ-Ἀμούρ, Ἀντί προλό-

γου» στή συλλογή, κείμενο γιά τό ὁποῖο ἤδη μιλήσαμε καί χρησιμοποιήσαμε γιά τό συνολικό φωτισμό τοῦ ἔργου του. Ἀκόμη καί ὁ ὑπότιτλος, *Προσωπική μυθολογία*, εἶναι δηλωτικός μιάς πιό προσωπικῆς «ἐξομολόγησις», μέ τό νόημα πού ἐμεῖς διαβάσουμε τόν τίτλο αὐτόν: πώς ἡ Μυθολογία, ἓνα κοινόκτητο ἀπόθεμα λειτουργικῶν συμβολικῶν σχέσεων ἀναπλάθεται μέσα στήν προσωπική μυθολογία τοῦ ποιητή, μυθολογία πού διαμορφώνεται μέ τά προσωπικά σύμβολα πού ὑπαγορεύονται ἀπό τό ὑποσυνειδητό, τό ὄνειρο, τόν ἐρωτισμό, τέλος τόν ὑπερρεαλισμό (ὡς *modus vivendi*), σύμβολα πού μποροῦν νά ἀνατρέψουν τό νόημα τῶν φανταστικῶν σχέσεων πού μάς ἐπέβαλε ἡ Μυθολογία, ἄρα νά καταργήσουν τήν τρέχουσα ἠθική.

Τό βιβλίο χωρίζεται σέ τρεῖς ἐνότητες: Α' *Μυθιστορίες* (δέκα κείμενα), Β' *Τά γεγονότα καί ἐγώ* (ὀκτώ κείμενα) καί Γ' *Πρόσωπα καί ἔπη* (πέντε κείμενα). Ἄλλωστε οἱ τρεῖς ἐνότητες ἀντιστοιχοῦν σέ διαφορητικές κάθε φορά ἀφηγηματικές σκοπιές, σέ διαφορητικές ὀπτικές τῆς ἴδιας ἐν ἀποκάλυψις καί ἐν πλῶ πραγματικότητος. Εἶπαμε «ἀφηγηματικές» ἀπό τόν συνεχῆ συνειρμικό λόγο τῆς *Υψικάμινος*, πού δανείζεται ἀπό τόν πεζό ἀπλῶς τήν παρατακτική μορφή, καί τήν κρυσταλλωμένη ποιητική ἐκφορά τῶν τραγουδιῶν πού «δέν στέκουν» τῆς *Ἐνδοχώρας*, στή *Γραπτά* ὁ Ἐμπειρικός τρέπεται, θά λέγαμε ὀριστικά, στόν ἀφηγηματικό λόγο. (Τήν ἴδια περίπου ἐποχή, ἄλλωστε, γράφει τό πεζογραφικό κείμενο *Ἀργῶ ἢ πλοῦς ἀεροστάτου*, 1944, πού ἀποσπάσματα του δημοσιεύονται στό περιοδικό *Πάλι* τό 1964-65, καί ἐκδίδεται τό 1980, καί ἀρχίζει τό μεγάλο μυθιστόρημά του *Ὁ Μέγας Ἀνατολικός*, 1945-1951, πού ἐκτός ἀπό ἀποσπάσματα, παραμένει ἀνέκδοτο). Λέγοντας «ἀφηγηματικός λόγος» στήν περίπτωση τῶν *Γραπτῶν* (καί τῆς *Ὀκτάνας*), δέν πρέπει νά πάει ὁ νοῦς μας στήν πεζογραφία, ἄν καί μιά ὑφολογική μελέτη αὐτοῦ τοῦ ἀφηγηματικοῦ λόγου θά ἔφερε πλουσιότατη συγκομιδή τῆς μαθητείας καί δημιουργικῆς ἐκμετάλλευσης τῶν καλύτερων, ἄλλωστε τόσο μοναχικῶν, στιγμῶν τῆς παράδοσης τοῦ ἀφηγήματος στή νεότερη γράμματά μας (παρόντα ἀλλά κυριολεκτικά ξανανωμένα, ἀναβαπτισμένα στήν πιό γόνιμη «ἀνοιχτή» ἐκδοχή τους τά κείμενα τῆς *Γυναικῆς τῆς Ζάκυνθος*, τά ἀφηγήματα τοῦ Γ. Βιζυηνοῦ, ὁ Παπαδιαμάντης στή αὐτοβιογραφικά του διηγήματα, ὁ Ἐμμανουήλ Ροῦθης τῆς *Πάπισσας Ἰωάννας*). Ὁ Ἐμπειρικός εἶναι ὁ πρῶτος ἀλλά καί ὁ ὀμόνος ὡς τά χρόνια μας πού γονιμοποιεῖ οὐσιαστικά αὐτά τά πολύτιμα πετράδια τῆς πεζογραφικῆς μας παράδοσης. Τά κείμενα τῆς πρώτης ἐνότητος (*Μυθιστορίες*), μικρά διηγήματα στήν πρώτη ματιά, ποιητικά ἀφηγήματα, ἓνα εἶδος «μεικτό» ἀλλά φυσικά (φυσικά λόγω τῆς λογοτεχνικῆς του δραστηριότητος) «νόμιμο», π.χ. «Ἡ κορδέλλα», «Τά κείμενα», ἰδίως τό «Τόπος τοπειῶν», εἶναι κείμενα ἀπό τά ὁποῖα ἀνοίχτηκαν νέες, πρωτόγνωρες πηγές στόν νεοελληνικό γραπτό λόγο. Δέν ἀναφέρομαι τόσο στό συχνά διάφανο ψυχαναλυτικό (καί ὑπερρεαλιστικό ὡς θεωρία) ὑπόστρωμα στήν ἀνάπτυξη τῶν θεμάτων, ἀλλά στήν ἴδια τή διαδικασία τῆς ἐκφρασης-γραφῆς, ὅπου, στή σχέση ἢ στήν ἀπόσταση μεταξύ γραφῆς καί λόγου ἔχει ἐξαλειφθεῖ σέ ὑψηλό βαθμό ἡ «ἐξιδανίκευση» (μέ τή φροϋδική ὀρολογία, ἡ *Sublimierung*). Ἐτσι πού «ἡ αἰθρία εἰς τήν ὁποῖαν ἐμ-

βαπτίζεται δλόκληρο τό τοπείον, συμπίπτει έντελώς μέ τήν αίθριάν τής παρομοιώσεως»²⁰.

Η δεύτερη ένότητα τιτλοφορείται *Τά γεγονότα και έγώ*. Στά κείμενα τής ένότητας αυτής ή αφήγηση είναι πρωτοπρόσωπη, χωρίς νά σημαίνει ότι πρωταγωνιστής είναι πάντοτε ό ίδιος ό άφηγητής. Άλλωστε ό τίτλος δέν ύπονοεί κάποιον άφηγητή γεγονότων πού άπλώς τά παρατηρεί και καταγράφει, αλλά ένα έγώ πού έμπλέκεται στή ροή του γίνεσθαι, είτε αυτό τό «γεγονός» είναι ό έρωτας:

«*Άγαπητή, ροδόχροος, και άπαλά ντυμένη, καθόσον σέ μιά καρέκλα μέσα στήν καρδιά μου, σέ άπερίγραπτη φωτοχυσία*» («*Άφροδίτη*»),

είτε ύπάρχει ταύτιση μέ ιστορικό πρόσωπο:

«*Τότε ό Νέρων, έστράφη πρós έμέ και ύψωσε τήν δεξιάν του. Έκείνη τήν ώρα, κόντεψα νά τρελλαθώ. Ό αυτοκράτωρ Νέρωνας είμουν έγώ.*» («*Nerone*»),

είτε πρόκειται για ένα όνειρο, όνειρο του ύπνου πού συνεχίζεται και στόν ξύπνιο σάν γεγονός, άφού σάν γεγονός τό «μεταχειρίζεται» και μέσα στή γραφή ό άφηγητής του:

«*Ξαφνικά, μου φάνηκε πός έπεφτα, όχι κατά τρόπο τρομακτικό, όπως συμβαίνει στους εφιάλτες, αλλά μαλακά και ήδονικά, μέσα σ' έναν μπαξέ τής ιδιαίτερας μου πατρίδος Άνδρου, όπου, τήν άνοιξη, οι άνθισμένες λεμονιές σκορπούν τά μύρα τους, μέ τόσην έπιμονή και τόσον έντονα πού πλημμυρίζουν, όχι μόνο τόν άέρα, αλλά και τά πιό έρημητικώς κλειστά δωμάτια, και τά πιό θαθεία σεντούκια και συρτάκια, κάτω από τά μακρουλά και στορογυλλά κυπαρισένια βορδωνάρια. Η παραβολή πού έκαμα, έχει μεγαλειότερα σημασία άπ' ό,τι θά μπορούσε νά νομίσει κανείς αρχικώς, διότι βρισκόμουν πλέον, όχι κάτω από μιά καρδιά των Λαμύρων ή των Στραπουργιών, αλλά, σάν νά είχα κατακλύσει από παραβολή σέ παραβολή, βρισκόμουν, λέγω, στό Νεμπορειό, σέ μιά άμμονδιά τής Άνδρου*» («*Η Μανταλένια*»).

είτε πρόκειται για ένα

«*μέγα γεγονός πού έμελλε νά λάθη χώραν*»

(τήν έλευση του Ίσπαχάν), τό όποιο σύμπας ό λαός ανάμενε μέ κοιμένη τήν άνάσα ένώ δέν ήταν παρά ή φωτεινή εμφάνιση μιάς παιδίσκης «*11 έως 12 έτών*», «*έκτάκτου κάλλους*», «*τελειώς μόνης και τελειώς γυνής*» («*Τό ρόδο του Ίσπαχάν*»).

Στήν τρίτη ένότητα (*Πρόσωπα και έπη*), τά τρία από τά πέντε κείμενα αναφέρονται σέ πρόσωπα τής ιστορίας-μυθολογίας: «*Ό Οιδίπους Ρέξ*», «*Ό Νεοπτόλεμος Α΄ Βασιλεύς των Έλλήνων*» και «*Η έπιστροφή του Όδυσσέως*». Σημειώνουμε ότι και τό προτελευταίο τιτλοφορείται μέ συγκεκριμένο όνομα: *Σαμονήλ Χάρδιγκ*, και μόνον ένα κρατάει στόν τίτλο τήν άνωνυμία: «*Η κόρη τής Πενσυλβανίας*». Ό Οιδίπιδας, ό Όδυσσέας, άκόμη και ό Νεοπτόλεμος, μάς ξαναγυρίζουν άμεσα σέ μιά διαπίστωση πού κάναμε στήν άρχή τής παρουσίας των *Γραπτών*: είναι κείμενα συγκεκριμένα παραδείγματα μεταποίησης τής κοινόχρηστης λειτουργίας των συμβόλων τής Μυθολογίας σέ μιά προσωπική μυθολογία (*προσωπική* στό βαθμό πού και ή ψυχάνάλυση είναι έπιστήμη του άτόμου, του ιδιωτικού· προσωπική, από τήν άλλη, στό βαθμό πού οι μύθοι-σύμβολα άποτελούν τήν πο-

λιτιστική μαγιά τής στάσης μας άπέναντι στή ζωή). Είναι δηλαδή, κατά κάποιον τρόπο, κείμενα πού άνατρέπουν τους παραδοσιακούς μύθους, τά ταμπού, θά μπορούσαμε νά πούμε, πού άνοιγουν μιά πορεία φωτεινή πρός τήν άπελευθέρωση: «*Ήρθε ό καιρός νά μάθη ό κόσμος τήν άλήθειαν*» («*Οιδίπους Ρέξ*»).

Στόν Οιδίπιδας τήν άλήθεια θά τήν ξεστομίσει ένας άπλός άνθρωπος των δασών γέννημα-θρέμμα του Πανός και των Άμαδρουάδων. Άφηγητής, λοιπόν, τής ιστορίας είναι ό κυνηγός Χαβρίας, ό όποιος προσπαθεί νά παρηγορήσει τόν Οιδίπιδας και νά τόν πείσει ν' αποβάλει τήν ένοχή πού αισθάνεται για τίς πράξεις του, διακηρύσσοντας συγχρόνως τό δικαίωμα στήν έρωτική άπόλαυση, «*άνευ όρίων, άνευ όρων*», και άνευ τύψεων, γιατί θά έρθει μιά μέρα πού «*οί άνθρωποι και ό έρωτας θά είναι έπιτέλους έλεύθεροι, όπως έμεις οι άπλοί και ύγιεις άνθρωποι των δασών...*» Τά πρόσωπα και τά πράγματα προέρχονται από τόν πραγματικό μύθο του Οιδίπιδας, αλλά δέν πρόπει νά ξεχνούμε, διαβάζοντας τό κείμενο, και τή σχετική ψυχολογική έρμηνεία του οιδιπόδειου μύθου (του οιδιπόδειου συμπλέγματος). Στους αντίποδες του Οιδίπιδας βρίσκεται τό κείμενο «*Η έπιστροφή του Όδυσσέως*» (ό Οιδίπιδας είναι τό πρώτο και ό Όδυσσέας τό τελευταίο κείμενο τής ένότητας). Η ένότητα αρχίζει μέ ένα κείμενο πολύ φορτωμένο μέ πραγματολογικά στοιχεία, μέ ιστορικές πληροφορίες, και τό πλαίσιο του κλασικού μύθου του Οιδίπιδας διατηρείται τόσο πιστά, ώστε, παρά τή θανάτωση των Έρινύων από τόν Χαβρία, ό Οιδίπιδας νά μή γλιτώνει, λίγα λεπτά πριν από τό θάνατό τους, τήν εκδίκηση, τόν ευνουχισμό, τόν κατασπαραγμό τής ένοχης συνείδησής του. Στο τελευταίο όμως κείμενο, τήν «*Έπιστροφή του Όδυσσέως*», ή αναφορά στόν σχετικό μύθο ύπάρχει ως μνεία μόνον στόν τίτλο του κειμένου άφενός και πάλι σ' έναν τίτλο διβλίου γραμμένου από τόν ήρωα του Έμπειρίου, τόν Δανιήλ Κάρτερ, στό τέλος τής ιστορίας. Ό Δανιήλ, ό μέγας έραστής και άναμορφωτής του κόσμου, τεμπέλης και όνειροπόλος, πολύγαμος (μια από τίς γυναίκες του όνομάζεται Πηνελόπη), φεύγει για τή λίμνη για νά ρεμβάσει. Έκει έρωτεύεται μιά νέα και περιμένει άνταπόκριση στόν έρωτά του, συνεχώς «*πλουτίζοντας τά όράματά του*». Σέ δύο μέρες τήν παντρεύεται, είναι ή έκτη γυναίκα του, ή Καρολίνα, και έπιστρέφει μαζί της στό σπίτι όπου βρίσκει τους «*μνηστήρες*» (είναι ένδιαφέρον πού κατονομάζει τά έπαγγελματίες τους). Η σκηνή του φόνου των μνηστήρων διατηρεί όλη τήν ένταση τής όμηρικης περιγραφής μαζί μέ μιά σύγχρονη άτμόσφαιρα καουμπούικης ταινίας. Η εξέλιξη και τό τέλος (;) του Δανιήλ Όδυσσέα αφήνει άνοιχτά τόσα προβλήματα και προσφέρει τόσες έρμηνευτικές εκδοχές ώστε τούτη ή δλοκληρωτική άνάπλαση του αρχαίου έπους από τόν Έμπειρίο νά προσφέρεται στόν άναγνώστη σάν προζύμι για τή διάπλαση τής δικής του προσωπικής μυθολογίας.

«*Ό Νεοπτόλεμος Α΄ βασιλεύς των Έλλήνων*» είναι κείμενο φαινομενικά διάφανο, γραμμένο σέ ήμερολογιακή μορφή: ό Νεοπτόλεμος άφηγείται σέ πρώτο πρόσωπο, μάλλον γράφει στό προσωπικό του ήμερολόγιο, τίς άναμνήσεις άπό τό φρενοκομείο.

Καταρχήν ό ίδιος ό «*τρελός*» άμφισβητεί τήν «*τρέλα*» του, χαρακτηρίζοντάς τήν άπλώς μή συμμόρφω-

ση στή Λογική, ἄποψη πού διακήρυξαν ἑξαρχῆς οἱ ὑπερρεαλιστές: «Θά μπορούσα νά περάσω ὅλη τή ζωή μου ἀκούγοντας τίς ἐκμυστηρεύσεις τῶν τρελῶν. Ἡ τιμιότητά τους εἶναι ἀσύλληπτη καί ἡ ἀγνότητά τους δέν μπορεί νά συγκριθεῖ παρά μόνο μέ τή δική μου», θά γράψει ὁ Ἀντρέ Μπρετόν στό Πρῶτο Σουρρεαλιστικό Μανιφέστο. Καί ὁ «τρελός» μας βεβαιώνει πῶς «σέ αὐτό τό ἴδρυμα, πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων, οἱ ἰατροὶ ἦσαν λογικοί, ἀλλά ἠλίθιοι -δηλαδή εὐρίσκοντο ψυχικῶς σέ πολύ κατώτερη βαθμίδα ἀπό πολλούς τρελοῦς». Ὅμως, μέσα στό ἴδρυμα τοῦτο ὑπῆρχε μία ἐξαιρεση, ἓνας γιατρός, «ὁ ὁποῖος δέν ἦτο κοινός ψυχίατρος, ἀλλά ψυχαναλυτής, καί μάλιστα ψυχαναλυτής εὐφάνταστος, ὅπως ἀποδεικνύουν ὅλες οἱ ἐρμηνεῖες του, καθὼς καί τὰ λογοτεχνικά του ἔργα». Ἀπό αὐτά, ἀλλά κυρίως ἀπό τὰ παρακάτω²¹, εἶναι σαφές ὅτι ὁ ἄνθρωπος στὸν ὁποῖο ἀναφέρεται ὁ «τρελός» μας εἶναι ὁ Ἀνδρέας Ἐμπειρικός(π.χ. ἡ φράση ἀπὸ τό λογοτεχνικό ἔργο τοῦ γιατροῦ πού παραθέτει ὁ «τρελός» στό ἡμερολόγιό του εἶναι ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν συλλογὴ *Γραπτά*, ἀπὸ τό κείμενο «Ὁ Περιστερεῶν», τό πρῶτο κείμενο τῆς συλλογῆς): ἡ ἀναφορὰ τοῦ «τρελοῦ» στό γιατρό-εὐεργέτη του εἶναι γεμάτη θαυμασμό καί εὐγνωμοσύνη, μ' ἀποτέλεσμα νά τὸν διορίσει, αὐτόν πού στέκει «ἄγρυπνος πάντοτε ἀκρίτας καί φρουρός, στίς πιό προχωρημένες δίγλες τοῦ Πνεύματος καί τῆς Αὐτοκρατορίας (...), Πρωτοσπαθάριον τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καί ψυχαναλυτῶν». Μιά αἴσθησις πικρίας καί εἰρωνείας μετατοπίζεται φευγαλέα ἀπὸ τὸν ἥρωα Νεοπτόλεμο στό γιατρό καί ποιητὴ καί τὰ δύο αὐτά πρόσωπα κάθε τόσο συμπλέκονται, εἰσχωρεῖ τό ἓνα στό ἄλλο: «Τὴν ὥρα πού μέ ἔφεραν στό φρενοκομεῖο, φοροῦσα στό κεφάλι μου ἓνα σαμοδάρι (τό σαμοδάρι τῆς μητέρας μου) δίκην κράνους». (Εἶναι ἀναπόφευκτο νά θυμηθοῦμε τὴ ρωσικὴ καταγωγή τῆς μητέρας τοῦ Ἐμπειρικού καί τίς ἔντονες παιδικές μνημῆς του ἀπὸ τὴν πατρίδα τῆς μάνας του πού περιγράφει στό «Ἀμούρ-Ἀμούρ»^{21α}). Τὰ δύο πρόσωπα χάνουν τό ἀτομικό τους περίγραμμα καί συμπλέκονται κυρίως μέ τὴ γραφή, ὅταν π.χ. οἱ γραπτὲς ἀναφωνήσεις τοῦ «τρελοῦ» ταυτίζονται σχεδόν μέ τὴ γραφὴ τοῦ ποιητῆ Ἐμπειρικού: *Δόρνι μου, δόρνι μου χρυσό, καί σύ λαγῆνι κόκκινο, καρδιά μου, γράφω μέ σᾶς τό*

τῶν ἢ ἐπὶ τὰς τῆς ἡδονῆς πού ἀσπαίρει καί σφαδάζει, τουτέστιν ὅλης τῆς ζωῆς». Ὅπως ἓνας ἀπλός, πρωτόγονος κυνηγός, ὁ Χαβρίας, ἀναλαμβάνει νά ἀπαλλάξει τὸν κόσμον ἀπὸ τὴν ἐνοχλή, τίς Ἐρινύες, ἔτσι καί τώρα ἓνας «τρελός» πού ὑποδύεται τὸν Νεοπτόλεμο τὸν Α', ἀναλαμβάνει νά γκρεμίσει τό Μαντεῖο τῶν Δελφῶν, «Θεμελιῶνων νέαν ἐποχὴν, γιὰ τό καλὸν τοῦ Σύμπαντος καί γιὰ τὴν δόξα τῶν Ἑλλήνων». Δέν εἶναι δύσκολο ν' ἀνιχνεύσει ὁ ἀναγνώστης τὴ ζωογόνα δύναμη τῶν ὑπερρεαλιστικῶν ἰδεῶν καί σέ τοῦτο τό κείμενο, τό γκρέμισμα τοῦ φράγματος μεταξὺ τρελῶν-ἄρρώστων καί λογικῶν-ὑγιῶν, τὰ παρήγορα μηνύματα δύο κοινωνικῶν πρακτικῶν, τῆς ψυχανάλυσης καί τῆς σουρρεαλιστικῆς λογοτεχνίας, τὴ δόξα τοῦ ἔρωτα, τὴν ἀναζήτησι μιάς ἀπόλυτης ἑλληνικῆς πνευματικῆς καί ὑλικῆς μεγαλοσύνης.

Ἄν ἀναφερόμαστε, ὅμως, κάθε τόσο σέ μιά τόσο πιστή, «στρατευμένη» θά λέγαμε, προσήλωσι τοῦ ποιητῆ στίς ἰδέες τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ καί τῆς ψυχανάλυσης, δέν πρέπει νά φανταστοῦμε πῶς τοῦτες οἱ ἰδέες μεταφράζονται μονοσήμαντα σέ γραπτό λόγο: ἡ ἴδια ἡ γραφή, ὅπως ἐπανειλημμένα εἶδαμε, γιὰ τὸν Ἐμπειρικό εἶναι μιά διαδικασία ὄχι μοναχά ἀπελευθερωτική, ἀλλά παραγωγὸς ἰδεῶν καί συναισθημάτων, πρακτικὴ πού μεταπλάθει τίς ἰδέες ἀκόμη καί τὴν ἴδια τὴν πραγματικότητα καί τὴ μεταγγίζει σέ ζωή:

«ὦ, τί μεγάλο μυστήριο πού εἶναι τό γίνεσθαι τῶν πραγμάτων. Ὄταν ἐκάθησα πρὸ δυὸ ὥρῶν, νά γράψω ἐδῶ, στό ἡμερολόγιό μου, ὀλίγα λόγια γιὰ τὴν τρίτη σημερινὴ ἐπέτειο τοῦ

20. ὅπ. π., σ. 55.

21. βλ. τό κείμενο, *Γραπτά*, σ. 153-161.

21α. Ἄλλα καί ἄλλοι λειτουργοῦν αὐτόματα παρόμοιες συσχετίσεις: Π.χ., οἱ δύο κεντρικοὶ ἥρωες τῆς *Ἀργῆς*, ὁ καθηγητὴς Ραμίρεθ καί ὁ Ρῶσος ναύαρχος Βιερχόν εἶναι τό ἴδιο πρόσωπο, ὅπου ἄς τό πούμε ἀπλοϊκῶς, ὁ καθηγητὴς ἐνεργεῖ μέ τίς ἀναστολές τοῦ ἀσυνείδητου καί τίς κοινωνικὲς καταστολές, ἐνῶ ὁ ναύαρχος ὡς τό ἀπελευθερωμένο ἀσυνείδητο. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι συναντοῦμε κι ἐδῶ τό γνωστό μοτίβο τῶν ὑδάτων: ὅταν ὁ καθηγητὴς δραματίζεται μιά ζωὴ «χωρὶς δεσμά» καί τὴν ἀπεικονίζει σ' ἓνα «τεράστιο ποταμό, μέ τὴν κοχλάζουσα ὀρμὴ τῶν νερῶν» (βλ. ὅλο τό χαρακτηριστικό ἀπόσπασμα, Ἄργῶ, σ. 21-22). Ὁ Ἐμπειρικός ὁμοίως ταυτίζεται κυρίως μέ τὸ Ρῶσο ναύαρχο, τὸν ἀπέλευθερωμένο ἄνθρωπο: «ὁ ναύαρχος ὑπῆρξε πάντοτε μιά ἐλευθέρω συνείδησις καί ποιητὴς (...) Τὸ ποίημά του, ἦτο ἡ ἴδια ἡ ζωὴ του». (σ. 55). Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι αὐτό τό πρόσωπο-μοντέλο εἶναι Ρῶσος, εἶναι ναύαρχος (ἔχει νά κάνει μέ τὴ θάλασσα) καί τὴ στιγμὴ τῆς ἀνύψωσης τοῦ ἀερόστατου θυμᾶται τὰ παραδείσια παιδικὰ του χρόνια στὴ Ρωσία (σ. 55-56).

χαρμοσύνου γεγονότος τῆς ἐξόδου μου ἀπό τό ψυχιασθέν, δέν εἶχα δεῖ ἀκόμη ποιός ἦτο ὁ ἀληθινός προσορισμός μου. Γράφοντας ὅμως, τόν εἶδα, τώρα, πρὸ ὀλίγου, καί γράφοντας πάντοτε, χωρὶς νά σταματήσω, σπρωγμένους ὀλοφάνερα ἀπὸ τό χέρι τοῦ Θεοῦ, ἐπῆρα τήν ἀπόφασή μου...»

Καθὼς τὰ τελευταῖα κείμενα τῶν Γραπτῶν ξελαγαρίζουν ὄλο καί περισσότερο σέ θέματα, μοτίβα, πρόσωπα (ὑπαρκτά, ἱστορικά ἢ φανταστικά), καθὼς ἡ ἀφηγηματική σκοπιὰ ἐκπέμπεται ὄλο καί πυκνότερα ἀπὸ ἕναν ἀφηγητὴ καί ὑποχωροῦν οἱ εἰκόνες, ἡ συνειρμική ἀλληλουχία καί τὸ ὀραματικὸ στοιχεῖο, ἔχει κανεῖς τήν αἴσθησι πὼς κάπου ὄλο καί ἀπομακρυνόμεστε ἀπὸ τοὺς «πυκνοὺς θυσάνους τῶν φωνηέντων» τῆς Ὑψικαμίνου καί τὰ ἡδονικά κρύσταλλα τῆς Ἐνδοκώρας.

Στὴν τελευταῖα ἐνότητα τῶν Γραπτῶν, τὰ πρόσωπα πού βγαίνουν στὴν σκηνὴ δέν εἶναι ἄθῳα, κουβαλοῦν τὴ βαριά μνήμη τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας, ἀντιμέτωπα μὲ μιά παιδεία πού πρέπει νά γκρεμιστεῖ χάριν τῆς εὐτυχίας τοῦ ἀνθρώπου, καί τὰ Ἐπη ἐκφράζουν ἀκριβῶς τίς κεντρικὲς ἐκδοχὲς αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ πού πέτυχε τὸ διχασμὸ τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας. Δέν πρόκειται φυσικά, γιὰ «ὑποχώρηση θέσεων». Κάθε ἄλλο.

Οἱ ῥήσεις τῆς Ὀκτάνας

Ἡ μεταθανάτια συλλογὴ Ὀκτάνα, πού ἐκδόθηκε τὸ 1980 περιλαμβάνει κείμενα χρονολογημένα ἀπὸ τὸ 1942, 1960 καὶ ἐξῆς, ἕως τὸ 1965 (καί ἄλλα ἀχρονολογητά), κείμενα ποιητικά καί ἀφηγηματικά (χωρὶς νά μπορούμε νά τὰ διαχωρίσουμε, ἄλλη μιά φορά, σέ καθαρά «εἶδη»). Ἄν στὰ Γραπτὰ ἢ Προσωπικὴ μυθολογία τὸ θέμα, ὁ μῦθος, τὸ σύμβολο (μὲ τὴν προσωπική, κοινωνική καί ἱστορική τους φόρτιση) ἐμοιάζει νά ἐξοβελίζεται πρὸς στιγμὴν «τόν συνθεμένο μέσα του κόσμου – τόν οἰονόηποτε – μὲ τὴν συνέπεια ἐκεῖνη πού τοῦ ἐπιβάλλεται καί ὄχι νά τὸν συναρμολογεῖ ἀπὸ στοιχεῖα διαλεγμένα» (ἀπὸ ἄρθρο τοῦ Ἐμπειρικοῦ γιὰ τὸν ζωγράφο Ὁρέστη Κανέλλη), ἢ Ὀκτάνα ἀνοίγει μὲ μιά σφύζουσα σιωπὴ:

«Ἡ σιγὴ καί τὰ ἀνεκτέλεστα ὄλα, θά περιέχουν ἕνα μέγα μυστήριον (ὡς τὸ μυστήριον τῆς ζωῆς ἐν τάφῳ) τὸ φανερόν, τὸ τηλαυγές, τὸ πλήρες μυστήριον τῆς ὑπάρξεως τῆς ζωῆς, Ἄλφα-Ὠμέγα»²².

Εἶπαμε ὅτι στὴν Ὀκτάνα περιλαμβάνονται κείμενα χρονολογημένα ἀπὸ τὸ 1942 ὡς τὸ 1965, καί ἄλλα ἀχρονολογητά. Ἡ χρονικὴ ψαλίδα τῆς γραφῆς τους εἶναι πολὺ μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι στίς ἄλλες, τίς προηγούμενες συλλογὲς τοῦ Ἐμπειρικοῦ. Κάτι παραπάνω: ἡ Ὀκτάνα εἶναι ἕνας τόμος πού διατρέχεται ἀπὸ ὄλες τίς μορφές γραφῆς πού ἄσκησε ὁ Ἐμπειρικός στίς τρεῖς προηγούμενες συλλογὲς του. Ἔτσι, ὄχι μόνον ἀναρρεῖ ἄλλη μιά φορά τὴν δυνατότητα περιοδολόγησις τῆς δημιουργικῆς του παραγωγῆς, ὄχι μόνον μᾶς δείχνει πὼς «προχωρεῖ καί ἀναπτύσσεται ἐν ὄψει ὄλων τῶν καιρῶν καί τῶν ἐκτάσεων ἢ συνοχῆ τῶν ἀλληλουχιῶν, τῶν πράξεων, τῶν λόγων τῶν γραπτῶν καί τῶν ὄνειρων» («Ἐν ὄψει ὄλων τῶν καιρῶν», Ὀκτάνα) ἀλλὰ μᾶς πείθει ἐμπρακτὰ πὼς κάθε

ἐκδοχὴ τῆς γραφῆς (του) «συναρμολογεῖ καί συναρμολογεῖται» γιὰ νά ἐκφράσει «ὀλόκληρο τὸν ἄνθρωπο» (στὸ ἴδιο), εἴτε τὸ κείμενο εἶναι λιγότερο ἢ περισσότερο doctus, εἴτε ἔχει μεγαλύτερη ἢ μικρότερη νοηματικὴ ἀλληλουχία, εἴτε εἶναι ποιήματα εἴτε ἀφήγημα, πὼς ὑποχώρηση θέσεων δέν ὑπάρχει. Γι' αὐτὸ ἡ γονιμότερη μέθοδος προσέγγισις τοῦ ἔργου του θά ἦταν ἐκεῖνη πού θά μπορούσε διὰ μιάς νά τὸ συλλάβει ὀλόκληρο, σάν μιά ἐνότητα συνεκτικὴ, σάν ἕνα «μυστήριον γιομάτο, ἕνα μυστήριον ὑπερπλήρες», ξεχνώντας αὐτὰ πού ὁ ἴδιος ἀπέριπτε, τὴν ἀπεικόνισι, τὴν ἀναπαράστασι, τὰ σχήματα, τὴν τρέχουσα λογική, μιά κάποια «σοφὴ τεχνική» πού ἀντλεῖ ἀπὸ τὰ ἐξωτερικά γνωρίσματα τοῦ ἔμμετρου λόγου τῆς λυρική ποιότητα, τὸ διχασμὸ τῆς προσωπικότητας καί συνακόλουθα καί τῶν διαφόρων φυσικῶν, ὕλικῶν καί πνευματικῶν λειτουργιῶν. Γιατί «τέρμα ὀριστικὸν κανένα δέν ὑπάρχει, ὅπως καί νόμος ἀπόλυτος κανείς»²³.

Ἄλλωστε, τὸ 1973, δύο χρόνια πρὶν πεθάνει, στὴ συνέντευξή πού ἔδωσε στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ Θεσσαλονίκης ἐπιμένει σέ ὅσα καί ὅπως μᾶς τὰ εἶπε στὴν Ὑψικαμίνου, στὸ Ἄμουρ – Ἄμουρ, διὰ στόματος Χαθρία, ἀκόμη καί μὲ τὸν κάπως δραματικὸ ἦρωα του τὸν Νεοπτόλεμο (ἂν καί τὸ «δραματικὸ» ἔλιπσις ἐξοβελίζεται ἀπὸ τὴν στάση τοῦ Ἐμπειρικοῦ):

«Κοιτάξτε, ἂν ὅ,τι κάνει ὁ γράφων, ὡς δέκτης, ἂς ποῦμε ὅτι εἶναι πρὸς στιγμὴν πομπὸς ὁ γράφων, ἔ, ἀφήστε πού εἶναι καὶ αὐτὸς δέκτης (...) λοιπὸν ἂς ποῦμε ὅτι εἶστε δέκτης, ἔ, ἐάν ἀφεθεῖτε καί ὡς δέκτης εἰς ὅ,τι ἀφέθη ὁ πομπὸς, γράφων αὐτομάτως, ὑπερρεαλιστῆς δέν θά ἔχετε ἀνάγκη νά ἐννοήσετε οὔτε ζητήσετε κἂν ἐξήγησιν, ἀλλὰ θά ἀφεθεῖτε εἰς τὴν ἀόλαυσιν τοῦ Merveilleux, αὐτὸ πού λέμε «τοῦ μαγικοῦ», πού ἀναπηδᾷ, πού ἐκπορεύεται, πού ἐκπέμπεται ἀπὸ τὸ ὑπερρεαλιστικὸν κείμενον (...). Θά σᾶς φέρω ἕνα παράδειγμα: Μία φράσις, ἐνὸς ὑπερρεαλιστικοῦ ποιήματος κοινῆς ὀρισμένης χορδῆς μέσα σας. Δέν ἔπεται ὅτι ὁ παραπλεύρως καθήμενος ἢ ἡ παραπλεύρωςκαθημένη πρέπει νά ἀποδώσει τὸν ἴδιον ἦχον, ὄχι ἐνὼ εἰς ἄλλῶς γράφοντες περριμένουμε νά ἐννοήσετε, ἂν πῶ ἐγὼ «τριαντάφυλλο», τριαντάφυλλο καί ὄχι αἴφνης ρυάκιον, δέν εἶναι ἔτσι; Λοιπὸν μέσα σ' αὐτὸ τὸ παιχνιδίσμα τὸ ἐν μέρει διαλεκτικόν, ἂν προσέξετε, ὑπάρχει μιά ἀμοιβαίότης σχέσεων, ἢ ὅποια καταλήγει σέ μιά ταυτότητα συναισθημάτων, διὰ τῶν εἰκόνων καί ὄχι διὰ τῶν ἐννοιῶν· ἰδοὺ, σᾶς εἶπα σαφέστερα τώρα τί ἐννοῶ: διὰ τῶν εἰκόνων καί τῶν συγκινήσεων πού δημιουργοῦν πέραν τῆς λογικῆς, καί πέραν τῆς ἀνταποκρίσεως τοῦ ὄρου πρὸς ἀντικειμενικὰ στοιχεῖα (...) Μάλιστα, καί μιά τελεία παράδοσις, ὅσο διαρκεῖ φυσικὰ ἢ ἐπικοινωνία ποιητοῦ μὲ ἀναγνώστη».

Χωρὶς νά ὑποτιμοῦμε τίς ὅποιες ἀναλύσεις τοῦ ἔργου του, τοῦτα τὰ λόγια πρέπει νά τ' ἀκούσουμε καλὰ γιὰ νά ὑπερσκελίσουμε τὰ ἀγαθὰ τῆς «κατανόησις» τοῦ ἔργου του καί νά παραδοθούμε στὴν

22. Ὀκτάνα, «Ἡ Σιωπὴ» Ἰκαρος 1980, σ. 7.

23. ὄπ. π., «Οἱ ἐποχές», σ. 12.

ἀπόλαυση τοῦ μαγικοῦ πού ἐκπέμπει ἡ ποίηση τοῦ Ἐμπεϊρίκου, ἀπόλαυση τὴν ὁποία ἐπιδιώκει ἄλλωστε κάθε καλή ποίηση.

Τά ἐντός καί ἐκτός θαύματα τῆς γραφῆς

Ὁ Ἐμπεϊρίκος ἦταν ἓνας ἄνθρωπος πού ἔγραφε ἀδιάκοπα, πιστεύοντας στήν ἀπελευθερωτική ἐπενέργεια τῆς γραφῆς, ἀκόμη καί μέ τὴν ὑλική, τὴ χειρωνακτική πλευρά της. Ἡ γραφή ἢ ἴδια εἶναι ἀπελευθερωτική, μπορεῖ νά εἶναι πέραν τῆς ἠθικῆς καί τῶν προκαταλήψεων, ὅταν εἶναι γραφή πού ἀντλεῖ « ἀπό τὴν αἰσθησιακή (τοῦ γράφοντος) ρώμη καί τὴν πνευματική του δύναμη, πού σάν ἐνέργειες ἐκρηκτικές διασποῦν καί ἀνασυνθέτουν συνεχῶς μέσα στά ἔργα του, τὸν ἐσωτερικό του κόσμο, πλουτίζοντας κάθε φορά, ὄχι μόνον τὴν ζωὴ του μέ τὰ λυρικά του διώματα, μὰ καί τὸν γύρω του κόσμο ἐν γένει²⁴». Καί εἶναι μιὰ ζωὴ πού χύνεται ἀδιάκοπα μέσα στό λογοτεχνικό κείμενο καί μέ τό κύλισμα τῆς γραφῆς ἀνεβάζει στήν ἐπιφάνεια τοῦ γάργαρου νεροῦ τὰ νιόκοπα πετράδια ἀπό τὰ δάθη, πλουτίζοντας τὴ ζωὴ μέ καινούρια αἰσθησιακά διώματα καί πνευματικά ὄπλα. Αὐτὴ ἡ συνεχῆ διάσπαση καί ἀνασύνθεση « τοῦ ἐντός καί ἐκτός ἐαυτοῦ θαύματος», πού ἀνακαλύπτει ἀνά πάσα στιγμή μιὰ νέα, ἀνώτερη πραγματικότητα, στάθηκε ὁ

ἄξονας τῆς ποίησης-ζωῆς τοῦ Ἐμπεϊρίκου. «ὅταν τό ρῆμα ἐκτοπίζεται καί ἄρχουν παντοῦ τὰ ἐπίθετα, θετὰ παιδιὰ τῆς συμμορφώσεως καί τοῦ διακοσμημένου ψεύδους, τέλματα ἐκτείνονται ἐκεῖ ὅπου ὁ σπόρος ἔπιπτε ὡς σπέρμα²⁵».

Τό ἔργο τοῦ Ἐμπεϊρίκου ἔτσι ἄς τό δοῦμε, σάν ἓνα Ρῆμα αἰσιόδοξο καί θαρραλέο, σάν τό ρῆμα «(ἀμήν, ἀμήν) λέγω ὑμῖν» τῆς Ὀκτάνας, τό ρῆμα ἐκεῖνο πῶς «*Νέα Πόλις θά κτισθῆ... στά ὑψίπεδα τῆς Οἰκουμένης*». Ρῆμα καί πρώτη χειρονομία, πρώτη πέτρα στά θεμέλια τῆς πόλης τούτης τῆς Ὀκτάνας. καί Ὀκτάνα «*θά πῆ ἔρως ἐλεύθερος μέ ὄλας τὰς ἡδονὰς του*».

« Ὀκτάνα θά πῆ ἀνά πᾶσα στιγμήν ποιήσεις, ὅμως ὄχι ὡς μέσον ἐκφράσεως μόνον, μὰ ἀκόμη ὡς λειτουργία τοῦ πνεύματος διηγετικής.(...)»

Ὀκτάνα θά πῆ παντοῦ καί πάντα ἐν ἡδονῇ ζωῆ.

Ὀκτάνα θά πῆ δικαιοσύνη.

Ὀκτάνα θά πῆ ἀγάπη.

Ὀκτάνα θά πῆ παντοῦ καί πάντα καλωσύνη».

Ἄμην ἀμήν (λέγει ἡμῖν).

24. Ὁρέστης Κανέλλης, ἄρθρο τοῦ Α.Ε. στόν τόμο Ὁρέστης Κανέλλης, ὁ ποιητής τοῦ ὄνειρου, Ἀθήνα 1981 σ. 24.

25. Ὀκτάνα, «Τά ρήματα», σ. 19.

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ

ΜΙΣΕΛ ΦΟΥΚΩ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ
ΣΞΕΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑΣ

1

ἡ διψα της γνώσης

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΔΡΟΣ

ΖΙΑ ΝΤΕΛΕΖ
Ο ΠΡΟΥΣΤ
ΚΑΙ ΤΑ ΣΗΜΕΙΑ

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΡΑΠΠΑ

ΖΙΑ ΝΤΕΛΕΖ
ΦΕΛΙΣ ΓΚΟΥΑΤΤΑΡΙ

ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ
ΣΧΙΖΟΦΡΕΝΕΙΑ
Ο ΑΝΤΙ-ΟΙΔΙΠΟΥΣ

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΡΑΠΠΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΚΑΙ ΑΛΗΘΕΙΑ
ΑΝΤΑΜ ΣΑΦ

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΡΑΠΠΑ

ΜΙΣΕΛ ΦΟΥΚΩ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ
ΣΞΕΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑΣ
(1. Η διψα της Γνώσης)

ΖΙΑ ΝΤΕΛΕΖ
Ο ΠΡΟΥΣΤ
ΚΑΙ ΤΑ ΣΗΜΕΙΑ

ΖΙΑ ΝΤΕΛΕΖ
ΦΕΛΙΣ ΓΚΟΥΑΤΤΑΡΙ
ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ ΣΧΙΖΟΦΡΕΝΕΙΑ
Ο ΑΝΤΙ-ΟΙΔΙΠΟΥΣ

ΑΝΤΑΜ ΣΑΦ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΚΑΙ ΑΛΗΘΕΙΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΔΡΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ 6 (Πάρδος Ἀκαδημίας) Τηλ. 36.15.783

Γκουστάβ Φλωμπέρ

‘Η αισθηματική άγωγή

Ιστορία ενός νέου

Χρονολογία, Προλεγόμενα, Βιβλιογραφία, μετάφραση,
σημειώσεις: Παναγιώτη Μουλλά, Έκδ. ‘Οδυσσεάς, 1981.

Μιά φωτεινή εξαίρεση στη λογοτεχνική σειρά του ‘Οδυσσεά: ‘Η αισθηματική άγωγή του Φλωμπέρ σε μετάφραση του Παν. Μουλλά.

Φωτεινή εξαίρεση για πολλούς λόγους: ένα εκδοτικό (δέν είναι τό μόνο) πού μās πολιορκεί –θάλαγα τρομοκρατεί– με τά εκατοντάδες όνόματα και τίτλους τής παγκόσμιας μυθιστοριογραφίας, όνόματα πού καμιά φορά δέν προλαβαίνουμε ούτε καν νά άποστηθίσουμε, τίτλους πού είναι δύσκολο νά τοποθετήσουμε κάπου μέσα στη λογοτεχνική κοινοπραξία (ούτε καν νά ύποψιαστούμε εκείνη τή άεναη σιωπηρή συνομιλία ανάμεσα του και ανάμεσά μας), βιβλία εκτός τόπου και χρόνου, εκτός γλώσσας συνήθως, χωρίς πρόσωπο, στην ελληνική έκδοσή τους. Βιβλία πού ρουφιούνται και άπορροφιοούνται μέχρι τελευταίας σταγόνας όπως τό νερό από τό σφουγγάρι για νά μήν μείνει πάλι τίποτα στο τέλος παρά μόνο ή άνάγκη τής επόμενης τροφοδότησης. Φυσικά, τό πρόβλημα τής «μαζικής» λογοτεχνικής κατανάλωσης, όπου στοιχείο συνήθως ένδημικό και κυρίαρχο είναι ή ίσοπεδωτική άνενεργός σχέση άναγνώστη- κείμενου είναι έξαιρετικά πολύπλοκο, πού άπτεται του θεωρητικού ζητήματος τί ρόλο παίζει ή θάπρεπε νά παίζει ή λογοτεχνία, για νά επιμεριστεί σ’ άλλα έξίσου σημαντικά και πολυάριθμα, όπως π.χ. πότε μία λογοτεχνία θάπρεπε νά χαρακτηρίζεται λαϊκή, είναι ή άνάγνωση ενός μυθιστορήματος κάτι πέρα από τήν άπόδραση ή τή διασκέδαση (τάρα τό λένε μεστότερα «άπόλαυση»), μπορεί νά ύπάρχει σήμερα διασκέδαση, και άλλα πολλά.

Έντούτοις δύο τρία πράγματα είναι βέβαια: είναι βέβαιο ότι τά έντελώς τελευταία χρόνια έχουμε μία έκρηκτική αύξηση άναγνώστων τής λογοτεχνίας – τής μεταφρασμένης πεζογραφίας κυρίως και ενός ελληνικού τμήματός της με αρκετά καθορισμένους προσανατολισμούς –είναι βέβαιο επίσης ότι τά εκδοτικά προσπαθούν νά βρουν στη μεταφρασμένη λογοτεχνία τή χρυσή τομή για τό οικονομικό τους ξεμπλοκάρισμα, και είναι και πάλι βέβαιο ότι τά περισσότερα από αυτά τά βιβλία μās δίνονται σε πρόχειρες μεταφράσεις και με τή μορφή ενός επιθυμητού καταναλωτικού αγαθού, άντικείμενο όμοιόμορφο χωρίς αντίστώσεις: του λείπουν οι όροι πού δημιουργούν ενεργητική επίλογη, άρα δέν προυποθέτουν πνευματικό κόπο. Οι μεταφράσεις είναι είπαμε, συνήθως πρόχειρες: είναι φυσικό, όχι μονάχα διότι πληρώνονται πολύ άσχημα, αλλά και επειδή όταν ή λογοτεχνία μεταφράζεται κατά παραγγελία ή εκτέλεσή της δέν ύπόσχεται πολλά: μονάχα όταν ό μεταφραστής έχει ή φτιάξει κάποιον συγγενικό δεσμό με ένα λογοτεχνικό κείμενο μπορεί νά τό θγάλει πέρα, όσο θγαίνουν πέρα οι λογοτεχνικές μεταγραφές από γλώσσα σε γλώσσα. Λείπει ή κριτική παρουσίαση των βιβλίων, βέβαια τί νά πρωτοπρολάβουν οι κριτικοί, αλλά κυρίως κάποιον προλογικό σημείωμα πού νά διαφωτίζει τόν άγοραστή για τά συστατικά του προϊόντος πού θά καταπιεί (για πολλά από αυτά τά θέματα θά ήταν τόσο χρήσιμο τό περιοδικό *Πρίσμα* του άείμνηστου Δημήτρη Χατζή). Τό πιο προβληματικό με αυτά τά βιβλία είναι

ότι οι όροι προσφοράς και ζήτησης δέν επιτρέπουν τή δημιουργία μιάς πιά μακροπρόθεσμης σχέσης: λίγα σου κρατούν συντροφιά και τήν επομένη. Είναι πασίγνωστο ότι ή κρίσαρά τής ποιότητας είναι άμειλικτη και ότι ένα άριστούργημα άντέχει και στη μεταφραστική κακομεταχείριση, όπως δείχνει τό πρόσφατο παράδειγμα του Μάρκες. ‘Αλλά εκείνο πού δημιουργεί μία περίεργη δυσφορία είναι ή ασφάλεια και ή καχυποψία με τήν όποία προσεγγίζουμε ένα τέτοιο βιβλίο: με ποιόν πρέπει νά τά θάλουμε, με τό μεταφραστή ή τό συγγραφέα;

‘Όσοι, λοιπόν, νιώθουν ότι κάπως έτσι έχουν τά πράγματα, θά συμφωνήσουν νομίζω πώς ‘Η Αισθηματική άγωγή του Φλωμπέρ είναι ένας ύποδειγματικός τόμος, από τά βιβλία εκείνα πού πληρούν τής προϋποθέσεις για μία γόνιμη και μακροπρόθεσμη συνομιλία κοινού – συγγραφέα. ‘Ο Παν. Μουλλάς προτάσει μία λεπτομερή χρονολογία (πού είναι κάτι παραπάνω: μία έργοβιογραφία του Φλωμπέρ συναφασμένη με τήν πολιτιστική ζωή τής εποχής) και παραθέτει, μετά τήν εισαγωγική του μελέτη, μία «Επιλογή βιβλιογραφίας» ένημερωμένη και χρηστική. Τό κείμενο φωτίζεται και σχολιάζεται με πλήθος (158) σημειώσεις του μεταφραστή.

Καταρχήν άς μήν ξεχνούμε πώς ή έκδοση του ‘Οδυσσεά είναι ή δεύτερη, με ξαναδουλεμένη μετάφραση, καινούρια εισαγωγή και εμπλουτισμένη με βιβλιογραφία και χρονολογία. ‘Από τήν πρώτη (Γαλαξίας 1971) ως τή δεύτερη μεσολαβούν δέκα χρόνια: άπό τήν πρώτη άπό τήν πρώτη ή άτμόσφαιρα τής πρώτης έτοιμοσίας (γύρω στο ‘70) νά έχει αλλάξει: εκείνη ή «διάχυτη αίσθηση κλειστού όρίζοντα» νά έδωσε τή θέση της σ’ άλλες αισθήσεις, δέν ξέρω πόσο πιά αισιόδοξες, εκείνο «τό πρόβλημα αυτοσυντήρησης μέσα σ’ ένα ξενόγλωσσο περιβάλλον» νά έγινε άνάγκη αυτοσυντήρησης μέσα σ’ ένα κακόγλωσσο περιβάλλον: κι άν «ή κατάκτηση του ξένου κειμένου» είχε από μεταφραστική άποψη φαινομενικά συντελεστεί, ή συναναστροφή του μεταφραστή με τό κείμενο δέν είχε τελειώσει, αυτό μαρτυρεί ή ξαναπλασμένη έκδοση, κυρίως όμως τά *Προλεγόμενα* του Παν. Μουλλά.

Μπορούμε νά πούμε πώς ή τύχη του Φλωμπέρ στάθηκε εύνοική στην Ελλάδα. Μεταφράζεται αρκετά νωρίς (άπό τό 1913) και έκτοτε ή επίσκεψη του γίνεται σε τακτά χρονικά διαστήματα: 1914, 1919, 1921, 1923, 1925, ένα ένδεικτικό κενό ως τό 1954 και πάλι ως τή δεκαετία του ‘70 όπότε και μέχρι σήμερα έχουμε αρκετούς τίτλους και κάποιες παρουσιάσεις του σε περιοδικά (Βλ. Βιβλιογραφία, 6. ‘Ο Φλωμπέρ στη σύγχρονη Ελλάδα, σ. 43). Στους μεταφραστές του, άσχετα με τό άποτέλεσμα, συγκαταλέγονται όνόματα όπως ό Νίκος Καζαντζάκης (;), Κωνσταντίνος Θεοτόκης, Κ. Βάρναλης, Μ. Γιαλουράκης και τέλος Παν. Μουλλάς.

Συγκρίνοντας αυτές τις ελληνικές χρονολογίες με τις βασικές τομές της γαλλικής κριτικής σκέψης για τόν Φλωμπέρ, διαπιστώνει κανείς, γεγονός που δεν συμβαίνει πάντα, κάποιους συγχρονισμούς και αντίστοιχίες με τό ευρωπαϊκό ενδιαφέρον για τόν Γάλλο συγγραφέα: «ή 'μεταθανάτια μοίρα' του Φλωμπέρ αρχίζει γύρω στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο» (Προλεγόμενα, σ. 12), εποχή που και στην Ελλάδα έχουμε μία πυκνή παρουσία του. Και πάλι, γύρω στο '70 και δώθε ο Φλωμπέρ εμφανίζεται τακτικά στην ελληνική βιβλιογραφία, ακριβώς την ίδια εποχή που, όπως χαρακτηριστικά συνοψίζει και ο Π. Μουλλάς: «Η πατρότητά του δεν διεκδικείται πιά μόνο απ' τό νατουραλισμό του περασμένου αιώνα. Θεωρείται αυτόνοδη για τό γαλλικό 'νέο μυθιστόρημα' και τούς όπαδούς της 'σχολής του θλέμματος'. Η προνομιακή του παρουσία στην εποχή μας φανερώνεται σ' ένα πλήθος από θεωρητικά κείμενα-Θυμίζω μόνο τό περίφημο τρίτομο έργο του Σάρτρ 'Ο ήλιθος της οικογενείας (1971-1972) και τις επίμονες αναφορές της 'νέας κριτικής', από τό Σημείο μηδέν της γραφής (1953) του Ρολάν Μπάρτ ως τις πιο πρόσφατες σημειολογικές και άλλες προσεγγίσεις. Έτσι δέν είναι ούτε ανύπαρκτο ούτε ακατανόητο τό φαινόμενο που πριν από λόγα χρόνια έπισημάνθηκε σέ μία μελέτη με τόν τίτλο 'Η φλωμπερολατρία (La flaubertolatérie), περ. Littérature, 15 'Οκτ. 1974). Συλλογίζεται κανείς αυτόματα τόν όρο «βυρωνολατρία» του Παλαμά. Συμπτωματική αντίστοιχία νεολογισμών; Κι αν τελικά τό καινούριο στοιχείο που φέρνει στή λογοτεχνία ο Φλωμπέρ δέν είναι παρά ή άρνηση του Μπάρτον και του βυρωνισμού;» (Προλεγόμενα, σ. 14)

Έτσι ο σύγχρονος Φλωμπέρ μέσα από μία σύγχρονη όπτική μπαίνει στην σύγχρονη ελληνική προβληματική της λογοτεχνίας. Διότι, στίς σύγχρονες αντίστοιχίες που έπισημάναμε άπλως με ένδεικτικές ήμερομηνίες, είναι άναμφίβολο πώς ήταν ύποβαθμισμένες και ή κριτική και ή λογοτεχνική αναζήτηση. Σ' αυτή την φλωμπερική προϊστορία ο Μουλλάς με τά «Προλεγόμενά» του έρχεται νά μάς άποδώσει τό συγγραφέα, όπως έκ των πραγμάτων μάς άνήκει, όταν άποβάλλουμε τόν έπαρχιωτισμό και τις ελληνικότητες: αυτόν τό συγγραφέα που είναι «ένα προϊμίο της σύγχρονης λογοτεχνίας, αυτής που δέν είναι πιά μία άναπαράσταση του κόσμου, αλλά μία προβληματική πάνω στην ίδια την ύπαρξη της ή την άδυναμία της νά ύπάρξει». (σελ.12) 'Από μία άποψη, και ή σημερινή κριτική είναι μορσία έμπλεγμένη στην ίδια ταραγμένη πορεία, στην ίδια προβληματική που άρχισε νά θέτει ή λογοτεχνία με τόν Φλωμπέρ και όρισμένους άλλους συγγραφείς.

Η «κατάκτηση του κειμένου» από τό μεταφραστή, κατάκτηση, όπως ύπαινωτικά όμολογεί (σ.11), ενός σώ-

ματος που άντιστέκεται για την άνεξαρτησία του και παραδίδεται μονάχα όταν ύπάρχει και ή παράδοση του άλλου, αυτό τό βαθμιαίο σκαρφάλωμα στή γραφή του άλλου και τό βούλιαγμα μετά τη μεταγραφή, δίνουν στον άναγνώστη την άπόλαυση της οικείας προσέγγισης του κειμένου, αλλά όχι μόνο αυτό: αυτή ή βιωμένη διαδικασία ύποβασιάζει και την εισαγωγή, την τροφοδοτεί μ' ένα άδιάλειπτο έσωτερικό ρυθμό έντασης, καθώς συνθέτει τη γνώση της ευρωπαϊκής φλωμπερολογίας με την ελληνική φιλολογία, καταθέτοντας συγχρόνως μία γόνιμη προσωπική σκοπιά πάνω στον Φλωμπέρ, τις περιπέτειες της γραφής, αλλά και στην ίδια την κριτική.

Μαριάννα Δήτσα

Μιά σημαντική έκδοτική πρωτοβουλία

Οι άνατυπώσεις παλαιών περιοδικών

άπό τό 'Ελληνικό Λογοτεχνικό και 'Ιστορικό 'Αρχειο

Τό 'Ελληνικό Λογοτεχνικό και 'Ιστορικό 'Αρχειο (Ε.Λ.Ι.Α.), έκτός από τη συχνά άναντικατάστατη βοήθεια που προσφέρει σε έρευνητές με τό πολύτιμο άρχειο και την πλουσιότατη βιβλιοθήκη του, μέσα σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα άποδείχτηκε έκδοτικό που τις δραστηριότητές του θά ζήλευαν πολλοί 'Ελληνες έκδότες. Έκδοτικό με προσανατολισμό και προγραμματισμό: έγκαινίασε «σειρές», όπου ή καθεμιά έχει τό αντικείμενο της και τη συνοχή της, όρισμένες μάλιστα σειρές άλληλοσυμπληρώνονται θεματικά ώστε νά καλύψουν εύρύτερα ένα γνωστικό άντικείμενο και νά περιγράψουν άρτιότερα τό ιστορικό του πλαίσιο. Σ' αυτή την κατηγορία άνήκει και ή πρωτοβουλία φωτογραφικής άναπαραγωγής παλαιών και δυσέυρετων περιοδικών που συμπληρώνεται από τις σειρές: Βιβλιογραφία, Εύρετήρια περιοδικών και θεωρητικά μπορεί νά πλαισιωθεί κι από άλλες ενότητες όπως π.χ. Μελέτες-Έρευνα και Νέα 'Ελληνική Κριτική.

Στή «Σειρά» των περιοδικών ύπάρχουν τρεις ενότητες: 1. Τά περιοδικά του 19ου αιώνα, 2. Τά περιοδικά του 20 αιώνα και 3. Τά 'Αφιέρωματα περιοδικών. Μέχρι τώρα έχουν κυκλοφορήσει τά έξής σώματα:

1. «Η Τέχνη» του Κ. Χατζόπουλου (1898-1899)
2. «Ο Διόνυσος» 1901-1902. Τόμοι Α' και Β'.
3. «Ηγησώ». 1907-1908.
4. «Τό Τρίτο μάτι». 1935-1937.
5. «Τετράδιο». 1945-1947. Τόμοι Α' και Β'.

Στ' άφιέρωματα περιοδικών άνατυπώθηκαν δύο άφιέρωματα στον 'Αλεξ. Παπαδιαμάντη, τό ένα της «Νέας Ζωής» (1908) και τό άλλο της «Χαραυγής» (1911).

Τό κάθε περιοδικό άνοίγει με μία εισαγωγή του διευθυντή του Ε.Λ.Ι.Α. Μάνου Χαριτάτου, όπου με συντομία διατυπώνονται τά καιρία χαρακτηριστικά του αντίστοιχου περιοδικού και άναγράφεται ή βιβλιογραφία που άναφέρεται σ' αυτό. 'Εξάιρεση άποτελεί τό «Τετράδιο», τό όποιο προλογίζει ο 'Αλέξανδρος Ξύδης, ένας από τούς έκδότες του, καταθέτοντας έτσι μία άύθεντική μαρτυρία για την ιστορία τούτου του περιοδικού.

Τό ξεφύλλισμα παλαιών περιοδικών είναι από τά συναρπαστικότερα άναγνώσματα. 'Ας έλπίσουμε πώς αυτή ή γνώμη ισχύει γενικότερα: πώς τά περιοδικά αυτά δέν θά χρησιμεύσουν μοναχά σ' όσους άσχολούνται έρευνητικά με παρόμοια θέματα (αν και αυτό λίγο δέν είναι), αλλά θά διαδοθούν εύρύτερα, «στό κοινό» όπως σημειώνει ο Μάνος Χαριτάτος, μεταδίδοντας αυτούσια την άίσθηση μιας ιστορικής κάθε φορά στιγμής, γιατί σπάνια ένα περιοδικό είναι τυχαίο συναπάντημα ιδεών και ανθρώπων. Θά λέγαμε μάλιστα πώς τό κάθε περιοδικό είναι συμπύκνωση κάποιων διάχυτων στερήσεων και άναγκών, έπίσης, πώς τό κάθε περιοδικό είναι μία συλλογική έπιθυμία «ν' αλλάξουν τά πράγματα», προς τό καλύτερο (φυσικά), κι όταν άκόμη αυτό δέν δηλώνεται ρητά, όπως π.χ. στην περίπτωση του «Διόνυσου».

Έτσι, όταν βγαίνει ή «Τέχνη» τό 1898, στο προγραμματικό της κείμενο δηλώνει πώς έρχεται νά άναπληρώσει μία έλλειψη: την έλλειψη ενός κέντρου για τά έργα και ενός όργάνου για την ιδέα. Έξελειξη ή έλλειψη; Θέλει δηλαδή νά γίνει ο φορέας και έκφραστής των νέων έργων και ιδεών. 'Από αυτή την άποψη τά περιοδικά είναι εύαίσθητος και έγκυρος δείκτης των ιδεολογικών και αισθητικών αναζητήσεων σε μία κοινωνία. Τό σώμα ενός περιοδικού είναι τελικά από τό χαρακτήρα του αυτό που δηλώνει π.χ. ή σύνταξη του «Τετραδίου» στα 1945: «καθρεφτίζει τό άνήσυχο πνεύμα της αναζήτησης και της δοκιμής (...)».

Πέραν όμως των γενικότερων χαρακτηριστικών του περιοδικού τύπου, που είναι άς πούμε «συγγένειες αίματος», τό κάθε περιοδικό είναι ένα corpus αυτόνομο που διαμορφώνει και έπιλέγει τις δικές του κατευθύνσεις, εκφράζει τις δικές του άπόψεις, διαφοροποιεί και διαφοροποιείται σε συνάρτηση με καθημερινά προβλήματα, συγκροτεί ένα σώμα που συχνά πολεμάει στήθος με στήθος με τό σώ-

μα κάποιου άλλου, σύγχρονου του, περιοδικού. Επιπλέον, πρέπει, όχι μόνο «ν' ανταποκρίνεται σ' ένα ΣΚΟΠΟ, πρέπει ακόμη νά θρεί ένα ΚΟΙΝΟ πού θά τό υποστηρίξει», όπως εύστοχα θυμίζει στά προγραμματικά του σημεία τό «Τρίτο μάτι» (1935). Πράγματι, γιά νά υπάρξει ένα περιοδικό χρειάζεται κοινό, μέ άλλην έννοια καί πολύ πιά επιτακτικά άπ' ἓν ἕνα βιβλίο. Καί δέν ξέρω κατά πόσο μπορεί κανείς νά μελετήσει τό σώμα ἑνός περιοδικού (δηλαδή νά μελετήσει τό περιοδικό ὡς περιοδικό, ὡς μία διαδικασία, καί ὄχι τή συγγραφική δραστηριότητα τοῦ τάδε λογοτέχνη ἢ στοχαστή) χωρίς νά ἀποπειραθεῖ κοντά στ' ἄλλα καί τήν ἐξαιρετικά δύσκολη κοινωνιολογική προσέγγιση τοῦ κοινού ἑνός παλαιού περιοδικού: τόν προσδιορισμό τοῦ κοινού, τό *target*, τή διάδοση, τή ἐμβέλεια καί

ἀκτινοβολία τοῦ.

Ἔτσι καί σήμερα οἱ διαθέσεις τοῦ κοινού θά ὑπαγορεύουν, ὅπως μέ εὐλικρίνεια ὁμολογεῖ καί ὁ Μ. Χαριτάτος, τήν επέκταση τῆς ἐκδοτικῆς προσπάθειας τοῦ Ε.Λ.Ι.Α. σέ δαπανηρότερες φωτογραφικές ἀναπαραγωγές περιοδικῶν μέ μεγαλύτερη θωσιμότητα, ἄρα καί μεγαλύτερων σέ ὄγκο.

Ἄν ἀδειάζαμε ἐκεῖνα τά ράφια ὅπου χρυσιζοῦν οἱ πλαστικόδετες ἐγκυκλοπαίδειες γιά νά βάλουμε τόν «Νουμά», θά εἴχαμε στό σπῆτι μας ἕνα «θησαυρό τῶν γνώσεων», θησαυρό στ' ἀλήθεια.

(Θά προσπαθήσουμε σέ ἐπόμενα τεύχη νά παρουσιάσουμε ὀρισμένα ἀπό τά περιοδικά πού ἀναπαρήγαγε ὁ Ε.Λ.Ι.Α.)

Μ.Δ.

Αλέξανδρου Κοτζιά

Μεταπολεμικοί πεζογράφοι Κριτικά σημειώματα

Κριτικά σημειώματα μιᾶς εικοσαπενταετίας (1961-1981), κατά τό πλεῖστον σύντομα, ἀφοῦ πρόκειται γιά βιβλιοκριτικές σέ ἐφημερίδες. Τά περιεχόμενα ξυπνοῦν ἐξαρχῆς μιᾶ ἀντιφατική διάθεση: τό ἐνδιαφέρον, ἀπό τή μιᾶ, πού παρουσιάζει τό χωρίς κενά κριτικό παρόν μιᾶς εικοσαετίας, καθώς παρελθόνουν ὅλα σχεδόν τά ὄνοματα καί βιβλία πού ἄντεξαν στόν σκληρό χρόνο τῆς κρίσης: ἡ ἐπικαιρότητα τοῦ κριτικοῦ στάθηκε ἐγκυρη καί βιώσιμη: ὁ,τι μεγαλύτερο θά μπορούσε νά πετύχει, ἕνας ἐπαγγελματίας κριτικός βιβλίου. Μιά ἀπώθηση συνάμα: ἀφοῦ τόσα παρουσιάσματα, βιβλία, τόσα καίρια προβλήματα τῆς νεότερης πεζογραφίας μας παίρνοῦνε σέ σύντομα «δημοσιογραφικά» σημειώματα, δέν μπορεί παρά μόνο νά θίγονται, ἂν θίγονται.

Κι ὅμως ἡ ἀνάγνωση τοῦ βιβλίου ἐπιφυλάσσει μιᾶ ἐκπληξη: γίνεται λίγο-λίγο ἀνάγνωση συναρπαστική, τουλάχιστον ἔτσι τήν εἰσέπραξα ἐγώ, καί ἦταν τό μόνο πού δέν περίμενα ἐξαιτίας τοῦ ἴδιου τοῦ χαρακτήρα αὐτοῦ τοῦ τόμου. Μάλιστα, εἶναι σχεδόν δυσκολοεξήγητο τό πῶς καί γιατί, μιᾶ σειρά παρουσιάσεων κατά τό πλεῖστον γνωστών πεζογραφήματων μπορεί νά γίνει τόσο ἐρεθιστική. Νομίζω πῶς εἶναι κυρίως διότι τό βιβλίο ἀκτινοβολεῖ μιᾶ γνήσια στόφα κριτικού, τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου πού ἔχει καί γνώσεις καί ἀπόψεις γιά τήν πεζογραφία πού ἀσκεῖται στόν τόπο τοῦ καί στά χρόνια του, καί τήν ἀνάγκη νά παρέμβει σ' αὐτή τή διαδικασία παραγωγῆς πεζογραφίας, τοῦ ἀνθρώπου πού διεκδικεῖ μιᾶ ὀρισμένη ποιότητα, διεκδικεῖ τέλος νά τίθενται προβλήματα, διεκδικεῖ τήν ἀσκηση τῆς κριτικῆς, διεκδικεῖ τέλος τή λογοτεχνική πράξη.

Μ' αὐτούς τοῦς ὅρους ἡ διαδοχική παρέμβαση μέσα στό παρόν γεννάει μιᾶ διαδοχικά ἀυξανόμενη γοητεία, καθώς βλέπει κανείς τοῦς ὅρους αὐτούς (οἱ ὅροι εἶναι ὁ ἀνθρώπος κριτικός) νά λειτουργοῦν ἀδέκαστα, διεσδυτικά, καίρια καί φρόνιμα. Ἐπιπλέον, τά λεγόμενα ἐπενδύονται μέ μιᾶ γραφή ὅπου ἡ κυριαλεξία καί ἡ οἰκονομία χρωματίζονται μέ τίς πινελιές τοῦ προσωπικοῦ ὕφους τοῦ Α. Κοτζιά γιά νά ἰχνογραφῆσουν πολλαπλές παραμέτρους τοῦ κρινόμενου κειμένου, κάτι ἀπό τή λογοτεχνικότητα τοῦ.

Δέν πρόκειται, φυσικά, γιά μιᾶ μέθοδο πού θά μπορούσαν ἡ θά ἔπρεπε νά διδαχθοῦν οἱ κριτικοί. Ἡ Κριτική ἀκόμη δέν ὑπάρχει ὡς ἐπιστημονική μέθοδος, κι ἔτσι οἱ κριτικοί κρίνονται ἀπό τήν ἐγκυρότητα τῆς κρίσης τους μέσα στό χρόνο, τή στοιχειοθέτηση τῆς θετικῆς ἢ ἀρνητικῆς κρίσης τους, τό βαθμό ἐγρήγορης καί τή τιμιότητα τῆς παρέμβασης, ὅπου τά μέσα ὁ καθείς τά φτιάχνει μόνος του, ἀπό τά ἀποθέματα τῆς παιδείας καί τῆς εὐαισθησίας του: ξέροντας ὅμως τί θέλει, τότε μόνο. Τέτοιες σκέψεις προκαλεῖ ἡ ἀνάγνωση τῶν κριτικῶν ἀρθρῶν τοῦ Ἀλέξανδρου Κοτζιά, σκέψεις γόνιμες καί παρήγορες γιά τήν ἀναγκαιότητα τῆς κριτικῆς πού ὅλο καί ὑποβαθμίζεται στούς καιρούς μας. Γι αὐτό καί βρίσκω μάλλον λάθος τήν ἀλφαθητική κατά συγγραφέα διάταξη τῶν σημειωμάτων ἀντί τῆς χρονολογικῆς (= χρόνος γραφῆς τῆς κάθε κριτικῆς), πού θά ἦταν τουλάχιστον λειτουργική, ἀφοῦ θά ὑποστήριζε αὐτό τό ζωντανό «λειτουργημα» τοῦ κριτικοῦ.

Ἐκδ. Κέδρος, Ἀθήνα 1982

Μαριάννα Δήτσα

ΕΠΙΑΝΟΡΘΩΣΗ 1

Ἐπί ἀβελψία στό ἄρθρο τοῦ Στέφανου Πεσμαζόγλου στό προηγούμενο τεύχος τοῦ ΠΟΛΙΤΗ «Ἡ αἰνιγματική φύση μιᾶς διπλῆς ἀσυνέχειας», παραλείφθηκε ὅτι τό κείμενο αὐτό εἶχε πρωτοδημοσιευθεῖ στήν *Αὐγή* (11.5.82) στό πλαίσιο τοῦ προσυνεδριακοῦ διαλόγου τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ. Στόν ΠΟΛΙΤΗ ἀναδημοσιεύθηκε μέ ὀρισμένες μικροδιορθώσεις καί τήν προσθήκη δύο ὑστερογράφων. Ἐπίσης, ἡ στατιστική μελέτη στήν ὁποία ἀναφέρεται ὁ Στεφ. Πεσμαζόγλου (σ. 30) εἶναι τοῦ κ. Δρακάτου καί ἔχει δημοσιευθεῖ στό Περιοδικό ΠΟΛΙΤΙΚΗ, τεύχ. Ἰαν. 1982.

ΕΠΙΑΝΟΡΘΩΣΗ 2.

Ἡ συνεχιάτριά μας Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου εἶναι ἀνθρωπολόγος καί ὄχι βιολόγος. Ἔτσι θά ἦταν ἀδύνατο νά ἀσχοληθεῖ μέ «τρία μαχητικά περιοδικά ἱστογραφίας», ὅπως τήν ἀναγκάσαμε νά κάνει στόν ὑπότιτλο τοῦ ἀρθροῦ της γιά τά περιοδικά *Annales, Past and Present, Review* στό προηγούμενο τεύχος μας. Ὁ ὑπότιτλος αὐτός, λοιπόν, ἄς διαβαστεῖ ὡς ἑξής: «Τρία μαχητικά περιοδικά ἱστοριογραφίας».

Αντόνιο Γκράμσι

Σοσιαλισμός και Κουλτούρα

Εισαγωγή-επιμέλεια Paolo Spriano, μετάφραση-σχόλια
Γιώργος Μαχαίρας-Τατιάνα Cori, επιμέλεια Ντάνιου Πιέρρου

Έκδ. Στοχαστής, Αθήνα 1982

Όλα σχεδόν τὰ κείμενα πού είχε δημοσιεύσει ὁ Α. Γκράμσι πρὶν φυλακισθεῖ (1926) οἱ ἐκδόσεις Riuniti, μετ' ἐπιμέλεια καὶ εἰσαγωγή τοῦ Πάολο Σπριάνο, τὰ περιέλαβαν τὸ 1973 σὲ τρεῖς τόμους μετ' ὁ γενικό τίτλο *Πολιτικά Κείμενα*. Ὁ τόμος μετ' τὸν ἀδόκιμο κατὰ τὴ γνώμη μας τίτλο *Σοσιαλισμός καὶ Κουλτούρα* πού παρουσιάζουν οἱ ἐκδόσεις Στοχαστής στὸν Ἑλληνα ἀναγνώστη ἀντιστοιχεῖ στὸν πρῶτο τόμο τῆς ἰταλικῆς ἐκδόσεως τῶν *Πολιτικῶν Κειμένων* τοῦ Γκράμσι καὶ περιλαμβάνει πολιτικά του ἀρθρα τῆς περιόδου 1916-1919 δημοσιευμένα σὲ σοσιαλιστικά ἔντυπα τῆς ἐποχῆς. (*Avanti, Il grido del Popolo, Ordine Nuovo*).

Λέγαμε, λοιπόν, γιὰ τὸν ἀδόκιμο τίτλο τῆς ἑλληνικῆς ἐκδόσεως. Αὐτὸ γιὰτί, σὲ μιὰ ἐποχὴ πού ὁ Γκράμσι ἔχει περάσει ὡς «θεωρητικός τῆς κουλτούρας» ντιλετάντης «κουλτουρολόγος», ὁ τίτλος αὐτός, πού δέν ἀντιστοιχεῖ ἄλλωστε οὔτε στὴν ἰταλικὴ ἐκδοση οὔτε σὸ περιεχόμενο τῶν ἀρθρων – στή συντριπτικὴ τους πλειοψηφία κείμενα στρατηγικῆς γιὰ τὸ ἀκαταστάλαχτο τότε ἰταλικὸ σοσιαλιστικὸ κίνημα –, εἶναι ὅ,τι χρειάζεται γιὰ νὰ καταταχθεῖ καὶ τὸ βιβλίο αὐτὸ στὰ ἀζήτητα τῆς κομμουνιστικῆς πολιτικῆς σκέψης, παρόλο θέβαια πού ἀποτελεῖ ἀναντικατάστατο ὕλικό γιὰ τὴν ἄμεση καὶ χωρὶς τούς γκραμσολόγους μεσολαβητὲς γνωριμιὰ μετ' ὁ ἔργο τοῦ Ἰταλοῦ κομμουνιστῆ ἡγέτη, καὶ τὴν κατανόηση τῆς πορείας μιᾶς σκέψης, πού ξεκινᾷ ἀπὸ τὴς ἀβεβαιότητες καὶ τὴν καθίζηση στὴν ὁποία βρέθηκε τὸ ἰταλικὸ ἐργατικὸ κίνημα στὸν Α' παγκόσμιο Πόλεμο, γιὰ νὰ φτάσει στὴς ὥριμες, ἂν καὶ φευγαλέες, ἐπεξεργασίες τῶν «*Τετραδίων τῆς Φυλακῆς*».

Πάντως οἱ ἐκδόσεις Στοχαστής, προσφέροντας ἕνα ἀκόμη μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Γκράμσι (ἔχουν προηγηθεῖ οἱ πέντε τόμοι: *Οἱ Διανοούμενοι, Ἡ ὀργάνωση τῆς κουλτούρας, Τὸ παρελθόν καὶ τὸ παρόν, Τὰ ἐργασιαστικά Συμβούλια, Λογοτεχνία καὶ ἔθνικὴ ζωὴ*) μποροῦν νὰ αισθάνονται ὅτι ὁ μόχθος τους πιάνει τόπο. Μαζὶ μετ' ὁ λίγα κείμενα τοῦ Ἡριδανού καὶ τῶν Ἐκδόσεων Ὀδυσσεύς μᾶς ἔδωσαν μιὰ γέωση ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Γκράμσι. Φυσι-

κά τὸ κενὸ παραμένει πάντα τεράστιο μιὰ ἐκδοση τῶν ἀπάντων του θὰ μείνει ἴσως γιὰ καιρὸ ἀνάμεσα στὰ desiderata τοῦ Ἑλληνα ἀριστεροῦ.

Τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Γκράμσι διαιρεῖται χονδρικὰ σὲ δύο περιόδους: πρὶν τὴ φυλάκισή του καὶ μετὰ. Ἡ πνευματικὴ του δραστηριότητα τῆς πρώτης περιόδου σχετίζεται ἄμεσα μετ' ὁ καθημερινὴ πολιτικὴ πράξη στὴν ὁποία μετέχει ἐνεργὰ ὡς ἡγετικὸ στέλεχος τοῦ ἰταλικοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος, ὡς στέλεχος τῆς κομμουνιστικῆς Διεθνούς καὶ τέλος ὡς Γραμματέας τοῦ ΙΚΚ. Στὸ δημοσιογράφο-ἀρθρογράφο Γκράμσι θὰ βρούμε ὁχι μόνο τὴς σπάνιες διανοητικῆς ἰκανότητες πού τὸν ξεχωρίζουν (αἴσθησις τοῦ συγκεκριμένου, πλατιά ὄραση, σύλληψη τοῦ ὅλου, πολιτικὴ φαντασία, πολιτικὸ καὶ πνευματικὸ σθένος, σταθερότητα, ἀντιδογματισμὸ) ἀλλὰ καὶ τὰ κύρια ἀντικείμενα μιᾶς προβληματικῆς πού, ἀργότερα, κλεισμένος στὴς φασιστικῆς φυλακῆς τοῦ Μουσσολίνι, θὰ ξαναπιᾶσει, τότε ἐμπλουτίζοντας τὴς διαισθήσεις τῆς πρώτης περιόδου, πότε ξεπερνώντας τες, κι ἄλλοτε ἀναδεικνύοντας νέα θέματα πού μόνο σπερματικά ὑπῆρχαν στὰ προηγούμενα (*Mezzogiorno*, σοσιαλιστικὴ-ἔθνικὴ παιδεία, ἡγεμονία κ.λ.π.). Ἐδῶ ἄλλωστε βρίσκεται κι ἕνα τεράστιο ζήτημα γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ γκραμσιανοῦ ἔργου: ἡ βιωμένη ἐμπειρία τῆς πρώτης περιόδου, ἡ ἐμπειρία τοῦ παγκόσμιου πολέμου, τῆς Ὀκτωβριανῆς ἐπανάστασης, τῶν ἐργατικῶν συμβουλίων τοῦ Τουρίνο, τῆς Διεθνούς, τῆς διάσπασης τῆς ἰταλικῆς σοσιαλοδημοκρατίας, τῆς δημιουργίας τοῦ ΙΚΚ, τῆς ἀνόδου τοῦ φασισμού, τῆς σταθεροποίησης τοῦ φασισμού, τῆς καθοδήγησης τοῦ ΙΚΚ ἀπὸ τὴ θέση τοῦ γραμματέα – ἀποτελεῖ ὁχι μόνο προϋπόθεση ἀλλὰ καὶ πρώτη ὕλη γιὰ τὴς ἐπεξεργασίες τῶν «*Τετραδίων τῆς φυλακῆς*». Ὁ ἐπαναστάτης ἡγέτης ἀναγκάζεται νὰ δώσει τὴ θέση τὸν ἐπαναστάτη στοχαστή, ἀλλὰ πάντα παραμένει ἐπαναστάτης. Ἡ κόκκινη γραμμὴ πού συνδέει τὰ μαρτυρικὰ θέματα τοῦ πνευματικοῦ καὶ πολιτικοῦ δρομολο-

γίου τοῦ Γκράμσι, ἡ ἀπαρασάλευτὴ προσήλωσή του στὴν ἐπαναστατικὴ προοπτικὴ (ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν, βλέποντας τὰ ἀδιέξοδα καὶ τὴν ἀναντιστοιχία γιὰ τὴν καπιταλιστικὴ Δύση τῆς στρατηγικῆς τοῦ «πολέμου κινήσεων», ἐπεξεργάζεται τὴ στρατηγικὴ τοῦ «πολέμου θέσεων») δίνει στὸ ἔργο του, τὴ μαρτυρία του καὶ τὸ στοχασμὸ του μιὰν ἀρραγὴ ἐνότητα (δέν ἐννοῶ συνολικὴ ὀρθότητα) καὶ μόνον σὰν ἐνότητα μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπισθεῖ.

Τὰ κείμενα πού ἔχουν συγκεντρωθεῖ στὸ «Σοσιαλισμός καὶ κουλτούρα» μᾶς προστατεύουν ἀπὸ μιὰ θεώρηση τοῦ Γκράμσι εἴτε ὡς «κουλτουρολόγος» ἔντε ὡς «ἰδεολόγος» εἴτε ὡς φιλοσόφου καὶ μᾶς ὑποχρεώνουν νὰ ξανασκεφτοῦμε μαζὶ του τὰ θέματα πού οἱ ἐμπειρίες του εἶχαν ἀναδείξει. Κι ἂν οἱ ἐμπειρίες αὐτῆς εἶναι διαφορετικῆς ἀπὸ τὴς δικῆς μας δέν παύουν νὰ ὑπογραμμίζουν τὴν ἀνάγκη τῆς ἀλλαγῆς ἐνὸς κόσμου φθορᾶς καὶ θάρβαρης ἀσυναρτησίας, ἐνὸς βίου ἀβίωτου. Χωρὶς τὴν κατανόηση τοῦ ἐπαναστατικοῦ δρομολογίου τοῦ Γκράμσι, οἱ παρανοήσεις καὶ οἱ παραμορφώσεις καραδοκοῦν, ἰδιαίτερα μάλιστα ὅταν τὸ ἔργο αὐτὸ ἔρχεται σὲ μᾶς ἐλλειπτικά καὶ ἀποσπασματικά.

«Τὸ νὰ διαβάσει κανεὶς ἱστορικὰ τὴν παραγωγή τοῦ Γκράμσι δέν σημαίνει ὅτι θέλει νὰ τῆς μειώσει τὴν ὀρηκτικὴ τῆς ἐπικαιρότητα, σημειώνει ὁ Σπριάνο στὴν εἰσαγωγή του. Σημαίνει νὰ κατανόησει τὰ κύρια αἷτια μιᾶς ζωντανῆς μεθόδου, νὰ ἀναγνωρίσει καὶ νὰ ἐξετάσει ἕνα θέμα ἀνανέωσης τοῦ κινήματος, μιὰ ἀναζήτηση γύρω ἀπὸ τὴς κινητήριες δυνάμεις τῆς ἰταλικῆς ἐπανάστασης πού εἶναι σήμερα στὴν ἡμερήσια διάταξη ὁχι μόνον τῆς συζήτησης, ἀλλὰ καὶ τῆς ἰταλικῆς πραγματικότητας». Θὰ προσθέταμε ὁχι μόνον τῆς ἰταλικῆς.

A. E.

Γιάννη Π. Καψή

Κουβεντιάζοντας στην Πολωνία

'Εκδόσεις Κάκτος, 'Αθήνα 1982, σ. 140

Είχαμε θαυμάσει τό δημοσίευμα αυτό του νύν ύφυπουργού 'Εξωτερικών τόν περασμένο 'Απρίλιο στά *Νέα*. Τώρα τό έχουμε καί σέ βιβλίο. Αύτή ή ανταπόκριση από τήν Πολωνία, τέσσερις μήνες μετά τήν επιβολή του στρατιωτικού νόμου, έχει όλα τά στοιχεία μιάς τέλειαις καί αποπνικτικής απολογητικής. 'Η γενική εικόνα: Στήν Πολωνία υπήρχαν προβλήματα, λάθη είχαν γίνει, ή λαϊκή δυσφορία εμπρός στό οικονομικό αδιέξοδο ογκώθηκε. Μετά ήρθαν οι νέοι καί ανώριμοι ήγέτες τής «'Αλληλεγγύης», τά αιτήματα ήταν υπερβολικά καί άκαιρα, δέν έπαιρναν υπόψη τή γεωπολιτική κατάσταση τής χώρας καί τής ιδιομορφίας της, παρεισέφρυσαν οι ξένοι δάκτυλοι, οι έξτρεμιστές τής ΚΟΡ Κουρόν καί λοιποί εξώθησαν τά πράγματα στό αδιέξοδο. 'Όλοι οι συνομιλητές του κ. Καψή, προκαθήμενοι του καθεστώτος, θά τονίσουν: «δέν έχουμε τό παραμικρό συγκεκριμένο στοιχείο οποιασδήποτε άνάμιξης Σοβιετικών» (σ. 15). Αλλά γιατί ή ρήξη 'Αλληλεγγύης καί 'Αρχών, μιά ρήξη «πού δέν εξυπηρετεί κανένα - ούτε τούς δυτικούς, ούτε τούς ανατολικούς, κι άσφαλώς δέν εξυπηρετεί

τούς Πολωνούς-» μιά ρήξη που «ήταν περισσότερο από έγκλημα - ήταν βλακεία»; (σ. 107).

Μετά τή διατύπωση του έρωτήματος αρχίζει ή αγωνιώδης δημοσιογραφική έρευνα - κρεμόμαστε πάντοτε από τά χείλη των προκαθημένων. Δημιουργείται σασπένς. 'Εκεί, λοιπόν που ή Πολωνία βάδιζε τό δρόμο τής αναγέννησης «ξαφνικά τόν Αύγουστο του 1981 βρέθηκε μπροστά σέ αδιάπεραστο αδιέξοδο». Καί τότε εκείνοι οι ανεύθυνοι τής 'Αλληλεγγύης μαζεύτηκαν στό Ράντομ καί τό Γκντάνσκ, είπαν ένα σωρό, συνωμότησαν, σχεδίασαν πώς θά έξοντώσουν τής αρχές, πώς θ' άρπάξουν τήν έξουσία. Βρέθηκαν καί οι μαγνητοταινίες τής συζήτησης «πού τίναξαν στον άέρα όλες τής συμφωνίες» (105). Πώς όμως διέρρευσε τό μυστικό τής συνωμοσίας; Τό σασπένς κορυφώνεται.

«'Απ' ό,τι μόρεσα νά πληροφορηθώ, μάς πληροφορεί τό αστυνομικό δαιμόνιο του κ. Καψή, όπως όλοι πιστεύουν σήμερα στην Πολωνία, ήταν δουλειά ενός δυτικού δημοσιογράφου που έπεισε - ή πλήρωσε - ένα

από τά στελέχη τής 'Αλληλεγγύης νά μαγνητοφωνήσει τής συζητήσεις τους. Κι ύστερα παρέδωσε τής μαγνητοταινίες τους στις 'Αρχές» (σ. 106).

'Ιδού λοιπόν, τό μυστήριο διαλευκάνθηκε. Ούτως όμως έχόντων των πραγμάτων οι μαγνητοταινίες ύποχρέωσαν τής 'Αρχές νά θυμώσουν καί έβγαλαν στρατιωτικό νόμο. Οι συνομιλητές του κ. Καψή στό σημείο αυτό είναι κατηγορηματικά ειλικρινείς. 'Ο στρατιωτικός νόμος είναι κακό πράγμα, αλλά άναγκαίο. 'Οστόσο τά πράγματα αρχίζουν νά στρώνουν, ψηφίζονται νέοι νόμοι καί θεσμοί, φτιάχτηκε Συνταγματικό δικαστήριο καί γενικά γίνεται μιά τεράστια προσπάθεια ν' άνοίξει ό διάλογος μέ τόν κόσμο. Γιατί ή «Πολωνία δέν μπορεί νά επανέλθει στό 1980, αλλά καί δέν πρέπει νά επανέλθει στό Δεκέμβριο του 1981».

Μαζί όμως μέ τήν άστυνομική άνίχνευση πέφτει καί μπόλικη κοινωνιολογική άμπελοφιλοσοφία που μέσα στη βιασύνη της νά πάει στό ύπουργείο 'Εξωτερικών δέν ύποψιάζεται τή χονδροειδή ταυτολογία:

«'Ηταν πολύ σοβαρή ή κρίση - πολύ πιο σοβαρή άπ' όσο τήν είδαν στη Δύση. Δέν ήταν άπλως μιά κρίση του συστήματος - πολιτικού, οικονομικού...» 'Ηταν μάλλον ή κρίση μιάς ολόκληρης χώρας μέσα σ' ένα δοσμένο κοινωνικό καί πολιτικό σύστημα» (σ. 104).

Στό μεταξύ στίς 140 σελ. τής πολύκροτης ανταπόκρισης, που γιά νά πλουτίσει τόν κατάλογο των έργων του ίδιου συγγραφέως έγινε καί βιβλίο δέν θά βρούμε ούτε δυό κουβέντες μ' ένα εργάτη, ένα αγρότη, μέ τό συγγενή κάποιου κρατούμενου ή πρόσφυγα, τή γνώμη κάποιου άνώνυμου από τής χιλιάδες που σχηματίζουν τής άπείραντες ούρες μπροστά στα άδεια μαγαζιά. 'Ο κ. Καψής «κουβεντιάζοντας στην Πολωνία» δέν είχε καιρό ν' άκούσει ένα συνδικαλιστή, ένα ιερωμένο, κάποιο διανοούμενο, κάποιο Πολωνό τέλος πάντων. 'Αρκέστηκε στα άπολογητικά τροπάρια των πρωτοσπαθάρων τής δικτατορίας.

Πέντε μήνες άργότερα έκατοντάδες χιλιάδες Πολωνοί στην έπαίτιο τής ίδρυσης τής 'Αλληλεγγύης ξεχύθηκαν στους δρόμους διεκδικώντας τής στοιχειώδεις έξυθερίες τους, ενώ ή στρατιωτική δικτατορία καί οι συνομιλητές του κ. Καψή άπαντούσαν μέ χιλιάδες συλλήψεις καί τήν παραπομπή ήδη φυλακισμένων στελεχών τής ΚΟΡ ως υπεύθυνων τής πρόσφατης άναταραχής. Τόσο γρήγορη καί πανηγυρική διάψευση!

Οι έξωτερικές ύποθέσεις τής χώρας μας στ' άλήθεια βρίσκονται σέ καλά χέρια. Θά τό μαρτυρεί γιά πάντα ή «άλήθεια γιά τήν Πολωνία» των *Νέων*. Α.Ε.

ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ

ΦΥΛΛΑΔΙΟ

ΓΙΑ ΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ

Κυκλοφορεί το β' τεύχος

Απ' τα περιεχομενα:

- Για το εκλογικό συμβόλαιο και το ΠΑΣΟΚ
- ΠΑΣΟΚ: Ενσωμάτωση ή αποχώρηση;
(Ο απεγκλωβισμός από ένα αδιέξοδο δίλλημα)
- Τοπική αυτοδιοίκηση και Λαϊκό Κίνημα

Ζητείστε και το α' τεύχος

στα κεντρικά βιβλιοπωλεία και στα επαρχιακά πρακτορεία Αθηναϊκού Τύπου

Κεντρική διάθεση: 8219.175

Customs union

Στὴν Ἑλλάδα τὰ μπλουζάκια δὲν γνῶρισαν τὴν ἐπιτυχία σὰν «κροκόδειλος» ἀλλὰ σὰν «Lacoste. Καὶ ὁ πρωθυπουργὸς δὲν παραλείπει νὰ συμπληρώσει ὅτι ἡ τελωνειακὴ ἔνωση τῆς ΕΟΚ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν «customs union γιὰ νὰ εἶμαι σαφής». Ἡ διευκρίνηση ἔγινε πρὸς τοὺς Εὐρω-σοσιαλιστὲς, Eurosocialists γιὰ νὰ εἶμαστε σαφεῖς.

Α.Α.

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν

Οἱ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς Ἑλλάδος ἀνταποκριτὲς τοῦ **Πολίτη** εἶναι κατηγορηματικοί. Οἱ ἀσχυρότερες ἐντυπώσεις πού ἄφησαν οἱ Πανευρωπαϊκοὶ Ἀγῶνες καὶ ἡ ἔναρξη τῆς Διεθνούς Ἐκθεσῆς Θεσσαλονίκης, ποῦ συνέπεσαν στὶς ἀρχὲς τοῦ Σεπτεμβρίου, προήλθαν κυρίως ἀπὸ τὶς λαμπρὲς ὅσο καὶ σεμνὲς ἐκείνες τελετὲς ἁγιασμῶν, παρακλήσεων, Κυρίου ἐπικλήσεων, ὑπὲρ ἡμῶν τῶν εὐσεβῶν εὐχῶν, κατὰ τῶν ἐχθρῶν μας - τῶν ἄλλων - ἀρῶν, τοῦ ἐμπορίου καὶ τοῦ συναγωνισμοῦ εὐλογιῶν, καὶ τοῦ πληθωρισμοῦ, τῶν ἐλλειμμάτων καὶ τῆς ἀντιαθλητικῆς συμπεριφορᾶς καταδικῶν.

Ἦδη πληροφοροῦμεθα ὅτι ἡ Διεθνὴς Ἐκθεσὴ τῆς Δαμασκού θὰ ἀρχίζει μὲ τὴν διὰ μουεζίνη διακήρυξη τοῦ μοναδικοῦ θεοῦ καὶ τοῦ προφήτη του καὶ ἀνακήρυξη εἰς Τζιχάντ (ιερός πόλεμος) τῶν ἐξαγωγικῶν κινήτρων. Ὅτι οἱ κοινοτικοὶ μας ἑταῖροι σοβαρότατα ἀντιμετωπίζουν τὴν ἔκδοση ντιρεκτίβας γιὰ τὴν ὁμοιογενοποιημένη παρουσία του Πάπα, τοῦ ἀρχιεπισκόπου τοῦ Καρντέρμπουρου καὶ τοῦ Μεγάλου Ρᾶβθίνου τῶν Παρισίων σὲ ὅλες τὶς κοινοτικὲς ἐμπορικὲς ἐκδηλώσεις, καθὼς καὶ στὶς ἀθλητικὲς, μόλις ἐγκριθοῦν οἱ κανονισμοὶ γιὰ κοινὴ ἀθλητικὴ πολιτικὴ. Κι ὅτι ἄρχισαν ἔντονες διεργασίες γιὰ τὴν ἐπανάσταση Ἐκκλησίας καὶ Κράτους στὴ Γαλλία καὶ τὴν λοιπὴ Εὐρώπη, ἴσως καὶ πέραν τῶν ὠκεανῶν.

Κατατροπώνονται ἔτσι ὀριστικά ὅσοι διεκδικούσαν καὶ πρόσφατα ἔλπιζαν - οἱ μωροὶ - τὸ χωρισμὸ Ἐκκλησίας καὶ Κράτους παρ' ἡμῖν. Ἀμήν.

Μ.Π.

Οἰκογενειακὸ δίκαιο.

Ἡ οἰκογένεια Παναγούλη εἶναι, ἦταν τουλάχιστον μέχρι πρότινος, θεσμός. Πολιτικός θεσμός. Ἡ, κατὰ ἐπιστολογράφο τῆς *Καθημερινῆς*, θρύλος. Παρέπεμπε ἄλλωστε καὶ ἀποτελοῦσε ὑποσύνολο ἐνὸς ἐυρύτερου θεσμοῦ, τῆς οἰκογένειας. Σκέτο ἢ μὲ ἐπίθετο.

Ἀλλὰ πολιτικός θεσμός εἶναι, φαίνεται, καὶ ἡ ἔννοια «γιός». Γιὸς μᾶς κυβερνᾶ καὶ γιὸ μᾶς ἀπεργάζονται. Καὶ ὁ «ἀγῶνας» (εἰδικὰ ἀλλὰ κυρίως γενικά), τὸν ὅποιο σὲ κανέναν πού τὸν διεκδικεῖ δὲν ἀμφισβητοῦμε, εἶναι καὶ αὐτὸς βέβαια θεσμός. Μέσω αὐτοῦ μετρίεται *σήμερα* ἡ πολιτικὴ τοποθέτηση τῶν ἀνθρώπων.

Οἰκογένεια, γιός, ἀγῶνας. Μία τριάδα πού, ἀπ' ὅπου καὶ νὰ τὴν πιάσεις, εἶναι παιδί του πασοκισμοῦ. Ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργὸς τὸ διατράνωσε ἀπαντώντας στὸν Παναγούλη: «Τιμῶντας τοὺς ἀγῶνες τῆς οἰκογένειας καὶ τὴ μνήμη τοῦ ἀδερφοῦ σου, σὲ δεχθήκαμε...». Ἦσαν λοιπὸν γιὸς μῆς οἰκογένειας μὲ ἀγῶνες, ἐπομένως σοσιαλιστὴς.

Ἡ κυρία Ἀθηνᾶ Παναγούλη βρισκόταν συνεπῶς ἐντὸς γραμμῆς, ἦταν μάλιστα πρωτοποριακὴ. Γιατί, σὲ μιά καὶ μόνη δὴλωση τὰ περιέλαβε ὅλα: τί ὁμιλεῖ ὁ κύριος πρωθυπουργὸς ὅταν ἡ δική μου οἰκογένεια ἔχει δώσει δύο παιδιά στὸν ἀγῶνα;

Ἀλλὰ οὐδεὶς φάνηκε νὰ τὸ ἐκτιμᾷ. Ἡ κεφαλὴ τῆς οἰκογένειας ἔγινε ἀξάφνα «κάθε μάνα», «μιά πονεμένη μητέρα πού δὲν εἶναι ὅμως πολιτικὸ πρόσωπο» καὶ ὁ γιὸς ἔγινε ὁ «ὅποιοσδήποτε πολιτικός». Τί συνέβη; Ἦταν τὰ πιστοποιητικὰ ἀγῶνων πλαστά, ὁ γιὸς νόθος, ἢ, ὅπως ὁ Ρεμί τῶν παιδικῶν μας χρόνων, χωρὶς οἰκογένεια;

Υἱοθεσία καὶ ἀποκλήρωση. Δυὸ κεφάλαια τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου. (Ἀλλὰ ἡ φράση τοῦ πρωθυπουργοῦ δὲν τελειώνει στὸ «σὲ δεχθήκαμε». Συνεχίζει μὲ ἐκεῖνο τὸ ἀνατριχιαστικὸ «...καὶ σὲ ἀναδείξαμε βουλευτὴ...». Ὁ πρωθυπουργὸς καταργεῖ πλέον αὐτὸ πού ξέραμε, τοὺς βουλευτὲς ὡς «ἀντιπροσώπους τοῦ λαοῦ», ὁ ὅποιος τοὺς ἀναδεικνύει καὶ στὸν ὅποιο ὀφείλουν νὰ δίνουν λόγο).

Γ.Κ.

Τοῦρκος ἢ Σοβιετικός

Εὐγλωττος ἀλλὰ μύωψ, καὶ παράλληλα ἰδιαίτερα παντογνώστης, αὐτάρκης καὶ ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, ἐκφωνητὴς τῆς ΕΡΤ καλωσορίζει μαραθωνοδρόμο πού μόλις εἰσερχεται στὸ Στάδιο: «Καὶ νὰ ὁ Σοβιετικός... ὄχι Τοῦρκος... μάλλον ὄχι, ...δὲν φαίνεται καλὰ ...ἂ ναι, ὁ Σοβιετικός εἶναι. Μὲ συγχωρεῖτε πῆρα τὸ σφυροδρέπανο γιὰ τὴν ἡμισέληνο...».

Μὴ στενοχωριέσαι φίλτατε, ὑπάρχουν καὶ χειρότερα: σκέψου πόσοι συνἑλληνες καὶ συνάδελφοί σου παίρνουν τὴν ἡμισέληνο γιὰ σφυροδρέπανο.

Μ.Π.

Η ΦΥΣΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

«Όσοι αισθάνονται «λίγο όντικοί» και «πολύ έρευνητικοί», για να γίνουν «γλωσσικοί», έπιτέλους «συνειδητά λαϊκοί», άς μελετήσουν τό μάθημα πώς «πραγματοποιείται ή αύθόρμητη φυσική γλώσσα, μ' έναρθρο λόγο ή άλλιώς». Τούτη ή «γλωσσολογία» μās έρχεται από τό Β' Συμπόσιο ποίησης (Πάτρα, Ιούλιος 1982), τό όποιο ό τύπος όμόφωνα έχαρακτήρισε ως έναν έγκυρο θεσμό. Οί άναγνώστες άς κρίνουν. Τό κείμενο τής «Γλωσσικής Ομάδας του Συμποσίου» πού δημοσιεύουμε πιά κάτω είναι σαφέστατο.

Η ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Η γλώσσα είναι μια φυσική μορφή και λειτουργεί φυσικά. Καθε ανθρώπινη δραστηριότητα είναι γλωσσική αφεαυτής και δεν είναι δυνατό να γίνεται από αφυσική σκοπιμότητα. Η γλώσσα λοιπόν δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται σαν αφηρημένο σχήμα, αλλά να λεγεται φυσιολογικά, φυσικά. Για να είμαστε γλωσσικοί, πρέπει να είμαστε ελεύθερα φυσικοί. Έτσι η γλώσσα είναι φυσικό ενεργήμα κι εμείς φυσικές οντότητες πλήρεις στην πλήρη φυσικότητα που δε νοείται παρα αφου η οσο, σκοπιμα από μας, λεγεται. Ομως η «αριστοκρατική», αποκομμενα ατομική κι όχι λαϊκή ανθρώπινη διανοση αντιμετωπίζει τη γλώσσα αγλώσσα, με μια σκοπιμότητα που είναι παραβαση της φυσικής και γλωσσικής ταξης· κι αυτο το σφαλμα, η εκπτώση, κακή αντιληψη πνευματικής ελευθερίας, πιεζει κατασκευαστικά την ανθρώπινη υποσταση σε χωρους «πνευματικούς» σπου, αγλώσσα κι αφυσικά, μοχθεί στο αφηρημένο κενο χωρις ελπίδα, σε απορία κι αμηχανία, γιατί έχει απομακρυνθει από τα πραγματά. Η επιστημη που στηρίζεται σε κατασκευασμένη γλώσσα κι η ποιηση που έχει υποκατασθαει από τις πικρες δεξιότητες φταινε πολυ γι αυτη την κατασταση, αφου και η αφαιρεση (οχι ομως η σχηματική, α-πραγματική) και η δεξιότητα (ομως η μουσική, όχι η αυτοαναίρουμένη) είναι γλωσσικές οντοτητες, καθως το βλέπουμε στις αυθόρμητες λαϊκες μορφες.

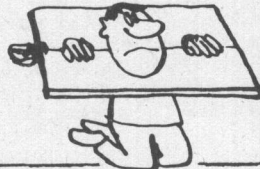
Η μονη αληθινή γλώσσα είναι η λαϊκή και η λαϊκή γλώσσα είναι πραγματική.

Λαϊκή γλώσσα λεμε την αυθόρμητη φυσική γλώσσα οπως κι αν πραγματοποιείται, μ έναρθρο λόγο ή άλλιως. Οι μορφες είναι μονο γλωσσικές παρουςιας φυσικά αυτοδυναμες κι αδιαίρετες, γλωσσικές υποστασεις επειδη είναι φυσικές. Η αφηρημένη διανοητική γλώσσα είναι μια κατασκευή και καταδυναστευει το λαο, τους λαϊκούς ανθρώπους, που οντας φυσικοί δεν μπορούν να είναι κατασκευαστικοι κι έτσι τυραννιονται και μαρτυρανε από τους σκληρους, επειδη απομακρυνονται από τα πραγματά, «εκλεκτους», τους λειψους από φυσική κοινωνία και κοινωνικότητα.

Είναι φυσικά τα πραγματά και λειτουργουν, μονο με λαϊκή φυσική γλώσσα. Άλλιως απομακρυνονται και δημιουργείται μια γλωσσική αντιληψη και μια γλώσσα ζητητική τους, νοητικά κι όχι φυσικά, υποστατικά εραστική τους, παυει η αμεση ερωτική σχεση τους, είμαστε πια λίγο όντικοι και πολυ έρευνητικοι. Μ αυτη τη γλώσσα τα πραγματά δεν τ αγγίζουμε και η ζωη μας είναι (συνειδητά) σχηματική, λειτουργώντας (άσυνειδητά) κατα τους φυσικούς γλωσσικούς ορους, χωρις τη δικη μας προσωπική μετοχη.

Ο μονος τροπος να είμαστε προσωπικοί και πραγματικοι, είναι να είμαστε συνειδητά λαϊκοι, φυσικοί. Κι ο μονος τροπος γι αυτο είναι η φυσική γλώσσα.

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΤΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

Ποιός δεν θέλει τίς εξαγωγές;

Προσκλητήριο για τή συσπείρωση όλων των παραγωγικών δυνάμεων του έθνους με στόχο τήν αύξηση των εξαγωγών μας άπηύθηνε πρό ήμερών ό πρωθυπουργός προς τίς παραγωγικές τάξεις και ιδιαίτερα προς τούς εξαγωγείς.

Σέ μεγάλους μπελάδες μπήκαν φαίνεται οι τελευταίοι με τούτο τό προσκλητήριο. Τό πράγμα ήταν φανερό: ή κυβέρνηση έπιθυμεί να αύξηθούν οι εξαγωγές μας· οι παραγωγικές τάξεις, και ό λαός γενικότερα, τό ίδιο. Τί κάνουν λοιπόν οι εξαγωγείς μας; Γιατί άδρανούν;

Βαρύ τό φορτίο για τίς δύσμοιρες πλάτες των εξαγωγέων μας πού άρχισαν να τρέμουν μήπως μεθαύριο κατηγορηθούν για ύπονόμηση τής εξαγωγικής προσπάθειας του έθνους. Τελικά όμως βρέθηκε ή λύση: τηλεγράφημα - άπάντηση άπέστειλαν οι εξαγωγείς προς τόν πρωθυπουργό, στό όποιο βροντοφωνάζουν ένα κρουστάλλιο «ναί τό προσκλητήριο» (Νέα, 14.9.82).

Τώρα λοιπόν τά γεγονότα βοοούν: όλοι, κυβέρνηση, λαός και εξαγωγείς, έπιθυμούν τήν αύξηση των εξαγωγών μας. Η βούληση δεν λείπει από κανέναν. Μαθαίνουμε ότι μεθαύριο θά πραγματοποιηθεί τρισάγιο στό ύφυπουργείο Έξωτερικού Έμπορίου για να 'χουμε και τή Θεία Βούληση μαζί μας.

Δ.Π.

Χ. Φλωράκης: ή άρνηση τής άρνησης

Μαυροειδής (Αύγη): «Θέλω να επανέλθω στό θέμα του πολυκομματισμού... Σέ περίπτωση που μειοψηφίσει τό ΚΚΕ και ύπερψηφιστεί ένα άλλο κόμμα, αντιμετωπίζετε τό ένδεχόμενο να παραδώσετε τήν έξουσία τότε;»

Φλωράκης, «Κατ' άρχήν τό θέμα είναι έντελώς θεωρητικό. Γιατί κανένας δεν μπορεί από τώρα να προβλέψει για τή χώρα μας πόσα και ποιά κόμματα θά ύπάρχουν στη σοσιαλιστική περίοδο. Γιατί δεν ξέρεις πώς θά πάς, ποιοι δρόμοι θ' άνοιχτούν τί ανακατατάξεις θά γίνουν». *Συνέντευξη Τύπου 8.9.82*

Ήξεις άφήξεις ού. Έν σοσιαλισμώ θνήξεις. Ο πρώτος γραμματέας τής Κ.Ε του ΚΚΕ σύντροφος Φλωράκης έχει γνώμονα στή γνώμη του και λέει τά σύκα σύκα και τό θέμα θεωρητικό. Μόνο ως θεωρία, δηλαδή ματιά περίβλεπτης συνοχής, ύπάρχει τό «θέμα», δηλαδή ό Σατανάς, «έντελώς».

Ο σ. Φλωράκης είπε παστρικές κουβέντες: τό θέμα τό ξεπαστρεύουμε, ό πολυκομματισμός στη σοσιαλιστική περίοδο είναι θεωρητικός. Άλλωστε ό διαλεκτικός ύλισμός τό έπιβάλει: στήν άρνηση πού θά του προβάλει ένδεχομένως ό λαός, τό ΚΚΕ θά αντίτάξει τή διαλεκτική του άρνηση να δεχθεί τό έκλογικό αποτέλεσμα.

Στήν ιστορία του ύστερικού ύλισμού πού προβάλλουν τά κομμουνιστικά κόμματα, όταν ό λαός τά μαυρίζει, ή άρνηση τής άρνησης έχει πολωνογραφηθεί: ή άρνηση τής άρνησης, ή διαλεκτική σύνθεση των άσυνθέτων λεγεται Σοβιετική Ένωση.

Κ.Ζ.